

О.І. Кремень, В.М. Кремень

ФІНАНСИ

Навчальний посібник

ББК
УДК 336 (075.8)
К 79

Рекомендовано
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Українська академія банківської справи Національного банку України»
(протокол № 8 від 8 червня 2010 року).

Рецензенти:

Васильченко З. М., доктор економічних наук, професор кафедри банківської справи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Школьник І. О., доктор економічних наук, доцент, проректор, ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України»

Боронос В. М., кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, Сумський державний університет

Кремень О.І.

К 79   Фінанси: Навчальний посібник / О.І. Кремень, В.М. Кремень. – К.:
2010. – 447 с.

ISBN

У навчальному посібнику висвітлено основні розділи дисципліни «Фінанси» відповідно до вимог освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів в галузі знань «Економіка і підприємництво».

Розглянуто предмет фінансової науки, систему фінансових категорій, генезис та еволюцію фінансів як історичної категорії, становлення і розвиток фінансової науки, фінансову політику та правові засади її реалізації, податки та податкову систему, бюджет та бюджетну систему, страхування та страховий ринок, фінансовий ринок, фінанси суб'єктів господарювання та некомерційних організацій, міжнародні фінанси та теоретико-організаційні засади фінансового менеджменту.

Призначений для студентів вищих навчальних закладів економічного спрямування, може бути корисний для аспірантів, викладачів, науковців, фахівців-практиків та читачів, які цікавляться сучасними проблемами фінансової науки та фінансової практики.

ББК
УДК 336 (075.8)

ISBN

ЗМІСТ

Передмова	6
Навчальна програма дисципліни «Фінанси»	10
Тема 1. ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ. ФІНАНСОВІ КАТЕГОРІЇ	20
1.1. Фінансова наука: предмет і методи. Фінансові відносини	20
1.2. Фінанси як економічна категорія. Сутність фінансових ресурсів	24
1.3. Функції та роль фінансів у розвитку суспільного виробництва	26
1.4. Система фінансових категорій	31
1.5. Взаємозв'язок і відмінності фінансів з іншими економічними категоріями	33
Запитання для самоконтролю	38
Семінарське заняття 1	40
Тести	42
Тема 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ	46
2.1. Генезис і еволюція фінансів як історичної категорії	46
2.1.1. Історичний характер фінансів	46
2.1.2. Особливості державних фінансів у різних суспільно-економічних формаціях	48
2.2. Становлення і розвиток фінансової науки	53
2.2.1. Виникнення та становлення фінансової науки	53
2.2.2. Розвиток теорії фінансів у ХІХ-першій половині ХХ ст. Сучасна західна фінансова думка	58
2.2.3. Розвиток фінансової науки у Росії та Україні	63
Запитання для самоконтролю	71
Семінарське заняття 2	73
Тести	75
Тема 3. ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА	78
3.1. Фінансова політика як складова економічної політики держави	78
3.2. Організаційне забезпечення реалізації фінансової політики	82
3.2.1. Фінансова система країни, її основні підсистеми та ланки. Система управління фінансами в Україні	82
3.2.2. Фінансовий механізм як сукупність форм і методів організації суспільних відносин	86
3.2.3. Фінансове планування і фінансовий контроль	90
3.3. Правове забезпечення реалізації фінансової політики	96
Запитання для самоконтролю	98
Семінарське заняття 3	100
Тести	102

Тема 4. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА	108
4.1. Сутність податків, їх функції та види	108
4.2. Податкова система і податкова політика держави.....	116
4.3. Характеристика основних податків і зборів податкової системи України	120
Запитання для самоконтролю	150
Семінарське заняття 4.....	152
Практичне заняття 1	154
Тести	157
Тема 5. БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА	162
5.1. Система державних фінансів. Бюджет держави як ланка державних фінансів	162
5.2. Бюджетна система та засади бюджетного устрою України.....	165
5.3. Порядок бюджетного процесу в Україні.....	172
5.4. Бюджетна класифікація. Доходи та видатки бюджету.....	172
5.5. Місцеві бюджети, їх доходи та видатки.....	190
5.6. Проблема збалансованості бюджету. Причини виникнення бюджетного дефіциту та методи його фінансування	199
5.7. Державний кредит і державний борг.....	208
Запитання для самоконтролю	217
Семінарське заняття 5	219
Практичне заняття 2.....	222
Тести	229
Тема 6. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК	236
6.1. Економічна сутність страхових відносин	236
6.2. Суб'єкти страхових відносин. Форми і види страхування	241
6.3. Страховий ринок та його організаційна структура.....	248
6.4. Система державного пенсійного та загальнообов'язкового соціального страхування в Україні.....	253
Запитання для самоконтролю	263
Семінарське заняття 6	264
Практичне заняття 3	267
Тести	277
Тема 7. ФІНАНСОВИЙ РИНОК	282
7.1. Сутність та функції фінансового ринку	282
7.2. Суб'єкти та об'єкти фінансового ринку, його структура.....	284
7.3. Цінні папери як інструменти фінансового ринку	292
7.4. Ринок цінних паперів і особливості його регулювання	298
7.5. Фондова біржа та її функції.....	301
Запитання для самоконтролю	302
Семінарське заняття 7	304
Практичне заняття 4.....	307
Тести	311

Тема 8. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	315
8.1. Поняття фінансів підприємств, їх функції. Основи організації фінансів підприємств	315
8.2. Сфери фінансових відносин на підприємстві. Фінансові ресурси та грошові надходження підприємств	320
8.3. Формування фінансових результатів діяльності підприємств ..	326
8.4. Особливості організації фінансових відносин на підприємствах залежно від організаційно-правової форми господарювання.	331
8.5. Фінанси неприбуткових організацій	339
Запитання для самоконтролю	350
Семінарське заняття 8	351
Практичне заняття 5	354
Тести	360
Тема 9. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ	365
9.1. Сутність і роль міжнародних фінансів	365
9.2. Система грошових потоків міжнародних фінансів	368
9.3. Особливості діяльності інститутів системи міжнародного валютно-кредитного регулювання	372
9.4. Міжнародний фінансовий ринок та його структура	378
9.5. Міжнародна фінансова політика, її типи та інструмент	387
Запитання для самоконтролю	389
Семінарське заняття 9	390
Практичне заняття 6	393
Тести	396
Тема 10. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ	401
10.1. Фінансовий менеджмент, його необхідність і значення в діяльності суб'єктів господарювання	401
10.2. Особливості становлення та розвитку фінансового менеджменту як науки	408
10.3. Стратегія і тактика фінансового менеджменту	410
10.4. Особливості організації фінансового менеджменту на підприємстві	413
10.5. Інформаційне забезпечення системи управління фінансами ...	414
Запитання для самоконтролю	419
Семінарське заняття 10	420
Тести	421
Питання до іспиту з дисципліни «Фінанси»	426
Глосарій	434
Список рекомендованої літератури	453

Передмова

Запорукою розбудови вітчизняної економіки та забезпечення стабільності її розвитку і зростання є ефективно організована система фінансових відносин у держави. Фінанси є важливим атрибутом державної економічної системи: вони виступають головним інструментом реалізації державної політики. Фінанси є індикатором рівня економічного розвитку суспільства та інструментом цього розвитку. Зміна пріоритетів в економічній та фінансовій системах України, зміцнення фінансово-кредитного сектора, посилення його впливу на активізацію структурної перебудови та забезпечення соціально-економічного розвитку країни зумовили необхідність змін у змісті фінансової роботи. З огляду на це одним із основних завдань вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку з економічних спеціальностей, є професійна підготовка майбутніх фахівців економічного профілю, які добре знають сутність фінансів та особливості їх функціонування, розуміють особливості теперішнього і майбутнього економічного розвитку України, бачать шляхи розвитку фінансової системи і забезпечення фінансової стабільності та спроможні якомога повніше використовувати фінанси з метою ефективного розвитку економіки.

Дисципліна «Фінанси» є нормативною і базовою для підготовки фахівців усіх напрямів галузі знань «Економіка і підприємництво».

Метою вивчення дисципліни «Фінанси» є формування базових знань з теорії фінансів, засвоєння закономірностей їх функціонування на макро- і мікрорівнях як теоретичної основи фінансової політики і розвитку фінансової системи.

Завдання дисципліни «Фінанси» полягає у вивченні сутності, функцій та ролі фінансів у ринковій економіці; закономірностей їх еволюційного розвитку; теоретичних основ державних, корпоративних і міжнародних фінансів; засад функціонування фінансової системи держави.

Предметом дисципліни «Фінанси» є економічні відносини з приводу формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів у грошовій формі.

Дисципліна «Фінанси» має міжгалузевий характер і вивчається після вивчення загальнотеоретичних економічних дисциплін, а також безпосередньо пов'язана з такими дисциплінами, як: «Основи економічної теорії», «Історія економічних вчень», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Економіка підприємств», «Гроші та кредит» та ін., що дозволить закріпити набуті знання, поглибити професійну підготовку фахівців економічного профілю.

У результаті вивчення дисципліни «Фінанси» фахівці економічного профілю повинні знати:

- сутність і необхідність існування фінансів в економічному житті суспільства,
- сутність і тенденції розвитку фінансових відносин та їх особливості у сфері державних фінансів і фінансів суб'єктів господарювання,
- роль та значення бюджетної системи в економічній перебудові суспільства на шляху розвитку ринкових перетворень;
- теоретичне обґрунтування функціонування фінансового механізму при формуванні і використанні централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів;
- принципи організації фінансів у різних сферах діяльності.

Опанування дисципліни «Фінанси» передбачає, що підготовлені фахівці повинні уміти:

- об'єктивно та професійно грамотно оцінювати економічні процеси, що відбуваються у суспільстві при розподілі і перерозподілі вартості валового внутрішнього продукту;
- уміти розробляти і втілювати в життя питання теорії і практики розбудови фінансової політики держави;
- узагальнювати законодавчі та нормативні акти, досвід ринкових перетворень у сфері фінансових відносин;

- показати можливі напрямки впливу фінансів на соціально-економічний розвиток суспільства на шляху розвитку ринкових відносин;
- визначати сукупність заходів, що забезпечують використання фінансів як одного із дійових інструментів економічної та соціальної політики держави.

Метою навчального посібника є сприяти поглибленому засвоєною теоретичних знань з теорії фінансів, функціонування фінансових відносин і фінансового механізму на різних рівнях економічної системи та набуттю і розвитку фінансових навичок і умінь.

Навчальний посібник призначено для вивчення дисципліни «Фінанси» обсягом п'ять кредитів у процесі підготовки фахівців галузі знань «Економіка і підприємництво».

Навчальний посібник передбачає послідовне вивчення теоретичних основ функціонування фінансів, принципів і форм організації фінансових відносин у різних сферах життєдіяльності суспільства, функціонування фінансового механізму формування, а також використання фінансових ресурсів з метою задоволення суспільних потреб. Вивчення дисципліни починається із загальної характеристики науки про фінанси, особливостей її становлення, сутності та економічної природи фінансових відносин, їх місця і ролі в суспільних процесах. Цим питанням присвячені теми «Предмет фінансової науки. Фінансові категорії», «Еволюція фінансів» і «Фінансове право і фінансова політика». Механізм формування і використання централізованих фінансових ресурсів держави розкривається у темах «Податки. Податкова система» і «Бюджет. Бюджетна система». Програма дисципліни передбачає вивчення особливостей функціонування окремих сфер і ланок фінансової системи в таких темах, як: «Страховання. Страховий ринок», «Фінансовий ринок», «Фінанси суб'єктів господарювання», «Міжнародні фінанси». Механізм прийняття фінансових рішень і основи управління фінансами розкриваються у темі «Фінансовий менеджмент».

Автори навчального посібника висловлюють щиру вдячність шановним рецензентам: Зої Миколаївні Васильченко, доктору економічних наук, професору кафедри банківської справи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інні Олександрівні Школьник, доктору економічних наук, професору, завідувачу кафедри фінансів Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», Володимиру Миколайовичу Бороносу, кандидату економічних наук, професору, завідувачу кафедри фінансів Сумського державного університету за висловлені корисні рекомендації та конструктивні поради щодо змісту, структури та викладу матеріалу навчального посібника.

Навчальна програма дисципліни «Фінанси»

Тема 1. ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ.

ФІНАНСОВІ КАТЕГОРІЇ

Місце фінансової науки в системі соціально-економічних наук. Предмет фінансової науки і фінансові відносини. Сфери, об'єкти і суб'єкти фінансових відносин. Суперечливість фінансових відносин та шляхи її подолання. Мета і система методів фінансової науки.

Фінанси як економічна, грошова, розподільча і ресурсоутворююча категорія. Ознаки фінансів. Фінансові ресурси як матеріальні носії фінансових відносин, їх класифікація. Дискусійність тлумачення сутності категорій «фінанси», «фінансові відносини» та «фінансові ресурси».

Функції фінансів, їх взаємозв'язок. Розподільча функція фінансів. Етапи розподілу валового внутрішнього продукту, формування первинних і вторинних доходів. Контрольна функція фінансів. Фінансовий контроль як основа реалізації контрольної функції. Фінансова інформація та її роль у реалізації контрольної функції фінансів. Вплив фінансів на розвиток суспільного виробництва.

Місце фінансових категорій у понятійному апараті фінансової науки. Специфіка фінансових категорій. Базові фінансові категорії. Складові системи фінансових категорій: категорії доходів, категорії витрат, категорії цільових фондів грошових коштів, системоутворюючі фінансові категорії. Взаємозв'язок фінансів та інших економічних категорій у розподільчому процесі. Порівняльна характеристика фінансів та кредиту.

Тема 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ

Фінанси як історична категорія. Етимологія слова „фінанси”. Історичні передумови виникнення і розвитку фінансів. Етапи еволюції фінансів та їх характеристика.

Сутність соціально-економічної формації. Основні суспільно-

економічні формації.

Розпад первіснообщинного ладу та виникнення фінансів, їх зародкові форми. Джерела напрями доходів та напрями державних видатків у державах Стародавнього Світу. Джерела напрями доходів та напрями державних видатків у країнах Середньовічної феодальної Європи. Капіталістична держава, її джерела доходів та основні видатки. Особливості формування централізованих фінансових ресурсів та напрями державних видатків у комуністичних країнах. Джерела державних доходів та напрями видатків у сучасних розвинених країнах.

Час і місце виникнення фінансової теорії. Класична і неокласична стадії становлення і розвитку фінансової науки. Етапи класичної стадії: ненауковий стан (Античний світ), перехід до наукової обробки (Ф. Аквінський, Д. Карафа, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, В. Петті), науковий етап. Поява самостійної систематизованої фінансової науки: погляди Л. фон Секондорфа, Й. Юсті, Й. Зонненфельса, вчення фізіократів і класиків політичної економії.

Фінансове вчення К.Г. Рау, С. Сісмонді, А. Вагнера. Вплив марксистської думки на розвиток теорії фінансів. Роль Е. Сакса, Е. Селігмана, Ф. Нітті, Л. Косса, К.Т. Еєберга у формування нових фінансових теорій. Внесок Дж. М. Кейнса у формування фінансових концепцій та розробку фінансової політики. Виникнення та розвиток ідей неокейнсіанців, неокласиків та посткейнсіанців.

Внесок І.Т. Посошкова у становлення та розвиток фінансової науки. Характеристика наукового здобутку О.М. Радіщева, М.І. Тургеньєва та І.Х. Озерова. Фінансові погляди В.І. Леніна. Особливості розвитку фінансової науки у СРСР у 1926-1931 рр., 1931-1956 рр. та 1956-1991 рр. Представники української фінансової науки: М.Х. Бунге, І.Я. Франко, М.І. Туган-Барановський, М. Яснопольський та М. Добриловський. Особливості сучасного етапу розвитку фінансової думки в Україні.

Тема 3. ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

Необхідність і зміст фінансової політики. Мета і завдання фінансової політики. Змістовний, функціональний та управлінський аспекти фінансової політики. Характеристика елементів фінансової політики. Історичні типи фінансової політики. Стратегія і тактика фінансової політики. Напрями та типи фінансової політики.

Фінансова система: внутрішня та організаційна будова. Сфери та ланки фінансової системи, їх взаємозв'язок. Складові елементи системи управління фінансами. Завдання та функції органів фінансового апарату.

Фінансовий механізм як сукупність форм і методів організації фінансових відносин. Складові фінансового механізму: фінансове забезпечення, фінансове регулювання, нормативне, правове та інформаційне забезпечення. Директивний та регулюючий фінансовий механізм. Дискусійність сутності категорії «фінансовий механізм» та його складових елементів.

Фінансове планування, його об'єкти. Система фінансових планів, їх види. Мета, завдання і принципи фінансового планування. Методи фінансового планування: балансовий, нормативний, розрахунково-аналітичний, економіко-математичного моделювання. Переваги і недоліки методів фінансового планування.

Фінансовий контроль: об'єкт, предмет, завдання. Здійснення фінансового контролю: види, форми і методи. Принципи фінансового контролю. Система органів фінансового контролю в Україні.

Фінансове право як самостійна галузь права. Предмет фінансового права. Загальна й особлива частина фінансового права. Система фінансового законодавства. Горизонтальна й вертикальна структура фінансового законодавства. Взаємозв'язок фінансового права з іншими галузями права.

Тема 4. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

Економічна і організаційно-правова сутність податків, їх значення і характерні особливості. Податки й інші обов'язкові платежі: їх спільність і відмінність. Основні і додаткові функції податків. Основні елементи податку. Класифікація податків.

Податкова система держави, її елементи та принципи. Податкова система України: загальнодержавні і місцеві податки та збори. Податкова політика, особливості її здійснення.

Основні елементи встановлення податку, їх характеристика. Платники, об'єкти, ставки та пільги основних податків і зборів податкової системи України. Податкова підтримка суб'єктів малого підприємництва в Україні.

Тема 5. БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Зміст і склад державних фінансів. Сутність бюджету: економічний зміст, правовий зміст, форма прояву. Види бюджету. Роль та фінансовий вплив бюджету на функціонування економічної системи країни. Розподільча, регулююча та контрольна функції бюджету. Фактори, що впливають на формування та використання бюджету.

Бюджетна система України: сутність і склад. Державний бюджет України та місцеві бюджети. Зведений бюджет України, його структура. Бюджетний устрій, його засади та принципи. Міжбюджетні відносини, їх напрями, види та форми.

Бюджетний процес, його стадії. Бюджетний календар Державного бюджету України: заходи, відповідальні органи та строки виконання.

Сутність та значення бюджетної класифікації. Складові частини бюджетної класифікації. Сутність та форми прояву доходів бюджету. Закріплені та регулюючі доходи. Склад та види доходів бюджету. Загальний та спеціальний фонд Державного бюджету України. Зміст видатків та витрат доходів бюджету. Бюджетна класифікація видатків та кредитування бюджету. Бюджетне фінансування та його форми.

Сутність місцевих фінансів, їх сфери, суб'єкти та об'єкти. Вплив місцевих фінансів на соціально-економічну сферу держави. Функції місцевих фінансів: розподільча, фіскальна, контрольна, забезпечення громадських послуг і економічного зростання. Фінансово-економічна база місцевого самоврядування. Місцевий бюджет як фінансовий документ і система економічних відносин. Доходи місцевих бюджетів, їх групи. Міжбюджетні трансферти. Видатки місцевих бюджетів, порядок їх розмежування.

Проблема збалансованості бюджету: стани профіциту, дефіциту та збалансованості. Форми бюджетного профіциту. Причини та види бюджетного дефіциту. Концепції збалансування бюджету. Методи фінансування бюджетного дефіциту та їх характеристика. Механізм секвестру видатків та порядок його застосування. Захищені статті видатків.

Сутність та функції державного кредиту. Суб'єкти кредитних відносин з боку держави. Ощадна справа, державні запозичення та гарантовані запозичення як форми внутрішнього державного кредиту. Види державних запозичень. Державні облігації України та казначейські зобов'язання. Міжнародний державний кредит, його форми. Організаційна та економічна сутність державного боргу. Гранична величина державного боргу. Склад державного боргу: внутрішній і зовнішній, поточний і капітальний. Монетизований і немонетизований борг як складові внутрішнього державного боргу. Управління державним боргом та його принципи. Характеристика методів управління державним боргом.

Тема 6. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК

Сутність ризику, його види та характеристики. Економічна і правова сутність страхових відносин. Функції та принципи страхування. Система страхових фондів: централізовані та децентралізовані фонди. Особливості фінансових відносин у страхуванні, єдність і відмінність фінансів і страхування.

Характеристика суб'єктів страхування: страховик, страхувальник, заст-

рахований, вигодонабувач. Види страхування та їх характеристика. Засади добровільного і обов'язкового страхування.

Сутність страхового ринку. Учасники страхового ринку. Організаційні форми створення страхових компаній. Особливості формування доходів і витрат страховика. Порядок оподаткування прибутку страховиків. Співстрахування і перестрахування як напрями страхової діяльності. Посередницька діяльність на страховому ринку: страхові брокери і страхові агенти. Діяльність професійних аналітиків (непрямих страхових посередників). Держава і державний нагляд на страховому ринку. Становлення та функціонування страхового ринку в Україні.

Система державних цільових фондів, їх роль. Принципи діяльності державних цільових фондів. Особливості діяльності Пенсійного фонду України. Джерела коштів та напрямки видатків Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Діяльність Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Засади діяльності Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Особливості сплати зборів на державне пенсійне і загальнообов'язкове соціальне страхування.

Тема 7. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Фінансовий ринок як сфера фінансової системи країни. Економічна та організаційна сутність фінансового ринку. Функції та завдання фінансового ринку в економіці.

Структура фінансового ринку за часовою ознакою: грошовий ринок та ринок капіталів. Сектори фінансового ринку відповідно до інституціональної структури. Сегментація фінансового ринку за групами та видами фінансових активів. Суб'єкти та інфраструктура фінансового ринку. Фінансові інструменти як об'єкти фінансового ринку. Класифікація фінансових інструментів. Перспективи розвитку фінансового ринку в Україні.

Цінні папери: сутність, ознаки та властивості. Класифікація цінних паперів. Функції цінних паперів. Емісійні та неемісійні цінні папери. Групи цінних паперів, обіг яких дозволено в Україні: пайові, боргові, іпотечні, приватизаційні, похідні та товаророзпорядчі цінні папери. Характеристика видів пайових та боргових цінних паперів. Види акцій. Види облігацій. Порядок обігу простих і переказних векселів. Ринок фінансових послуг як складова фінансового ринку. Характеристика фінансових послуг.

Ринок цінних паперів: сутність, функції та структура. Правове регулювання та державний контроль на ринку цінних паперів. Саморегулювні організації та їх роль на ринку цінних паперів.

Фондова біржа: правовий статус, порядок створення та функціонування. Функції фондової біржі. Роль фондових бірж в економічній системі країн та світу. Особливості діяльності провідних фондових бірж світу.

Тема 8. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Сутність та значення фінансів підприємств: об'єкт, суб'єкт, роль у фінансовій системі держави. Дискусійність тлумачення сутності категорії «фінанси підприємств». Загальна та специфічні риси фінансів суб'єктів господарювання. Характеристика функцій фінансів підприємств. Методи та принципи організації фінансів господарюючих суб'єктів.

Принципи групування фінансових відносин на підприємстві залежно від їх економічного змісту. Сутність фінансових ресурсів, її дискусійність. Класифікація фінансових ресурсів суб'єктів господарювання. Грошові фонди підприємства. Характеристика видів діяльності та грошових надходжень підприємств.

Поняття доходів, витрат та прибутку підприємства. Види прибутку суб'єктів господарювання. Порядок формування фінансових результатів підприємства. Етапи розподілу фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання.

Види підприємств в Україні: комерційні і некомерційні підприємства;

приватні підприємства, підприємства колективної власності, комунальні підприємства, державні підприємства, підприємства, засновані на змішаній формі власності; унітарні і корпоративні підприємства; малі, великі та середні підприємства; незалежні і дочірні підприємства. Порядок створення, особливості формування майна, напрями використання коштів і особливості фінансової роботи на підприємствах різних організаційно-правових форм.

Неприбуткова діяльність. Види неприбуткових організацій. Особливості формування майна, здійснення діяльності та оподаткування доходів неприбуткових організацій. Порядок надання платних послуг державними та бюджетними інституціями.

Тема 9. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

Економічна природа міжнародних фінансів. Економічна та інституціональна сутність міжнародних фінансів. Суб'єкти та об'єкти міжнародних фінансів. Функції міжнародних фінансів. Об'єктивні закономірності та суб'єктивні чинники розподільчої функції міжнародних фінансів. Форми прояву контрольної функції фінансів. Сфери міжнародних фінансів.

Міжнародні валютно-фінансові потоки, їх напрями. Система класифікації міжнародних валютно-фінансових потоків. Фінансові операції як основа міжнародних валютно-фінансових потоків. Види та головні канали фінансових операцій.

Міжнародна система перерозподілу фінансових ресурсів. Міжнародні фінансові організації. Міжнародний валютний фонд. Особливості формування ресурсів та кредитні програми МВФ. Склад Групи Світового банку. Діяльність Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної асоціації розвитку, Міжнародної фінансової корпорації та Багатостороннього агентства гарантії інвестицій. Банк міжнародних розрахунків як перша міжнародна фінансова інституція. Особливості діяльності європейських валютно-кредитних організацій.

Міжнародний фінансовий ринок, його характерні риси та функції.

Міжнародний валютний ринок. Валюта та її види. Валютний курс, його класифікація. Валютні операції. Депозитно-кредитні та конверсійні валютні операції. Касові та строкові валютні операції. Міжнародний ринок кредитних ресурсів і міжнародний кредит. Суб'єкти та види міжнародного кредиту. Міжнародний ринок цінних паперів та його структура. Міжнародні ринки боргових цінних паперів і титулів власності. Міжнародні ринки суверенних і приватних боргів. Особливості функціонування євrorинку. Види європаперів.

Міжнародна фінансова політика та форми її реалізації. Довгострокова та поточна фінансова політика. Валютна, податкова та кредитна політики як складові міжнародної фінансової політики.

Тема 10. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Фінансовий менеджмент як система розробки і реалізації управлінських рішень. Предмет і об'єкт фінансового менеджменту. Суб'єкти фінансового менеджменту. Принципи фінансового менеджменту та їх сутність. Мета і завдання фінансового менеджменту. Функції фінансового менеджменту як керуючої системи та як спеціальної області управління компанією. Основні завдання фінансового менеджменту.

Основні наукові школи та етапи розвитку фінансового менеджменту. Передумови формування фінансового менеджменту як науки.

Стратегічний фінансовий менеджмент. Основні напрямки розроблення фінансової стратегії. Фінансова політика підприємства та її зміст. Оперативно-тактичний фінансовий менеджмент та його завдання.

Система організаційного забезпечення фінансового менеджменту. Ієрархічна будова організаційної системи фінансового управління підприємством. Функціональний підхід до фінансового управління суб'єктів господарювання. Вплив розмірів підприємства та масштабів діяльності на функціонування системи управління фінансовою діяльністю. Фінансова служба, її цілі та завдання.

Система інформаційного забезпечення фінансового менеджменту, її

компоненти. Фінансова звітність як основа інформаційної бази фінансового менеджменту. Принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Вимоги до фінансової інформації.

Тема 1.

ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ. ФІНАНСОВІ КАТЕГОРІЇ

- 1.1. Фінансова наука: предмет і методи. Сутність фінансових відносин.
- 1.2. Фінанси як історична та економічна категорія. Сутність фінансових ресурсів.
- 1.3. Функції та роль фінансів у розвитку суспільного виробництва.
- 1.4. Система фінансових категорій.
- 1.5. Взаємозв'язок і відмінності фінансів з іншими економічними категоріями.

1.1. Фінансова наука: предмет і методи. Фінансові відносини

Фінансова наука як соціальне явище досить молода. Вона виникла у середині XV ст., а в XIX ст. – виділилися із складу політичної економії в самостійну науку.

Фінансова наука входить до складу соціально-економічних наук.

Фінанси як наука вивчають явища і процеси, які здійснюються в державі при створенні і використанні фондів фінансових ресурсів на цілі її економічного і соціального розвитку.

Фінансова теорія являє собою узагальнення сутнісних ознак фінансових відносин і може розглядатися як у спрощеній, так і в глобалізованій формах.

Спрощене, побутове сприйняття фінансів пов'язане із грошовими відносинами та фінансовою діяльністю, що відображається у доходах і витратах суб'єктів фінансових відносин.

Глибинне, глобалізоване розуміння фінансів передбачає цілісне уявлення про фінанси і фінансову систему як єдине ціле та характеризує сут-

ність відносин, що складаються в суспільстві у процесі руху вартості створеного валового внутрішнього продукту (ВВП).

Предметом фінансової науки є діяльність держави, суб'єктів господарювання, організацій та громадян, що пов'язана зі створенням та використанням фондів фінансових ресурсів.

На практиці предмет фінансів втілюється у фінансових відносинах – це система грошових відносин, пов'язаних з розподілом, перерозподілом, формуванням і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для задоволення суспільних, колективних та індивідуальних потреб.

Фінансовими відносинами є грошові відносини, які виникають між:

- державою і підприємствами – при сплаті податків, зборів і відрахувань до бюджету і державних цільових фондів, а також при отриманні бюджетного фінансування у вигляді субсидій, дотацій і субвенцій;
- державою і населенням – при сплаті податків та інших обов'язкових платежів і отриманні соціальних гарантій (субсидії, пенсії, допомоги);
- підприємствами – в процесі придбання товарно-матеріальних цінностей, реалізації продукції та послуг;
- підприємствами і працівниками – в процесі виплати заробітної плати, матеріальної допомоги, а також перерахування податків, зборів та відрахувань;
- окремими ланками фінансової системи – державний бюджет, місцеві бюджети, державний кредит та ін.;
- всередині підприємства – при розподілі чистого прибутку, створенні та використанні грошових фондів.

Характеристика фінансових відносин пов'язана із виділенням їх суб'єктів та об'єктів.

Об'єктами фінансових відносин виступають:

- вартість валового внутрішнього продукту – додана вартість, вироблена у країні виробниками товарів, робіт, послуг за рік (заробітна плата, прибуток, амортизація, непрямі податки, позичковий процент, рента);
- національне багатство – вартість нагромаджених в країні матеріальних цінностей та залучених у виробництво природних ресурсів (основні засоби, матеріальні ресурси, золотовалютний запас, природні ресурси).

Залежно від співвідношення елементів об'єкта фінансових відносин можна виділити нормальну фінансову ситуацію в країні, коли основним об'єктом фінансів є ВВП, і кризову фінансову ситуацію, коли ВВП не вистає для формування доходів і фінансових ресурсів, що призводить до зменшення національного багатства.

Суб'єктами фінансових відносин є держава, юридичні та фізичні особи.

Фінансові відносини носять суперечливий характер: кожен з суб'єктів прагне отримати якомога більшу частку об'єкта, що зумовлене природною неузгодженістю інтересів суб'єктів цих відносин (рис. 1.1).

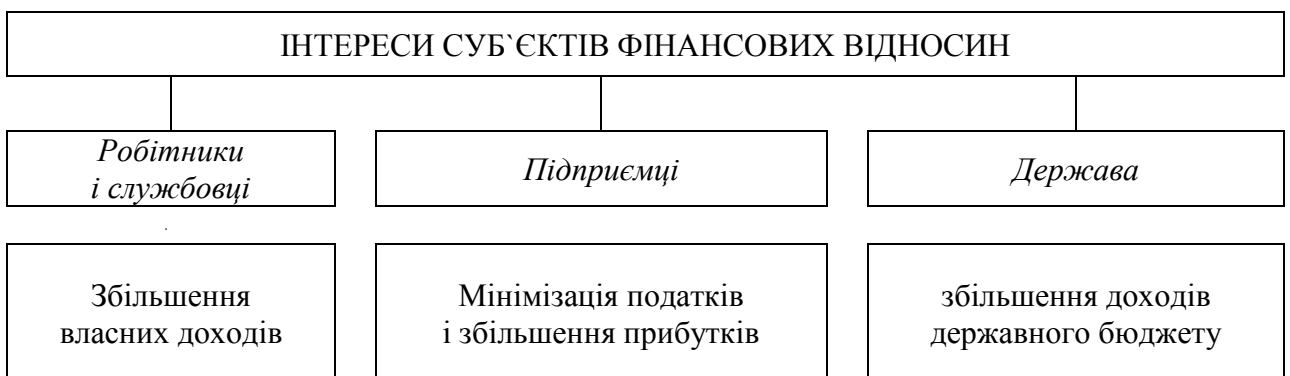

Рис. 1.1. Система інтересів суб'єктів фінансів

Водночас в намаганні досягнення балансу інтересів суб'єктів економіки і застосуванні для цього тієї чи іншої концепції подолання існуючих протиріч закладений потенціал економічного зростання. І навпаки посилення неузгодженостей інтересів суб'єктів економіки є сприятливим середовищем для

розвитку кризових явищ.

Усунення суперечливості фінансових відносин здійснюється у двох напрямках: збалансування інтересів всіх суб'єктів фінансових відносин, що передбачає встановлення оптимальних пропорцій розподілу ВВП, а також забезпечення постійного одночасного зростання доходів кожного із суб'єктів, що в свою чергу базується на забезпеченні постійного і неухильного зростання ВВП та стимулюванні підвищення ефективності виробництва для одержання додаткових фінансових ресурсів.

Загальною метою фінансової науки є пізнання дії об'єктивних законів і закономірностей, найстійкіших зв'язків та залежностей між фінансовими явищами у сфері фінансів та доведення теоретичних розробок до практичного впровадження.

При дослідженні фінансових відносин фінансова наука використовує **наступні методи**:

- діалектичний метод, який базується на:
  - 1) абстракції – метод поглибленого пізнання реальних економічних процесів шляхом відзначення основних найсуттєвіших сторін певного явища і очищення (абстрагування) від усього випадкового, неістотного;
  - 2) аналізі – об'єкт дослідження розкладається на складові частини, і кожна з них вивчається окремо;
  - 3) синтезі – поєднання різних елементів, сторін об'єкта в єдине ціле з урахуванням специфіки взаємозв'язків між ними;
  - 4) індукції – рух думки від одиничного до загального, від знання нижчого ступеня до знання вищого ступеня;
  - 5) дедукції – рух думки від загального до одиничного;
  - 6) аналогії – перенесення властивості або сукупності властивостей з одного явища на інше.
- економіко-статистичні методи, які включають:
  - 1) балансовий – збалансування фінансових ресурсів з матеріально-

уречевленими та трудовими ресурсами;

- 2) нормативний – встановлення прогресивних норм і нормативів формування і використання фінансових ресурсів;
  - 3) метод коефіцієнтів – здійснення фінансових розрахунків на основі встановлення відповідних коефіцієнтів.
- економічне моделювання – визначення в формалізованій формі основних функціональних взаємозв'язків між економічними показниками, які відображають економічні процеси.

1.2. Фінанси як економічна категорія. Сутність фінансових ресурсів

Теорія фінансів базується на комплексному підході до визначення сутності фінансів. Фінанси розглядаються як історична та економічна категорія.

У сучасній фінансовій літературі фінанси розглядають переважно як економічну категорію – це система економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту з метою формування фінансових ресурсів для забезпечення виконання функції держави, задоволення суспільних потреб та створення умов розширеного відтворення.

Фінанси поділяються на централізовані та децентралізовані (рис. 1.2).

Під централізованими фінансами розуміють економічні відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів держави, що акумулюються в державній бюджетній системі та урядових позабюджетних фондах.

Децентралізовані фінанси – це грошові відносини, що опосередковують кругообіг грошових фондів підприємств, громадських організацій та населення.

З матеріальної точки зору фінанси ототожнюються з фондами грошових коштів.

Фінанси як економічна категорія проявляються як:

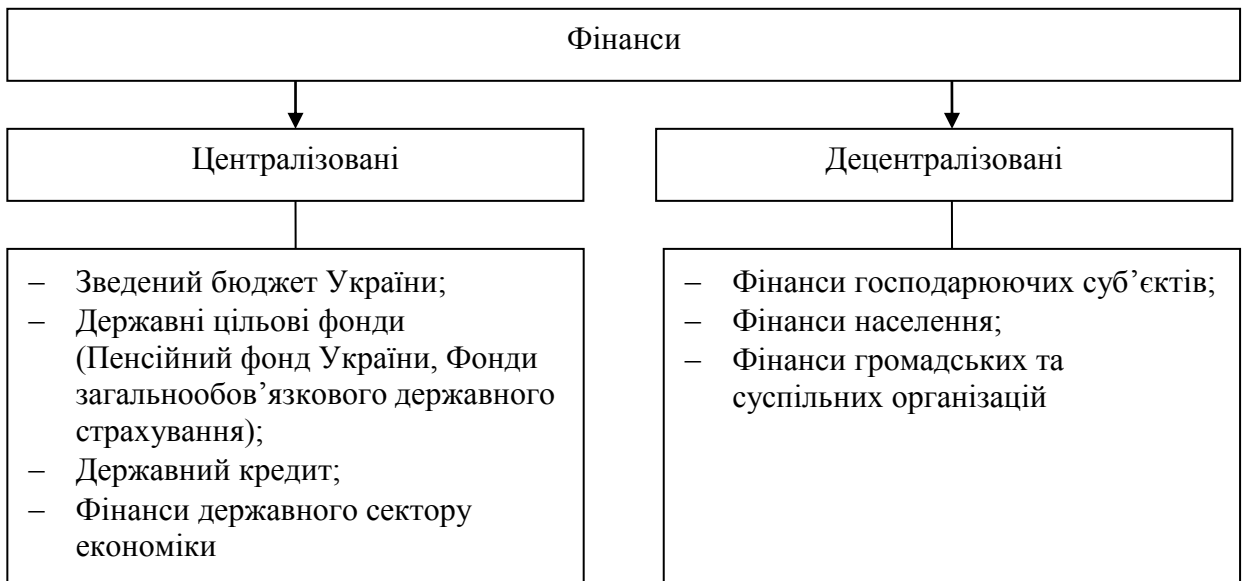

1) грошова (вартісна) категорія – фінанси завжди мають грошову форму вираження: гроші, їх реальний рух служать обов'язковою умовою виникнення та існування фінансів.

Грошовий характер фінансових відносин – важлива визначальна риса фінансів;

2) розподільча категорія – завдяки фінансам відбувається перерозподіл централізованих і децентралізованих доходів і надходжень через систему бюджетних та позабюджетних фондів, видатків підприємств та організацій;

3) ресурсоутворююча категорія – фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням та використанням фінансових ресурсів.

Рис. 1.2. Склад централізованих і децентралізованих фінансів

До характерних ознак фінансів належать:

- обмінно-розподільчий характер;
- завжди мають грошовий характер;
- матеріальним втіленням є фонди грошових коштів, джерелами формування яких виступають фінансові ресурси;
- рух вартості від одного суб'єкта до іншого;

- грошова форма відносин;
- формування доходів і здійснення видатків;
- еквівалентний характер обміну та розподілу і нееквівалентний характер перерозподілу.

Фінансові ресурси є матеріальними носіями фінансових відносин.

Фінансові ресурси – це грошові накопичення та доходи, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу та використання ВВП і національного багатства та зосереджені у відповідних фондах або в нефондовій формі для забезпечення безперервного процесу виробництва, задоволення суспільних потреб, виконання фінансових зобов'язань.

Фінансовим ресурсам притаманні наступні ознаки:

- виражають відносини власності;
- перебувають в постійному русі: поповнюються і використовуються;
- мають властиві їм джерела та методи акумуляції;
- відрізняються за напрямками використання;
- специфічний склад учасників формування, розподілу та використання.

Взаємозв'язок фінансових ресурсів із вартісною структурою ВВП представлено на рис. 1.3.

1.3. Функції та роль фінансів у розвитку суспільного виробництва

Призначення фінансів проявляється через їх функції:

1. **Розподільча** – фінанси є цільовим інструментом розподілу і перерозподілу ВВП.

Механізм розподільчої функції пов'язаний з етапами розподілу ВВП:

- первинний розподіл – це розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів розподілу: для фізичних осіб – заробітна плата, для юридичних осіб – прибуток, для держави – прибуток державного сектора, що централізується в бюджеті, й надходження від державних послуг, а також непрямі податки;

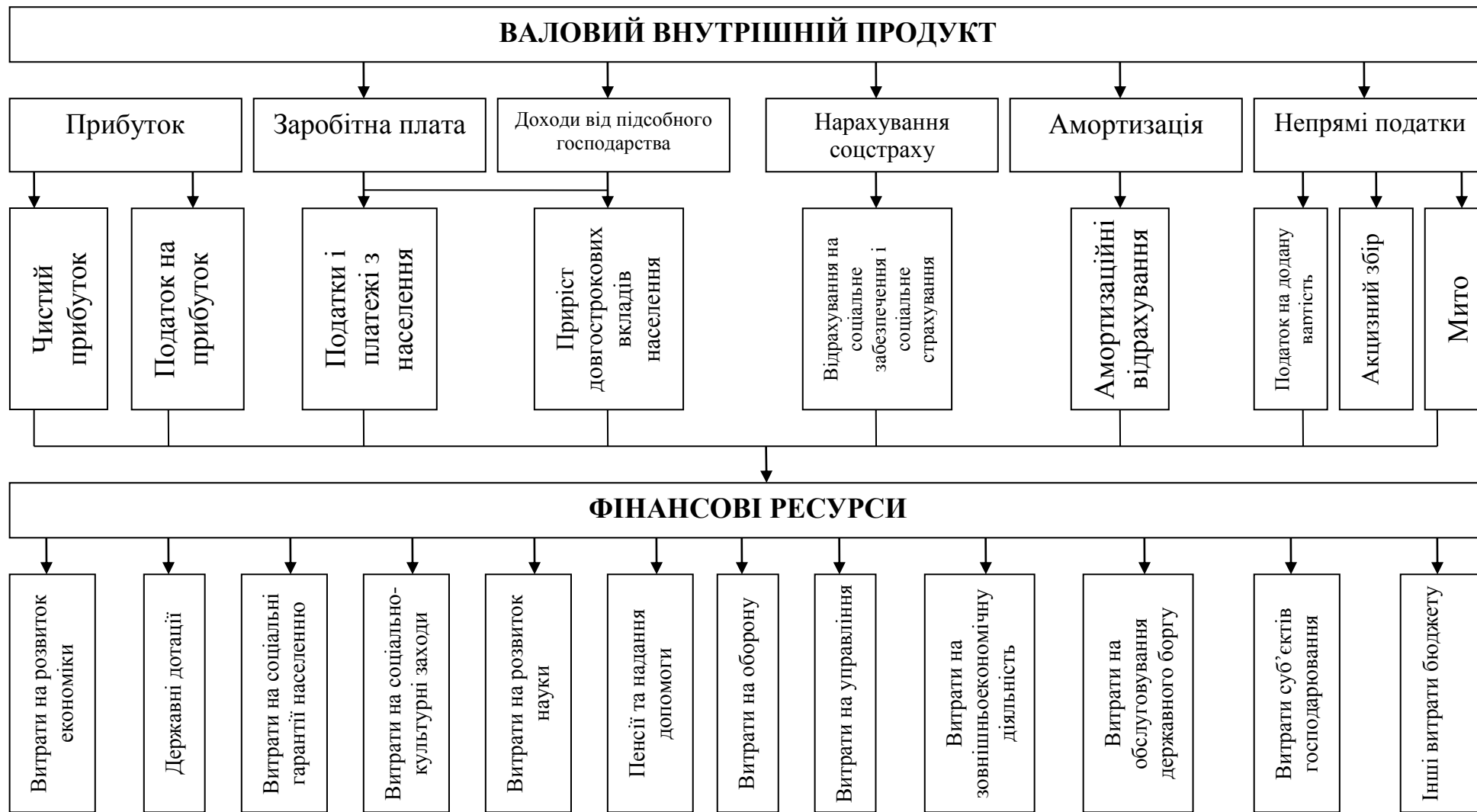

Рис. 1.3. Взаємозв'язок фінансових ресурсів із вартісною структурою ВВП

- перерозподіл – це створення централізованих і децентралізованих фондів: на рівні держави – бюджет і позабюджетні фонди, на рівні відомств – фонди міністерств, комітетів, управлінь, на рівні регіонів – місцеві бюджети і позабюджетні фонди органів місцевого самоврядування, на рівні підприємств і організацій, їх структурних підрозділів – корпоративні фонди;
- вторинний розподіл – охоплює процеси, пов’язані з перерозподілом доходів через бюджетну сферу між сферами матеріального і нематеріального виробництва, галузями, територіями, верствами населення.

На цьому етапі утворюються як первинні доходи – заробітна плата осіб, зайнятих у бюджетній сфері, які знову підлягають перерозподілу, так і вторинні доходи у вигляді різних виплат і надання безоплатних послуг із централізованих фондів фізичним особами та асигнувань юридичним особам.

Механізм дії розподільчої функції представлено на рис. 1.4.

2. **Контрольна** – фінанси є інструментом контролю за діяльністю суб’єктів обмінно-розподільчих відносин. Фінанси кількісно відображають рух грошових потоків і забезпечують контроль за дотриманням пропорцій в розподілі ВВП, правильністю формування, розподілу та використання фінансових ресурсів держави і суб’єктів господарювання.

Контрольна функція дозволяє вирішувати ряд важливих завдань:

- пошук резервів збільшення доходів і прибутку;
- своєчасне виконання фінансових зобов’язань;
- мобілізація фінансових ресурсів в обсягах, достатніх для фінансування соціально-економічного розвитку;
- ефективний цільовий розподіл і використання фінансових ресурсів.

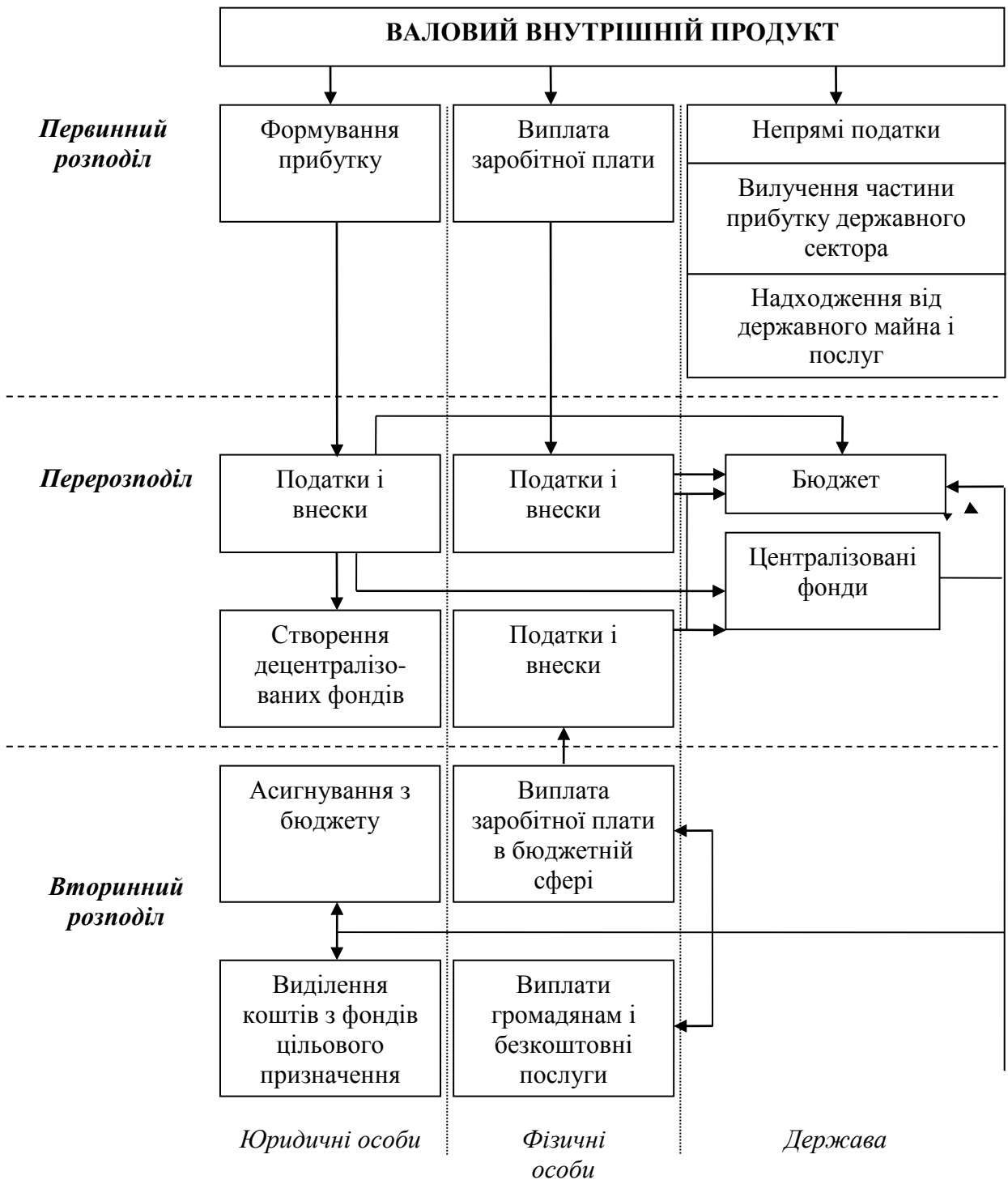

Рис. 1.4. Механізм реалізації розподільчої функції фінансів

Контрольної функція фінансів має базисний характер при організації фінансового контролю як сфери державного управління, більше того на практиці ця функція реалізується на основі загальнодержавного фінансового контролю, який здійснюється Міністерством фінансів, Державним казначейством України, Податковою службою, Контрольно-ревізійним управлінням,

Рахунковою палатою України, Аудиторською палатою України, внутрішньогосподарського фінансового контролю, який проводиться фінансовими службами підприємств та установ, незалежного фінансового контролю аудиторських фірм.

Інформаційною основою фінансового контролю є бухгалтерська, статистична і фінансова звітність, на основі яких здійснюється аналіз фінансово-економічних показників діяльності підприємств, установ, організацій.

Функції фінансів реалізуються одночасно: кожна фінансова операція передбачає розподіл суспільного продукту та національного доходу, а також контроль за цим розподілом.

Фінанси відіграють важливу роль в суспільстві та суспільному виробництві, зокрема:

- забезпечують розподіл ВВП і фінансові потреби юридичних, фізичних осіб та держави;
- забезпечують кругообіг фінансових ресурсів;
- здійснюються перерозподіл доходів між галузями, регіонами, соціальними верствами населення;
- впливають на інтереси розподільчих відносин, визначають їх фінансові можливості;
- відіграють провідну роль у системі економічних методів управління економікою;
- утворюють систему фінансових показників, які відіграють роль індикаторів стану і розвитку соціально-економічної сфери суспільства;
- забезпечують всеохоплюючий контроль між суб'єктами обмінно-розподільчих відносин щодо формування та використання фондів грошових коштів.

1.4. Система фінансових категорій

Категорії є основою будь-якої науки. Знання тієї чи іншої науки визначається тим, наскільки особа може розуміти і вживати категорії цієї науки, тому вивчення будь-якої науки базується на вивченні її основних категорій, термінів і понять.

Понятійний апарат фінансової науки охоплює загально-економічні та фінансові категорії, які в абстрактно-теоретичній формі характеризують різні сторони фінансової дійсності.

Використання фінансових категорій як інструмента наукового пізнання дозволяє розкрити сутність фінансів, їх специфіку та особливості функціонування.

Фінансові категорії мають історичний характер і виступають формою теоретичного мислення та наукової абстракції.

Фінансова наука спирається на такі фундаментальні категорії як фінанси, гроші, кредит та ін. Окрім того, базовими фінансовими категоріями є фінансові відносини, фінансові ресурси, грошові потоки, податки, доходи, витрати, бюджет, дотації та ін.

Специфіка фінансових категорій полягає в наступному:

- вони є найбільш загальними і фундаментальними поняттями фінансової науки;
- в основі їх функціонування лежить специфічний вид економічних відносин – фінансові відносини;
- вони не залежать від конкретних форм їх втілення на практиці та мають об'єктивний характер, оскільки є породженням матеріального виробництва на певній стадії його розвитку.

З появою держави з'явилися такі фінансові категорії як податки і державний кредит.

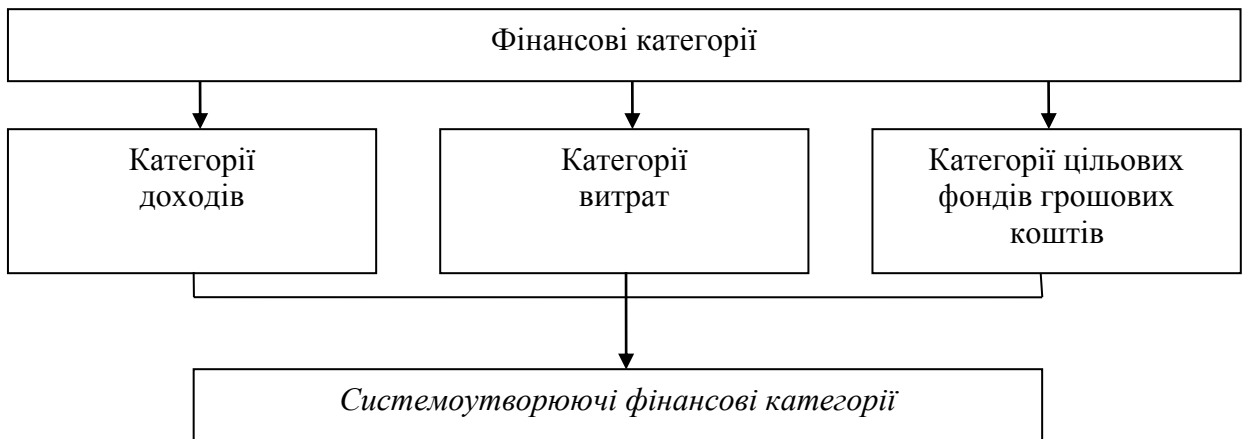
З розвитком держави і товарно-грошового господарства формувалися більш складні категорії: державні видатки, державні доходи, державний бюджет.

Поява нових фінансових категорій, таких як фінанси підприємств, фінансовий ринок, страхування та ін., їх функціонування та еволюція обумовлені розвитком усієї системи фінансових категорій.

Фінансові категорії функціонують взаємопов'язано, утворюючи цілісну систему, всередині якої складаються відносини логічної ієрархічності та співвідпорядкованості.

Система фінансових категорій включає (рис. 1.5):

- *категорії доходів* – доходи як фінансова категорія являє собою частину фінансових відносин між різними суб'єктами з проведу формування централізованих і децентралізованих фондів – це доходи підприємств, фізичних осіб, держави.

Рис. 1.5. Система фінансових категорій

До фінансових категорій доходів відносяться виручка, заробітна плата, дивіденди, відсотки, податки, цільові надходження, мобілізація фінансових ресурсів.

- *категорії витрат* – витрати як фінансова категорія являє собою частину фінансових відносин між різними суб'єктами з проведу використання доходів і надходжень – це витрати підприємств, фізичних осіб, держави.

До фінансових категорій витрат відносяться амортизація, заробітна плата, платежі, санкції, податки і тощо.

- *категорії цільових фондів грошових коштів* – цільові фонди грошових коштів як фінансова категорія характеризуються відокремленням частини грошових коштів, пов'язаних з цим фінансових відносин.

До категорій цільових фондів грошових коштів відносять бюджет, фонд основних і оборотних коштів, фонд нагромадження і споживання, страхові і резервні фонди, загальнодержавні фонди у формі бюджетних і позабюджетних фондів, амортизаційний фонд тощо.

- *системоутворюючі фінансові категорії* – виступають як надбудова для попередніх груп категорій.

До цієї групи відносять такі категорії, як: фінанси, фінансові ресурси, фінансова система, фінансова політика, фінансові інструменти, фінансові важелі, фінансові методи, управління фінансами, фінансова система, фінансовий менеджмент тощо.

Окремі фінансові категорії (наприклад, податки) одночасно належать до різних груп системи фінансових категорій, але це не змінює їх сутності.

На практиці фінансові категорії проявляються як фінансові важелі та стимули, а також як фінансові показники.

1.5. Взаємозв'язок і відмінності фінансів з іншими економічними категоріями

У розподільчих відносинах фінанси взаємодіють з іншими економічними категоріями: грошима, ціною, заробітною платою та кредитом.

Гроші – це товар, який виконує роль загального еквівалента. У побутовому розумінні фінанси ототожнюються з грошима. Гроші мають чітке призначення в економічному житті на основі їх функцій.

Важливою ознакою фінансів є їхній грошовий характер. Однак фінанси – це не гроші. Сфери функціонування грошей і фінансів перетинаються лише в певному сегменті. По-перше, фінанси неможливі без грошей, адже інструментом фінансових відносин є саме гроші, а зовнішнім, видимим про-

явом цих відносин є грошові потоки. По-друге, функціонування грошей без фінансів втрачає сенс і зводиться до суто технічних питань обміну. Головною ознакою, що визначає сутність і форму функціонування фінансів, є рух грошових потоків, у якому відображаються і фінансові відносини, і фінансова діяльність. В них завжди чітко виражені відносини двох суб'єктів з яскраво вираженим їх характером:

- обмін (оплата рахунків за товари і послуги);
- розподіл і перерозподіл (сплата податків, виплата дивідендів, отримання субсидій тощо).

Можна мати гроші і не мати ніякого відношення до фінансів, і навпаки, за відсутності грошей, лише володіючи майном, майновими правами, правами інтелектуальної власності, оцінивши їх реальну вартість, можна здійснювати інвестування, бути співзасновником фірми, тобто мати відношення до фінансово-господарської діяльності підприємства. Таким чином, гроші та грошовий обіг суттєво впливають на фінансове становище як фізичних і юридичних осіб, зокрема, так і держави в цілому. Не можна досягти стабілізації фінансового становища, не налагодивши нормального грошового обігу. І навпаки, якщо витрати держави перевищують наявні доходи, це призводить до розладу грошового обігу.

Взаємозв'язок фінансів і грошей проявляється в тому, що функціонування фінансів базуються на наступних функціях грошей:

- засіб платежу – це функція, в якій гроші обслуговують погашення різних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі суспільного відтворення;
- засіб нагромадження – це функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі в процесі розширеного відтворення. Залежно від суспільних цілей нагромадження сфера цієї функції грошей поділяється на нагромадження у виробничій сфері та у сфері особистого споживання;
- світові гроші – це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості у

міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами.

Відмінність фінансів від грошей полягає в тому, що фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням грошових доходів і нагромаджень, які набувають специфічної форми фінансових ресурсів. Фінансові ресурси виступають матеріальними носіями фінансових відносин. Однак, фінансові ресурси самі по собі не визначають сутності фінансів, не розкривають їх внутрішнього змісту і суспільного призначення. Тому фінансова наука вивчає не фінансові ресурси, а економічні відносини, що виникають у процесі їх формування, розподілу і використання.

Соціально-економічна сутність фінансових відносин полягає у дослідженні питання – за рахунок кого держава отримує фінансові ресурси і в чиїх інтересах їх використовує.

Таким чином, гроші є технічним засобом фінансів, на їх основі визначаються величини доходів та витрат, що визначає грошовий вимір і характер фінансів.

Ціна – це грошовий вираз вартості товару. Ціни, як і фінанси, здійснюють розподіл ВВП на основі того, що вони визначаються на основі попиту і пропозиції при реалізації товару і формуються з урахуванням всіх витрат виробництва і збуту, а також суми прибутку. Ціна виступає вихідною базою для подальшого розподільчого процесу та визначає параметри впливу фінансів на всі процеси, пов'язані із створенням та використанням валового внутрішнього продукту. Але фінанси можуть впливати як на абсолютну величину ціни, так і на її внутрішню структуру (через зміну відрахувань до амортизаційного фонду соціального страхування, введення акцизного податку або ПДВ).

Взаємозв'язок фінансів і ціни полягає в тому, що ціни є основою фінансового розподілу вартості, а фінанси, базуючись на пропорціях розподілу, що склалися під впливом цін, виступають інструментом, що їх реалізує.

До відмінностей між фінансами і ціною слід віднести наступні:

1. ціновий розподіл завжди пов'язаний з обміном, а фінансовий – відбувається за межами акту купівлі-продажу товарів;
2. ціновий розподіл передує фінансовому;
3. фінансовий розподіл є більш гнучкий, оскільки ціновий визначає лише пропорції майбутнього вартісного розподілу;
4. фінанси мають ширший діапазон розподілу, ніж ціна, оскільки вони здійснюють не лише первинний розподіл ВВП на рівні виробничої структури, а й подальший перерозподіл через бюджетну систему, на цьому етапі ціни можна регулювати за допомогою дотацій і виплат із бюджету різниці в цінах.

За своєю економічною природою заробітна плата є грошовим виразом вартості праці.

Взаємозв'язок фінансів і заробітної плати полягає в тому, що, з одного боку, для виплати зарплати на підприємстві створюється фонд фінансових ресурсів, відділяючи його від інших грошових фондів підприємства. З іншого боку, заробітна плата, нарахування якої в часі не співпадає з її виплатою, виступає джерелом формування фінансових ресурсів підприємства у вигляді стійких пасивів.

Окрім того, отримання заробітної плати працівниками свідчить про те, що відбувся процес обміну – робоча сила на товар – гроші. Водночас працівники використовують отримані кошти не лише для обміну на товари першої необхідності, а й для створення фондів грошових коштів на придбання товарів тривалого користування, цінних паперів з метою отримання доходів тощо.

Фінанси і заробітна перебувають у постійній взаємодії: держава регулює заробітну плату за допомогою податків, створюючи загальнодержавні фонди фінансових ресурсів для стимулювання розвитку окремих видів діяльності, надаючи субсидії, субвенції та інші форми фінансових дотацій.

Відмінності між фінансами і заробітної платою полягають в наступному:

1. за допомогою заробітної плати розподіляється необхідний продукт, а за допомогою фінансів – увесь національний продукт;
2. розподільчі відносини, які пов'язані із заробітною платою, матеріалізуються у грошових коштах, що надходять у власність окремих громадян для задоволення їхніх особистих потреб, у той час як фінанси мають суспільне призначення;
3. функціонування заробітної плати може розглядатись як процес двостороннього руху вартості: заробітна плата має компенсаційний характер і залежить від кількості і якості затраченої праці, що визначає отримання від суспільства кожним працівником такої частки вартості, яка відповідає його трудовому вкладу.

Кредит – це система економічних відносин з приводу руху позичкової вартості на принципах платності, строковості, повернення, цільового використання та забезпеченості. Фінанси та кредит мають однакову економічну природу, водночас фінанси – це розподільча і перерозподільча категорія, а кредит – виключно перерозподільча. Фінанси створюють передумови для функціонування кредиту, кредитні ресурси виступають як вид фінансових ресурсів.

Взаємозв'язок фінансів і кредиту проявляється у їх комплексному використанні в процесі кругообігу коштів і їхньому сприянню підвищенню ефективності виробництва: при нестачі фінансових ресурсів підприємство залучає кредитні ресурси, а при надлишку фінансових ресурсів підприємство може тимчасово вільні кошти використовувати їх як кредитні ресурси.

Відмінності фінансів та кредиту полягають в наступних аспектах:

1. кредит надається позичальнику на визначений термін на основі поверненості та платності, у той час як фінанси мають безповоротний характер;
2. фінанси здійснюють розподіл і перерозподіл ВВП, а кредит обмежується тільки розподілом, тому що має справу тільки з тимчасово вільними коштами акумулює їх і за плату надає в користування на

- умовах повернення;
3. кредитні ресурси виражають розірваний у часі рух вартості від кредитора від позичальника і назад, а фінансові відносини – односторонній процес;
  4. кредитні ресурси формуються у процесі перерозподілу за рахунок тимчасово вільних коштів підприємств, держави, громадян, а фінансові – із доходів і нагромаджень, що утворились на стадії вартісному розподілу;
  5. кредит має більш тісний зв'язок з грошовим обігом: за його допомогою задовольняється потреба в платіжних засобах і здійснюється регулювання грошової маси.

Запитання для самоконтролю

1. Коли виникла фінансова наука? Які існували передумови для виникнення фінансів?
2. Що становить предмет і мету фінансової науки?
3. У чому сутність фінансових відносин? Між якими суб'єктами вони виникають?
4. Що виступає об'єктом фінансових відносин?
5. Які методи використовує наука про фінанси?
6. Розкрийте сутність фінансів як історичної категорії?
7. У чому сутність фінансів як економічної категорії? Як проявляються фінанси як економічна категорія?
8. Дайте визначення централізованих і децентралізованих фінансів?
9. Що виступає матеріальним носієм фінансових відносин?
10. Як класифікуються фінансові ресурси? Які їм притаманні ознаки?
11. Які характерні ознаки фінансів?
12. Розкрийте сутність і механізм дії розподільчої функції фінансів.
13. У чому зміст контрольної функції фінансів.
14. Які органи реалізують контрольну функцію на практиці? Що виступає ін-

формаційною основою фінансового контролю?

15.Розкрийте суспільне призначення фінансів.

16.Які елементи складають понятійний апарат фінансової науки?

17.Розкрийте сутність фінансової категорії? Які фінансові категорії Ви знаєте?

18.Дайте характеристику структурних компонентів системи фінансових категорій?

19.Розкрийте сутність взаємозв'язку фінансів з іншими категоріями в процесі розподілу і перерозподілу ВВП.

Семінарське заняття 1

Мета: засвоєння та поглиблення теоретичних знань про значення фінансової науки, сутність і функції фінансів як специфічної форми суспільних відносин, систему фінансових категорій та взаємозв'язок фінансів з іншими економічними категоріями

План

1. Предмет і метод науки про фінанси.
2. Фінансові відносини: об'єкт, суб'єкти, сфери.
3. Особливості фінансів як економічної категорії.
4. Функції фінансів, їх взаємозв'язок.
5. Суспільне призначення та специфічні ознаки фінансів.
6. Фінансові категорії як форма наукового пізнання сутності фінансових відносин.

Питання для обговорення

1. Фінансова наука: передумови виникнення, предмет і метод. Взаємозв'язок науки про фінанси з іншими науками, її мета.
2. Фінансові відносини як прояв предмета фінансової науки. Сфери, суб'єкти та об'єкти фінансових відносин.
3. У чому проявляється суперечливість фінансових відносин? Які методи використовуються для її подолання?
4. Розкрийте зміст фінансів як економічної категорії? Як вони проявляються?
5. Які функції виконують фінанси? Охарактеризуйте їх.
6. Розкрийте механізм реалізації розподільчою функції фінансів. Які етапи розподілу ВВП? Які групи доходів при цьому утворюються?
7. Як реалізується контрольна функція фінансів? Які завдання при цьому вирішуються?
8. У чому сутність фінансового контролю? Які органи його здійснюють? Що

виступає його інформаційною базою?

9. Яку роль фінанси відіграють у суспільстві?
10. Дайте визначення понятійного апарату фінансової науки?
11. Категорії доходів, витрат і цільових фондів грошових коштів як елементи системи фінансових категорій. Системоутворюючі фінансові категорії.

Проблемні питання

1. Дискусійність сутності фінансів та їх функцій: точки зору з цього питання вчених з галузі фінансів.
2. Дискусійність тлумачення сутності категорій «фінансові ресурси» і «фінансові відносини», їх співвідношення.
3. Суперечливість фінансових відносин та шляхи її подолання.

Питання для самостійного опрацювання

1. Наукові проблеми, що стоять перед сучасною фінансовою наукою.
2. Сутність інших функцій фінансів: оперативна, регулювальна, стимулююча, перерозподільча, виробнича.
3. Значення фінансової інформації у забезпеченні реалізації контрольної функції фінансів.
4. Суспільна роль фінансів, їх вплив на розвиток суспільного виробництва.
5. Форми фінансового забезпечення, регулювання та стимулювання соціально-економічних процесів.
6. Сучасні напрями економіко-математичного моделювання та особливості їх використання у вивченні фінансових явищ і процесів.

Теми рефератів

1. Об'єктивна необхідність і передумови виникнення фінансів у суспільстві.
2. Особливості формування і напрями використання централізованих фінансових ресурсів.
3. Джерела формування і напрями використання децентралізованих фінансо-

вих ресурсів.

4. Особливості складання та призначення балансу фінансових ресурсів і витрат держави.

Тести

Виберіть правильну відповідь:

1. Фінанси – це:
- а) всі види доходів держави;
  - б) економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фондів грошових коштів;
  - в) економічні відносини з приводу формування і використання коштів державного бюджету;
  - г) доходи держави та суб'єктів господарювання;
  - д) гроші.
2. Об'єктивними передумовами функціонування фінансів є:
- а) товарно-грошові відносини, існування держави, дія економічних законів;
  - б) існування держави, дія закону вартості, необхідність розширеного відтворення;
  - в) економічний розвиток суспільства, дія економічних законів, потреби розширеного відтворення;
  - г) товарно-грошові відносини, дія економічних законів;
  - д) економічні відносини, пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції.
3. Функціями фінансів є:
- а) соціальна, забезпечувальна;
  - б) фіскальна, розподільча, регулююча;
  - в) контрольна, економічна, стимулююча;
  - г) розподільча, відтворювальна;

д) розподільча, контрольна.

4. Сутність розподільчої функції охоплює:

- а) контроль за розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту та національного доходу;
- б) розподіл та перерозподіл валового внутрішнього продукту і національного доходу;
- в) розподіл та перерозподіл матеріальних і трудових ресурсів;
- г) розмежування доходів між ланками бюджетної системи;
- д) створення централізованих і децентралізованих фондів.

5. Сутність контрольної функції фінансів полягає у:

- а) перетворенні вартості валового внутрішнього продукту і національного доходу у конкретні види доходів;
- б) тому, що фінанси виступають інструментом контролю за формуванням і використанням доходів суб'єктів фінансових відносин;
- в) контролі за формуванням централізованих фондів грошових коштів;
- г) у запобіганні кримінальних порушень у фінансовій сфері;
- д) контролі за формуванням децентралізованих фондів грошових коштів.

6. Фінансові ресурси – це:

- а) товарно-матеріальні цінності, що задіяні підприємством у господарській діяльності;
- б) грошові накопичення і доходи, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу та використання валового внутрішнього продукту і національного багатства та зосереджені у відповідних фондах або у не фондovій формі;
- в) сукупність централізованих та децентралізованих коштів цільових фондів;
- г) основні та оборотні фонди суб'єктів господарювання;
- д) економічні відносини, що виникають у процесі розподілу і перероз-

поділу фондів грошових коштів суб'єктів господарювання.

7. Об'єктами фінансових відносин є:

- а) національне багатство, амортизація, додана вартість;
- б) валовий внутрішній продукт, національне багатство;
- в) валовий національний продукт, фінансові резерви;
- г) державний бюджет, цільові державні фонди,
- д) державний кредит, державний борг.

8. Суб'єктами фінансових відносин є:

- а) держава, підприємства, населення;
- б) валовий внутрішній продукт і національне багатство;
- в) доходи, податки, збори;
- г) суб'єкти господарювання та домогосподарства;
- д) державний бюджет.

9. До категорій цільових фондів грошових коштів належать:

- а) амортизація;
- б) податки;
- в) гроші;
- г) санкції;
- д) резервний фонд.

10. До системоутворюючих фінансових категорій належать:

- а) статутний фонд;
- б) заробітна плата;
- в) податки;
- г) фінансова політика;
- д) амортизація.

Установіть відповідність:

№ з/п	Термін	Визначення
1.	Фінансові відносини	а) пізнання дії об'єктивних законів і закономірностей, найстійкіших зв'язків та залежностей між фінансовими явищами у сфері фінансів та доведення теоретичних розробок до практичного впровадження
2.	Загальна мета фінансової науки	б) економічні відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів держави, що акумулюються в державній бюджетній системі та урядових позабюджетних фондах
3.	Фінанси як економічна категорія	в) грошові накопичення та доходи, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу та використання валового внутрішнього продукту і національного багатства та зосереджені у відповідних фондах або в нефондовій формі для забезпечення безперервного процесу виробництва, задоволення суспільних потреб, виконання фінансових зобов'язань
4.	Централізовані фінанси	г) частина фінансових відносин між різними суб'єктами з проводу використання доходів і надходжень
5.	Децентралізовані фінанси	д) система грошових відносин, пов'язаних з розподілом, перерозподілом, формуванням і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для задоволення суспільних, колективних та індивідуальних потреб
6.	Валовий внутрішній продукт	е) Частина фінансових відносин між різними суб'єктами з проводу формування централізованих і децентралізованих фондів
7.	Національне багатство	ж) система економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту з метою формування фінансових ресурсів для забезпечення виконання функції держави, задоволення суспільних потреб та створення умов розширеного відтворення
8.	Витрати як фінансова категорія	з) вартість нагромаджених в країні матеріальних цінностей та залучених у виробництво природних ресурсів
9.	Фінансові ресурси	і) додана вартість, вироблена у країні виробниками товарів, робіт, послуг як правило за рік
10.	Доходи як фінансова категорія	к) грошові відносини, що опосередковують кругообіг грошових фондів підприємств, громадських організацій та населення

Тема 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ

2.1. Генезис і еволюція фінансів як історичної категорії.

2.1.1. Історичний характер фінансів.

2.1.2. Особливості державних фінансів у різних суспільно-економічних формаціях.

2.2. Генезис і еволюція фінансової науки.

2.2.1. Виникнення та становлення фінансової науки.

2.2.2. Розвиток теорії фінансів у ХІХ-першій половині ХХ ст. Сучасна західна фінансова думка.

2.2.3. Розвиток фінансової науки у Росії та Україні.

2.1. Генезис і еволюція фінансів як історичної категорії

2.1.1. Історичний характер фінансів

Фінанси є продуктом еволюції суспільних відносин, продуктом наявності держави і товарно-грошових відносин, і тому є історичною категорією.

Термін «фінанси» з'явився у ХІІІ ст. в торгових містах Італії. За однією теорією він походить від середньовічного латинського терміна «financia», що означає обов'язкову сплату грошей, що було пов'язане із передачею частини доходу громадянина в розпорядження монарха на державні витрати. Згідно з іншою теорією цей термін походить від латинського «finis» (кінець), який використовувався для позначення строку сплати.

Вперше в сучасному тлумаченні цей термін став застосовуватись у Франції, де під фінансами розуміли сукупність коштів, необхідних для задоволення державних і суспільних потреб. Окрім того, існує точка зору, відповідно до якої авторство терміна «фінанси» належить французькому вченому Ж. Бодену, який у 1577 р. опублікував свою працю «Шість книг про респуб-

ліку». Із старофранцузької мови термін «*finer*», який перекладається як платити, перейшов в інші мови світу. У цей же період в Німеччині слово «фінанси» мало негативне значення: його пов'язували зі здирництвом та хабарництвом.

Виникнення і розвиток фінансів як історичної категорії обумовлюється наступними передумовами:

- суспільний поділ праці та створення товарного виробництва;
- розвиток грошового господарства, чітке формування та реалізація основних функцій грошей;
- поява самостійних суб'єктів господарювання, які створюють необхідні грошові фонди;
- укріплення централізованої держави, яка забезпечує створення системи законодавчо-правових норм.

Історичний характер фінансів як об'єктивної економічної категорії підтверджує той факт, що її сутнісні характеристики не можуть кардинально змінюватись при зміні суспільно-економічної формації. Фінанси незалежно від суспільної формації завжди направлені на розробку ефективної системи формування і використання фондів і доходів для забезпечення виконання державою своїх функцій. Разом з тим, незважаючи на спільність сутнісних характеристик в кожній з формацій, фінанси мають свої відмінності: соціальною направленістю, роллю в суспільному виробництві, в конкретних формах фінансових відносин і т.д.

Історичний характер фінансів проявляється не тільки у виникненні нових фінансових відносин, пов'язаних з розвитком суспільства, а й еволюції кожної їх форми: податків, державного та місцевих бюджетів, позабюджетних фондів, державного та місцевого кредиту.

У процесі еволюції фінансів можна виокремити декілька етапів.

На першому етапі, який характеризується нерозвиненою формою фінансів, основна маса коштів (близько 2/3) витрачалася на військові цілі, і фінанси практично не здійснювали впливу на економіку. Іншою характерною

рисою цього періоду була *вужкість фінансової системи*, тому що вона складалася з однієї ланки – бюджетної системи, і спектр фінансових відносин був обмеженим: усі фінансові відносини були пов'язані виключно із формуванням і використанням бюджету.

Наступний етап, який був викликаний *розвитком держави і державності*, призвів до розширення фінансових відносин, що знайшло своє відображення у формуванні державних скарбниць, розвитку системи бюджетів, виникненні державного кредиту та державних цінних паперів. Зміни у системі фінансових відносин були зумовлені тим, що держава потребувала значних фінансових ресурсів для виконання своїх функцій – державного управління, підтримки обороноздатності, регулювання економічних пропорцій, фінансування соціальної сфери і соціального захисту, міжнародного співробітництва тощо.

Третій етап еволюції фінансів, який розпочався у першій половині ХХ ст. і характеризується *ускладненням фінансової системи та появою нових її ланок* – фінансового ринку, фінансів державних підприємств і галузей, спеціальних та позабюджетних фондів. З середини 50-х років ХХ ст. виникає принципово нова ланка фінансових відносин – фінанси наднаціональних економічних угруповань.

2.1.2. Особливості державних фінансів у різних суспільно-економічних формаціях

Суспільно-економічна формація – це історичний тип суспільства, цілісний «соціальний організм», що базується на певному способі виробництва. Це поняття є одним з базових понять соціальної філософії марксизму.

Суспільно-економічна формація характеризується специфічною структурою (базисом і надбудовою) і законами виникнення, функціонування та розвитку. У історії розрізняють п'ять суспільно-економічних формацій, що становлять ступені історичного прогресу:

- первіснообщинна;

- рабовласницька;
- феодальна;
- капіталістична;
- комуністична.

Первіснообщинна суспільно-економічна формація та відповідний спосіб виробництва із зрівняльним розподілом продуктів праці практично не мали фінансів. Фінанси як історична категорія виникли в період розпаду первіснообщинного ладу, з появою держави та її потребами у власних ресурсах, а також при розшаруванні суспільства на класи (рабовласники і раби). Саме з появою держави та її існуванням більшість економістів пов'язують виникнення і функціонування фінансів.

Отже, зародкові форми фінансів виникли у період розпаду рабовласницького ладу, розвитку товарно-грошових відносин і заміни натуральних зборів, повинностей на користь правителя податками, які стали сплачуватись у грошовій формі.

В докапіталістичних формаціях більша частина потреб держави задовольнялась шляхом встановлення різного роду натуральних зборів, податей, повинностей, а грошове господарство було лише в армії.

На зміну первісному суспільству прийшли рабовласницькі держави. Водночас деякі країни проминули цей тип держави. У рабовласницьких державах, як правило, залишаються окремі залишки первіснообщинного ладу. Внаслідок цього багато дослідників вважають, що рабовласницька держава є перехідним типом держави. Економічну основу рабовласницької держави становить приватна власність на рабів.

Так, у Стародавніх державах, які існували у V ст. до н.е. – V ст. н.е., – Стародавній Єгипет, Вавилон, Ассирія, Карфаген, Стародавня Греція, Стародавній Рим основними джерелам державних доходів виступали воєнна здобич, данина, домени, податки, при чому передусім – майнові податки, особисті повинності та позики. При цьому державні видатки характеризувалися наступною структурою: великі невиробничі видатки на утримання правлячої

еліти та армії, видати на ведення війн та фінансування видовищ, у той час як такі виробничі витрати як витрати на будівництво громадських будівель, храмів, фортифікаційних споруд та шляхів були значно меншими.

Феодальна держава в окремих країнах замінила рабовласницьку, а в інших – саме вона була першою, що прийшла на зміну первісному суспільству. У феодальній державі селянин вже є членом суспільства й суб'єктом правовідносин, має певну власність – будинок, сільськогосподарські та інші знаряддя праці, домашні речі тощо. Однак відсутність землі робить селянина залежним від землевласника-феодала. Характерним для феодальної держави є становий поділ суспільства, у багатьох феодальних державах існувало кріпосництво. Більшість феодальних держав були монархіями з досить жорсткою централізацією управління державою.

У країнах Середньовічної феодальної Європи V-XV ст. – Візантії, Італії, Німеччині, Франції, Англії, Іспанії, Португалії – основними джерелам державних доходів були надходження від державного майна (доменів) і регалій (монопольного права монарха на окремі промисли і торгівлю певними товарами), данина, контрибуції, податки, у тому числі майнові, земельні, подушні, мита та позики. При цьому здійснювались значні невиробничі витрати на утримання монаршого двору, якому належала вся повнота законодавчої, розпорядчої та судової влади, утримання державного апарату та фінансування військових витрат. Відносно невеликі державні витрати, які мали виробничий характер, витрачались на інфраструктуру: будівництво таких суспільних споруд як мости, порти, дороги, канали, зрошувальні системи та водогони.

Слід зазначити, що, як правило, на ранніх стадіях розвитку держави не існувало розмежування між ресурсами держави та ресурсами її глави; правителі розпоряджались державними коштами. Лише із виокремленням державної скарбниці від власності монарха (XVI-XVII ст.) виникає поняття державних доходів та державних видатків.

Основою капіталістичного способу виробництва є приватна власність

на засоби виробництва, товарне виробництво та товарно-грошові відносини.

На нижчій стадії розвитку капіталізму основними видами доходів держави були непрямі податки, які становили до 70-80 % усіх податкових надходжень, доходи від державних монополій (соляної, горілчаної та ін.), а також доходів від пошти, митниці тощо. Основними напрямками державних видатків були воєнні, на утримання органів державної влади (поліції, судів, чиновників державного апарату), також спрямовувалися кошти на розвиток освіти, охорони здоров'я. В останній третині XIX ст. держава в деяких країнах частину коштів почала витратити на соціальні потреби. Дедалі більше державні видатки використовуються на виплату відсотків по державному боргу, який зростає здебільшого внаслідок війн. Так, двома основними ланками фінансової системи на нижчій стадії розвитку капіталізму були державний (центральний) і місцевий бюджети, другий був домінуючим.

На вищій стадії розвитку капіталізму, особливо після кризи 1929-1933 рр., соціально-економічні функції держави розширюються, що зумовило зростання обсягів частки національного доходу, яка перерозподіляється через державний бюджет, ускладнення фінансової системи. Водночас зростає значення центрального бюджету, а місцевих бюджетів – зменшується. Якщо на початку XX ст. у розвинутих країнах за допомогою податків акумулювалось до 10% національного доходу, то наприкінці 90-х років – до 90%. Переважна частка доходів державного бюджету формується через систему прямих податків. Головне місце серед видатків держави займають затрати на соціальні цілі – розвиток освіти, охорона здоров'я, виплати безробітним, пенсіонерам та ін. Також важливе значення мають державні видатки на економічні цілі – житлове будівництво, транспорт, наука, зв'язок, державне регулювання економіки тощо. Разом з цим висока питома вага у структурі державних видатків зберігається за такими напрямками державних видатків як видатки на військові цілі та виплата відсотків за державним боргом.

Функціонування комуністичної держави тісно пов'язане із організацією суспільного виробництва, керівництвом господарством та культурою, пі-

двищенням життєвого рівня народу, організацією контролю за мірою праці і мірою споживання, зміцненню обороноздатності країни й розвитку відносин співробітництва та взаємодопомоги між країнами соціалістичної співдружності.

Ланками системи загальнодержавних фінансів комуністичною держави на прикладі СРСР можна назвати державний бюджет СРСР, державне соціальне страхування та соціальне забезпечення, державне майнове та особисте страхування. Слід зазначити, що важливого значення у таких країнах набуває фінансове планування, і державний бюджет підкріплює народногосподарський план з фінансового боку. Бюджету належить провідна роль у розподілі і перерозподілі національного доходу: через нього здійснюється контроль за виконанням народногосподарських планів.

Вирішальна роль у створенні грошових накопичень в країні та формуванні централізованого фонду фінансових ресурсів у комуністичній державі відводиться державним підприємствам. Основними джерелами надходжень до державного бюджету є податок з обороту, платежі державних підприємств і організацій з прибутку, прибутковий податок з кооперації, колгоспів, підприємств і громадських організацій, державні позики, реалізовані серед населення, кошти державного соціального страхування, податки з населення. Значна частина бюджетних ресурсів у комуністичній державі спрямовується на подальший розвиток соціалістичного виробництва, а також завдяки бюджетному перерозподілу коштів успішно функціонує і розвивається невиробнича сфера: освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, покриваються витрати на управління і оборону країни.

На сучасному етапі індустріального та постіндустріального суспільства в розвинених країнах доходи державного бюджету формуються за рахунок податкових та неподаткових надходжень, а також позик, при цьому значні державні видатки здійснюються з метою формування людського капіталу (освіта, охорона здоров'я, культура), науково-дослідні та конструкторські роботи, розвиток інформаційної та промислової інфраструктури, значні фі-

нансові ресурси використовуються для соціального забезпечення і соціального страхування, фінансування екологічних програм. При цьому питома вага видатків на утримання органів державної влади, управління та оборону знижується.

2.2. Становлення і розвиток фінансової науки

2.2.1. Виникнення та становлення фінансової науки

Наука про фінанси народилася з практики у XV-XVI ст. дещо пізніше, ніж інші соціально-політичні науки.

Вважається, що фінансова теорія виникла одночасно з політичною економією у містах Північної Італії, зокрема, Флоренції, Генуї, Венеції, які переживали у ті часи економічний підйом і культурне зростання.

Система поглядів у сфері фінансів виступає складовою частиною загальної економічної теорії, а виникнення фінансових концепцій є відповідною реакцією на економічні, політичні та соціальні процеси на макро- та мікрорівнях.

Становлення і розвиток фінансової науки характеризується двома стадіями:

- класична – почалася у часи Римської імперії і завершилася у середині XX ст., характеризується домінуванням у сфері фінансів держави;
- неокласична – характеризується домінуванням у сфері фінансів приватного сектора, зокрема, великих компаній і ринків капіталу.

Враховуючи тривалість класичної стадії в її рамках виділяють декілька періодів. Відповідно до періодизації німецького економіста, провідного теоретика фінансової науки Карла Генриха Рау (1792-1870) класична стадія поділяється на три етапи:

- **ненауковий стан** – цей період відноситься до часів Стародавнього Риму та Стародавньої Греції, держава в аспекті акумулювання коштів на суспільні потреби в ті часи розглядалася як приватна особа:

значна частина доходів держави складалися із плати за використання державними землями, надрами, ринками, портами тощо.

Великі вчені античного світу – Аристотель, Платон, Ксенофонт, Цицерон, досліджуючи в своїх працях засади державного устрою, тією чи іншою мірою торкалися фінансів. Так у IV ст. до н.е. Ксенофонт, розглядаючи в своїх працях джерела добробуту в державі, рекомендує правителям здавати в оренду державне майно, невідільників, запроваджувати податки та мито, будувати магазини, склади, здавати їх в оренду для одержання доходів.

- **перехід до наукової обробки** – цей період починається у кінці Середньовіччя, після розпаду Римської імперії настає період культурного і наукового застою.

Найосвіченішим класом тоді було духовенство, яке й виховало у своєму середовищі досить відомих учених. Один із них – Фома Аквінський (1225/1226-1274). У XIII столітті він у своїх працях рекомендує вести державне господарство, ґрунтуючись на релігійних і моральних принципах.

Розквіт фінансової науки почався наприкінці XV ст., коли в світі відбулися значні зміни в державному устрої, пов'язані з появою великих абсолютних монархій, та коли з'явилися постійні великі армії, і завдання правлячих структур розширились.

Представник меркантилізму Діомере Карафа систематизував витрати неаполітанського короля і представив його можливі доходи на основі державного майна.

Найзначніші наукові дослідження кінця XVI ст. належать представникові Франції Жану Бодену (1529/1530–1596). Опублікування його праці «Шість книг про республіку» (1577 р.), де він фінанси називав нервами держави, пов'язують із початком фінансової науки.

У своїй системі Ж. Боден виділив сім джерел доходів государя: домени (особливе державне майно, яке належить державі, але не може належати особисто монарху та повинно використовуватись на загальні публічні цілі), військова здобич, подарунки дружніх народів, збори з союзників, доходи від то-

ргівлі, мито з вивозу та ввозу, дань з підкорених народів. Серед джерел відсутні податки, які, на думку вченого, є небезпечними, оскільки зумовлюють повстання та сварять правителя з підданими. Отримані кошти слід витратити на утримання королівського двору, благодійність, утримання армії, розбудову фортець і міст.

У XVII столітті значний внесок у розвиток фінансової науки зробили англійські вчені Джон Локк (1632–1704), Томас Гоббс (1588–1679). Основні їхні праці присвячені проблемам оподаткування.

Т. Гоббс вважав, що правитель наділений абсолютним правом обкласти підданих податками, водночас при цьому необхідно зберігати помірність і рівномірність, віддаючи перевагу непрямим податкам. Така думка стала пануючою в Англії.

Наприкінці XVII ст. Англія під впливом ідей Дж. Локка переходить до практики домінування прямих податків. Дж. Локк основним податком вважав поземельний.

У другій половині XVII ст. була опублікована праця англійського економіста і статистика Вільяма Петті (1623–1687) «Трактат про податки і збори», де вперше надані наукові трактування про багатство держави, значення грошей в економіці та методи їх використання, про ціну речей, яка визначається кількістю часу, затраченого на їх виробництво. В. Петті стверджував, що праця – це батько багатства, а земля – його мати.

- **науковий (раціональний) етап** – XVIII ст. вважається переломним у плані становлення науки про фінанси, саме другу половину цього століття вважають датою появи систематизованої фінансової науки як самостійного напрямку.

Першими представниками систематизованої фінансової науки вважаються німецькі вчені-камералісти Людвіг фон Секондорф, Йоган Юсті (1720–1771), Йозеф Зонненфельс (1732–1817).

Камералістика походить від німецького *kameralistik* (від лат. *camera* – казна, цикл), включає дисципліни, вивчають палацове у вузькому і державне

господарство в широкому сенсі та поєднує економічні, географічні, юридичні та адміністративні знання, необхідні для підготовки державних службовців. Ця наука викладалася у XVII-XVIII ст. в університетах Німеччини та інших європейських країн.

Л. фон Секондорф вперше висловив ідею про зв'язок народного господарства, добробуту і податкової сили населення.

Й. Юсті у 1766 році видає перший методичний твір «Система фінансового господарства» (за іншою версією «Система сутності фінансів»), у якому виклав основні засади фінансової науки. З огляду на це деякі вчені вважають його батьком фінансової науки. Цим вченим були запропоновані правила для розробки податкової політики: податки не повинні заважати свободі людей і шкодити промисловості, повинні бути рівномірні та справедливі, не повинно бути багато кас та службовців зі справляння податків. Окрім того, Й. Юсті приділяв увагу державним витратам – витрати повинні бути відповідними доходам і приносити благо для государя та його підданих.

У 1768 р. видається книга австрійського економіста, державного та громадського діяча Й. Зоннненфельса «Основні начала поліції, торгівлі та фінансів», яка була перекладена майже на усі європейські мови. Й. Зоннненфельс трактував фінансову науку як сукупність правил для справляння доходів держави найбільш вигідним способом і особливо звертав увагу на помірність податків і зборів.

Домінуючими ідеями у другій половині XVIII ст. стали погляди французьких вчених-фізіократів Франсуа Кене (1694-1774), Жак Тюрго (1727-1791), Оноре Мірабо (1749-1791).

Засновник школи-фізіократів Ф. Кене розробив знамениту економічну таблицю, у якій було відображено суспільний процес відтворення, обігу, розподілу і споживання продуктів як єдине ціле. Вчений показав зв'язок скорочення відтворення з обкладанням. До причин, що скорочують виробництво він відносив надлишковий податковий тягар, значні витрати по справлянню податків, а також надмірні судові витрати.

Фінансові теорії знаходять обґрунтування та розвиток завдяки успіхам політичної економії, яку шотландський економіст і філософ, засновник класичної школи політекономії Адам Сміт (1723–1790) виокремив як науку у своїй праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776 р.). До джерел багатства він відносить, на відміну від попередників не одне джерело, а три – землю, працю і капітал.

У п'ятій книзі праці А. Сміта, яка складалася з розділів про державні витрати, державні доходи і державні борги, представлено вчення про фінанси і народногосподарське обґрунтування фінансової науки.

Державні витрати А. Сміт поділяв на дві групи:

- 1) витрати, що мають загальне значення (оборона і утримання королівської влади) і оплачуються за рахунок доходів суспільства;
- 2) витрати, в яких зацікавлені окремі особи – витрати на освіту, правосуддя повинні оплачуватися митом.

А. Сміт запропонував розподіл фінансового господарства на державне та місцеве, а також розробив принципи оподаткування.

Доходи держави А. Сміт поділяє на:

- доходи від капіталів;
- доходи від підприємств;
- доходи від майна держави.

Водночас А. Сміт вважав, що держава не повинна займатися підприємницькою діяльністю, а прибуток повинен належати тільки класу капіталістів, які його частину повинні уступати державі.

Ідеї А. Сміта здійснили значний вплив на фінансово-господарську діяльність європейських держав. Завдяки його ідеям наука про фінанси остаточно набула самостійного значення, за що А. Сміта вважають фундатором фінансової науки.

Послідовник А. Сміта англійський економіст Давід Рікардо (1772–1823) у своїй праці «Начала політичної економії і оподаткування» створив теорію податків, згідно з якою практично усі податки в кінцевому рахунку

сплачуються з прибутку капіталіста, який виступає головним джерелом державних доходів.

2.2.2. Розвиток теорії фінансів у XIX-першій половині XX ст. Сучасна західна фінансова думка

У XIX ст. фінанси як дисципліна викладається в усіх провідних університетах Європи, створюються кафедри фінансів.

Наукова праця Карла Генріха Рау (1792-1870) «Підручник політичної економії» (1826-1837) стала основним посібником в Німеччині та інших країнах Європи та складалася з трьох частин, присвячених теоретичній економії, економічній політиці та фінансам. У третій частині, яка називалася «Основні начала фінансової науки», містяться вступ, де розглядаються загальні основи фінансової науки, та розділи, присвячені державним витратам, державним доходам від державного майна, лісів, підприємств, капіталів, мита, податків, а також розділи з питань державному кредиту, бюджету, організації державного управління. Ця структура фінансів як навчальної дисципліни тривалий час використовувалася у вузах Німеччини, Англії, Італії, Росії та інших країн.

Вагомий вклад в розвиток фінансової думки зробив швейцарець Симон Сімонді (1773-1842), який у фінансовій політиці вбачав засіб покращення становища народу. Вчений вставав на захист дрібної промисловості та землеробства, вимагав скорочення непрямих податків, встановлення мінімуму, вільного від оподаткування, а також виступав за прогресивність в системі оподаткування.

Соціальні аспекти фінансової науки розроблялися представником нової історичної школи професором Берлінського університету Адольфом Вагнером (1835-1917). Він доводив перевагу державного господарства порівняно з приватним і виступав за розширення державної діяльності. А. Вагнер вважав, що фінанси можуть використовуватися для досягнення справедливого розподілу прибутків і багатства в країні.

З середини і майже до кінця XIX ст. фінансова наука знаходилася під

впливом марксистської думки. Сутність фінансів в умовах капіталізму, роль і значення окремих фінансових категорій розроблялися німецькими вченими, зокрема, економістом, соціологом та філософом Карлом Марксом (1818-1883) і філософом та істориком Фрідріхом Енгельсом (1820-1895). Більшість фінансових проблем капіталізму знайшли відображення у таких працях як «Капітал», «Критика політичної економії» і численних статтях, присвячених аналізу англійських бюджетів середини ХІХ ст., пруських бюджетів 1840-х рр., а також бюджетів Франції.

Велику увагу К. Маркс і Ф. Енгельс приділили найважливішій фінансовій категорії – податкам, які вважалися тягарем для усіх трудящих, знярядям додаткової експлуатації.

Оцінюючи оподаткування, К. Маркс віддавав перевагу прямим податкам і насамперед прибутковому податку, виступаючи за прогресивну форму оподаткування. Непрямі податки він називав прогресивними податками «навпаки».

Аналізуючи суть державного бюджету, К. Маркс писав, що основним питанням бюджету є співвідношення видаткової та доходної частин, тобто сальдо бюджету (надлишок або дефіцит). Саме сальдо бюджету визначає скорочення або збільшення оподаткування.

У той же час, окремі ідеї К. Маркса є дискусійними. К. Маркс заперечував можливість держави в сфері фінансової політики змінити співвідношення між прибутком, процентами, рентою та заробітною платою. При аналізі циклічних криз надвиробництва К. Маркс не допускав їх послаблення за допомогою економічної, у тому числі й фінансової, політики держави.

Відомим фінансистом ХІХ ст. є Еміль Сакс (представник австрійської школи), який спробував розробити загальну теорію фінансової науки і фінансового господарства. На його думку, фінансова наука базується на тому ж базисі, що й політична економія, зокрема, на законі граничної корисності.

Значне місце у фінансовій літературі 90-х рр. ХІХ ст. належить американцю, професору Колумбійського університету Едвіну Селігману (1861-

1939). У сфері фінансів він досліджував питання майнового оподаткування, оподаткування доходів, прогресивного оподаткування, класифікації державних витрат, державного кредиту і місцевих фінансів. У своїй праці «Перекладання та падіння податків» виділив дві різновидності перекладання податків: з продавця на покупця (при непрямому оподаткуванні) та з покупця на продавця (при прямому оподаткуванні, коли ціна на товар через податки є занадто високою (акциз), що обмежує попит на цей товар).

Яскравим представником італійської фінансової науки XIX ст. є Франческо Нітті (1868-1953). Він вважав фінансову науку гілкою політекономії, завданням якої є вивчення способів отримання і використання матеріальних коштів, які необхідні для життєдіяльності держави і місцевих самоуправлінь.

У 1900 р. вийшла книга професора Павійського та Міланського університетів Луїджи Косса «Основи фінансової науки». Цей вчений вважав, що фінансова наука – це теорія державного майна, в її структурі він виділяв три розділи – державні витрати, державні доходи та їх співвідношення. Основне завдання фінансової науки – вказати управлінські принципи державного господарства.

Підручник професора Ерлангенського університету К.Т. Еєберга «Очерки фінансової науки» (1893) перевидавався 18 разів. Фінансова наука, на думку К.Т. Еєберга, є систематичним викладенням принципів, відповідно до яких ведеться фінансове господарство та отримують і витрачають матеріальні блага держава, область і община.

Значний внесок у формування фінансової концепції і розробку фінансової політики регулюючого типу зробив англійський економіст Джон Мейнард Кейнс (1883-1946). Кейнсіанські рекомендації з різноманітними модифікаціями використовувалися на практиці урядами багатьох держав протягом тривалого періоду. В основу фінансової концепції Дж. М. Кейнса покладена ідея «ефективного попиту».

Основні положення теорії державного регулювання економіки були відображені Кейнсом у роботі «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей».

Він відзначав, що основними інструментами державного втручання в циклічний розвиток економіки мають стати фінансові відносини, і, в першу чергу, державні витрати. Їх формування, структура і зростання є важливим чинником досягнення «ефективного попиту». Фінансування державних витрат за рахунок податків і позик має оживити підприємницьку діяльність і забезпечити збільшення національного доходу, а також ліквідувати безробіття.

Особливого значення Дж. М. Кейнс надавав податкам і їхньому впливу на основний «психологічний закон», згідно з яким люди схильні збільшувати своє споживання, але не в такій мірі, у якій збільшується їх дохід (частина коштів заощаджується). Це веде до падіння попиту на товари та скорочення виробництва. Отже, держава має перешкоджати появі цього закону або збільшувати платоспроможний попит шляхом збільшення своїх витрат.

Період становлення і розвитку класичної теорії фінансів, який тривав понад 200 років, завершився в середині ХХ ст. Напередодні Другої світової війни та після неї ситуація в світовій економіці різко змінюється – по мірі розвитку ринкових відносин роль держави в економіці знижується.

Розвиток та інтернаціоналізація ринків капіталу, підвищення розвитку транснаціональних корпорацій, концентрація виробництва, посилення значимості фінансових ресурсів як основного в системі ресурсозабезпечення призвели в середині ХХ ст. до необхідності теоретичного осмислення ролі фінансів як одного з основних системоутворюючих елементів економічної системи.

Зусиллями представників англо-американської фінансової школи фінансова теорія отримала абсолютно нове наповнення, що призвело до початку неокласичної стадії розвитку науки про фінанси.

До 70-их рр. ХХ ст. в основі фінансової політики більшості промислово розвинених країн лежали вихідні положення кейнсіанської теорії регулювання.

Послідовники Дж. М. Кейнса (Алвін Хансен, Сеймур Харрис у США, Рой Харрод, Алан Пікок у Великобританії, Франсуа Перру у Франції,

Ф. Наймарк у Німеччині) у 50-60-их рр. ХХ ст. розробили фінансову концепцію на основі фіскальної антициклічної теорії, сутність якої полягає у регулюванні циклічного розвитку економіки з метою забезпечення збалансованості економічного зростання за рахунок змін у державних прибутках і витратах.

Неокейнсіанці відстоювали ідею «дефіцитного фінансування» як спосіб досягнення ефективного попиту та доводили необхідність великих державних витрат, незважаючи на зростання державного боргу.

Представники стокгольмської школи Ерік Ліндаль (1891-1960), Гуннар Мюрдаль (1898-1987) по-новому вирішували проблему фінансування бюджету на основі теорії «циклічного балансування бюджету» – пристосування прибутків і витрат бюджету до економічного циклу. Держава повинна покривати дефіцити бюджету, що виникли в періоди кризи, надлишками, утвореними в періоди економічних підйомів.

Одночасно з теоріями неокейнсіанців у повоєнні роки поживалися неокласичні теорії, які пропагували ідеї вільного підприємництва при обмеженому державному регулюванні.

Теоретики неокласичної школи (Роберт Солоу (н. 1924) у США, Лайонел Роббінс (1898-1984), Джеймс Мид (н. 1907) у Великій Британії) виступали за скорочення загального обсягу державних витрат з одночасною зміною їх структури шляхом збільшення частки витрат на виробництво, науку, освіту. Особлива увага приділялася «інвестиціям у людській капітал». Окрім того, із зменшенням державних витрат пропонувалося знижувати рівень податків при бездефіцитному бюджеті.

З неокласичної школи виділився неоконсервативний напрям (Герберт Стейн, Мюррей Уейденбаум у США і Дж. Хау, А. Уолтерс у Великій Британії), здобутком якого стала теорія «економіки пропозиції». Ця фінансова концепція ґрунтується на заощадженнях як основі економічного зростання. Держава через податкову систему та скорочення податків має створити необхідні умови для формування заощаджень, достатніх для забезпечення

подальших інвестицій у країні. На державу та фінансову систему покладалося завдання стимулювання науково-технічного прогресу.

Широкого розповсюдження набула податкова концепція американського економіста, одного із засновників теорії пропозиції Артура Лаффера (н. 1940), який на основі графічної моделі відстоював думку, що високі відсоткові ставки податків стримують темпи економічного росту. У 1979 р. вийшла його праця «Економічна теорія ухилення від податків».

У 70-их рр. ХХ ст. сформувався посткейнсіанський напрям, найвизначнішими представниками якого були у Великобританії Ніколас Калдор (1908-1986) у США – Роберт Клауер (н. 1926) й інші. В основу своєї теорії посткейнсіанці поклали ідею поширення державного втручання за допомогою фінансового механізму. Фінансова політика має стати головною і спрямовуватися на обмеження діяльності монополій та скорочення військових витрат. У «політиці прибутків» вони виступають за збільшення соціальних витрат та проведення соціальних реформ. Найкращим методом оподаткування вважають податки на витрати.

У ХХ ст. активно розвивалися такі складові науки про фінанси як теорія інвестування та теорія фінансового менеджменту як елементи теорії фінансів. Вони представлені теоріями інвестиційного портфеля, ціноутворення на фінансових ринках, структури капіталу, агентських відносин.

2.2.3. Розвиток фінансової науки у Росії та Україні

У російській науковій літературі слово «фінанси» з'явилося лише наприкінці ХVІІІ століття і було запозичено з французької наукової літератури. До цього часу використовувався термін «казна». Проте наукова література, яку можна віднести до фінансової науки, з'явилася раніше.

Найвидатнішою науковою працею, у якій розглядаються проблеми фінансової науки, слід, на нашу думку, вважати «Книгу о скудности и богатстве» Івана Тихоновича Посошкова (1652-1726), яка була видана на початку ХVІІІ століття. Праця давала низку порад монархові про те, як поповнювати

царську скарбницю.

І.Т. Посошков рекомендував не розоряти платників податків надмірними поборами. Податки варто брати з землі, а за податкову одиницю приймати десятину замість значної кількості зборів. І.Т. Посошков радив перейти до єдиного десятивідсоткового податку.

У 1802 році в Росії було створено міністерство фінансів. З цього часу слово «фінанси» остаточно ввійшло до наукового та практичного обігу. Науковою літературою фінанси вирізнялися як складова політичної економії, а з точки зору практики ними було все, що належало до доходів і витрат держави.

Наприкінці XVIII століття виходять праці вченого й мислителя Олександра Миколайовича Радіщева (1749-1802). Одна з його робіт «Записки о податях Петербурзької губернії» повністю присвячена податковій політиці. Це перша наукова робота в Росії, де досліджується суть і природа податків, їхній вплив на економіку держави, на матеріальне становище різних верств населення, також у цій роботі автором було розроблено завершену концепцію податкової політики в Росії та запропоновано низку заходів щодо удосконалення оподаткування залежно від економічного становища платника.

На початку XIX століття спостерігається деяке пожвавлення в розвитку фінансової науки. Цього часу виходить робота Миколи Івановича Тургенєва (1789-1871) «Досвід теорії податків» (1818), в якій було представлено особливості податків, їх значення для державного господарства і економіки в цілому.

Дуже цікавою є й сама постать М.І. Тургенєва. Він, зокрема, організував таємні зібрання декабристів, але перед їхнім виступом на Сенатській площі емігрував за кордон, був заочно засуджений на смерть за свою приналежність до повстанців.

Будучи великим патріотом своєї країни, М.І. Тургенєв заповів, аби всі кошти, що будуть виручені від продажу книги, використовувалися для поліпшення життя селян, які відбували покарання в тюрмі за несплату податків.

Найбільшими заслугами М.І. Тургеньєва є теоретичне обґрунтування об'єктивної необхідності податків. Він рекомендував урядові враховувати економічні можливості населення при введенні податків, не припускати надмірних витрат, які б перевищували наявні доходи. У книзі нищівній критиці піддавався кріпосницький лад у Росії.

М.І. Тургеньєв стверджував, що фінансова наука має право на існування, проте вчення про податки є частиною політичної економії. Він обґрунтував поділ податків на прямі й опосередковані, дав нову класифікацію податків залежно від джерел доходів.

У своїх теоретичних висновках М.І. Тургеньєв стверджував, що неправильна податкова політика зумовила падіння Римської імперії, стала першопричиною революції у Франції.

У 1905 р. вийшов у світ підручник «Основи фінансової науки» Івана Христофоровича Озерова (1869-1942), що витримав багато видань, і нині є науковим доробком із найповнішим викладом багатьох фундаментальних положень фінансової науки.

За визначенням І.Х. Озерова, «фінансова наука вивчає фінансове господарство, тобто сукупність відносин, які виникають на основі добування союзами публічного характеру матеріальних засобів». Автор розширює межі предмета фінансової науки, на його думку, вона повинна не тільки виявляти способи мобілізації державою необхідних їй коштів, а й вивчати, як ці способи вплинуть на різні аспекти суспільного життя.

У цей же період розвивалася соціал-демократична течія у економічній науці, яка була представленою російськими послідовниками К. Маркса і Ф. Енгельса. Загальним для цього напрямку було прив'язка теоретичних розробок у сфері фінансів до потреб політичної боротьби. Найбільш яскравим представником цього напрямку є Володимир Ілліч Ленін (1870-1924).

У своїх роботах В.І. Ленін критикував фінансову політику Росії, критично оцінював систему доходів і витрат бюджету, розкривав соціальну сутність непрямих податків.

У 1917 р. В.І. Ленін розробив економічну платформу партії більшовиків, яка передбачала націоналізацію та централізацію страхової і банківської справи, відмову від виплати внутрішніх і зовнішніх боргів, зміну податкової системи на основі введення високого майнового податку та податку на приріст майна, а також непрямого податку на предмети розкоші. Також В.І. Ленін займався питаннями фінансового контролю, створення нового фінансового апарату, проведення грошової реформи.

У зв'язку з переходом до директивних методів управління економікою і фінансами була створена *наука про фінанси СРСР*, яка доводила переваги радянських фінансів над фінансами капіталістичного суспільства.

У період з 1926 по 1931 рр. розроблялися часткові фінансові питання, які виникали у ході виконання першої п'ятирічки.

Після підручника І.Х. Озерова найвидатнішою роботою у галузі фінансової науки на початку ХХ ст. можна вважати «Вступ до фінансової науки» (1929) Антонія Іосифовича Буковецького (1881–1972). У підручнику автор аргументовано визначає зміст фінансової науки і включає до нього дев'ять розділів, у тому числі вчення про видатки, доходи, публічний кредит, бюджет, фінансовий контроль, фінансове управління, місцеві фінанси тощо.

У цей же час вийшов підручник Дмитра Петровича Боголєпова (1885–1941) «Короткий курс фінансової науки», який був представлений автором як марксистський підручник. Д.П. Боголєпов вважав, що фінансова наука у суспільстві, яке рухається до соціалізму, повинна вивчати відносини, які виникає у процесі добування засобів матеріального характеру, які необхідні для існування його державної організації. У 1920-1921 рр. Д.П. Боголєпов був ректором Московського університету

Жодна зі створених у цей час фінансових розробок не стала офіційною.

Наступний період розвитку фінансової науки (1931-1956 рр.) характеризується становленням єдиної думки на предмет фінансів.

Класиком цього періоду вважається Василь Петрович Дьяченко (1902-1971), який першим надав цілісне марксистське визначення фінансів: це сис-

тема відносин, на основі яких через плановий розподіл доходів і заощаджень забезпечується створення та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів держави відповідно до її цілей та задач. В. Дьяченко є автором перших офіційних підручників «Фінанси СРСР» (1933) та «Фінанси та кредит СРСР» (1940).

Прикладні питання фінансової науки досліджувалися за напрямками історії розвитку фінансових категорій: Кирило Никанорович Плотніков (н.1907-н/д) досліджував історію бюджету, Арсеній Григорович Зверев (1900-1969) та Ернест Олександрович Вознесенський (1931-н/д) – розвиток фінансів у період Великої Вітчизняної війни.

Усунення догматичних явищ у економічній теорії призвело до того, що на початку 1950-их-початку 1970-их рр. з'явилися чисельні праці у сфері фінансової науки, зокрема, «Фінанси соціалізму» (1965 р.) Олександра Михайловича Александрова (1899-1978), «Очерки теорії радянських фінансів» (1968, 1972, 1975 р.р.) Олександра Михайловича Бірмана (1910-1984), «Дискусійні питання теорії фінансів» (1969 р.) Е.О. Вознесенського, «Соціалістичні фінанси» (1974 р.) Герша Моїсеєвича Точильникова.

Радянським економістом О.М. Александровим у праці «Фінанси соціалізму» досліджено проблеми фінансів на основі марксистської теорії. Низка положень, що представлені у зазначеній праці О.М. Александрова, а також його спільній праці із Е.О. Вознесенським «Фінанси соціалізму» (1974 р.), залишається актуальною і понині: авторами була запропонована укрупнена трьохрівнева модель соціалістичних фінансів: фінансів галузей народного господарства, загальнодержавних фінансів та кредиту у різних формах.

В цей же період видається ряд підручників з дисциплін «Фінанси СРСР» та «Фінанси і кредит СРСР», серед яких особливої уваги заслуговує підручник «Фінанси СРСР» (1977) за редакцією М.К. Шерменєва.

В результаті дискусії щодо визначення місця фінансів в системі розширеного відтворення виділилося два напрями:

– представники першого (В.П. Дьяченко, Г.М. Точильников,

М.К. Шерменєв) вважали, що фінанси – це система відносин розподілу грошових коштів, яка носить безеквівалентний характер, а значить фінанси лише опосередковане впливають на виробництво, обмін та споживання;

- друга група вчених (А.М. Александров, О.М. Бірман) вважали, що фінансові відносини існують на усіх чотирьох стадіях відтворення.

Одночасно з розвитком теорії фінансів в кінці 1950-их-початку 1960-их рр.. з'явилися прикладні фінансові дослідження. До таких праць слід віднести розробки О.М. Бірмана, який першим розкрив зміст фінансових ресурсів, управління фінансами підприємств, а також вивчав питання використання фінансових категорій в умовах господарського розрахунку.

Проблеми бюджетної сфери досліджувалися в аспектах формування доходів і витрат, а також організації місцевих бюджетів. Питання державного бюджету досліджували Я. Ліберман, В. Родіонова, Л. Павлова.

Вивчення особливостей страхування знаходилося під впливом державної монополії на страхову справу і здійснювалося Е. Коломінім, Л. Мотшевим, Л. Рейтманом.

Особлива увага приділялася аналізу та критиці фінансових відносин зарубіжних країн: розвиток фінансів капіталізму досліджували В. Болдирєв, Л. Дробозіна, Л. Павлова, Л. Окунєва та ін.

Фінансова наука в Україні розвивалася в контексті її розвитку в умовах Російської імперії.

Історичні джерела свідчать, що лише починаючи з другої половини ХІХ століття з'являються роботи вчених, присвячені проблемам фінансової науки.

До числа українських вчених-фінансистів належав професор Київського університету святого Володимира (тепер Національний університет імені Тараса Шевченка) Микола Християнович Бунге (1823-1895). Він більше відомий як державний діяч, який обіймав посаду міністра фінансів царської Росії. Водночас у нього є декілька невеликих, але оригінальних праць із пи-

тань грошового обігу, кредиту, державних фінансів.

Окрім того, слід назвати видатного вченого, поета, письменника, громадського діяча Івана Яковича Франка (1856-1916).

Питанням фінансів І.Я. Франко присвятив понад 40 праць і займався питаннями аналізу фінансової політики Австро-угорської імперії, діяльності фінансових установ, у тому числі комерційних банків, фінансових фондів, господарських товариств.

У 1883 р. І.Я. Франко публікує роботу під назвою «Сила податкова Галичини», в якій досліджує наявну податкову систему імперії та вказує на непосильний податковий тиск, що зумовлює тяжке економічне становище трудового люду. І.Я. Франко вбачає причину податкового тягаря в надмірних непрямих податках. Вчений регулярно здійснював критичні огляди проектів та звітів державного бюджету.

І.Я. Франко займався питаннями розвитку банківської системи в Галичині. Це було викликано появою значної кількості банківських установ, які швидко збанкрутіли, що призвело до втрати вкладів громадян, здебільшого селян. Водночас він вважав, що розвиток фінансово-кредитних відносин сприятиме активізації господарського життя в країні.

До числа визначних українських економістів-фінансистів належить також Михайло Іванович Туган-Барановський (1865-1919), професор університету святого Володимира (тепер Національний університет імені Тараса Шевченка). У своїх працях М.І. Туган-Барановський заперечує твердження К. Маркса про те, що прибуток і заробітна плата перебувають у зворотному співвідношенні одне до одного. Вчений доводить, що зі зростанням прибутку може зростати також і заробітна плата, а відповідно – доходи держави, а також, що заробітна плата та прибуток можуть збільшуватися при зростанні продуктивності праці.

М.І. Туган-Барановський різко виступав проти запровадження прогресивного прибуткового податку, рекомендував для покриття витрат держави на ведення війни використовувати позики, які, на його думку, не мають еле-

ментів примусу та не вимагають від приватних осіб приносити в жертву свої майнові інтереси.

М.І. Туган-Барановський досліджував роль грошей у здійсненні виробничого циклу: в період застою виникає надлишок грошей, що зумовлює низький процент на позичковий капітал, що в свою чергу згодом зумовлює поживлення в економіці.

Свої наукові погляди щодо проблем фінансів М.І. Туган-Барановський намагався втілити в життя, перебуваючи на посаді міністра фінансів України в уряді Центральної Ради.

Розглядаючи внесок українських фінансистів у розвиток фінансової науки, слід відзначити Михайла Яснопольського (1846-1920), який працював професором університету святого Володимира та вперше дослідив географічний розподіл державних доходів та видатків у Росії. М. Яснопольський довів, що розподіл державних доходів за губерніями є нерівномірним (найменше оподаткування існує в регіонах з активною господарською діяльністю), а також обґрунтував, що податкова політика є інструментом державного регулювання.

Розподіл видатків характеризується надмірною централізацією, у той час як для такої великої країни як Росія особливо актуальним і необхідним є їх децентралізація.

Вчений підкреслював значимість економічної статистики та необхідність її достовірності.

Аналогічних поглядів дотримувався й український вчений-фінансист М.І. Мітіліно. У своїй роботі «Основи фінансової науки» (1929 р.) він стверджував, що між державою та її громадянами відбувається угода, за якою держава задовольняє певні потреби громадян, а останні сплачують за це певну суму грошей у формі податків.

У 1934 р. Микола Добриловський, професор-емігрант української господарської академії в довоєнній Чехословаччині, видав курс лекцій «Основи фінансової науки». М. Добриловський у своїх наукових твердженнях дотри-

мувався західноєвропейської традиції ототожнення державних фінансів із державним господарством, а тому фінансова наука, на його думку, повинна досліджувати способи одержання коштів для задоволення державних потреб.

Розвиток фінансової думки у незалежній Україні характеризується появою нових академічних досліджень, необхідність яких була викликана перебудовою економіки, переходом від командно-адміністративної економіки до ринкової економіки, становленням та розбудовою фінансового сектора. Значний доробок у вітчизняній фінансовій науці належить О.Д. Василюку, В.М. Опаріну, С.І. Юрію, В.М. Федосову, В.М. Суторміній, О.Р. Романенко, А.М. Поддєрьогіну, Г.Г. Кірейцеву, В.І. Оспіщеву, І.О. Бланку та ін

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає історичний характер фінансів?
2. Які історичні передумови виникнення фінансів Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
3. У чому полягають особливості державних фінансів у різних суспільно-економічних формаціях?
4. Охарактеризуйте джерела державних доходів та напрями державних видатків сучасної держави.
5. Коли і де виникла фінансова наука?
6. Які етапи становлення і розвитку фінансової науки?
7. Хто є автором «Шести книг про республіку»? У чому полягає його внесок у розвиток системи фінансових знань?
8. Які вчені здійснювали вплив на економічну політику Англії у XVII столітті?
9. Охарактеризуйте фінансові погляди німецьких вчених-камералістів.
10. Які фінансові ідеї домінували у другій половині XVIII ст. у Франції?
11. Охарактеризуйте фінансово-економічне вчення А. Сміта та його послідовників.
12. У чому особливості розвитку фінансів як науки і навчальної дисципліни у

ХІХ-ХХ ст. в Європі? Якими були фінансові погляди теоретиків марксизму?

13. Охарактеризуйте основні положення фінансового вчення Дж.М. Кейнса. У яких працях вони представлені? Як вони вплинули на фінансову політику розвинених країн?
14. У чому особливості поглядів неокейнсіанців та неокласиків? Які теорії були розроблені пост кейнсіанцями?
15. Охарактеризуйте розвиток фінансової науки в Російській імперії у ХVІІ-початку ХХ ст.
16. У яких умовах розвивалася радянська фінансова наука? Які теорії були розроблені у цей час?
17. Які особливості розвитку фінансової думки в Україні у ХVІІ- ХХ ст. Ви можете назвати?
18. Охарактеризуйте сучасний етап розвитку науки про фінанси в Україні.

Семінарське заняття 2

Мета: засвоєння та поглиблення теоретичних знань про генезис фінансів та їх історичний характер, етапи еволюції фінансів та особливості державних фінансів у різних суспільно-економічних формаціях, виникнення та становлення фінансової науки, засади сучасної теорії фінансів, особливості фінансової думки в Російській імперії, розвиток фінансової теорії в СРСР, особливості становлення та сучасного етапу розвитку фінансової науки в Україні

План

1. Фінанси як історична категорія. Генезис та етапи еволюції фінансів.
2. Особливості державних фінансів у різних суспільно-економічних формаціях.
3. Передумови виникнення фінансової науки. Становлення фінансів як самостійної науки.
4. Розвиток науки про фінанси в ХІХ-середині ХХ ст.
5. Засади сучасної світової теорії фінансів.
6. Виникнення та розвиток фінансів як науки в Росії. Радянська фінансова наука.
7. Розвиток фінансової думки в Україні.

Питання для обговорення

1. Охарактеризуйте теорії та погляди на походження терміну «фінанси».
2. Охарактеризуйте фінанси як історичну категорію і продукт еволюції суспільних відносин.
3. Як відбувався розвиток ланок державних фінансів у різних суспільно-економічних формаціях?
4. Охарактеризуйте державні фінанси рабовласницької, феодальної, капіталістичної та комуністичної держави.
5. У який час виникла фінансова наука? Чим було зумовлено її виникнення?
6. Хто є автором найбільш поширеної періодизації розвитку фінансової нау-

ки? У чому полягає її сутність?

7. Охарактеризуйте ненауковий період розвитку фінансової теорії.
8. Назвіть представників етапу переходу фінансових знань до наукової обробки. Охарактеризуйте їх погляди.
9. У чому полягає внесок теоретиків марксизму у розвиток науки про фінанси?
10. Дайте оцінку значення фінансового вчення Дж.М. Кейнса. Яким чином його ідеї вплинули на фінансову політику розвинених країн?
11. У чому особливості поглядів неокейнсіанців та неокласиків? Які теорії були розроблені пост кейнсіанцями?
12. Назвіть особливості розвитку фінансової науки в Російській імперії у XVII-початку XX ст. Які найбільш видатні праці були видані у цей час?
13. Охарактеризуйте особливості розвитку фінансової науки в СРСР? Яким напрямом приділялася найбільша увага?
14. Як розвивалася наука про фінанси в Україні у XVII- XX ст.
15. Охарактеризуйте погляди у сфері фінансів видатних українських вчених.

Проблемні питання

1. Вплив економічних криз та проблем на розвиток теорії фінансів.
2. Майбутні можливості теорії фінансів і фінансової політики.

Питання для самостійного опрацювання

1. Розвиток сучасної західної фінансової науки.
2. Сучасна фінансова наука в Україні.
1. Нобелівські лауреати з економіки, значення їх доробку для розвитку сучасної фінансової науки.

Теми рефератів

2. Список М. Блауга «100 великих економістів після Кейнса».
3. Роль філософії у формуванні нових фінансових концепцій.

Тести

Виберіть правильну відповідь:

1. Скільки виділяють стадій становлення і розвитку фінансової науки:
  - а) одна;
  - б) дві;
  - в) три;
  - г) чотири;
  - д) п'ять.
2. Хто з представників дотеоретичної економічної системи виділив з економічних наук фінанси:
  - а) Ф. Аквінський;
  - б) Аристотель;
  - в) Й. Зонненфельс;
  - г) А. Монкретьєв;
  - д) Жан Тюрго.
3. Хто з названих авторів опублікував працю «Шість книг про республіку»:
  - а) Оноре Мірабо;
  - б) Карл Генрих Рау;
  - в) Діомере Карафа;
  - г) Томас Гоббс;
  - д) Жан Боден.
4. Першими представниками систематизованої фінансової науки були вчені-камералісти:
  - а) Дж.Локк, Томас Гоббс;
  - б) Л. фон Секондорф, Й Юсті, Й. Зоннефельс;
  - в) Ф. Кене, Ж. Тюрго, О.Мірабо;
  - г) К.Маркс, Ф.Енгельс, В.І. Ленін;
  - д) К.Г. Рау.

5. Хто із російських вчених є автором підручника «Основи фінансової науки»:
- а) В.П. Дьяченко;
  - б) М.Х. Бунге;
  - в) І.Х.Озеров;
  - г) І.Янжул;
  - д) В.І. Ленін.
6. Хто з українських вчених-економістів є автором «Теорії кредиту» (1852 р.):
- а) М.Х. Бунге;
  - б) І.Я.Франко;
  - в) М.І.Туган-Барановський;
  - г) М. Ясно польський;
  - д) В.П. Дьяченко.
7. Видатний вчений, поет письменник та громадський діяч І.Я. Франко займався питаннями:
- а) теорії граничної корисності;
  - б) аналізу фінансової політики Австро-угорської імперії та розвитку банківської системи;
  - в) теорії податків;
  - г) повної зайнятості працездатного населення;
  - д) попиту і пропозиції.
8. Хто з числа українських вчених-фінансистів відомий як громадський діяч, який обіймав посаду міністра фінансів царської Росії:
- а) М. Яснопольський;
  - б) І. Озеров;
  - в) М. Туган-Барановський;
  - г) М. Мітіліно;
  - д) М.Х. Бунге.

9. Хто із визначних українських вчених економістів-фінансистів свої наукові погляди щодо проблем фінансів намагався втілювати в життя, перебуваючи на посаді міністра фінансів України в уряді Центральної Ради?

- а) М.Х. Бунге;
- б) М.І. Туган-Барановський;
- в) М.І. Мітіліно;
- г) І.Х.Озеров;
- д) М.П. Яснопольський.

10. Чим, на Вашу думку, були зумовлені загальні тенденції в розвитку фінансової науки України:

- а) розвитком філософської наукової думки;
- б) становленням і розвитком капіталістичної ринкової економіки, а також прогресом світової фінансової науки;
- в) розвитком економічної науки;
- г) підвищенням ролі держави;
- д) розвитком економічної теорії.

Тема 3.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

- 3.1. Фінансова політика як складова економічної політики держави.
- 3.2. Організаційне забезпечення реалізації фінансової політики.
  - 3.2.1. Фінансова система країни, її основні підсистеми та ланки.
Система управління фінансами в Україні.
  - 3.2.2. Фінансовий механізм як сукупність форм і методів організації суспільних відносин.
  - 3.2.3. Фінансове планування і фінансовий контроль.
- 3.3. Правове забезпечення реалізації фінансової політики.

3.1. Фінансова політика як складова економічної політики держави

Фінансова політика – це самостійна сфера діяльності держави в області фінансових відносин з метою виконання державою своїх функцій.

У вузькому розумінні фінансова політика включає політику у сфері державних і недержавних фінансів.

У широкому розумінні фінансову політику розглядають як механізм державного регулювання соціально-економічних процесів та явищ на основі арсеналу фінансових інструментів, засобів, форм і методів розподілу та перерозподілу ВВП і національного доходу через фінансову систему країни.

Фінансова політика є складовою соціально-економічної політики держави і проявляється у фінансовому законодавстві, системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів, найважливішими з яких є податки, перерозподілі фінансових ресурсів між окремими верствами населення, галузями і регіонами, структурі доходів і витрат бюджетів та ін.

Головною метою фінансової політики є забезпечення фінансовими

ресурсами реалізації державних програм, економічного і соціального розвитку.

Реалізація головної мети фінансової політики відбувається через вирішення ряду завдань:

- 1) формування максимального обсягу фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного зростання;
- 2) виявлення джерел фінансових ресурсів, їх складу, структури та резервів збільшення;
- 3) встановлення раціонального розподілу та використання фінансових ресурсів з метою підвищення життєвого рівня населення, фінансової підтримки окремих сфер та галузей;
- 4) організація регулювання та стимулювання соціально-економічних процесів на основі фінансових методів;
- 5) розробка фінансового механізму та його адаптація відповідно до цілей і завдань стратегії, що змінюються;
- б) створення ефективної системи управління фінансами з метою структурної перебудови економіки та забезпечення фінансової стабільності у суспільстві.

Фінансова політика розглядається в змістовному, функціональному і управлінському аспектах.

З позиції *змістовного аспекту* фінансова політика розглядається з точки зору етапів її реалізації:

- розробка теоретичних концепцій розвитку фінансів і фінансової системи;
- визначення основних напрямів використання фінансів в економічній політиці держави;
- розробка конкретних методів фінансового механізму з метою реалізації концепцій та програм.

Функціональний аспект фінансової політики проявляється в тому, що вони включає систему елементів: податкову, бюджетну, грошово-кредитну

(монетарну), амортизаційну і митну політики.

Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення і справляння податків. Основними інструментами податкової політики є податкове законодавство, види, кількість податків, принципи оподаткування, ставки податків, податкові пільги та санкції.

Бюджетна політика – це діяльність держави у сфері формування доходів і витрат держави та місцевих утворень. Основними інструментами реалізації цієї політики є бюджетне законодавство, бюджетний процес, обсяги доходів, напрями видатків, межі розбалансованості бюджету, джерела фінансування дефіциту, дотації, субвенції, граничний розмір державного боргу та ін.

Враховуючи взаємопов'язаність і взаємний вплив податкової і бюджетної політики, часто використовують поняття бюджетно-податкової (фіскальної) політики.

Грошово-кредитна (монетарна) політика – це комплекс дій та заходів держави у сфері грошового та кредитного ринку, при цьому інструментами виступають норма обов'язкових резервів, процентна політика, рефінансування комерційних банків, операції з цінними паперами на відкритому ринку, курсова політика, регулювання імпорту та експорту капіталу.

Амортизаційна політика – це діяльність держави у сфері регулювання відновлення основних засобів. До основних інструментів амортизаційної політики відносять поділ основних засобів на групи, встановлення норм амортизаційних відрахувань, методи нарахування амортизації, напрями використання коштів амортизаційного фонду.

Валютна політика – це комплекс дій і заходів держави у сфері валютного контролю і регулювання. Основними інструментами реалізації цієї політики є механізм встановлення валютного курсу, валютні обмеження, валютні інтервенції.

Митна політика – це діяльність держави у сфері регулювання пересування товарів через митний кордон. До інструментів митної політики відносяться види та ставки мита, квотування та ін.

З позиції *управлінського аспекту* фінансова політика здійснюється органами фінансового апарату.

Фінансова політика відображає суб'єктивну сторону функціонування фінансів: фінанси як специфічна форма виробничих відносин належить до базису, а фінансова політика – до надбудови. Фінансові відносини як елемент базису об'єктивні та незалежні від свідомої діяльності людини, у той час як фінансова політика являє собою форму свідомої діяльності людей.

Виділяють різні види та типи фінансової політики:

1) за тривалістю періоду і характером завдань:

- *фінансова стратегія* – довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає вирішення масштабних завдань, визначених соціально-економічною стратегією;
- *фінансова тактика* – спрямована на вирішення завдань окремого етапу розвитку суспільства за допомогою перегрупування фінансових ресурсів і зміни способів організації фінансових зв'язків;

2) за напрямом:

- *регламентування фінансових відносин* – це базовий елемент фінансової політики, характеризує фінансову стратегію, здійснюється державою в законодавчій та адміністративній формах;
- *фінансова діяльність* – характеризує фінансову тактику фінансової політики, основним інструментом виступає бюджет;

3) за ступенем адміністративного чи законодавчого регламентування:

- *жорстка регламентація* – передбачає, що переважна частина фінансових відносин регулюється державою;
- *помірна регламентація* – здійснюється в законодавчій формі та охоплює обмежену частину фінансових відносин – взаємини з державою, окремі аспекти фінансових відносин на кредитному, фондовому, валютному, страховому ринках, дозволяє врівноважити інтереси держави, суспільства загалом та інтереси окремих суб'єктів;

- *політика мінімальних обмежень* – передбачає, що переважна частина фінансових відносин регламентується на договірних засадах, жорстко регламентуються тільки взаємовідносини з державою, спрямована на забезпечення максимальної зацікавленості економічних суб'єктів в ефективному господарюванні;
- 4) за завданнями, на розв'язання яких спрямована:
- *політика стабілізації* – спрямована на підтримання макроекономічної рівноваги на основі сталих обсягів виробництва при стабільності цін на основі забезпеченні стабільних обсягів фінансових ресурсів при сталих пропорціях розподілу та перерозподілу отриманих доходів
  - *політика економічного зростання* – спрямована на досягнення необхідного для країни рівня збільшення ВВП з урахування її потенціалу, націлена на розширення обсягу фінансових ресурсів та забезпечення їх доступності за цінами та умовами залучення (збільшення державних видатків, зниження податків);
- 5) за характером реалізації:
- *дискреційна політика* – передбачає застосування активних заходів;
  - *недискреційна (автоматична, пасивна) політика* – базується на дії «вмонтованих стабілізаторів», які автоматично регулюють ситуацію в країні (податки, державні виплати, субсидії).

3.2. Організаційне забезпечення реалізації фінансової політики

3.2.1. Фінансова система країни, її основні підсистеми та ланки.

Система управління фінансами в Україні

Фінансову систему розуміють з точки зору її внутрішньої будови та за організаційною структурою.

За внутрішньою (структурною) будовою **фінансова система** – сукупність відокремлених і взаємопов'язаних сфер та ланок фінансових відносин,

які відображають специфічні форми й методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту та мають особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, а також відповідний апарат управління та нормативно-правове забезпечення (Рис. 3.1). У цьому розумінні фінансова система однакова для всіх країн.

Рис. 3.1. Внутрішня будова фінансової системи

Сфера фінансової системи – узагальнена за певними ознаками сукупність фінансових відносин. В основі виділення сфер покладено рівень економічної системи, зокрема, сферами фінансової системи є:

- на рівні мікроекономіки – фінанси суб'єктів господарювання та фінанси населення;
- на рівні макроекономіки – державні фінанси;

- на рівні світового господарства – міжнародні фінанси;
- на узагальнюючий рівні (забезпечуюча сфера) – фінансовий ринок.

Кожна з цих сфер має відповідне організаційне забезпечення, властиві лише їй форми та методи формування і використання фінансових ресурсів, специфічні схеми організації фінансової діяльності та ін.

Сфера складається з ланок, в свою чергу, декілька ланок утворюють сферу.

Ланка фінансової системи – відособлена частина фінансових відносин. Її виокремлення проводиться за ознакою наявності відокремлених фондів грошових коштів, специфічних методів і форм створення та використання цих фондів.

За організаційною структурою **фінансова система** – сукупність фінансових органів та інституцій, яка характеризує систему управління фінансами:

- органи, які функціонують у бюджетній сфері, зокрема Міністерство фінансів України, Державне казначейство, Державна контрольно-ревізійна служба та галузеві міністерства та відомства;
- контрольно-регулюючі органи, до яких відносять Рахункову палату України, Державну податкову службу, Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Аудиторську палату та аудиторські фірми;
- інституції фінансового ринку, до яких, по-перше, відносять органи, що регулюються діяльність на ньому, – Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з нагляду за ринком фінансових послуг, і, по-друге, фінансових посередників, які здійснюють операції на фінансовому ринку, – комерційні банки, міжбанківська валютна біржа, фондові біржі, інституційні інвестори, страхові компанії та аудиторські фірми;
- органи управління цільовими фондами – Пенсійний фонд України та Фонди загальнообов’язкового соціального страхування.

Побудова фінансової системи виходить з необхідності вирішення таких

завдань:

- 1) формування, концентрація та оптимальне розміщення достатніх для виробництва певного обсягу ВВП фінансових ресурсів;
- 2) досягнення максимальної ефективності використання наявних фінансових ресурсів – максимізація обсягів виробленого ВВП на основі вибору раціональної структури форм фінансового забезпечення;
- 3) установлення оптимальних пропорцій розподілу та перерозподілу виробленого ВВП з метою повного забезпечення потреб громадян, підприємств, держави;
- 4) сприяння залученню усіх тимчасово вільних коштів та отриманих доходів через інституції фінансового ринку на потреби фінансового забезпечення виробництва ВВП;
- 5) формування страхових фондів з метою забезпечення відшкодування втрат фінансових ресурсів і доходів та встановлення максимальних передумов для використання коштів даних фондів у кругообігу ресурсів.

Система управління фінансами включає:

1. Органи управління – сукупність організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворюють фінансовий апарат;

Рівні фінансового апарату:

- *організаційні структури, які здійснюють загальне (стратегічне) управління фінансами* – Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Міністерство фінансів України;
- *організаційні структури, які здійснюють оперативне управління фінансами* – Міністерство фінансів України, дирекції позабюджетних фондів, Державна податкова служба, Державна контрольно-ревізійна служба, інші органи державної влади, а також фінансові служби підприємств, установ та організацій.

2. *Форми і методи управління* – у світовій теорії і практиці широкого визнання набув фінансовий менеджмент як наука про управління фінансами;

Об'єктом управління виступають форми та види фінансових відносин.

Суб'єктами управління є держава в особі законодавчих та виконавчих органів, а також фінансові служби підприємств, установ і організацій.

Існує складна схема взаємозв'язку органів управління фінансовою системою з її окремими сферами та ланками (табл. 3.1).

Управління фінансами визначається наступними функціями:

- 1) *фінансове планування* – діяльність із складання планів щодо формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць і країни в цілому;
- 2) *оперативне управління* – комплекс заходів, що розробляються на основі оперативного аналізу поточної фінансової ситуації;
- 3) *фінансовий контроль* – здійснюється на всіх стадіях управлінської діяльності, дозволяє порівняти фінансові результати із запланованими показниками, виявити резерви їх зростання, усунути порушення і т.д.

3.2.2. Фінансовий механізм як сукупність форм і методів організації суспільних відносин

Завдання фінансової політики реалізуються через фінансовий механізм.

Фінансовий механізм – сукупність форм, методів та важелів, за допомогою яких забезпечується процес суспільного відтворення, здійснюються розподільчі і перерозподільчі фінансові відносини, здійснюється вплив на соціально-економічний розвиток суспільства.

Таблиця 3.1

**Завдання органів управління фінансовою системою
відповідно до сфер і ланок фінансової системи**

Фінансові органи	Ланки фінансової системи	Напрями діяльності
Міністерство фінансів України	Бюджет держави	Складання і виконання Державного бюджету
	Державний кредит і державний борг	Випуск позик, використання залучених коштів, погашення боргів
	Міжнародні фінансові відносини	Взаємовідносини з урядами інших країн, міжнародними організаціями і міжнародними фінансовими інституціями
	Фінанси підприємств	Організаційне регулювання фінансової діяльності
Державне казначейство України	Бюджет держави	Виконання Державного бюджету і контроль за цим; облік касового виконання державного бюджету; управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом; контроль за надходженням і використанням коштів державних позабюджетних фондів
Державна контрольно-ревізійна служба	Бюджет держави	Ревізії складання і виконання бюджетів; контроль за використанням коштів бюджетів усіх рівнів, які входять до складу бюджетної системи України, та коштів державних цільових фондів; контроль за виконанням державних контрактів, проавансованих за рахунок бюджетних коштів
	Фінанси державного сектора	Контроль за фінансовою діяльністю
Рахункова палата України	Державний бюджет	Контроль за складанням і виконанням бюджету; контроль за фінансуванням державних програм
	Державний кредит	Контроль за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього державного боргу

Продовження таблиці 3.1

Фінансові органи	Ланки фінансової системи	Напрями діяльності
Державна податкова служба	Бюджет держави	Облік платників податків і обов'язкових платежів, контроль за дотриманням податкового законодавства
	Загальнодержавні цільові фонди	
Національний банк	Державний кредит	Агентські послуги уряду з розміщення державних цінних паперів
	Бюджет держави	Організація касового виконання
	Міжнародні фінансові відносини	Проведення міжнародних розрахунків держави
	Валютний ринок	Визначення валютних курсів
Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку	Ринок цінних паперів	Реєстрація випуску цінних паперів (крім державних); ліцензування діяльності фінансових посередників; регулювання операцій з цінними паперами; нагляд за діяльністю суб'єктів ринку
Аудиторська палата	Фінанси підприємств	Видача ліцензій аудиторам і аудиторським фірмам, контроль за аудиторською діяльністю
Державна податкова служба	Бюджет держави	Облік платників податків і обов'язкових платежів, контроль за дотриманням податкового законодавства
	Загальнодержавні цільові фонди	
Державна комісія з нагляду за ринком фінансових послуг	Фінансовий ринок	державне регулювання та нагляд за наданням фінансових послуг і додержанням законодавства в цій сфері; реєстрація фінансових установ ведення Державного реєстру фінансових установ; ліцензування діяльності фінансових установ
Пенсійний фонд та фонди загальнообов'язкового соціального страхування	Цільові фонди грошових коштів	Акумуляція коштів та здійснення виплат

Складовими елементами фінансового механізму є:

1. *Фінансове забезпечення* – реалізується на основі відповідної системи фінансування – самофінансування, зовнішнє фінансування (як різновид бюджетне), кредитування;
2. *Фінансове регулювання* – регламентування розподільчих відносин в суспільстві, що включає:
  - фінансові методи – способи впливу фінансових відносин на господарський процес;

Фінансові методи діють у двох напрямках: управління рухом фінансових ресурсів (планування, прогнозування, координація, облік, контроль) та відносини з приводу створення і використання фондів фінансових ресурсів (фінансування, інвестування, оподаткування, страхування, лізинг, факторинг, оренда та ін.).

- фінансові інструменти – вказують на зміст фінансових відносин (податки, внески, відрахування, дотації, субсидії, доходи, витрати, прибуток і т.ін.);
  - фінансові важелі – спосіб прояву дії фінансового інструмента, залежно від напрямку дії поділяються на стимули і санкції;
3. *Правове забезпечення* – реалізується на основі системи фінансового законодавства.
  4. *Нормативне забезпечення* – включає інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки, ліміти та резерви;
  5. *Інформаційне забезпечення* – складається зі статистичної, економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації.

На загальнодержавному рівні фінансовий механізм проявляється як:

1. *Директивний фінансовий механізм* – розробляється для фінансових взаємин, де безпосереднім учасником є держава, до цієї сфери належать податки, державний кредит, витрати бюджету, бюджетне фінансування тощо;
2. *Регулюючий фінансовий механізм* – визначає «правили гри» в конк-

ретному сегменті фінансів, до цієї сфери належить організація внутрішньогосподарських фінансових відносин на підприємствах: державою встановлюється загальний порядок використання фінансових ресурсів, що залишаються на підприємстві після сплати податків та інших обов'язкових платежів, а форми, види та напрями використання грошових фондів визначаються суб'єктом господарювання самостійно.

3.2.3. Фінансове планування і фінансовий контроль

Важливе місце в системі фінансового регулювання посідають фінансове планування і фінансовий контроль.

Фінансове планування – це діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні суб'єктів господарювання, їх об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних об'єднань та країни в цілому.

Об'єктом фінансового планування є фінансові ресурси, що утворюються в процесі розподілу і перерозподілу ВВП, а результатом – різні види фінансових планів і прогнозів.

Фінансовий план – це документ, який відображає формування і використання фінансових ресурсів на певний період.

Метою фінансового планування є пошук оптимального варіанту розподілу і використання ВВП з метою підвищення ефективності суспільного виробництва, конкретні завдання визначаються фінансовою політикою.

У процесі фінансового планування вирішуються загальні завдання:

- визначення реальних обсягів доходів, оцінка їх достатності та пошук резервів його зростання;
- оптимізація витрат і оцінка того, наскільки вони забезпечують виконання завдань фінансової політики;
- збалансування доходів та витрат на основі вибору найбільш оптимального варіанту.

Розрізняють наступні види фінансових планів:

1) за економічних змістом:

- *зведені* – включають загальнодержавні плани, плани господарських об'єднань (промислово-фінансових груп, концернів, асоціацій та ін.) і територіальні плани;
- *індивідуальні* – плани суб'єктів господарювання;

2) за структурою фінансів:

- *централізовані* – включають плани централізованих фінансових ресурсів;
- *децентралізовані* – плани децентралізованих фінансових ресурсів;

3) за терміном складання:

- *перспективні* – складаються на період понад один рік;
- *поточні* – складаються на один рік;
- *оперативні* – складаються на квартал, місяць.

У процесі фінансового планування використовують методи:

- балансовий метод – передбачає відповідність видатків джерелам їх покриття, а також взаємозв'язок виробничих і фінансових планів;
- нормативний метод – під час розрахунку фінансових показників використовуються норми і нормативи;
- розрахунково-аналітичний метод (екстраполяції) – ґрунтується на фактичних показниках діяльності у попередні періоди, на їх основі встановлюється вихідна база планування, яка індексується з урахуванням факторів, що можуть вплинути на діяльність та процеси планового періоду;
- метод економіко-математичного моделювання – базується на розробленні математичної моделі діяльності економічного суб'єкта в плановому періоді, складається декілька варіантів плану за допомогою змінних вхідних показників.

Найбільш оптимальним при фінансовому плануванні вважається поєднання балансового і нормативного методів.

Фінансове планування базується на принципах:

- комплексного підходу – фінансові плани складаються з урахуванням балансів матеріальних і трудових ресурсів;
- наукового обґрунтування – обґрунтованість фінансово-економічних показників на основі відображення реальних процесів соціально-економічного розвитку;
- безперервності – взаємозв'язок перспективних, поточних і оперативних фінансових планів.

Фінансовий контроль – це діяльність щодо перевірки законності та доцільності здійснення фінансових операцій.

Об'єктом фінансового контролю виступає фінансова діяльність суб'єктів господарювання, організацій, бюджетних установ.

Предметом фінансового контролю є фінансові операції зі створення і використання фондів фінансових ресурсів.

Фінансовий контроль спрямований на вирішення наступних завдань:

- пошук резервів зростання фінансових ресурсів;
- правильність відображення господарських операцій;
- запобігання прийняттю управлінських рішень, що можуть мати негативні наслідки;
- аналіз виконання управлінських рішень, їх впливу на об'єкт контролю;
- виявлення і попередження порушень та непродуктивних витрат.

Фінансовий контроль здійснюється на основі системи його інструментів:

1. *Види фінансового контролю* – перш за все, визначають співвідношення між контролюючим і підконтрольним суб'єктом:
  - 1) за взаємозв'язком між суб'єктом і об'єктом контролю:
    - *внутрішній* – передбачає, що фінансова діяльність суб'єкта контролюється ним самим через спеціальні контрольно-ревізійні та інші підрозділи;

- *зовнішній* – перевірка фінансової діяльності суб'єкта здійснюється відповідними уповноваженими органами контролю;
- 2) за суб'єктом здійснення контролю:
- *державний* – контроль з боку держави за фінансовою діяльністю юридичних і фізичних осіб, а також за власними фінансами, покладається на спеціальні органи фінансового контролю;
  - *відомчий та внутрішньо-корпоративний* – передбачає перевірку фінансової діяльності суб'єктів, що підпорядковані міністерствам і відомствам або входять до складу корпоративних об'єднань;
  - *незалежний* – фінансовий контроль, який здійснюється аудиторськими фірмами;
  - *суспільний* – означає контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави, не має організованих форм і реалізується на основі відкритості, гласності й прозорості фінансової діяльності держави.

Окрім того, можна виділити наступні види фінансового контролю:

- за підставою проведення – обов'язковий (в силу вимог нормативних актів, за рішенням компетентних органів держави) та ініціативний (на підставі власних рішень господарюючих суб'єктів);
- за сферами фінансової діяльності – податковий, бюджетний, страховий та ін.;
- за ступенем охоплення – комплексний і тематичний (повний і частковий або суцільний і вибіркового);
- за джерелами інформації – документальний (перевірка істинності звітних і бухгалтерських документів) і фактичний (перевірка не тільки документів, а й наявності грошових коштів та матеріальних цінностей);
- за періодом діяльності – вибіркового (перевірка фінансової діяльності за певний короткий проміжок часу) і фронтальний (перевіряється вся фінансова діяльність підконтрольного суб'єкта за значний пері-

од часу);

- за джерелами фінансування – бюджетний і комерційний.
2. Форми фінансового контролю – відображають стадію його здійснення відносно руху грошових потоків, залежно від форм фінансовий контроль поділяється на:
- попередній – проводиться до початку руху грошових потоків, метою є перевірка доцільності фінансово-господарської операції, відповідності її чинному законодавству, виявлення рівня ризику та ін.;
  - поточний – здійснюється в процесі руху грошових потоків, метою є забезпечити надходження грошових коштів, цільове призначення їх використання;
  - наступний – проводиться після здійснення фінансових операцій та за підсумками фінансової діяльності за певний період, його метою є на рівні економічного суб'єкта перевірка реалізації стратегії і тактики, а на рівні суспільства – процесу реалізації фінансової політики;
3. Методи фінансового контролю – сукупність прийомів і способів здійснення фінансового контролю, до яких відносять: ревізію, перевірку, обстеження, спостереження і аналіз.

Ревізія – це метод найглибшого і найбільш всебічного обстеження фінансово-господарської діяльності підприємств з метою з'ясування її доцільності та законності. На практиці застосовують різні види ревізій: фактичні та документальні, вибіркова і фронтальна, комплексні та тематичні.

Перевірка – це обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їхніх підрозділів на підставі звітних документів.

Обстеження, як і перевірка, охоплює окремі сторони діяльності підприємств, але на відміну від перевірки проводиться по значно ширшому колу показників і виявляє фінансовий стан господарюючих суб'єктів, перспективи

їх розвитку, необхідність реорганізації чи переорієнтації виробництва.

Спостереження зводиться переважно до загального ознайомлення зі станом фінансової діяльності бюджетної установи, підприємства, відомства.

Аналіз проводиться на підставі поточної та річної звітності, його характерною рисою є системний і факторний підхід, а також використання таких аналітичних прийомів як середні та відносні величини, групування тощо. Його основною метою є виявлення резервів зростання доходів, скорочення витрат і поліпшення фінансового стану та фінансової ситуації.

За результатами перевірок і ревізій складається акт, а за результатами обстеження і спостереження – довідка.

Фінансовий контроль базується на наступних принципах:

- 1) незалежності – виключення зацікавленості перевіряючого;
- 2) гласності – результати перевірок повинні бути доступні для широкого загалу;
- 3) превентивності – попереджувальний характер фінансового контролю;
- 4) дієвості – результати контролю зумовлюють конкретні заходи;
- 5) регулярності – проводиться з певною періодичністю;
- 6) об'єктивності – контроль проводиться відповідно до вимог чинного законодавства;
- 7) всеохоплюючий характер – по можливості охоплює всі сторони фінансово-господарської діяльності.

Загальнодержавний фінансовий контроль здійснюють Верховна Рада України та її органи (Комітет Верховної Ради України з питань бюджету, Комітет із питань фінансів і банківської діяльності), Рахункова палата Верховної Ради України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Спеціалізовані органи державної виконавчої влади по управлінню фінансами (Міністерство фінансів України, Державне казначейство України, Державна контрольно-ревізійна служба України, Національний банк України, Державна податкова адміністрація України).

Відомчий фінансовий контроль здійснюють самостійні структурні контрольно-ревізійні підрозділи міністерств і відомств, підпорядковані безпосередньо керівникам цих органів.

Позавідомчий фінансовий контроль здійснюють Міністерство зв'язку України (контролює дотримання правил поштових переказів і пересилки валютних цінностей через митний кордон України) і Державний митний комітет України (контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України).

Аудиторський фінансовий контроль здійснюється аудиторськими фірмами, засади діяльності яких визначені в Законі України «Про аудиторську діяльність».

3.3. Правове забезпечення реалізації фінансової політики

Фінансове право – це самостійна галузь публічного права, яка являє собою сукупність юридичних (правових) норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі створення, розподілу і використання фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для забезпечення виконання нею своїх завдань і функцій.

Предметом фінансового права є:

- 1) бюджетна система України та порядок розподілу доходів і видатків між її ланками;
- 2) порядок складання, прийняття та виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- 3) система оподаткування;
- 4) засади функціонування фінансового ринку;
- 5) надання фінансових послуг та функціонування фінансових установ;
- 6) порядок державного фінансування та кредитування;
- 7) утворення і погашення державного боргу;
- 8) статус національної валюти та іноземних валют на території України;

9) порядок випуску та обігу державних цінних паперів.

Як і інші галузі права, **фінансове право поділяється на:**

- *загальну частину* – фінансово-правові норми, що закріплюють:
  - 1) загальні принципи, правова форми і методи фінансової діяльності держави і місцевих (адміністративно-територіальних) утворень;
  - 2) систему державних органів, що здійснюють фінансову діяльність, їх ієрархію, компетенцію, правовий статус, завдання і функції, форми і методи роботи;
  - 3) основні риси фінансово-правового положення інших суб'єктів, із якими ці органи вступають у фінансово-правові відносини;
  - 4) зміст, форми і методи фінансового контролю.
- *особливу частину* – норми загальної частини конкретизуються у фінансово-правових нормах особливої частини, яка складається з розділів, підгалузей, які складаються з відповідних фінансово-правових інститутів:
  - 1) бюджетної системи;
  - 2) позабюджетних державних і місцевих фондів;
  - 3) фінансів державних та комунальних підприємств;
  - 4) державних і місцевих податків та інших обов'язкових платежів;
  - 5) державного кредиту;
  - 6) державного страхування;
  - 7) державних та місцевих видатків;
  - 8) банківського кредитування;
  - 9) грошового обігу і розрахунків;
  - 10) фінансового контролю;
  - 11) валютного регулювання.

Від системи фінансового права як галузі права необхідно відрізнити систему фінансового законодавства – це система всіх упорядкованих відповідним чином нормативно-правових актів, що регулюють фінансові відносини в державі.

Фінансове законодавство – це зовнішня форма фінансового права, що відображає його внутрішню структуру.

Система фінансового законодавства характеризується:

- *вертикальною структурою* – Конституція України; фінансово-правові закони; інші закони України, що містять фінансово-правові норми; декрети Кабінету Міністрів України; укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів; акти органів виконавчої влади, що опосередковано здійснюють фінансову діяльність держави; акти фінансово-кредитних органів держави; фінансово-правові акти органів місцевого самоврядування (законодавчі акти, що безпосередньо регулюють фінансові відносини);
- *горизонтальною структурою* – співпадає зі структурою системи фінансового права.

Фінансове право тісно пов'язане з конституційним та адміністративним правом. Конституційне право регулює основні питання соціально-економічної системи та політичної організації суспільства, принципи діяльності держави та її органів, у т.ч. у сфері фінансів. Адміністративне право визначає основні принципи державного управління, повноваження органів виконавчої влади у сфері фінансово-кредитних відносин та ін.

Таким чином, виступаючи інструментом законодавчого оформлення та практичної реалізації фінансової політики, фінансове право здійснює активний але опосередкований (через фінансову політику та фінансовий механізм) вплив на соціально-економічний розвиток держави та суспільства в цілому.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення фінансової політики як особливого виду діяльності держави.
2. Назвіть мету і завдання фінансової політики.
3. Охарактеризуйте елементи фінансової політики.
4. За якими ознаками класифікується фінансова політика?

5. Дайте визначення фінансової системи за внутрішньою та організаційною будовою.
6. У чому сутність виокремлення сфер та ланок в фінансовій системі?
7. Охарактеризуйте рівні фінансового апарату як складової системи управління фінансами.
8. Які управлінські функції використовуються в процесі управління фінансами?
9. Дайте визначення фінансового механізму. Які елементи до нього входять?
10. У чому зміст фінансового планування? Дайте визначення фінансового плану.
11. Охарактеризуйте види фінансових планів.
12. Які методи використовують у процесі фінансового планування?
13. Розкрийте значення фінансового контролю.
14. Охарактеризуйте предмет і структуру фінансового права.

Семінарське заняття 3

Мета: засвоєння та поглиблення теоретичних знань про сутність і значення фінансової політики як складової соціально-економічної політики держави, структуру і особливості організації фінансової системи країни, сутність і засади функціонування фінансового механізму, завдання та повноваження органів управління фінансами і органів фінансового контролю, фінансове планування та фінансовий контроль як елементи фінансового регулювання, правові засади фінансової політики

План

1. Фінансова політика держави, її мета, завдання та види. Характеристика складових елементів фінансової політики
2. Підходи щодо розуміння фінансової системи. Сфери та ланки фінансової системи.
3. Система управління фінансами. Рівні фінансового апарату.
4. Фінансовий механізм: сутність і складові елементи.
5. Зміст і методи фінансового планування. Класифікація фінансових планів.
6. Організація фінансового контролю: види, форми та методи. Принципи та органи фінансового контролю.
7. Предмет і структура фінансового права. Система фінансового законодавства.

Питання для обговорення

1. У чому полягає сутність та мета фінансової політики? Які завдання дозволяє вирішити проведення фінансової політики?
2. Які складові формують фінансову політику? Чи існує, на Вашу думку, пріоритетність окремих елементів фінансової політики на різних етапах економічного циклу розвитку держави?
3. Які види фінансової політики Ви знаєте. Дайте їм характеристику.
4. Які існують підходи щодо розуміння сутності фінансової системи.

5. Охарактеризуйте сфери і ланки фінансової системи. Якою є роль різних сфер та ланок фінансової системи в умовах адміністративної, перехідної та ринкової економік?
6. Охарактеризуйте організаційну структуру фінансової системи в Україні.
7. Які елементи формують систему управління фінансами? Обґрунтуйте взаємозв'язок органів фінансового управління фінансовою системою з її сферами та ланками.
8. Дайте визначення фінансової категорії «фінансовий механізм». Які групи елементів формують дію фінансового механізму?
9. Особливості фінансового планування. Система фінансових планів.
10. Обґрунтуйте необхідність і значення фінансового контролю. Які елементи формують систему інструментів фінансового контролю?
11. Обґрунтуйте переваги і недоліки методів фінансового контролю. На яких принципах базується система фінансового контролю?
12. Які види, форми та методи фінансового контролю Ви знаєте?
13. Як здійснюється фінансовий контроль в Україні.
14. Яким чином реалізується правове забезпечення фінансової політики і фінансової діяльності?
15. Охарактеризуйте систему фінансового права та фінансового законодавства.

Проблемні питання

1. Історичні типи фінансової політики.
2. Дискусійність сутності категорії «фінансовий механізм» та його складових елементів.
3. Переваги і недоліки методів фінансового планування.

Питання для самостійного опрацювання

1. Призначення та специфічні ознаки сфер і ланок фінансової системи.
2. Регіональна структура Міністерства фінансів України.

3. Форми і методи реалізації фінансової політики.
4. Система фінансових планів і фінансових балансів.
5. Особливості аудиту як незалежного фінансового контролю.

Теми рефератів

1. Роль фінансової політики у забезпеченні фінансової стабільності держави.
2. Особливості організації фінансової системи в зарубіжних країнах.
3. Взаємозв'язок фінансової системи та фінансової політики.
4. Система управління фінансами в економічно розвинутих ринкових країнах.
5. Удосконалення фінансового механізму в Україні.
6. Використання системи фінансових стимулів і санкції з метою активізації економічного зростання.
7. Напрями змін у системі фінансового планування при переході до ринку.
8. Роль фінансових балансів і планів в системі макроекономічного регулювання економіки.
9. Характеристика найбільш поширених видів фінансових планів.
10. Платіжний баланс, його значення в системі фінансових балансів держави.
11. Фінансові ресурси держави: методи залучення та напрями використання.
12. Система фінансового контролю в Україні.
13. Завдання та функції Міністерства фінансів України.
14. Роль Державної податкової служби у формуванні доходної бази бюджетів.
15. Основні завдання Державного казначейства України.
16. Розвиток системи фінансового законодавства в Україні.
17. Фінансова безпека держави.

Тести

Виберіть правильну відповідь:

1. Фінансова стратегія – це:
  - а) діяльність, спрямована на вирішення завдань окремого етапу розвит-

ку держави;

- б) територіальний перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему;
- в) сукупність заходів щодо використання фінансових відносин для виконання державою своїх функцій;
- г) діяльність, спрямована на вирішення завдань по подоланню кризових явищ.

2. Фінансова тактика – це:

- а) сукупність заходів щодо використання фінансових відносин для виконання державою своїх функцій;
- б) територіальний перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему;
- в) діяльність, спрямована на вирішення завдань окремого етапу розвитку держави;
- г) основні напрями використання фінансів на тривалу перспективу;
- д) діяльність, спрямована на вирішення завдань по подоланню кризових явищ.

3. За внутрішньою будовою фінансова система – це:

- а) система грошових відносин тієї чи іншої держави;
- б) сукупність фінансових органів та інституцій, яка характеризує систему управління фінансами;
- в) сукупність фондів фінансових ресурсів та взаємозв'язок між ними;
- г) система органів державного правління.
- д) сукупність відокремлених і взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми і методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту.

4. За організаційною структурою фінансова система – це:

- а) сукупність фінансових органів та інституцій, яка характеризує систему управління фінансами;

- б) сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками;
- в) сукупність фондів фінансових ресурсів та взаємозв'язок між ними;
- г) сукупність відокремлених і взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми і методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту;
- д) система органів державного правління.

5. Фінансове планування – це:

- а) використання прогресивних норм і нормативів із залученням електронно-обчислювальної техніки;
- б) порівняння фінансових результатів від використання фінансових ресурсів з плановими;
- в) діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні суб'єктів господарювання, їх об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць та держави в цілому;
- г) виявлення резервів зростання фінансових ресурсів;
- д) визначення шляхів найбільш ефективного господарювання.

6. Фінансовий контроль – це:

- а) діяльність щодо перевірки законності та доцільності здійснення господарських операцій;
- б) самостійний контроль, який має місце у всіх сферах суспільного відтворення і супроводжує весь процес руху грошових коштів;
- в) контроль за дотриманням фінансово-господарського законодавства у процесі формування та використання фондів грошових коштів;
- г) контроль щодо оцінки економічної ефективності фінансово-господарських операцій та доцільності зроблених витрат;
- д) контроль щодо правильності використання коштів.

7. Головною метою фінансової політики є:

- а) перерозподіл фінансових ресурсів між окремими верствами населення, галузями регіонами;
- б) забезпечення фінансовими ресурсами реалізації державних програм економічного та соціального розвитку;
- в) управління фінансовою діяльністю держави та інших суб'єктів економіки внутрішніми заходами;
- г) встановлення раціонального, з погляду держави, розподілу та використання фінансових ресурсів;
- д) діяльність, спрямована на вирішення завдань окремого етапу розвитку держави.

8. З яких елементів складається фінансова система за внутрішньою будовою:

- а) рівнів, сфер та ланок;
- б) етапів та ланок;
- в) сфер та ланок;
- г) рівнів та ланок;
- д) органів і інститутів.

9. Фінансове право – це:

- а) право, що регулює основні питання соціально-економічної системи та принципи політичної організації суспільства;
- б) самостійна галузь публічного права, сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів держави з метою забезпечення виконання нею своїх завдань і функцій;
- в) система нормативно-правових актів, що визначають основні принципи державного управління фінансами;
- г) система всіх упорядкованих відповідним чином нормативно-правових актів, що регулюють фінансові відносини в державі;
- д) сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання централізованих та де-

централізованих фінансових ресурсів держави з метою забезпечення виконання своїх функцій.

10. Фінансове законодавство – це:

- а) система всіх упорядкованих відповідним чином нормативно-правових актів, що регулюють фінансові відносини в державі;
- б) система нормативно-правових актів, що визначають основні принципи державного управління фінансами;
- в) право, що регулює основні питання соціально-економічної системи та принципи політичної організації суспільства;
- г) сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів держави з метою забезпечення виконання своїх функцій;
- д) система нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини та принципи політичної організації суспільства.

Установіть відповідність:

№ з/п	Термін	Визначення
1.	Фінансова політика	а) частина фінансових відносин, відособлена за ознакою наявності відокремлених фондів грошових коштів, специфічних методів і форм їх створення та використання
2.	Фінансова система за внутрішньою будовою	б) діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні суб'єктів господарювання, їх об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних об'єднань та країни в цілому
3.	Сфера фінансової системи	в) сукупність форм, методів та важелів, за допомогою яких забезпечується процес суспільного відтворення, здійснюються розподільчі і перерозподільчі фінансові відносини та їх вплив на соціально-економічний розвиток суспільства
4.	Ланка фінансової системи	г) діяльність щодо перевірки законності та доцільності здійснення фінансових операцій

№ з/п	Термін	Визначення
5.	Фінансова система за організаційною структурою	д) механізм державного регулювання соціально-економічних процесів та явищ на основі арсеналу фінансових інструментів, засобів, форм і методів розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу через фінансову систему країни
6.	Фінансовий механізм	е) самостійна галузь публічного права, сукупність юридичних (правових) норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі створення, розподілу і використання фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для забезпечення виконання нею своїх завдань і функцій
7.	Фінансове планування	ж) система всіх упорядкованих відповідним чином нормативно-правових актів, що регулюють фінансові відносини в державі
8.	Фінансовий контроль	з) сукупність фінансових органів та інституцій, яка характеризує систему управління фінансами
9.	Фінансове право	і) сукупність фінансових відносин, узагальнена за рівнем економічної системи
10.	Фінансове законодавство	к) сукупність відокремлених і взаємопов'язаних сфер та ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту

Тема 4. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

4.1. Сутність податків, їх функції та види.

4.2. Податкова система, її принципи. Податкова політика держави.

4.3. Характеристика основних податків і зборів податкової системи України.

4.1. Сутність податків, їх функції та види

За своєю економічною сутністю податки – це економічні відносини, які виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу примусового відчуження нею частини новоствореної вартості в грошовій формі, її вилучення і перерозподілу для фінансування державних видатків.

Податки є економічною основою функціонування держави, найважливішою формою регулювання ринкових відносин, головним методом мобілізації державних доходів і обов'язковим елементом економічної системи країни.

За організаційно-правовою сутністю податки – це обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами в процесі перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Окрім податків, як форми акумуляції грошових коштів бюджетом виступають обов'язкові платежі:

- податкові платежі – це обов'язкові збори, які стягуються з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником (наприклад, плата за воду, землю);
- відрахування, внески – це обов'язкові збори з юридичних та фізич-

них осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення (наприклад, збір на розвиток садівництва, виноградарства та хмелярства).

Характерними рисами податку порівняно з обов'язковими платежами є наступні:

- справляється на умовах безповоротності – повернення податку можливе тільки в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачені пільги щодо цього податку;
- односторонній характер встановлення – оскільки податок сплачується з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлені від індивідуальних потреб конкретного платника, то він є індивідуально безповоротним і сплата податку не породжує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника;
- сплачується лише до бюджету, а не до іншого грошового централізованого або децентралізованого фонду;
- не має цільового призначення;
- є виключно атрибутом держави і базується на актах вищої юридичної сили.

Згідно із Податковим Кодексом України **податком** є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу України.

Податковий Кодекс України **збір (плату, внесок)** визначає як обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

До основних елементів податку відносять:

1. *Суб'єкт оподаткування*, або платник податків, – фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов'язок платити податок.

Носій податку – фізична чи юридична особа, що у кінцевому підсумку здійснює витрати зі сплати податку.

Суб'єкт оподаткування, чи платник, не завжди є дійсним його носієм, оскільки іноді податок перекладається на інших осіб, наприклад, щодо обкладення митом якого-небудь товару зрозуміло, що воно буде перекладене на споживачів шляхом надбавки до ціни. Якщо суб'єкт оподаткування може перекласти свій податок на іншого, то він уже не є носієм податку.

2. *Об'єкт оподаткування* – явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок (дохід, майно тощо). Об'єкт оподаткування вимірюється в одиницях оподаткування.

На практиці використовують два підходи до оцінки об'єкта: кількісний (натуральний) і грошовий.

3. *Джерело сплати податку* – дохід суб'єкта (прибуток, заробітна плата, відсоток, рента), з якого сплачується податок. За деякими податками об'єкт і джерело збігаються.

4. *База оподаткування* – законодавчо закріплена частина доходів чи майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується при розрахунку суми податку, тобто сума, з якої стягується податок.

5. *Ставка податку* – розмір податку на одиницю оподаткування. Залежно від побудови податків розрізняють тверді (абсолютна сума на одиницю об'єкта оподаткування) й часткові (визначається у визначених частка до об'єкта оподаткування) ставки.

6. *Сфера дії податку* – сукупність носіїв податку, на яких у кінцевому підсумку лягає його тягар.

7. *Податкові пільги* – законодавчо закріплений перелік умов, за наявності яких платник податку зменшує податкові зобов'язання.

8. *Податковий період* – термін, протягом якого завершується процес формування податкової бази, остаточно визначається розмір податкового зобов'язання.

9. *Податкова квота* – частка податку в доході платника (сума доходу,

яка перераховується в бюджет через податкову систему).

До **функцій податків** відносять:

1. *Фіскальна* – за допомогою цієї функції забезпечується фінансування державних витрат і реалізується головне суспільне призначення податків – формування фінансових ресурсів держави.

Фіскальна функція податків створює об'єктивні передумови для державного втручання в економічні процеси, що відбуваються в суспільстві, тобто зумовлює розподільчо-регулюючу функцію.

2. *Розподільча (регулюючо-розподільча, економічна)* – відбувається перерозподіл вартості національного доходу між державою та її суб'єктами, і через елементи податку, держава в змозі регулювати вартісні пропорції такого розподілу.

Податки при надходженні до бюджетів знеособлюються – перетворюються в єдину масу, а потім розподіляються за призначенням.

3. *Соціальна* – полягає у підтримці соціальної рівноваги шляхом зміни співвідношення між доходами і витратами різних соціальних груп.

Залежно від прагнення рівномірного розподілу податкового тиску виділяють наступні види систем оподаткування:

– *система пропорційного оподаткування* – рівна частка податку в доходах незалежно від їх величини;

– *система прогресивного оподаткування* – чим вищий дохід, тим більша частка коштів стягується до бюджетів;

– *система регресивного оподаткування* – ставки знижуються по мірі збільшення доходів (США).

4. *Державного регулювання* – проявляється через встановлення та зміну системи оподаткування, а також через вплив податків на різні сторони діяльності платників. З огляду на це податки можуть виконувати як стимулюючу (зменшення бази оподаткування, зниження ставок, пільги), так і стримуючу роль (акцизний податок на товари, які шкідливі для здоров'я).

5. *Контрольна* – платники податків повинні сплачувати податкові пла-

тежі своєчасно і в повному обсязі, що зумовлює необхідність створення та існування органів Державної податкової служби.

Існують різні *види податків*:

1) за способом вилучення:

- *прямі податки* – це податки, які передбачають, що об'єктом оподаткування виступає прибуток, дохід, майно (податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб, плата за землю);
- *непрямі податки* – об'єктом оподаткування виступають господарські операції, у цьому випадку податки є надбавкою до ціни і сплачуються кінцевим споживачем (ПДВ, акцизний податок, мито);

2) за ознакою органів державної влади, що встановлюють податки і збори:

- *загальнодержавні податки і збори* – обов'язкові платежі, які встановлюються найвищими органами влади в державі та є обов'язковими до сплати за єдиними ставками на всій території України, ці податки можуть формувати дохідну частину як державного, так і місцевого бюджетів (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, збір за першу реєстрацію транспортного засобу, збір за спеціальне використання води тощо);
- *місцеві податки і збори* – обов'язкові платежі, які встановлюються місцевими органами влади і є обов'язковими до сплати за встановленими ставками тільки на певній території, ці податки та збори надходять виключно до місцевих бюджетів (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок, збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, збір за місця для паркування транспортних засобів тощо);

3) за характером використання:

- *загальні податки* – обов’язкові платежі, які знеособлюються при надходженні до бюджету (ПДВ, акцизний податок, податок на прибуток підприємств та ін.);
  - *спеціальні (цільові) податки* – обов’язкові платежі, які мають цільове призначення;
- 4) за характером ставок:
- *податки з твердою ставкою* – обчислюються у грошових одиницях на одиницю об’єкта оподаткування;
  - *податки з відсотковою (частковою) ставкою* – обчислюються у відсотках до об’єкта оподаткування;
- 5) за характером відсоткових ставок:
- *регресивні податки* – податки, ставки по яким знижуються по мірі збільшення доходів;
  - *пропорційні податки* – передбачають рівну частку податку в доходах незалежно від їх величини;
  - *прогресивні податки* – податки, які передбачають, що чим вищий дохід, тим більша частка коштів стягується до бюджетів;
- б) за економічним змістом об’єкта оподаткування:
- *податки на доходи та прибутки* – стягуються з чистого доходу з фізичних і юридичних осіб у момент його отримання (заробітна плата, прибуток, валовий дохід);
  - *податки на майно* – стягуються внаслідок наявності конкретного виду майна, що перебуває в приватній, колективній та державній власності;
  - *податки на споживання* – стягуються в процесі споживання товарів, робіт і послуг (непрямі податки);
- 7) за суб’єктом оподаткування:
- *податки з юридичних осіб*;
  - *податки з фізичних осіб*;
  - *змішані податки* – податки, платниками яких є фізичні і юриди-

чні особи;

8) за джерелом сплати:

- *податки, які входять до валових витрат та собівартості;*
- *податки, які сплачуються з прибутку підприємства або капіталу;*
- *податки, які входять до ціни виробу;*

9) за способом стягнення:

- *розкладні податки* – по цим податкам уряд визначає загальну суму податкових надходжень, необхідних для забезпечення функціонування держави, а потім ця сума розподіляється між адміністративними одиницями, уряди яких в свою чергу доводять до кожного платнику нараховану суму податків, розкладні податки являють собою історичну форму справляння податків, яка характеризується низькою податковою технікою;
- *квотарні (обкладні) податки* – сума податку для кожного платника визначається залежно від обсягів та величини податкової бази і ставок (квот) податку, така форма справляння податків є більш сучасною.

Однією з найважливіших характеристик податкової системи країни є її структура з позиції співвідношення прямих і непрямих податків.

При цьому економічним критерієм поділу є кінцевий платник податків, а юридичним – платник у бюджет з позиції законодавства. Як правило, у випадку непрямих податків економічний і юридичний критерії не співпадають: кінцевим платником прямих податків є той, хто отримує дохід, володіє майном, а кінцевим платником непрямих податків є споживач товару. Саме тому непрямі податки називають податками на споживання.

Прямі податки – це обов’язкові платежі, які безпосередньо сплачуються платником до бюджету держави залежно від розміру об’єкта оподаткування, причому сплата такого податку може призводити до вартісного зменшення об’єкта оподаткування.. В Україні прямими податками є податок на

прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на нерухомість, збір за першу реєстрацію транспортного засобу та ін.

До особливостей прямого оподаткування слід віднести наступне:

- прямі податки вважаються більш соціально справедливими, передусім з огляду на платоспроможності їх платників, якщо об'єктом оподаткування є дохід, прибуток, майно;
- прямі податки характеризуються більш важким сприйняттям платниками податків;
- прямі податки мають відносно складний механізм визначення бази оподаткування та розрахунку суми податку, а відтак прямі податки вимагають складнішого механізму справляння;
- з фіскальної точки зору надходження до бюджету від прямих податків можуть бути нестабільними, нерівномірними і складно прогнозованими.

Непрямі податки, на відміну від прямих, включаються в ціну товару, тобто їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів. В Україні непрямими податками є податок на додану вартість, акцизний податок, мито та ін..

Визначальними рисами непрямого оподаткування є:

- обернено пропорційна залежність від платоспроможності платників, внаслідок чого непряме оподаткування лягає більш важким тягарем на населення з низькими доходами, через це непрямі податки є більш соціально несправедливими;
- більшість непрямих податків характеризується відносно простим порядком визначення бази оподаткування та обчислення суми податку;
- непрямі податки характеризується нормальним психологічними сприйняттям, оскільки включаються в ціну і є менш помітними для споживача;
- з фіскальної точки зору непрямі податки характеризуються більш

стабільними і рівномірними надходженнями.

З позиції економічного зростання вважається, що непряме оподаткування – оподаткування споживання – становить меншу небезпеку для економічного розвитку, ніж оподаткування особистих доходів і прибутку підприємств.

4.2. Податкова система і податкова політика держави

Сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому Податковим Кодексом порядку, становить **податкову систему України**.

В Україні встановлюються *загальнодержавні та місцеві* податки та збори.

До *загальнодержавних* належать податки та збори, що встановлені Податковим Кодексом України і є обов'язковими до сплати на усій території України, крім випадків, передбачених Кодексом.

До *місцевих* належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених Податковим Кодексом України, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

До *загальнодержавних* належать наступні податки та збори:

- податок на прибуток підприємств;
- податок на доходи фізичних осіб;
- податок на додану вартість;
- акцизний податок;
- збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
- екологічний податок;
- рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку тери-

- торією України;
- рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні;
  - плата за користування надрами;
  - плата за землю;
  - збір за користування радіочастотним ресурсом України;
  - збір за спеціальне використання води;
  - збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
  - фіксований сільськогосподарський податок;
  - збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
  - мито;
  - збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
  - збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

До **місцевих податків** належать:

- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- єдиний податок.

До **місцевих зборів** належать:

- збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

Важливим елементом теорії податків виступають **принципи оподаткування**. Вперше вони були розроблені Адамом Смітом у праці «Дослідження про природу та причини багатства народу»: загальність; справедливість; визначеність; зручність.

У світовій практиці склалися наступні принципи оподаткування:

- вигоди – платники повинні обкладатися податками у такій мірі, у

якій вони використовують програми, що фінансуються за рахунок податків;

- платоспроможності – розмір податку повинен співвідноситись з величиною доходу та багатства платника;
- справедливості за горизонталлю та вертикаллю – соціально та економічно рівні платники сплачують рівні податки, а нерівні – нерівні.

Згідно ст. 4 Податкового Кодексу податкове законодавство України

ґрунтується на таких принципах:

- *загальність оподаткування* – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені Податковим Кодексом, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є;
- *рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації* – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;
- *невідворотність настання визначеної законом відповідальності* у разі порушення податкового законодавства;
- *презумпція правомірності рішень платника податку* в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;
- *фіскальна достатність* – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;
- *соціальна справедливість* – установа податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

- *економічність оподаткування* – установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;
- *нейтральність оподаткування* – установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентноздатності платника податків;
- *стабільність* – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;
- *рівномірність та зручність сплати* – установлення строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;
- *єдиний підхід до встановлення податків та зборів* – визначення на законодавчому рівні усіх обов’язкових елементів податку.

Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Успішність провадження податкової політики забезпечується поєднанням наступних критеріїв:

- *фіскальної достатності* – забезпечення податкових надходжень на оптимальному рівні відповідно до проголошеної економічної доктрини;
- *економічної ефективності* – визначається рівнем оподаткування доходів;
- *соціальної справедливості* – встановлення визначається за співвідношенням двох аспектів: скорочення реальних доходів платників податків і повернення конкретним платникам частки доходів у ви-

- гляді суспільних благ;
- *гнучкості* – зміни у динаміці виробництва та підприємницькій активності повинні призводити до зміни методів та форм державного регулювання у податковій сфері;
  - *стабільності* – податкова система повинна будуватися на чіткому визначенні об'єктів оподаткування, їх обліку, а нормативи оподаткування або обов'язкових платежів не повинні змінюватися протягом бюджетного року, запровадження нових розмірів і нормативів оподаткування не має зворотної сили, а пільги за податками надаються з моменту введення закону про оподаткування в дію.

Критерії гнучкості і стабільності є діаметрально протилежними: критерій гнучкості пов'язаний із податковою стратегією, а критерій стабільності – із податковою тактикою.

4.3. Характеристика основних податків і зборів податкової системи України

Під час встановлення податку обов'язково визначаються *наступні елементи*:

- платники податку;
- об'єкт оподаткування;
- база оподаткування;
- ставка податку;
- порядок обчислення податку;
- податковий період;
- строк та порядок сплати податку;
- строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку;
- податкові пільги та порядок їх застосування.

Платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх ві-

докремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з Податковим Кодексом України або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів.

Податковим агентом визнається особа, на яку Податковим Кодексом покладається обов'язок з обчислення, утримання з доходів, що нараховуються (виплачуються, надаються) платнику, та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків.

Податкові агенти прирівнюються до платників податку і мають права та виконують обов'язки, встановлені Податковим Кодексом для платників податків.

Об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.

База оподаткування – це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання.

Одиницею виміру бази оподаткування визнається конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку. Одиниця виміру бази оподаткування є єдиною для розрахунку і обліку податку. Одній базі оподаткування повинна відповідати одна одиниця виміру бази оподаткування.

Ставкою податку визнається розмір податкових нарахувань на одиницю (від одиниці) виміру бази оподаткування.

Базовою (основною) ставкою податку визначається ставка, що визначена такою для окремого податку відповідним розділом Податкового Кодексу. У випадках, передбачених Податковим Кодексом, під час обчислення одного і того самого податку можуть використовуватися декілька базових (ос-

новних) ставок.

Граничною ставкою податку визнається максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком, встановлений Податковим Кодексом.

Абсолютною (специфічною) є ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування.

Відносною (адвалорною) визнається ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування.

Обчислення суми податку здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів.

Специфічні ставки, фіксовані ставки та показники, встановлені Податковим Кодексом у вартісному вимірі, підлягають індексації в порядку, визначеному Податковим Кодексом.

Податковим періодом визнається встановлений Податковим Кодексом період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів.

Податковий період може складатися з кількох звітних періодів.

Базовий податковий (звітний) період – період, за який платник податків зобов'язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки) та сплачувати до бюджету суми податків та зборів, крім випадків, передбачених Податковим Кодексом, коли контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити суму податкового зобов'язання платника податку.

Податковим періодом може бути:

- календарний рік;
- календарний квартал;
- календарний місяць;
- календарний день.

Порядок сплати податків та зборів встановлюється Податковим Ко-

дексом або законами з питань митної справи для кожного податку окремо.

Сплата податків та зборів здійснюється в грошовій формі у національній валюті України, крім випадків, передбачених Податковим Кодексом або законами з питань митної справи. Сплата податків та зборів здійснюється в готівковій або безготівковій формі, крім випадків, передбачених Податковим Кодексом або законами з питань митної справи.

Податкова пільга – передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності особливостей, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат.

Податкова пільга надається шляхом:

- податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;
- зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;
- встановлення зниженої ставки податку та збору;
- звільнення від сплати податку та збору.

Строком сплати податку та збору визнається період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку із сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством. Податок чи збір, що не був сплачений у визначений строк, вважається не сплаченим своєчасно.

Момент виникнення податкового обов'язку платника податків, у тому числі податкового агента, визначається календарною датою.

Строк сплати податку та збору обчислюється роками, кварталами, місяцями, декадами, тижнями, днями або вказівкою на подію, що повинна настати або відбутися.

Строк сплати податку та збору встановлюється відповідно до податкового законодавства для кожного податку окремо.

ПОДАТОК НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ

Платниками податку з числа резидентів є:

- суб'єкти господарювання - юридичні особи, які провадять господарську діяльність як на території України, так і за її межами;
- управління залізниці, яке отримує прибуток від основної діяльності залізничного транспорту;
- підприємства залізничного транспорту та їх структурні підрозділи, які отримують прибуток від неосновної діяльності залізничного транспорту;
- неприбуткові установи та організації у разі отримання прибутку від неосновної діяльності та/або доходів, що підлягають оподаткуванню;
- відокремлені підрозділи платників податку.

Платниками податку з числа нерезидентів є:

- юридичні особи, що створені в будь-якій організаційно-правовій формі, та отримують доходи з джерелом походження з України, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичні привілеї або імунітет згідно з міжнародними договорами України;
- постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи із джерелом походження з України або виконують агентські (представницькі) та інші функції стосовно таких нерезидентів чи їх засновників.

Об'єктом оподаткування податку на прибуток є:

- прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду, на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду;
- дохід (прибуток) нерезидента з джерелом походження з України.

Податковою базою для податку на прибуток визнається грошове вираження прибутку як об'єкта оподаткування.

Ставки податку.

1) *основна ставка* податку становить 16 відсотків;

Визначення діючою основної ставки відбувається з урахуванням Прикінцевими положеннями Податкового Кодексу, які передбачають наступний порядок встановлення основної ставки:

- з 1 квітня 2011 року по 31 грудня 2011 року включно – 23 відсотки;
- з 1 січня 2012 року по 31 грудня 2012 року включно – 21 відсоток;
- з 1 січня 2013 року по 31 грудня 2013 року включно – 19 відсотків;
- з 1 січня 2014 року - 16 відсотків.

Слід зазначити, що Податковим Кодексом України передбачено 0-у відсоткову ставку щодо оподаткування прибутку страховиків, що здійснюють страхування життя.

Податок нараховується платником самостійно за відповідною ставкою від податкової бази.

Звільняється від оподаткування прибуток:

- *підприємств та організацій, які засновані громадськими організаціями інвалідів і є їх повною власністю, отриманий від продажу (постачання) товарів, виконання робіт і надання послуг, крім підакцизних товарів, послуг із поставки підакцизних товарів, отриманих у межах договорів комісії (консигнації), поруки, доручення, довірчого управління, інших цивільно-правових договорів, де протягом попереднього звітного (податкового) періоду кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить не менш як 50 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить протягом звітного періоду не менш як 25 відсотків суми загальних витрат на оплату праці;*
- підприємств, отриманий від продажу на митній території України

- продуктів дитячого харчування власного виробництва, спрямований на збільшення обсягів виробництва та зменшення роздрібних цін таких продуктів. Перелік продуктів дитячого харчування встановлюється Кабінетом Міністрів України;
- Чорнобильської АЕС, якщо такі кошти використовуються на фінансування робіт з підготовки до зняття і зняття Чорнобильської АЕС з експлуатації та перетворення об'єкта „Укриття” на екологічно безпечну систему на період підготовки до зняття і зняття з експлуатації енергоблоків Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта „Укриття” на екологічно безпечну систему.
  - прибуток підприємств, отриманий за рахунок міжнародної технічної допомоги або за рахунок коштів, які передбачаються в державному бюджеті як внесок України до Чорнобильського фонду „Укриття” для реалізації міжнародної програми - Плану здійснення заходів на об'єкті „Укриття” відповідно до положень Рамкової угоди між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку, для подальшої експлуатації, підготовки до зняття і зняття енергоблоків Чорнобильської АЕС з експлуатації, перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему та забезпечення соціального захисту персоналу Чорнобильської АЕС.
  - прибуток державних підприємств „Міжнародний дитячий центр „Артек” і „Український дитячий центр „Молода гвардія” від провадження діяльності з оздоровлення та відпочинку дітей.

Окрім того, Податковим Кодексом передбачені тимчасові звільнення від оподаткування прибутком підприємств.

Для податку на прибуток використовуються наступні **податкові періоди**: календарні квартал, півріччя, три квартали, рік.

Звітний податковий період починається з першого календарного дня податкового періоду і закінчується останнім календарним днем податкового періоду, крім виробників сільськогосподарської продукції, для яких річний

податковий період починається з 1 липня поточного звітнього року і закінчується 30 червня наступного звітнього року.

ПОДАТОК НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Платниками податку є:

- фізична особа - резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;
- фізична особа - нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;
- податковий агент.

Об'єктом оподаткування резидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;
- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);
- іноземні доходи – доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні;
- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

Базою оподаткування є чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального оподаткованого доходу на суми податкової знижки такого звітнього року.

Загальний оподатковуваний дохід – будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітнього податкового періоду.

Загальний оподатковуваний дохід складається з доходів, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання), доходів, які оподатковуються у складі загального річного оподаткованого доходу, та доходів, які оподатковуються за іншими правилами, визначеними Податковим

Кодексом.

Загальний місячний оподатковуваний дохід складається із суми оподатковуваних доходів, нарахованих (виплачених, наданих) протягом такого звітного податкового місяця.

Загальний річний оподатковуваний дохід дорівнює сумі загальних місячних оподатковуваних доходів, іноземних доходів, отриманих протягом такого звітного податкового року, доходів, отриманих фізичною особою - підприємцем від провадження господарської діяльності та доходів, отриманих фізичною особою, яка провадить незалежну професійну діяльність.

База оподаткування під час нарахування доходів у формі заробітної плати визначається як нарахована заробітна плата, зменшена на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків до Накопичувального фонду, а у випадках, передбачених законом, обов'язкових страхових внесків до недержавного пенсійного фонду, які відповідно до закону сплачуються за рахунок заробітної плати працівника, а також на суму податкової соціальної пільги за її наявності.

Платник податку має право на податкову знижку за наслідками звітного податкового року. Підставою для нарахування податкової знижки із зазначенням конкретних сум є річна податкова декларація.

До податкової знижки включаються фактично здійснені протягом звітного податкового року платником податку витрати, підтверджені відповідними платіжними та розрахунковими документами, зокрема квитанціями, фіскальними або товарними чеками, прибутковими касовими ордерами, копіями договорів, що ідентифікують продавця товарів (робіт, послуг) і їх покупця (отримувача) та відображують вартість таких товарів (робіт, послуг) і строк їх продажу (виконання, надання)

Платник податку має право включити до податкової знижки у зменшення оподаткованого доходу платника податку за наслідками звітного податкового року наступні фактично здійснені ним протягом звітного податкового року, зокрема, витрати:

- частину суми процентів, сплачених таким платником податку за користування іпотечним житловим кредитом;
- суму коштів або вартість майна, переданих платником податку у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям, що не перевищує 4 відсотки суми його загального оподаткованого доходу такого звітного року;
- суму коштів, сплачених платником податку на користь закладів освіти для компенсації вартості здобуття середньої професійної або вищої освіти такого платника податку та/або члена його сім'ї першого ступеня споріднення, який не одержує заробітної плати. Така сума не може перевищувати розміру доходу, якщо його розмір не перевищує суми, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень в розрахунку на кожну особу, яка навчається, за кожний повний або неповний місяць навчання протягом звітного податкового року;
- суму коштів, сплачених платником податку на користь закладів охорони здоров'я для компенсації вартості платних послуг з лікування такого платника податку або члена його сім'ї першого ступеня споріднення, у тому числі для придбання ліків, а також суму коштів, сплачених платником податку, визнаного в установленому порядку інвалідом, на користь протезно-ортопедичних підприємств, реабілітаційних установ для компенсації вартості платних послуг з реабілітації, технічних та інших засобів реабілітації, наданих такому платнику податку або його дитині-інваліду у розмірах, що не перекриваються виплатами з фондів загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, крім:
  - а) косметичного лікування або косметичної хірургії, включаючи косметичне протезування, не пов'язаних з медичними показаннями,

водолікування та геліотерапії, не пов'язаних з лікуванням хронічних захворювань;

б) протезування зубів з використанням дорогоцінних металів, порцеляни та гальванопластики;

в) операцій із зміни статі;

в) лікування венеричних захворювань;

д) лікування тютюнової чи алкогольної залежності;

е) придбання ліків, медичних засобів та пристосувань, оплати вартості медичних послуг, які не включено до переліку життєво необхідних, затвердженого Кабінетом Міністрів України;

- оплату вартості державних послуг, пов'язаних з усиновленням дитини, включаючи сплату державного мита.

Податкова знижка може бути надана виключно резиденту.

Ставка податку становить **15 відсотків** бази оподаткування щодо доходів, одержаних виключно у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які виплачуються (надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами; виграшу у державну та недержавну грошову лотерею, виграш гравця (учасника), отриманий від організатора азартної гри.

У разі якщо загальна сума отриманих платником податку у звітному податковому місяці доходів **перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня звітного податкового року**, ставка податку становить 17% суми перевищення з урахуванням податку, сплаченого за ставкою 15%.

Ставка податку становить **5 відсотків** бази оподаткування щодо доходу, нарахованого як:

- процент на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок;
- процентний або дисконтний дохід за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом;

- процент на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці;
- дохід, який виплачується компанією, що управляє активами інституту спільного інвестування, на розміщені активи;
- дохід за іпотечними цінними паперами (іпотечними облігаціями та сертифікатами) відповідно до закону;
- дохід у вигляді відсотків (дисконту), отриманий власником облігації від їх емітента;
- дохід за сертифікатом фонду операцій з нерухомістю та дохід, отриманий платником податку внаслідок викупу (погашення) управителем сертифікатів фонду операцій з нерухомістю;
- доходи у вигляді дивідендів;
- доходи в інших випадках.

Податковий агент, який нараховує (виплачує, надає) оподатковуваний дохід на користь платника податку, зобов'язаний утримувати податок із суми такого доходу за його рахунок.

Податок сплачується (перераховується) до бюджету під час виплати оподаткованого доходу єдиним платіжним документом. Банки приймають платіжні документи на виплату доходу лише за умови одночасного подання розрахункового документа на перерахування цього податку до бюджету.

Розрахунок податкових зобов'язань з оподаткованого доходу платника податку, нарахованого у джерела його виплати, проводиться податковим агентом (у тому числі роботодавцем).

Відповідальність за своєчасне та повне перерахування сум податку до відповідного місцевого бюджету несе юридична особа або її відокремлений підрозділ, що нараховує (виплачує) оподатковуваний дохід. У визначених випадках відповідальність за своєчасне та повне перерахування сум податку до відповідного місцевого бюджету може нести і фізична особа у випадках.

Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді

заробітної плати, на суму *податкової соціальної пільги*.

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Платником податку є:

1) будь-яка особа, що провадить господарську діяльність і реєструється за своїм добровільним рішенням як платник;

2) будь-яка особа, що зареєстрована або підлягає реєстрації як платник податку;

3) будь-яка особа, що ввозить товари на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню, та на яку покладається відповідальність за сплату податків у разі переміщення товарів через митний кордон України відповідно до Митного кодексу України.

Об'єкт оподаткування є операції платників податку з:

- постачання товарів, місце постачання яких розташоване на митній території України, у тому числі операції з передачі права власності на об'єкти застави позичальнику (кредитору), на товари, що передаються на умовах товарного кредиту, а також з передачі об'єкта фінансового лізингу в користування лізингоотримувачу/орендарю;
- постачання послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України;
- ввезення товарів (супутніх послуг) на митну територію України в митному режимі імпорту або реімпорту (далі - імпорт);
- вивезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або реекспорту (далі - експорт);
- постачання послуг з міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажів залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом.

База оподаткування операцій з постачання товарів/послуг визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, але не нижче звичайних цін, визначених з урахуванням загальнодержавних податків та зборів (крім податку на додану вартість та акцизного податку на спирт етиловий, що ви-

користовується виробниками - суб'єктами господарювання для виробництва лікарських засобів, у тому числі компонентів крові і вироблених з них препаратів, крім лікарських засобів у вигляді бальзамів та еліксирів).

База оподаткування операцій з постачання товарів, ввезених на митну територію України, визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, але не нижче митної вартості товарів, з якої були визначені податки і збори, що справляються під час їх митного оформлення, з урахуванням акцизного податку та ввізного мита, за винятком податку на додану вартість, що включаються в ціну товарів/послуг згідно із законом.

Базою оподаткування при ввезенні товарів на митну територію України є договірна (контрактна) вартість, але не менша митної вартості цих товарів, визначеної відповідно до Митного кодексу України, з урахуванням мита та акцизного податку, що підлягають сплаті, за винятком податку на додану вартість, що включаються до ціни товарів/послуг згідно із законом.

Ставки податку встановлюються від бази оподаткування в таких розмірах:

- а) основна – 17 відсотків;
- б) 0 відсотків.

Операції, що не є об'єктом оподаткування, не є звільненими від оподаткування, та операції, до яких застосовується нульова ставка, оподатковуються основною за ставкою. Податок становить 17 відсотків бази оподаткування та додається до ціни товарів/послуг.

За нульовою ставкою оподатковуються операції з:

- експорту товарів (супутніх послуг), якщо їх експорт підтверджений митною декларацією, оформленою відповідно до вимог митного законодавства;
- постачання товарів для заправки або забезпечення морських суден, повітряних суден, для заправки (дозаправки) та забезпечення космічних кораблів, космічних ракетних носіїв або супутників Землі, для заправки (дозаправки) або забезпечення наземного військового тра-

нспорту чи іншого спеціального контингенту Збройних Сил України, що бере участь у миротворчих акціях за кордоном України, або в інших випадках, передбачених законодавством;

- постачання товарів/послуг підприємствами роздрібною торгівлі, які розташовані на території України в зонах митного контролю постачання таких послуг.

Звільняються від оподаткування операції з:

- постачання продуктів дитячого харчування та товарів дитячого асортименту для немовлят за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;
- постачання послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти навчальними закладами, також послуг з виховання та навчання дітей у будинках культури, дитячих музичних, художніх, спортивних школах і клубах, школах мистецтв та послуг з проживання учнів або студентів у гуртожитках.
- постачання технічних та інших засобів реабілітації (крім автомобілів), послуги з їх ремонту та доставки;
- постачання послуг із доставки пенсій, страхових виплат та грошової допомоги населенню (незалежно від способу доставки) на всіх етапах доставки до кінцевого споживача;
- постачання послуг з охорони здоров'я закладами охорони здоров'я, що мають ліцензію на постачання таких послуг;а
- постачання послуг з утримання дітей у дошкільних навчально-виховних закладах, школах-інтернатах;
- постачання послуг з перевезення пасажирів міським пасажирським транспортом (крім таксі), тарифи на які регулюються в установленому законом порядку.
- постачання релігійними організаціями культових послуг та предметів культового призначення за переліком;

- постачання послуг з поховання та постачання ритуальних товарів державними та комунальними службам.

Право на віднесення сум податку до *податкового кредиту* виникає у разі здійснення операцій з:

- придбання або виготовлення товарів (у тому числі в разі їх ввезення на митну територію України) та послуг;
- придбання (будівництво, спорудження, створення) необоротних активів, у тому числі при їх ввезенні на митну територію України (у тому числі у зв'язку з придбанням та/або ввезенням таких активів як внесок до статутного фонду та/або при передачі таких активів на баланс платника податку, уповноваженого вести облік результатів спільної діяльності);
- отримання послуг, наданих нерезидентом на митній території України, та в разі отримання послуг, місцем постачання яких є митна територія України;
- ввезення необоротних активів на митну територію України за договорами оперативного або фінансового лізингу.

Сума податку, що підлягає сплаті (перерахуванню) до Державного бюджету України або бюджетному відшкодуванню, визначається як різниця між сумою податкового зобов'язання звітного (податкового) періоду та сумою податкового кредиту такого звітного (податкового) періоду.

При позитивному значенні суми така сума підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету.

При від'ємному значенні суми така сума враховується у зменшення суми податкового боргу з податку, що виник за попередні звітні (податкові) періоди, а в разі відсутності податкового боргу - зараховується до складу податкового кредиту наступного звітного (податкового) періоду.

Звітним (податковим) періодом є один календарний місяць.

Податкова декларація по податку на додану вартість подається за базовий звітний (податковий) період, що дорівнює календарному місяцю, протя-

гом 20 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) місяця.

АКЦИЗНИЙ ПОДАТОК

Платниками податку є:

- особа, яка виробляє підакцизні товари (продукцію) на митній території України, у тому числі з давальницької сировини;
- особа-суб'єкт господарювання, яка ввозить підакцизні товари (продукцію) на митну територію України;
- фізична особа-резидент або нерезидент, яка ввозить підакцизні товари (продукцію) на митну територію України в обсягах, що підлягають оподаткуванню, відповідно до митного законодавства;
- особа, яка реалізує конфісковані підакцизні товари (продукцію), підакцизні товари (продукцію), визнані безхазяйними, підакцизні товари (продукцію), за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизні товари (продукцію), що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави, якщо ці товари (продукція) підлягають реалізації (продажу) в установленому законодавством порядку;
- особа, яка реалізує або передає у володіння, користування чи розпорядження підакцизні товари (продукцію), що були ввезені на митну територію України із звільненням від оподаткування.

Об'єктами оподаткування є операції з:

- реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції);
- реалізації (передачі) підакцизних товарів (продукції) з метою власного споживання, промислової переробки, здійснення внесків до статутного капіталу, а також своїм працівникам;
- ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України;
- реалізації конфіскованих підакцизних товарів (продукції), підакцизних товарів (продукції), визнаних безхазяйними, підакцизних това-

- рів (продукції), за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизних товарів (продукції), що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави;
- реалізації або передачі у володіння, користування чи розпорядження підакцизних товарів (продукції), що були ввезені на митну територію України із звільненням від оподаткування до закінчення строку, визначеного законодавством;
  - обсяги та вартість втрачених підакцизних товарів (продукції), що перевищують встановлені норми.

Операції з підакцизними товарами, які **не підлягають оподаткуванню**:

- вивезення (експорту) підакцизних товарів (продукції) платником податку за межі митної території України;
- ввезення на митну територію України раніше експортованих підакцизних товарів (продукції), у яких виявлено недоліки, що перешкоджають реалізації цих товарів на митній території країни імпортера, для їх повернення експортеру.

Операції з підакцизними товарами, які **звільняються від оподаткування**:

- реалізації легкових автомобілів для інвалідів, у тому числі дітей-інвалідів, легкових автомобілів спеціального призначення оплата вартості яких здійснюється за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів, коштів фондів загальнообов'язкового державного страхування;
- ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України, призначених для офіційного (службового) користування дипломатичними представництвами іноземних держав;
- ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України, якщо при цьому згідно із законодавством України не справляється податок на додану вартість у зв'язку з розміщенням товарів

- (продукції) у митних режимах;
- безоплатної передачі для знищення підакцизних товарів (продукції), конфіскованих за рішенням суду та таких, що перейшли у власність держави внаслідок відмови власника, якщо вони не підлягають реалізації (продажу) в установленому законодавством порядку;
  - реалізації підакцизних товарів (продукції), крім нафтопродуктів, вироблених на митній території України, що використовуються як сировина для виробництва підакцизних товарів (продукції);
  - ввезення на митну територію України підакцизних товарів (продукції), що використовуються як сировина для виробництва підакцизних товарів (продукції), за умови пред'явлення органу державної митної служби ліцензії на право виробництва (крім виробництва нафтопродуктів);
  - ввезення фізичними особами на митну територію України підакцизних товарів (продукції) в обсягах, що не перевищують норм безмитного ввезення, встановлених законом;
  - ввезення на митну територію України підакцизних товарів (продукції) (крім алкогольних напоїв і тютюнових виробів) як міжнародної технічної допомоги, яка надається відповідно до міжнародних договорів України;
  - реалізації скрапленого газу на спеціалізованих аукціонах для потреб населення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У разі обчислення податку із застосуванням адвалорних ставок базую
оподаткування є:

- вартість реалізованого товару (продукції), виробленого на митній території України, за встановленими виробником максимальними роздрібними цінами без податку на додану вартість та з урахуванням акцизного податку;
- вартість товарів (продукції), що ввозяться на митну територію України, за встановленими імпортером максимальними роздрібними ці-

нами на товари (продукцію), які він імпортує, без податку на додану вартість та з урахуванням акцизного податку.

- митна вартість товарів, що ввозяться на митну територію України, визначена відповідно до Митного кодексу України.

У разі обчислення податку із застосуванням *специфічних ставок* з вироблених на митній території України або ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) **базою оподаткування** є їх величина, визначена в одиницях виміру ваги, об'єму, кількості товару (продукції), об'єму циліндрів двигуна автомобіля або в інших натуральних показниках.

До підакцизних товарів належать:

- спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво;
- тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну;
- нафтопродукти, скраплений газ;
- автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли.

Акцизний податок може справлятися за адвалорними, специфічними та адвалорними і специфічними ставками одночасно.

Датою виникнення податкових зобов'язань щодо підакцизних товарів (продукції), вироблених на митній території України, є дата їх реалізації особою, яка їх виробляє.

Суми податку, що підлягають сплаті, з підакцизних товарів (продукції), вироблених на митній території України, визначаються платником податку самостійно, виходячи з об'єктів оподаткування, бази оподаткування та ставок цього податку, що діють на дату виникнення податкових зобов'язань.

Суми податку з товарів (продукції), які ввозяться на митну територію України, що підлягають сплаті, визначаються платниками податку самостійно, виходячи з об'єктів оподаткування, бази оподаткування та ставок цього податку.

Базовий **податковий період** для сплати податку відповідає календарному місяцю.

Строки сплати податку з підакцизних товарів, вироблених на митній території України. Суми податку перераховуються до бюджету виробниками підакцизних товарів (продукції) протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого Податковим Кодексом для подання податкової декларації за місячний податковий період.

Суми податку з алкогольних напоїв, для виробництва яких використовується спирт етиловий неденатурований, сплачуються при придбанні марок акцизного податку.

Підприємства, які виробляють вина виноградні з додаванням спирту та міцні, вермути, сплачують податок при придбанні марок акцизного податку на суму, розраховану із ставок податку на готову продукцію.

Сплата податку в разі ввезення підакцизних товарів на митну територію України. Податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) сплачується платниками податку до або в день подання митної декларації.

У разі ввезення маркованої підакцизної продукції на митну територію України податок сплачується під час придбання марок акцизного податку з доплатою (у разі потреби) на день подання митної декларації.

Строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку

Платник податку з підакцизних товарів (продукції), вироблених на митній території України, та імпортер алкогольних напоїв та тютюнових виробів подає щомісяця не пізніше 20 числа наступного періоду органу державної податкової служби за місцем реєстрації декларацію акцизного податку

ЗБІР ЗА ПЕРШУ РЕЄСТРАЦІЮ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ

Платниками збору є юридичні та фізичні особи, які здійснюють першу реєстрацію в Україні транспортних засобів, що є об'єктами оподаткування.

Транспортні засоби, які є **об'єктами оподаткування**:

- колісні транспортні засоби, крім:
  - а) транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, що закріплені на праві оперативного управління за військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями Збройних Сил України, які повністю утримуються за рахунок бюджету;
  - б) транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, що закріплені на праві оперативного управління за військовими формуваннями головного органу в системі центральних органів виконавчої влади у сфері охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, які повністю утримуються за рахунок бюджету;
  - в) транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, що закріплені на праві оперативного управління за підрозділами служби цивільного захисту, які повністю утримуються за рахунок бюджету;
  - г) транспортних засобів вантажних, самохідних, що використовуються на заводах, складах, у портах та аеропортах для перевезення вантажів на короткі відстані;
  - ґ) транспортних засобів швидкої медичної допомоги;
  - д) машин і механізмів для сільськогосподарських;
  - е) причепів (напівпричепів);
  - є) мопедів;
  - ж) велосипедів;
- судна, зареєстровані у Державному судновому реєстрі України або у Судновій книзі України;
- літаки і вертольоти, зареєстровані у Державному реєстрі цивільних повітряних суден України або у Реєстрі державних повітряних суден України, крім літаків і вертольотів Збройних Сил України та літаків і вертольотів головного органу у системі центральних органів вико-

навчої влади з питань забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту населення.

База оподаткування визначається:

- для колісних транспортних засобів:
  - а) для мотоциклів, легкових автомобілів (крім легкових автомобілів, обладнаних електродвигуном), автобусів (у тому числі мікроавтобусів), тракторів, вантажних автомобілів (у тому числі сидельних тягачів, інших спеціалізованих та спеціальних вантажних транспортних засобів) – за об'ємом циліндрів двигуна в куб. сантиметрах;
  - б) для легкових автомобілів, обладнаних електродвигуном, – за потужністю двигуна в кВт;
- для суден:
  - а) для суден, обладнаних двигуном, - за потужністю двигуна в кВт;
  - б) для суден, які не обладнані двигуном, - за довжиною корпусу судна в сантиметрах;
- для літаків, вертольотів - за максимальною злітною масою.

Ставки збору встановлюються залежно від виду транспортних засобів за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна, за 1 кВт потужності двигуна, за 100 сантиметрів довжини корпусу судна, за кожен кілограм максимальної злітної маси і застосовуються залежно від терміну використання транспортного засобу.

Від сплати збору звільняються легкові автомобілі для інвалідів з об'ємом циліндрів двигуна до 1500 куб. сантиметрів, що придбані за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів та/або безоплатно передані інвалідам відповідно до законодавства України, транспортні засоби будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів, дитячих будинків-інтернатів, пансіонатів для ветеранів війни і праці, геріатричних пансіонатів, реабілітаційних установ для інвалідів та дітей-інвалідів, що фінансуються з державного та місцевого бюджетів.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному року.

Збір сплачується фізичними та юридичними особами перед проведенням першої реєстрації в Україні транспортних засобів.

Сума збору обчислюється щодо кожного транспортного засобу як добуток відповідної бази оподаткування, ставки збору та відповідного коефіцієнта.

Збір сплачується за місцем реєстрації транспортних засобів за ставками, які діють на день сплати.

ПЛАТА ЗА ЗЕМЛЮ

Платниками податку є:

- власники земельних ділянок, земельних часток (паїв);
- землекористувачі.

Об'єктами оподаткування є:

- земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні;
- земельні частки (паї), які перебувають у власності.

Базою оподаткування є:

- нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації;
- площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено.

Ставки податку за один гектар сільськогосподарських угідь встановлюються у відсотках від їх нормативної грошової оцінки у таких розмірах: для ріллі, сіножатей та пасовищ - 0,1; для багаторічних насаджень - 0,03.

Ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки.

Ставки податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких не проведено визначено Податковим Кодексом.

Ставки податку за земельні ділянки (за винятком сільськогосподарських угідь та земель лісгосподарського призначення) диференціюють та за-

тверджують відповідні сільські, селищні, міські ради виходячи із ставок податку, функціонального використання та місцезнаходження земельної ділянки, але не більше трикратного розміру цих ставок податку, з урахуванням коефіцієнтів.

Від сплати податку звільняються фізичні особи:

- інваліди першої і другої групи;
- фізичні особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років;
- пенсіонери (за віком);
- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”;
- фізичні особи, визнані законом особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Звільнення від сплати податку за земельні ділянки, передбачене для відповідної категорії фізичних осіб, поширюється на одну земельну ділянку за кожним видом використання у межах встановлених граничних норм.

Від сплати податку звільняються юридичні особи:

- заповідники, у тому числі історико-культурні, національні природні парки, заказники (крім мисливських), парки державної та комунальної власності, регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, пам’ятки природи, заповідні урочища та парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва;
- дослідні господарства науково-дослідних установ і навчальних закладів сільськогосподарського профілю та професійно-технічних училищ;
- органи державної влади та органи місцевого самоврядування, органи прокуратури, заклади, установи та організації, спеціалізовані санаторії України для реабілітації, лікування та оздоровлення хворих, військові формування, утворені відповідно до законів України, Збройні Сили України та Державна прикордонна служба України, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;

- дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України незалежно від їх підпорядкованості, у тому числі дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України, які знаходяться на балансі підприємств, установ та організацій;
- релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, за земельні ділянки, надані для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності, а також благодійні організації, створені відповідно до закону, діяльність яких не передбачає одержання прибутків;
- санаторно-курортні та оздоровчі заклади громадських організацій інвалідів, реабілітаційні установи громадських організацій інвалідів;
- громадські організації інвалідів України, підприємства та організації, які засновані громадськими організаціями інвалідів та спілками громадських організацій інвалідів і є їх повною власністю, де протягом попереднього календарного місяця кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить не менш як 50 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить протягом звітного періоду не менш як 25 відсотків суми загальних витрат на оплату праці.
- дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади незалежно від форм власності і джерел фінансування, заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, фізичної культури та спорту, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;
- підприємства, установи, організації, громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості, у тому числі аероклуби та авіаційно-спортивні клуби Товариства сприяння обороні України, - за земельні ділянки, на яких розміщені спортивні споруди, що використовуються для проведення всеукраїнських, міжнародних змагань та навчально-

тренувального процесу збірних команд України з видів спорту та підготовки спортивного резерву, бази олімпійської та паролімпійської підготовки, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України;

- на період дії фіксованого сільськогосподарського податку власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі за умови передачі земельних ділянок та земельних часток (паїв) в оренду платнику фіксованого сільськогосподарського податку;

- новостворені фермерські господарства протягом трьох років, а в трудонедостатніх населених пунктах - протягом п'яти років з часу передачі їм земельної ділянки у власність.

Базовим податковим (звітним) періодом для плати за землю є календарний рік.

Платники плати за землю (крім фізичних осіб) самостійно обчислюють суму податку щороку станом на 1 січня і до 1 лютого поточного року подають відповідному органу державної податкової служби за місцезнаходженням земельної ділянки податкову декларацію на поточний рік, з розбивкою річної суми рівними частками за місяцями. Подання такої декларації звільняє від обов'язку подання щомісячних декларацій.

Власники землі та землекористувачі сплачують плату за землю з дня виникнення права власності або права користування земельною ділянкою.

Облік фізичних осіб - платників податку і нарахування відповідних сум проводяться щороку до 1 травня.

Податкове зобов'язання щодо плати за землю, визначене у податковій декларації на поточний рік, сплачується рівними частками власниками та землекористувачами земельних ділянок за місцезнаходженням земельної ділянки за податковий період, який дорівнює календарному місяцю, щомісяця протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) місяця.

Податок фізичними особами сплачується протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення.

МИТО

Мито – це непрямий податок, що стягується за товари, транспортні засоби та інші предмети, що переміщуються через митний кордон країни

Платниками є декларанти товарів, що переміщуються через митний кордон.

Об'єкт (база): митна вартість товарів або їх кількісна оцінка.

Ставки:

- тверді – у грошовому розмірі на одиницю товару (специфічне);
- у відсотках до митної вартості товарів (адвалорне мито).

Податковим періодом є момент перетину кордону і є підставою для пропуску товару у країну чи за кордон.

Податкові пільги із сплати мита мають транспортні засоби, що здійснюють регулярні міжнародні перевезення вантажів, багажу та пасажирів; предмети матеріально-технічного постачання, що вивозяться за межі митної території України для забезпечення виробничої діяльності українських суден; валюта України, іноземна валюта, цінні папери та банківські метали.

Податковою звітністю є митна декларація.

ПОДАТОК НА НЕРУХОМЕ МАЙНО, ВІДМІННЕ ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Платниками податку є фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової нерухомості.

Об'єктом оподаткування є об'єкт житлової нерухомості.

Не є об'єктом оподаткування:

- об'єкти житлової нерухомості, які перебувають у власності держави або територіальних громад (їх спільній власності);
- об'єкти житлової нерухомості, які розташовані в зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, визначені законом;
- будівлі дитячих будинків сімейного типу;
- садовий або дачний будинок, але не більше одного такого об'єкта на одного платника податку;

- об'єкти житлової нерухомості, які належать багатодітним сім'ям та прийомним сім'ям, у яких виховується троє та більше дітей, але не більше одного такого об'єкта на сім'ю;

- гуртожитки.

Базою оподаткування є житлова площа об'єкта житлової нерухомості.

У разі наявності у платника податку кількох об'єктів оподаткування база оподаткування обчислюється окремо за кожним з таких об'єктів.

База оподаткування об'єкта житлової нерухомості, що перебуває у власності фізичної особи-платника податку, **зменшується**: для квартири – на 120 кв. метрів; для житлового будинку – на 250 кв. метрів.

Таке зменшення надається один раз за базовий податковий (звітний) період і застосовується до об'єкта житлової нерухомості, у якій фізична особа - платник податку зареєстрована в установленому законом порядку, або за вибором такого платника до будь-якого іншого об'єкта житлової нерухомості, який перебуває в його власності.

Ставки податку встановлюються сільською, селищною або міською радою в таких розмірах за 1 кв. метр житлової площі об'єкта житлової нерухомості.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному року.

Обчислення суми податку з об'єктів житлової нерухомості, які знаходяться у власності фізичних осіб, проводиться органом державної податкової служби за місцезнаходженням об'єкта житлової нерухомості.

Платники податку - юридичні особи самостійно обчислюють суму податку станом на 1 січня звітного року і до 1 лютого цього ж року подають органу державної податкової служби за місцезнаходженням об'єкта оподаткування декларацію з розбивкою річної суми рівними частками поквартально.

Податкове зобов'язання за звітний рік з податку сплачується:

- фізичними особами - протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення;
- юридичними особами - авансовими внесками щокварталу до 30 чи-

сла місяця, що наступає за звітним кварталом, які відображаються в річній податковій декларації.

ЄДИНИЙ ПОДАТОК

Для суб'єктів малого підприємництва в порядку, встановленому законодавством України, може застосовуватись спрощена система оподаткування бухгалтерського обліку та звітності, яка передбачає: заміну сплати встановлених законодавством податків і зборів (обов'язкових платежів) сплатою єдиного податку; застосування спрощеного бухгалтерського обліку і звітності (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Засади спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності

Критерії	Платники	
	Фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності	Юридичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності
Обмеження щодо застосування:		
обсяг виручки за рік, не більше тис. грн.	500	1 000
середньооблікова чисельність працюючих, не більше осіб	10	50
Ставки	диференційовані залежно від виду діяльності: від 20 до 200 грн.+50% єдиного податку за кожного найманого працівника	1. 6% обсягу від реалізації у разі сплати ПДВ; 2. 10% обсягу від реалізації
Податковий період	Щомісячно (сплата), щоквартально (подання звітності)	Щомісячно (сплата), щоквартально (подання звітності)
Податкова звітність	Звіт суб'єкта малого підприємництва-фізичної особи-платника єдиного податку	Розрахунок сплати єдиного податку суб'єктом малого підприємництва-юридичною особою
Порядок розподілу суми єдиного податку Державним казначейством України	– 43% – до місцевого бюджету; – 42% – до Пенсійного фонду України; – 15% – на обов'язкове соціальне страхування	– 20% – до державного бюджету; – 23% – до місцевого бюджету; – 42% – до Пенсійного фонду України; – 15% – на обов'язкове соціальне страхування

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва не поширюється на:

- суб'єктів підприємницької діяльності, які провадять діяльність у сфері грального бізнесу (в тому числі діяльність, пов'язану із влаштуванням казино, інших гральних місць (домів), гральних автоматів з грошовим або майновим виграшем, проведенням лотерей (у тому числі державних) та розіграшів з видачею грошових виграшів у готівковій або майновій формі), здійснюють обмін іноземної валюти;
- суб'єктів підприємницької діяльності, які є виробниками підакцизних товарів, здійснюють господарську діяльність, пов'язану з експортом, імпортом та оптовим продажем підакцизних товарів, оптовим та роздрібним продажем підакцизних пально-мастильних матеріалів;
- суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють:
  - видобуток та виробництво дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення; оптову, роздрібну торгівлю промисловими виробами з дорогоцінних металів, що підлягають ліцензуванню відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення категорії податків. Обґрунтуйте їх значення у фінансовій системі держави.
2. У чому полягають спільність і відмінності між податком та іншими видами обов'язкових платежів? Наведіть приклади.
3. Назвіть основні елементи податку. Продемонструйте на прикладі відмінність між суб'єктом і носієм податку.
4. Які джерела сплати податків Ви знаєте? Наведіть приклад, коли джерело і об'єкт податку збігаються.
5. Охарактеризуйте й обґрунтуйте взаємозв'язок і суперечливість функцій

податку.

6. Як класифікуються податки? Чим визначається співвідношення прямих і непрямих, загальнодержавних і місцевих податків в державі?
7. Назвіть елементи податкової системи держави. На яких принципах вона базується?
8. Які податки і збори відносяться до загальнодержавних? До місцевих?
9. Структуруйте систему оподаткування у розрізі оподаткування фізичних і юридичних осіб.
10. Охарактеризуйте механізм податкової політики держави.
11. Дайте характеристику елементів системи оподаткування прямих податків.
12. У чому специфіка нарахування та сплати основних непрямих податків?
13. Як здійснюється податкова підтримка малого бізнесу в Україні?

Семінарське заняття 4

Мета: засвоєння та поглиблення теоретичних знань про сутність і значення податків, особливості функціонування податкової системи та системи оподаткування

План

1. Поняття податків: їх значення, характерні риси, види. Функції і основні елементи податків.
2. Податкова система країни, її складові та принципи.
3. Податкова політика держави, критерії її успішності.
4. Порядок нарахування та сплати прямих та непрямих податків.
5. Особливості застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності.

Питання для обговорення

1. Як Ви розумієте сутність податків? Обґрунтуйте значення податків для функціонування і розвитку суспільства.
2. Які форми акумуляції грошових коштів до бюджету використовує держава?
3. Якими рисами характеризується податок?
4. Які елементи податку Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
5. Які основні функції виконують податки? Які Ви знаєте інші функції податків?
6. Чим відрізняються поняття податкова система і система оподаткування?
7. За якими ознаками класифікуються податки?
8. Дайте характеристику прямим і непрямим податкам. У чому відмінність між загальнодержавними і місцевими податками та зборами?
9. Які існують принципи оподаткування? Як вони розвивалися в процесі становлення держави?
10. На яких принципах базується податкова система України?

11. У чому зміст і значення податкової політики? Якими критеріями визначається її ефективність?
12. Охарактеризуйте особливості справляння основних прямих і непрямих податків в Україні.
13. На яких засадах базується спрощена система оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва?

Проблемні питання

1. Вплив податків на інвестиції та заощадження.
2. Переваги і недоліки прямих і непрямих податків з точки зору різних суб'єктів економічної системи.
3. Податкове навантаження та методи його оцінювання.

Питання для самостійного опрацювання

1. Становлення та розвиток податкової системи України.
2. Передумови та засади формування ефективної системи оподаткування.
3. Вплив податкової політики держави на фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Теми рефератів

1. Історичні умови виникнення та розвитку податків.
2. Становлення та розвиток науки про податки.
3. Податкове регулювання розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід.
4. Податок на додану вартість: історія впровадження та перспективи.
5. Акцизний податок: нарахування та сплата.
6. Особливості справляння податку на прибуток підприємств.
7. Особливості місцевих податків і зборів.
8. Роль місцевих податків у системі оподаткування України.
9. Особливості місцевих податків і зборів у зарубіжних країнах.

Практичне заняття 1

Мета: отримання практичних навичок щодо розрахунку сум загальнодержавних та місцевих податків і зборів

План

1. Розрахунок сум загальнодержавних податків.
2. Розрахунок сум місцевих податків.

Практичні завдання

1. Розрахунок сум загальнодержавних податків

Завдання 1. На основі даних про фінансово-господарську діяльність підприємств визначити розмір прибутку до оподаткування і суму податку на прибуток.

№ з/п	Показник	Підприємства		
		А	Б	В
1	Валовий дохід, тис. грн.	64083	80043	85925
2	ПДВ, тис. грн.	10681	13341	14321
3	Собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	46500	54690	61570
4	Інші витрати, тис. грн.	3870	4880	5140

Завдання 2. Працівнику підприємства нараховано за відпрацьовані дні заробітну плату в сумі, що дорівнює мінімальній заробітній платі у поточному місяці.

Визначити суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування платника податку, суму податку з доходів фізичних осіб, а також суму до видачі працівнику.

Завдання 3. Працівнику за березень поточного року нараховано 2950,00 грн. заробітної плати. Окрім того, профспілковим комітетом йому було надано путівку на лікування вартістю 3800,00 грн.

Визначити суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування платника податку, суму податку з доходів фізичних осіб, а

також суму до видачі працівнику.

Завдання 4. Працівник за поточний місяць отримав наступні доходи:

- нараховано заробітну плату в сумі 3500,00 грн.;
- видано підприємством на харчування 400,00 грн.;
- перераховано підприємством дошкільному закладу за перебування дітей цього працівника 450,00 грн.

Окрім того, працівник отримав під звіт 225,00 грн. Кошти були використані у повному обсязі, авансовий звіт наданий своєчасно.

Визначити суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування платника податку, суму податку з доходів фізичних осіб, а також суму до видачі працівнику.

Завдання 5. Згідно податкових накладних підприємство «АВС» у звітному періоді у платників податку на додану вартість придбала для реалізації товарів на загальну суму 39 701,00 грн. 15,0 % товарів було експортовано в Росію, що підтверджено митною декларацією, решта – реалізовано на митній території України. Торгова націнка по цих операціях складає 30,0 %.

Визначити суму податку на додану вартість, що підлягає сплаті (перерахуванню) до Державного бюджету України або бюджетному відшкодуванню за звітний період.

Завдання 6. Підприємство реалізувало 12 500 л. вермуту, виробленого в Україні.

Обчислити суму акцизного податку, якщо ставка акцизного податку за вермути та інші вина виноградні натуральні з доданням рослинних або ароматизувальних екстрактів складає 2,14 грн. за 1 літр.

Завдання 7. Громадянин ввозить в Україну автомобіль об'ємом циліндрів двигуна 1400 куб. см, що знаходився в експлуатації 3,5 роки. Обмінний

курс на момент подання документів на митниці становить 11,8 грн. за 1,00 євро.

Визначити суму акцизного податку, якщо ставка акцизного податку для автомобілів з робочим об'ємом циліндрів двигуна понад 1000 куб. см, але не більш як 1500 куб. см, знаходився в експлуатації не більше 5 років, складає 1,25 євро за 1 куб. см об'єму циліндрів двигуна.

Завдання 8. Митна вартість тютюнових виробів (сигарет з фільтром), що ввозяться в Україну, складає \$ 1 000 (100 000 штук). Ставка імпортного мита відповідно до Єдиного митного тарифу – 15,0%, митний збір за оформлення товару – 0,2% митної вартості.

Ставка акцизного податку:

- специфічна: 96,21 гривень за 1000 штук;
- адвалорна: 25,0%;

Мінімальне акцизне податкове зобов'язання зі сплати акцизного податку на тютюнові вироби: 160,35 гривень за 1000 штук.

Ставка податку на додану вартість – 20,0 %.

Обмінний курс на момент подання документів на митниці становить 795,00 грн. за \$ 100.

Розрахувати суму імпортного мита, митного збору, акцизного податку і податку на додану вартість, а також загальну суму, що підлягає сплаті на митниці при перетині митного кордону.

Завдання 9. Підприємство придбало 15 нових колісних тракторів, у яких об'єм циліндрів двигуна 2400 куб. см. Ставка податку при першій реєстрації складає 2,50 грн. зі 100 куб. см. об'єму циліндрів двигуна. Коефіцієнт застосування ставки податку – 4,0.

Обчислити суму податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, яку повинно сплатити підприємство за рік.

Завдання 10. У власності підприємства знаходиться земельна ділянка несільськогосподарського призначення площею 25 тис. кв. м. Грошова оцінка землі складає 95,00 грн./кв. м.

Визначити суму плати за землю.

2. Розрахунок сум місцевих податків

Завдання 11. На поточні рахунки та в касу підприємства надійшло за звітний період надійшло 154 790,00 грн. У платників податку на додану вартість підприємство придбало товарів на суму 120 000,00 грн., у т.ч ПДВ.

Юридична особа-суб'єкт малого бізнесу є платником єдиного податку:

- а) за ставкою 6,0 % плюс податок на додану вартість;
- б) за ставкою 10,0 %.

Обчислити суму єдиного податку, яку повинен сплатити суб'єкт господарювання за звітний період, а у випадку сплати суб'єктом малого бізнесу єдиного податку за ставкою 6,0 % плюс ПДВ і суму податку на додану вартість до сплати в бюджет.

Завдання 12. Визначити суму єдиного податку, яку повинна сплатити фізична особа-суб'єкт підприємницької діяльності за місяць, якщо його ставка складає 180 грн. на місяць. Чисельність найманих працівників – 7 осіб.

Тести

Виберіть правильну відповідь:

1. Податкова система являє собою:

- а) сукупність податків, визначених до сплати в бюджет;
- б) сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів;
- в) сума податків, зборів та обов'язкових платежів, фактично сплачених до бюджету;
- г) сукупність правових норм, що регулюють розміри, форми, методи і

терміни стягнення податків і платежів, які носять податковий характер і необхідні державі для виконання її функцій;

д) це принципи, форми і методи установлення податків, зміни чи скасування, дії, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

2. Податки - це:

а) сума податку, визначена до сплати в бюджет;

б) економічні відносини, які виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу примусового відчуження нею частини новоствореної вартості в грошовій формі, її вилучення і перерозподілу для фінансування державних видатків;

в) сума, фактично сплачена до бюджету;

г) відсоткова ставка, за якою визначається сума відрахувань до сплати в місцевий бюджет;

д) мобілізація державою грошових коштів для фінансування економічних та соціальних програм.

3. Ставка податку характеризується як:

а) сума податку, визначена до сплати в бюджет;

б) законодавчо визначений розмір податку на одиницю об'єкта оподаткування;

в) сума, фактично сплачена до бюджету;

г) відсоткова ставка, за якою визначається сума відрахувань до сплати в місцевий бюджет;

д) немає правильної відповіді.

4. Ставки оподаткування вважають пропорційними, якщо:

а) їх розмір зростає в міру збільшення обсягів об'єкта оподаткування;

б) їх розмір не залежить від розміру об'єкта оподаткування;

в) їх розмір зменшується в міру збільшення обсягів об'єкта оподаткування;

- г) рівна частка податку в доходах незалежно від їх величини;
- д) немає правильної відповіді.

5. Що з означеного не належить до загальнодержавних податків та зборів:

- а) податок на додану вартість;
- б) єдиний податок;
- в) податок на доходи фізичних осіб;
- г) податок на прибуток підприємств;
- д) акцизний податок.

6. Що з означеного належить до загальнодержавних податків та зборів:

- а) екологічний податок;
- б) збір за місця для паркування транспортних засобів;
- в) туристичний збір;
- г) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- д) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності.

7. До місцевих податків належать:

- а) податок на додану вартість;
- б) акцизний податок;
- в) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- г) податок з доходів фізичних осіб;
- д) податок на прибуток підприємств.

8. Ставка податку – це:

- а) ставка податку, визначена до сплати в бюджет;
- б) сума, фактично сплачена до бюджету;
- в) відсоткова ставка, за якою визначається сума відрахувань до сплати в місцевий бюджет;
- г) законодавчо визначений розмір податку на одиницю оподаткування;
- д) розмір податку, що застосовується до бази.

9. Сума податку на додану вартість, що підлягає сплаті до бюджету, визначається як:

- а) сума ПДВ, отримана від покупця;
- б) різниця між податковим зобов'язанням і податковим кредитом;
- в) сума податкового зобов'язання з ПДВ;
- г) сума податкового кредиту з ПДВ.

10.Об'єктом оподаткування при справлянні податку на прибуток підприємства є:

- а) чистий прибуток;
- б) різниця між сумою доходів звітного періоду та собівартістю реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг і сумою інших витрат звітного податкового періоду;
- в) прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу на суму валових витрат і амортизаційних відрахувань;
- г) прибуток від звичайної діяльності до оподаткування;
- д) валовий прибуток.

Установіть відповідність:

№ з/п	Термін	Визначення
1.	Податки за економічною сутністю	а) сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, встановлених в країні
2.	Податкова система	б) податки, які передбачають, що об'єктом оподаткування виступає прибуток, дохід, майно
3.	Прямі податки	в) явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок
4.	Адвалорна ставка	г) розмір податку на одиницю оподаткування
5.	Регресивні податки	д) фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов'язок платити податок
6.	Податкова політика	е) податки, ставки по яким знижуються по мірі збільшення доходів
7.	Суб'єкт оподаткування	ж) фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання
8.	Об'єкт оподаткування	з) ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування

№ з/п	Термін	Визначення
9.	База оподаткування	і) діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави
10.	Ставка податку	к) економічні відносини, які виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу примусового відчуження нею частини новоствореної вартості в грошовій формі, її вилучення та перерозподілу для фінансування державних видатків

Тема 5. БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

- 5.1. Система державних фінансів. Бюджет держави як ланка державних фінансів.
- 5.2. Бюджетна система та засади бюджетного устрою України.
- 5.3. Порядок бюджетного процесу в Україні.
- 5.4. Бюджетна класифікація. Доходи та видатки бюджету
- 5.5. Система місцевих фінансів. Місцеві бюджети, їх доходи та видатки.
- 5.6. Проблема збалансованості бюджету. Причини виникнення бюджетного дефіциту та методи його фінансування.
- 5.7. Державний кредит і державний борг.

5.1. Система державних фінансів. Бюджет держави як ланка державних фінансів

Державні фінанси – це розгалужена система відносин з приводу формування, розподілу, перерозподілу і використання централізованих фондів грошових коштів.

Різноманітність функцій держави обумовлює склад і структуру державних фінансів, взаємозв'язки між окремими її рівнями та ланками.

Державні фінанси – це сукупність процесів розподілу і перерозподілу вартості ВВП, що виникають у процесі формування, розподілу і використання централізованих фондів грошових коштів та призначенні для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Склад державних фінансів розглядається за ланками та рівнями органів державної влади (табл. 5.1).

Побудова системи державних фінансів вимагає установлення відповідного оптимального співвідношення між її рівнями: загальнодержавними та

місцевими фінансами.

Важливу роль в системі державних фінансів відіграє така ланка як **бюджет держави**, який є дієвим економічним важелем держави.

Таблиця 5.1

Система державних фінансів

Ланки Рівні	Бюджет держави	Цільові фонди	Державний кредит	Фінанси державного сектору
Загальнодержавні фінанси	Державний бюджет	Загальнодержавні фонди	Державні позики	Фінанси державних підприємств
Місцеві фінанси	Місцеві бюджети	Регіональні фонди	Місцеві позики	Фінанси муніципальних підприємств

Слово «бюджет» походить від старонорманського *bougette*, що означало «шкіряний мішок». На основі цього утворилося англійське слово *budget*, яке пізніше було запозичене і французами. Сутність державного бюджету розглядається у наступних аспектах:

- за економічним змістом бюджет – це сукупність економічних відносин між державною, з одного боку, та юридичними і фізичними особами, з іншого боку, з приводу формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій;
- за правовим змістом (відповідно до Бюджетного кодексу України) бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади АРК та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду (1 січня-31 грудня);
- за формою прояву бюджет – це основний фінансовий план, в якому відображається діяльність держави та місцевих органів влади й управління, це баланс доходів і витрат держави. Як основний фінансовий план держави бюджет має силу закону та відіграє координуючу роль стосовно інших фінансових планів.

У цьому аспекті бюджет визначає можливості та пріоритети держави, а також віддзеркалює форми реалізації закріплених за нею функцій.

– за матеріальним змістом бюджет – це централізований грошовий фонд держави.

Бюджет як фінансовий план може бути різних видів:

1) *фактичний* – відображає реальні доходи, видатки та їх співвідношення за певний період;

2) *структурний* – відображає, якими повинні бути видатки, доходи та їх співвідношення, якщо економіка функціонує за потенційного обсягу виробництва;

3) *циклічний* – показує вплив ділового циклу на бюджет та визначає зміни видатків, доходів та їх співвідношення, які виникають внаслідок того, що економіка функціонує не за потенційного обсягу виробництва, а перебуває у стані кризи або зростання. Математично показники циклічного бюджету можуть визначатися як різниця між показниками фактичного і структурного бюджету.

Економічна роль бюджету як ланки державних фінансів проявляється через його особливості:

– бюджет є особливою економічною формою перерозподільчих відносин, пов'язаних з виокремленням частини ВВП у руках держави і використанням її з метою задоволення потреб усього суспільства та окремих адміністративно-територіальних формувань;

– за допомогою бюджету відбувається перерозподіл національного доходу і національного багатства між окремим галузями, адміністративно-територіальними формуваннями, сферами суспільної діяльності;

– пропорції бюджетного перерозподілу визначаються потребами розширеного відтворення в цілому і тими завданнями, які стоять перед суспільством на кожному історичного етапі його розвитку;

– сфера бюджетного розподілу посідає центральне місце у складі державних фінансів, що зумовлено ключовою роллю бюджету порівняно з

іншими ланками.

Бюджетні відносини – частина фінансових відносин держави з підприємствами та населенням, які пов'язані із формуванням централізованого фонду фінансових ресурсів. Їх особливості полягають в наступному:

- мають перерозподільчий характер – бюджет виконує функції перерозподілу ВВП між галузями, регіонами, соціальними верствами;
- мають всеохоплюючий характер – у ці відносини вступають усі юридичні та фізичні особи;
- призначені для законодавчого регулювання – здійснюється на основі бюджетного, податкового та іншого законодавства.

Бюджет як економічна категорія виконує наступні функції:

1. *Розподільча* – реалізується через розподіл і перерозподіл ВВП і національного доходу, що призводить до концентрації фінансових ресурсів у руках держави;
2. *Акумулятивна* – проявляється у створенні матеріально-технічної бази для функціонування держави на основі створення централізованого фонду фінансових ресурсів.
3. *Контрольна* – реалізується на основі контролю за формуванням і використанням централізованого фонду грошових коштів, а також дозволяє віднайти недоліки в управлінні фінансами, своєчасно і повно оцінити фінансові ресурси, які надходять у розпорядження держави, проаналізувати пропорції розподілу та ефективність використання бюджетних коштів.

5.2. Бюджетна система та засади бюджетного устрою України

Бюджетна система – це сукупність усіх бюджетів, як формуються і діють на території певної держави згідно з її бюджетним устроєм.

Відповідно до статті 2 Бюджетного кодексу України *бюджетна система України* – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністрати-

вно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Відповідно до статті 5 Бюджетного кодексу України бюджетна система України складається з наступних ланок (рис. 5.1):

1. державний бюджет;
2. Місцеві бюджети – до їх складу входять бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань).

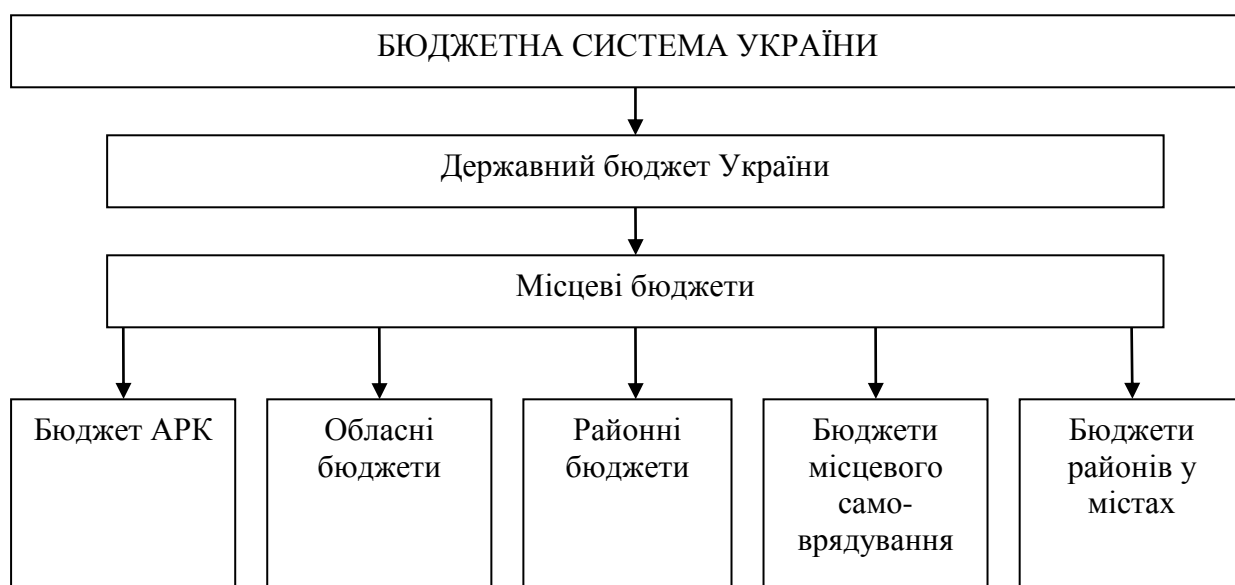

Рис. 5.1. Структура бюджетної системи України

З нижчими з метою проведення аналізу та визначення основ регулювання економічного та соціального розвитку країни бюджети вищих ланок об'єднують. Такі бюджети отримали назву зведених бюджетів.

Сукупність усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України, називається *Зведеним бюджетом України*. Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя (рис. 5.2).

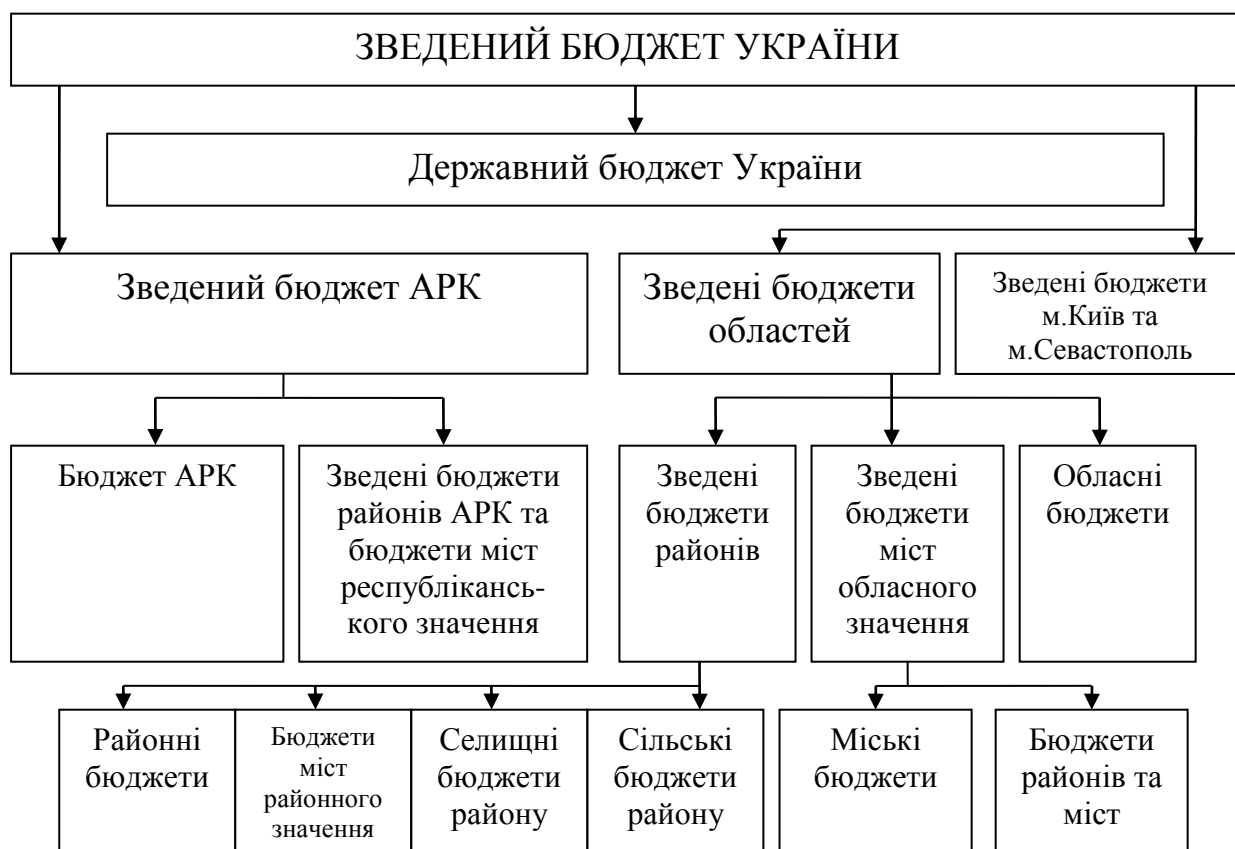

Рис. 5.2. Структура Зведеного бюджету України

Бюджетний устрій – це організація та принципи побудови бюджетної системи, її структура і взаємозв’язок між бюджетами у процесі забезпечення виконання єдиної загальнодержавної фінансово-бюджетної політики.

Бюджетний устрій країни визначається її державним устроєм. В унітарних державах бюджетна система має дві ланки: державний бюджет і численні місцеві бюджети. У федеративних державах бюджетні системи складаються з трьох ланок: державного бюджету (федерального бюджету або бюджету центрального уряду), бюджетів членів федерації (наприклад, штати у Сполучених Штатах Америки, землі (ланди) у Федеративній Республіці Німеччині, провінції у Канаді, кантони у Швейцарії і т.ін.) та місцевих бюджетів. У країнах з федеральним устоєм існують два види різновиди центральних бюджетів: загальнодержавний та центральні для членів федерації. В Україні центральним є Державний бюджет.

Принципи побудови бюджетної системи є основою бюджетного устрою, визначають характерні ознаки та риси бюджетної системи країни і ви-

значені ст. 7 Бюджетного кодексу:

- єдності бюджетної системи України – забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;
- збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;
- самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;
- повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;
- обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказ-

никах економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

- ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням, при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;
- субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача;
- цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;
- справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;
- публічності та прозорості – інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.

Останній принцип – він є у макеті – «відповідальності учасників бюджетного процесу» – видалити.

Важливим елементом бюджетного устрою є *розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.*

Розмежування видатків ґрунтується на розмежуванні функцій держави

між різними рівнями влади і базується на таких методах:

- 1) розподіл за територіальною ознакою (за місцезнаходженням об'єкта фінансування);
- 2) розподіл виходячи з відомчого підпорядкування (фінансування ведеться з бюджету того рівня, до якого належить орган управління, якому підпорядкований об'єкт фінансування).

Розмежування доходів є похідним відносно розмежування видатків і здійснюється наступними методами:

- 1) закріплення доходів за кожним бюджетом у повній сумі або твердо фіксованими нормативами в умовах автономності кожного бюджету;
- 2) встановлення системи бюджетного регулювання в умовах єдності бюджету, тобто проведенні відрахувань до бюджетів нижчих рівнів, виходячи з їхніх потреб.

Розмежування доходів передбачає їх поділ з урахуванням юридичного та економічного аспектів на закріплені та регулюючі.

Закріплені доходи – це надходження, які за постійно чинними нормативними актами віднесені до бюджетів відповідних рівнів на невизначений час, у розмірі територіального надходження повністю або у твердо фіксованому розмірі. Закріплені доходи утворюють основу дохідної бази кожного бюджету.

Регулюючі доходи – це доходи, які перерозподіляються між різними ланками бюджетної системи. Регулюючі доходи – це доходи, надходження яких у бюджети нижчого рівня визначаються щорічно Верховною Радою України та які передбачені в законі про державний бюджет на поточний рік і перерозподіляються між різними ланками бюджетної системи.

Організація взаємовідносин між бюджетами різних рівнів передбачає виділення їх напрямів, видів та форм.

За *напрямом* міжбюджетних відносин розрізняють вертикальні – виникають між бюджетами різних рівнів (в Україні існують тільки вертикальні) та

горизонтальні – виникають між бюджетами одного рівня.

Відповідно до *порядку регулювання* існують міжбюджетні відносини, регламентовані законодавчими та інструктивним документами, які виникають відповідно до законодавства, та договірні міжбюджетні відносини, які виникають на підставі угоди між органами влади.

Згідно із ст. 81 Бюджетного Кодексу України міжбюджетні відносини – відносини між державою, Автономною Республікою Крим та територіальними громадами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України. При цьому метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, та фінансовими ресурсами, які **мають** забезпечувати виконання цих повноважень.

Традиційно до основних форм міжбюджетних відносин відносять:

- *бюджетне субсидіювання* – виділення коштів з бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня;
- *вилучення коштів* – передання коштів із бюджетів нижчого рівня до бюджетів вищого рівня;
- *взаємні розрахунки* – передання коштів із одного бюджету до іншого у зв'язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків після затвердження бюджету;
- *бюджетні позички* – запозичення коштів у зв'язку з виникненням часового касового розриву (незбігання у часі фінансування видатків і надходження доходів).

Бюджетне субсидіювання, в свою чергу, здійснюється у наступних формах:

1. бюджетні субсидії – виділення коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування певних заходів і передбачає дольову участь бюджету нижчого рівня в цьому фінансуванні;

2. бюджетні субвенції – виділення коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня, яке має цільове призначення для здійснення спільного фінансування певного заходу і підлягає поверненню у випадку невикористання або порушення цільового призначення;
3. бюджетні дотації – виділення коштів на безповоротній основі з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня з метою покриття державного дефіциту.

5.3. Порядок бюджетного процесу в Україні

Бюджетний процес – регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України. Стадіями бюджетного процесу є складання проектів бюджетів; розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети; виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети; підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Бюджетний календар Державного бюджету України відповідно до етапів бюджетного процесу наведено у табл. 5.2.

5.4. Бюджетна класифікація. Доходи та видатки бюджету

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна класифікація є єдиною для всіх бюджетів, які складають бюджетну систему України. Організаційне значення бюджетної класифікації ви-

значається наступним:

- 1) приводить усі бюджети до єдиного вигляду;
- 2) створює умови для об'єднання та порівняльного аналізу показників різних бюджетів;
- 3) спрощує контроль за виконанням бюджетів, своєчасністю та повнотою акумуляції коштів, їх цільовим використанням.

Бюджетна класифікація має такі складові частини:

- 1) класифікація доходів бюджету;
- 2) класифікація видатків та кредитування бюджету;
- 3) класифікація фінансування бюджету;
- 4) класифікація боргу.

Державний бюджет – це провідна ланка бюджетної системи, через яку здійснюються постійна мобілізація фінансових ресурсів держави та їх використання.

Доходи і видатки бюджету – це об'єктивні категорії, кожна з яких має специфічне суспільне призначення: доходи служать фінансовою базою функціонування держави, а видатки – задовольняють загальнодержавні потреби.

Доходи бюджету виражають економічні відносини, які виникають у держави з юридичним та фізичними особами в процесі формування централізованого фонду фінансових ресурсів.

При вивченні особливостей доходної частини бюджету слід розрізнити поняття «доходи бюджету» та «надходження до бюджету», які визначені у Бюджетному Кодексі України.

Таблиця 5.2

Бюджетний календар Державного бюджету України

Етап	Заходи	Відповідальний орган	Строки виконання
Складання	Подання проекту основних засад грошово-кредитної політики та проекту кошторису НБУ до ВРУ та КМУ	Національний банк України	До 01 квітня року, що передує плановому
	<p>Подання проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період до ВРУ. Цей проект містить пропозиції КМУ щодо:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України; 2. частки прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України; 3. граничного обсягу державного боргу та його структури; 4. обґрунтувань і розрахунків питомої ваги обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету України; 5. змін до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики держави; 6. перелік головних розпорядників коштів Державного бюджету України та ін. 	Кабінет Міністрів України	Не пізніше, ніж за чотири робочих дні до початку проведення парламентських слухань з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період
	Проведення парламентських слухань з питань бюджетної політики, на яких з доповіддю про Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період виступає Прем'єр-міністр України або за його дорученням Міністр фінансів України. За результатами парламентських слухань <i>Верховна Рада України приймає постанову</i> про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період	Верховна рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України	Не пізніше 1 червня року, що передує плановому, або першого наступного за цією датою дня пленарних засідань Верховної Ради України

Продовження таблиці 5.2

Етап	Заходи	Відповідальний орган	Строки виконання
	Розроблення бюджетних запитів для подання Міністерству фінансів України. <u>Бюджетний запит</u> – документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період	Головні розпорядники бюджетних коштів	Терміни встановлюються Міністерством фінансів України
	Аналіз бюджетних запитів і прийняття рішень про включення бюджетного запитів до пропозиції проекту Державного бюджету України	Міністерство фінансів України	–
	Підготовка проекту Державного бюджету на основі аналізу бюджетних запитів, а також подання його КМУ для розгляду	Міністерство фінансів України	–
	Прийняття постанови щодо схвалення проекту закону про Державний бюджет України та подання його разом з відповідними матеріалами ВРУ	Кабінет Міністрів України	Не пізніше 15 вересня року, що передує плановому
<i>У разі відхилення проекту закону про Державний бюджет України КМУ зобов'язаний у тижневий термін з дня набрання чинності рішенням про відхилення подати проект закону про Державний бюджет України на повторне представлення з обґрунтуванням внесених змін. Міністр фінансів України повторно представляє проект закону про Державний бюджет України не пізніше трьох днів після його повторного подання до Верховної Ради України</i>			
Розгляд і затвердження	Представлення проекту закону про Державний бюджет України Верховній Раді України	Міністр фінансів	Не пізніше ніж через 5 днів після подання Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України до ВРУ
	Розгляд проекту закону про Державний бюджет України, формування пропозицій до проекту і передача їх до Комітету ВРУ з питань бюджету, призначення представників комітетів ВРУ для участі у роботі Комітету Верховної Ради України з питань бюджету	Народні депутати, комітети Верховної ради України	До 01 жовтня року, що передує плановому (06 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України)

Продовження таблиці 5.2

Етап	Заходи	Відповідальний орган	Строки виконання
	Розгляд пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України і підготовка висновків, а також таблиць пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи, які пропонується підтримати чи відхилити, прийняття відповідного рішення	Комітет Верховної Ради України з питань бюджету	Не пізніше 15 жовтня року, що передує плановому (20 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України)
	Розгляд проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні	Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету (доповідь щодо Висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України), представники комітетів ВРУ, депутатських фракцій та груп, народні депутати України, представники Кабінету Міністрів України та Рахункової палати	Не пізніше 20 жовтня року, що передує плановому (25 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України)
	Підготовка проекту закону про Державний бюджет України, доопрацьованого відповідно до Бюджетних висновків, і подання його до ВРУ	КМУ	Не пізніше 3 листопада року, що передує плановому (8 листопада, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України)
	Підготовка висновків щодо розгляду проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні	Комітет Верховної Ради України з питань бюджету	Протягом трьох днів після внесення проекту закону про Державний бюджет України
	Розгляд проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні, яке передбачає затвердження загального обсягу дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету України, розміру мінімальної заробітної плати та рівня забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період	Міністр фінансів та Голова комітету Верховної Ради України з питань бюджету (доповіді), пропозиції народних депутатів України, комітетів Верховної Ради України, депутатських груп та фракцій не розглядаються	Не пізніше 20 листопада року, що передує плановому
	Доопрацювання проекту закону про Державний бюджет України та внесення його на розгляд ВРУ у третьому читанні	Комітет Верховної Ради України з питань бюджету	Не пізніше 25 листопада року, що передує плановому

Продовження таблиці 5.2

Етап	Заходи	Відповідальний орган	Строки виконання
	Розгляд проекту закону про Державний бюджет України у третьому читанні, голосування по пропозиціях Комітету ВРУ з питань бюджету щодо статей проекту закону про Державний бюджет України, що не були прийняті у другому читанні, та по проекту закону в цілому, прийняття Закону України про Державний бюджет	Доповідь Голови Комітету Верховної Ради України, співдоповідь Міністра фінансів	До 1 грудня року, що передусе плановому
Виконання і контроль за виконанням	Організація та координація виконання ДБУ	Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України	Протягом року
	Виконання ДБУ за доходами	Мінфін, Державне казначейство України, органи стягнення	Протягом року
	Виконання ДБУ за видатками	Мінфін, Державне казначейство України, розпорядники бюджетних коштів, Контрольно-ревізійне управління України, Рахункова палата	Протягом року
	Касове виконання ДБУ, бухгалтерський облік виконання ДБУ	Державне казначейство України	Протягом року
	Контроль за виконанням ДБУ	Міністерство фінансів України, Кабінет Міністрів України, Рахункова палата	Протягом року
Підготовка та розгляд звіту про виконання	Зведення, складання та надання звітності про виконання Державного бюджету України	Державне казначейство України, органи стягнення	Оперативно, щомісяця, щоквартально, річна звітність
	Підготовка річного звіту по виконання закону України про Державний бюджет та подання його до ВРУ	Кабінет Міністрів України	Не пізніше 1 травня року, наступного за звітним
	Розгляд звіту про виконання закону про Державний бюджет України і підготовка висновків щодо використання коштів	Рахункова палата	Протягом двох тижнів з дня офіційного подання Кабінетом Міністрів України
	Розгляд звіту про виконання закону про Державний бюджет України	Верховна Рада України, доповідь Міністра фінансів, співповіді Голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та Голови Рахункової палати	У двотижневий термін з дня отримання висновків Рахункової палати
	Прийняття рішення щодо звіту про виконання закону про Державний бюджет України за результатами розгляду	Верховна Рада України	

Згідно ст. 2 Бюджетного Кодексу України доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ). Надходження ж бюджету – це доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів

Формою прояву категорії «доходи бюджету» служать різні види платежів підприємств, організацій та населення в бюджет, а їх матеріальним втіленням – грошові кошти, які мобілізуються в бюджеті.

Економічна сутність доходів бюджету полягає в тому, що вони, з одного боку, є результатом розподілу вартості суспільного продукту між учасниками відтворювального процесу, а з іншого – об'єктом подальшого перерозподілу сконцентрованої в руках держави вартості.

В Бюджетному кодексі України передбачено наступну класифікацію доходів бюджету:

1. *Податкові надходження* – встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі);

2. *Неподаткові надходження*, які, свою чергу, включають:

- доходи від власності та підприємницької діяльності;
- адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;
- інші неподаткові надходження.

3. *Доходи від операцій з капіталом* – охоплюють реалізацію основного капіталу, державних запасів товарів, землі та нематеріальних активів;

4. *Трансферти* – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та без-

поворотній основі.

Детальне групування доходів бюджету визначене у Наказі Міністерства фінансів України №11 від 14.01.2011 р. (табл. 5.3).

В основу класифікації доходів бюджету може бути покладено інші критерії:

1) за джерелами формування:

- доходи, отримані від розподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу;
- доходи, отримані від реалізації національного багатства;

2) відповідно до методу залучення коштів згідно з Бюджетним кодексом виділяють наступні види доходів бюджету:

- *податкові надходження* – загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі;
- *неподаткові надходження* – доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі та ін.;
- *доходи від операцій з капіталом* – доходи від реалізації основного капіталу, державних запасів товарів, землі та нематеріальних активів;
- *офіційні трансферти* – до них відносяться субсидії, субвенції, дотації;

3) відповідно до соціально-економічного змісту розрізняють наступні види доходів Державного бюджету: доходи від господарської діяльності, доходи від використання природних ресурсів, доходи від зовнішньоекономічної діяльності, доходи від банківської діяльності, доходи від реалізації дорогоцінних металів, державне мито, мито, доходи від населення та ін.;

4) за рівнем централізації:

- *централізовані доходи* – доходи, які концентруються у державному бюджеті та інших цільових централізованих фондах грошових коштів;

- *децентралізовані доходи* – доходи, які використовуються за місцем їх формування.

Як уже зазначалося, з урахуванням юридичного та економічного аспектів розподілу доходів між ланками бюджетної системи усі вони поділяються на закріплені та регулюючі. Так, у державному бюджеті можуть бути тільки закріплені доходи, у місцевих – як закріплені, так і регулюючі.

Бюджет може складатися із *загального та спеціального фондів*.

Загальний фонд бюджету включає:

- 1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;
- 2) всі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету;
- 3) фінансування загального фонду бюджету.

Фінансування бюджету – надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

Спеціальний фонд включає:

- 1) доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;

Бюджетне призначення – повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів Бюдженим Кодексом, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

- 2) видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у тому числі власних надходжень бюджетних установ);

- 3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійсню-

ється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету):

4) фінансування спеціального фонду бюджету.

Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається Бюджетним кодексом законом про Державний бюджет України. Джерела формування спеціального фонду визначаються виключно законами України.

Позначене жовтим видалити

Таблиця 5.3

Класифікація доходів бюджету цю таблицю зі змінами я уже надсилала

Групування доходів бюджету		
Групи	Підгрупи	Елементи
Податкові надходження	Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	Податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств
	Податки на власність	Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, збір за першу реєстрацію транспортного засобу
	Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів	Збір за спеціальне використання лісових ресурсів, збір за спеціальне використання води, плата за користування надрами, плата за землю, плата за використання інших природних ресурсів
	Внутрішні податки на товари та послуги	ПДВ, акцизний податок із вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції), акцизний податок з ввезених на митну територію підакцизних товарів (продукції), податки на окремі категорії послуг
	Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	Ввізне мито, вивізне мито, інші надходження від зовнішньоекономічної діяльності
	Окремі податки і збори, що зараховуються до місцевих бюджетів	Місцеві податки і збори, нараховані до 1 січня 2011 р.: податок з реклами, комунальний податок, збір за припаркування автотранспорту, ринковий збір, збір за видачу ордера на квартир, курортний збір та ін.
	Рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси	Рентна плата, збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками, збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності
	Місцеві податки і збори	Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір, збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, єдиний податок
	Інші податки та збори	Екологічний податок, фіксований сільськогосподарський податок, збір за забруднення навколишнього природного середовища, збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, збір за користування радіочастотним ресурсом України, податки та збори, не віднесені до інших категорій

Неподаткові надходження	Доходи від власності та підприємницької діяльності	частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, та дивіденди (доход), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність, кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України», відрахування коштів, отриманих від проведення державних грошових лотерей, плата за розміщення тимчасово вільних коштів державного бюджету, плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів, інші надходження, надходження коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва
-------------------------	--	---

Продовження табл. 5.3

Групування доходів бюджету		
Групи	Підгрупи	Елементи
	Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	плата за ліцензії, плата за утримання дітей у школах-інтернатах, надходження від оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення розгляду справ у судах, кошти, отримані за вчинення консульських дій, виконавчий збір, надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном, державне мито, митні збори, єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України, плата за надані в оренду ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення, плата за надані в оренду водні об'єкти місцевого значення, плата за митне оформлення товарів і транспортних засобів поза місцем розташування митних органів або поза робочим часом, установленим для митних органів
	Інші неподаткові надходження	кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду, плата за адміністративні послуги, надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув строк позовної давності, кошти від реалізації надлишкової космічної техніки військового та подвійного призначення, що належить Державному космічному агентству України, кошти від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів і Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Міністерства надзвичайних ситуацій України, інші надходження, портовий (адміністративний) збір, доходи від операцій з кредитування та надання гарантій, збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій, концесійні платежі
	Власні надходження бюджетних установ	надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством, інші джерела власних надходжень бюджетних установ
Доходи від операцій з капіталом	Надходження від продажу основного капіталу	кошти від реалізації скарбів, майна, одержаного державою або територіальною громадою в порядку спадкування чи дарування, безхазяйного майна, знахідок, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі, надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, кошти від відчуження майна, що належить Автономній Республіці Крим та майна, що перебуває в комунальній власності
	Надходження від реалізації державних запасів товарів	Надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву, надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву

	Надходження від продажу землі і нематеріальних активів	Кошти від продажу землі, надходження від продажу нематеріальних активів
	Податки на фінансові операції та операції з капіталом	–
Офіційні трансферти	Від органів державного управління	Кошти, що надходять з інших бюджетів, дотації, субвенції
	Від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	Кошти, отримані від секретаріату ООН, ОБСЄ або іншої регіональної організації за участь українського контингенту в миротворчих операціях, гранти та дарунки, що надійшли з бюджетів усіх рівнів, надходження в рамках програм допомоги Європейського Союзу, надходження в рамках програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу, інша допомога, надана Європейським Союзом
Цільові фонди	Пенсійний Фонд України	
	Збір на обов'язкове соціальне страхування до Фонду соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності	
	Збір на обов'язкове соціальне страхування до Фонду соціального страхування України на випадок безробіття	
	Платежі до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України	
	Надходження до Фонду соціального захисту інвалідів	
	Інші фонди	
	Цільові фонди, утворені Верховною Радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади	

Склад доходної частини загального фонду Державного бюджету України визначена у ст. 29 Бюджетного Кодексу України.

Склад доходів спеціального фонду Державного бюджету України визначається законом про Державний бюджет України.

Видаткова частина бюджету показує напрями використання фінансових ресурсів держави.

Відповідно до бюджетного кодексу України слід розмежовувати поняття «витрат бюджету» та «видатків бюджету»: перше поняття є більш широким.

Витрати бюджету – видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів.

Видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування.

Видатки бюджету – це економічні відносини, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави.

Формою прояву цих відносин є конкретні види видатків, кожен з яких може бути охарактеризований з кількісної та якісної сторони. Якісна характеристика дозволяє встановити економічну природу та суспільне призначення видатків, а кількісна – їх величину.

Кредитування бюджету – операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету). До кредитів з бюджету також належать бюджетні позички та фінансова допомога з бюджету на поворотній основі. **Цей абзац додати.**

Бюджетним кодексом України передбачено декілька класифікацій видатків та кредитування:

1. Функціональна класифікація – групування за функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету.

Ця класифікація побудована на основі загальноприйнятої міжнародної методології, розробленої статистичним відділом Організації Об'єднаних Націй, і включає наступні розділи:

- загальнодержавні функції (державне управління, міжнародна діяльність);
  - оборона;
  - громадський порядок, безпека та судова влада;
  - економічна діяльність;
  - охорона навколишнього природного середовища;
  - житлово-комунальне господарства;
  - охорона здоров'я;
  - духовний та фізичний розвиток;
  - освіта;
  - соціальний захист та соціальне забезпечення.
2. Економічна класифікація – групування видатків за економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки.

За цією класифікацією видатки бюджету поділяються на поточні та капітальні, склад яких визначається Міністром фінансів України

Поточні видатки – це видатки бюджету на фінансування підприємств, установ, організацій і органів, а також фінансування соціального захисту населення, а саме:

- *державне споживання (купівля товарів та послуг)* – поділяють на військове та цивільне. Цивільне споживання пов'язане з потребами поточного утримання адміністративних будівель, шкіл, лікарень, тобто соціальної інфраструктури;

- *виплати (перекази) населенню (трансферти)* – заробітна плата, пенсії, допомоги;
  - *перекази за кордон* – пов'язані із переказуванням коштів урядовим установам за кордон, платежами за зовнішніми позиками або наданням кредитів, переказами міжнародним організаціям тощо;
  - *державні субсидії*.
3. Відомча класифікація – визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів.

На її основі Державне казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр усіх розпорядників бюджетних коштів.

Головні розпорядники бюджетних коштів – це бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Головні розпорядники коштів Державного бюджету України затверджуються законом про Державний бюджет України.

Розпорядники бюджетних коштів – це бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету.

4. Програмна класифікація – застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом та щорічно визначається у Законі України «Про Державний бюджет України».

Бюджетна програма – сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Бюджетна програма виконується відповідно до її паспорту.

Паспорт бюджетної програми – документ, що визначає вартість бюджетної програми, законодавчі підстави для її реалізації, мету, завдання, напрями діяльності, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми, на підставі яких здійснюється ко-

нтроль за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів та аналіз виконання бюджетної програми.

Бюджетне фінансування може мати:

- *прямий характер* – виражається у формуванні доходів конкретних отримувачів бюджетних асигнувань (розпорядників бюджетних коштів)
- *опосередкований характер* – при споживанні суспільних благ, які забезпечуються за рахунок бюджету.

До форм бюджетного фінансування відносять:

- 1) *Бюджетні інвестиції* – фінансування капітальних вкладень, може здійснюватись як проектне фінансування інвестиційного проекту або як придбання частки акцій господарських товариств;
- 2) *Державні трансферти* – цільове, безповоротне та безоплатне виділення коштів з бюджету конкретним суб'єктам у формі державних субсидій, державних субвенцій та державних дотацій.

Державні субсидії виділяються юридичним та фізичним особами і мають форму фінансової допомоги чи відшкодування втрат доходів (в Україні – житлові субсидії малозабезпеченим громадянам на оплату житлово-комунальних послуг, у розвинутих країнах є поширеними субсидії виробникам сільськогосподарської продукції на відшкодування втрат доходів у зв'язку з підтриманням доступного рівня цін на продукти харчування). Державні субвенції та державні дотації виділяються юридичним особам. Державна субвенція є різновидом цільових субсидій, які передбачають спільну участь отримувача та бюджету у фінансуванні певних витрат. Державні дотації виділяють на покриття збитків підприємств у разі, коли вони викликані незалежними від підприємств причинами (наприклад, дотації вугільним підприємствам).

- 3) *Бюджетні кредити* – надання коштів з бюджету суб'єктам господарювання на поворотній основі. На відміну від інших видів кредиту видаються на більш пільгових умовах та за нижчими

процентними ставками;

- 4) *Кошторисне фінансування* – виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документа – кошторису. Цей вид бюджетного фінансування охоплює такі напрями видатків, як соціальна сфера, фундаментальні дослідження, оборона, управління тощо.

За цієї форми бюджетного фінансування працівники бюджетних установ отримують первинні доходи, а споживачі безплатних послуг цих установ отримують вторинні доходи.

Бюджетна класифікація фінансування бюджету та боргу здійснюється за типом кредитора (категорії кредиторів або власників боргових зобов'язань) і типом боргового зобов'язання (засоби, що використовуються для фінансування дефіциту або профіциту).

5.5. Місцеві бюджети, їх доходи та видатки

Місцеві фінанси – це система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань.

Ланками місцевих фінансів як системи економічних відносин є:

- формування дохідної та видаткової частини місцевих бюджетів;
- міжбюджетні відносини;
- формування і використання регіональних позабюджетних фондів;
- місцеві позики, лотереї тощо;
- перерахування до місцевих бюджетів податків та інших обов'язкових платежів підприємствами різних форм власності та ін.

Суб'єктами місцевих фінансів є:

- територіальні громади села або декількох сіл, селища чи міста, органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, сільські, селищні та міські голови, а також районні та обласні ради;

- держава в особі її органів управління на місцях і влади на місцях – обласні, районні міські (м. Києва та Севастополя) державні адміністрації та ін.
- юридичні та фізичні особи території.

Матеріальною основою місцевих фінансів є централізовані та децентралізовані фонди коштів.

Об'єктом системи місцевих фінансів є фінансові ресурси, що мобілізуються, розподіляються та використовуються місцевими органами влади для виконання покладених на них функцій та завдань.

Ланки системи місцевих фінансових ресурсів:

- доходи місцевих бюджетів – **порядок формування дохідної частини місцевих бюджетів визначений чинним бюджетним і податковим законодавством**;
- кошти суб'єктів господарювання – фінансові ресурси підприємств комунальної власності, комунальних банків та інших фінансово-кредитних установ, фінансові ресурси підприємств різних форм власності, що використовуються ними на фінансування соціально-культурних і житлово-комунальних об'єктів;
- регіональні позабюджетні фонди – джерелом їх формування можуть бути запозичені ресурси, добровільні внески юридичних і фізичних осіб та ін.

Фінансові ресурси місцевих органів влади можуть перебувати як у фондovій (місцеві бюджети, резерви, валютні, позабюджетні фонди та ін.), так і нефондовій (кредити, кошти від розміщення боргових цінних паперів та ін.) формах.

Завдання та функції місцевих органів влади поділяються на групи:

1. *Завдання та функції, які виконують місцеві органи влади з метою забезпечення місцевих інтересів, або власні повноваження, – соціальне обслуговування, початкова і середня освіта, охорона здоров'я, дороги місцевого значення, благоустрій, догляд за бідними та сиро-*

тами, житлове будівництво, житлово-комунальне господарство, водозабезпечення, теплове господарство, міські електричні мережі, працевлаштування безробітних, ветеринарна допомога, збирання та утилізація сміття, екологічні проблеми та ін. Реалізація і виконання цих завдань і функцій місцевими органами влади є їхньою невід'ємною власною компетенцією;

2. *Завдання та функції, доручені місцевим органам влади центральною владою, або так звані делеговані повноваження, – їх перелік встановлюється центральною владою.*

Вплив місцевих фінансів на економіку та соціальну сферу держави

проявляється у наступних функціях:

- *розподільча* – до фінансової системи місцевих органів влади мобілізується значна частина валового внутрішнього продукту, поряд із державним регулюванням економічної та соціальної сфер здійснюється й комунальне (муніципальне) їх регулювання;
- *фіскальна* – місцеві фінанси є фіскальним інструментом, при чому межі фіскальної діяльності місцевих органів влади регламентуються державою, фіскальна діяльність якої ніким не обмежується;
- *забезпечення громадських послуг* – місцеве самоврядування є інструментом, який надає громадські послуги, масштабність та ефективність цієї функції місцевих фінансів залежить від стану фінансів органів місцевого самоврядування;
- *забезпечення економічного зростання* – місцеві фінанси є інструментом забезпечення економічного зростання – здійснюється через капітальні витрати, діяльність на ринку позичкових капіталів, нерухомості, землі;
- *контрольна* – органи місцевого самоврядування здійснюють контроль за формуванням і використанням коштів місцевого бюджету.

Фінанси місцевих органів влади є інструментом забезпечення частини функцій, які виконує держава, тобто здійснення місцевого самоврядування

залежить від його матеріально-грошового забезпечення.

Відповідно до законодавства фінансово-економічною базою місцевого самоврядування виступають:

- природні ресурси, розпорядження якими здійснюється радами депутатів базового рівня;
- місцеве господарство, комунальна та інша власність, яка є джерелом одержання доходів місцевого самоврядування й задоволення соціально-економічних потреб населення;
- фінансові ресурси (місцеві бюджети, позабюджетні кошти та ін.)

Домінуюча роль у становленні та розвитку місцевих фінансів належить інституту місцевих бюджетів. У місцевих бюджетах зосереджено понад 80% усіх фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні місцевого самоврядування. Як вже зазначалося, до місцевих бюджетів відносять бюджет АРК, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад, сіл, селищ, міст та їх об'єднань).

Місцевий бюджет є основним інструментом реалізації прав місцевих органів влади на автономне вирішення питань місцевого господарювання, який відображається у балансі фінансових ресурсів території. Поняття місцевого бюджету в унітарній країні є тотожним з поняттям бюджетів місцевого самоврядування.

Сутність фінансової категорії «місцевий бюджет» розглядають у двох аспектах: як організаційну форму мобілізації фінансових ресурсів місцевими органами влади і як систему економічних відносин. *З організаційної точки зору місцевий бюджет* – це основний фінансовий документ, баланс фінансових ресурсів відповідного рівня органів місцевого самоврядування, який відображає систему фінансових відносин з приводу формування та використання грошових коштів. *За економічною сутністю місцеві бюджети* – це система фінансових відносин, які складаються:

- між місцевими бюджетами і господарськими структурами, що фун-

кціонують на певній території;

- між місцевими бюджетами та населенням певної території;
- між місцевими бюджетами різних рівнів;
- між державним бюджетом та бюджетами місцевого самоврядування.

Основу місцевого самоврядування становлять доходи місцевих бюджетів.

Доходи місцевих бюджетів – це економічні відносини, що виникають у процесі формування фінансових ресурсів на регіональному рівні, призначених для реалізації функцій та завдань місцевих органів влади.

Як уже зазначалося, доходи бюджету поділяються на закріплені та регулюючі. В контексті формування доходної частини місцевих бюджетів слід зазначити, що сутність закріплених доходів тісно поєднується із поняттям власних доходів місцевих бюджетів.

Власні доходи – це доходи, які належать місцевому органу влади, формуються на підвідомчій йому території на основі рішень цього органу. До власних доходів відносяться місцеві податки і збори, платежі, що встановлюються місцевими органами влади, доходи комунальних підприємств, доходи від майна, що належать місцевій владі, та деякі інші.

Вітчизняне законодавство не визначає чіткого переліку власних, закріплених та регулюючих доходів місцевих бюджетів.

Водночас у Бюджетному Кодексі України визначено доходи місцевих бюджетів, що закріплюються за ними та враховуються і не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів. Також визначено переліки видатки місцевих бюджетів, які враховуються та не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Основу самостійності місцевих бюджетів складають власні та закріплені доходи. Законодавство України не визначає перелік власних та закріплених доходів місцевих бюджетів.

Джерела доходів місцевих бюджетів розмежовуються на такі, що враховуються та не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних транс-

фертів.

Склад доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, визначений у ст. 64 Бюджетного кодексу України.

Склад доходів бюджету Автономної Республіки Крим, обласних та районних бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, визначений у ст. 66 Бюджетного кодексу України.

Доходи місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, визначені у ст. 69 Бюджетного кодексу України.

Таблицю 5.4 прибираємо, бо зараз там дуже великі переліки.

Міжбюджетні трансферти – це кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. У Державному бюджеті України можуть передбачатися наступні трансферти місцевим бюджетам:

1) *дотація вирівнювання* (міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує) бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, іншим бюджетам місцевого самоврядування, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти;

2) *додаткова дотація* на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів;

3) *субвенції на здійснення державних програм соціального захисту* – субвенція надається для фінансування видатків на державні програми соціального захисту (пільги ветеранам війни і праці, допомога сім'ям з дітьми, додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг, компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян);

4) *додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних транс-*

фертів, внаслідок надання пільг, встановлених державою, – надання державою податкових пільг, які зменшують доходи місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, має супроводжуватися наданням додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на компенсацію відповідних втрат доходів місцевих бюджетів;

5) субвенція на виконання інвестиційних програм (проектів) – ґрунтується на принципах об'єктивності та відкритості, єдності, збалансованого розвитку та цільового використання коштів. Надається місцевим бюджетам з урахуванням засад економічної ефективності досягнення цілей інвестиційної програми (проекту) із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів, направленості субвенції виключно на створення, приріст чи оновлення основних фондів комунальної форми власності, рівня забезпеченості закладами (установами) соціально-культурної сфери, рівня розвитку дорожнього та комунального господарства, участі бюджету отримувача субвенції, обґрунтування спроможності подальшого утримання за рахунок коштів місцевих бюджетів об'єктів комунальної власності;

б) інші додаткові дотації та субвенції.

Видатки місцевих бюджетів – це економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованих коштів та децентралізованих коштів, які є власністю місцевих органів влади. Видатки місцевих бюджетів поділяються на видатки, пов'язані з виконанням власних повноважень органів місцевого самоврядування, та видатки, пов'язані з реалізацією делегованих повноважень органами державної виконавчої влади.

Таблиця 5.4 **таблицю прибираємо****Формування доходів місцевих бюджетів**

Місцевий бюджет	Доходи місцевих бюджетів, що	
	враховуються при визначенні обсягів між бюджетних трансфертів	не враховуються при визначенні обсягів між бюджетних трансфертів (ст. 69 Бюджетного кодексу)
Бюджети місцевого самоврядування (ст. 64 Бюджетного кодексу)	<p>1) податок на доходи фізичних осіб у частині, визначеній ст. 65 Бюджетного кодексу; <u>Нормативи відрахувань від податку з доходів фізичних осіб:</u></p> <p>1. До доходів бюджетів міст Києва і Севастополя зараховується 100% загального обсягу податку з доходів фізичних осіб, що сплачується на території цих міст;</p> <p>2. До доходів бюджетів міст республіканського (в Автономній Республіці Крим) та обласного значення зараховується 75% від загального обсягу податку з доходів фізичних осіб, що сплачується на території цих міст;</p> <p>3. До доходів бюджетів міст районного значення, сіл, селищ чи їх об'єднань зараховується 25 відсотків від загального обсягу податку з доходів фізичних осіб, що сплачується на цій території.</p> <p>2) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам;</p> <p>3) плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад;</p> <p>4) плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що справляється виконавчими органами відповідних рад;</p> <p>5) плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності (за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів (автозаправними станціями, заправними пунктами), що справляється виконавчими органами відповідних рад;</p> <p>6) надходження адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;</p> <p>7) єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва у частині, що належить відповідним бюджетам.</p> <p>Ці податки і збори складають <u>кошик доходів</u>, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування</p>	<p>1) місцеві податки і збори, що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>2) 100 відсотків плати за землю – для бюджетів міст Києва та Севастополя; 75 відсотків плати за землю – для бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення; 60 відсотків плати за землю – для бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;</p> <p>3) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів у частині, що зараховується до відповідного бюджету;</p> <p>4) надходження сум відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;</p> <p>5) податок на промисел, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>6) надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;</p> <p>7) плата за забруднення навколишнього природного середовища у частині, що зараховується до відповідного бюджету;</p> <p>8) кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебуває у комунальній власності;</p> <p>9) фіксований сільськогосподарський податок у частині, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>10) плата за оренду майнових комплексів, що знаходяться у комунальній власності;</p> <p>11) надходження від місцевих грошово-речових лотерей;</p> <p>12) плата за гарантії, надані з дотриманням умов, визначених статтею 17 цього Кодексу;</p> <p>13) гранти та дарунки у вартісному обрахунку;</p> <p>14) власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів відповідного бюджету;</p> <p>15) податок на прибуток підприємств комунальної власності;</p> <p>16) платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;</p> <p>17) інші надходження, передбачені законом.</p>
Бюджет АРК, обласні бюджети (ст. 66 Бюджетного кодексу К, ч. 1)	<p>1) 25% податку з доходів фізичних осіб, що сплачується на відповідній території;</p> <p>2) 25% плати за землю, що сплачується на території Автономної Республіки Крим та відповідної області;</p> <p>3) плати за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим та обласними державними адміністраціями.</p>	
Районні бюджети (ст. 66 Бюджетного кодексу, ч. 2)	<p>1) 50% податку з доходів фізичних осіб, що сплачується на території сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;</p> <p>2) 15% плати за землю, що сплачується на території сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;</p> <p>3) плати за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються районними державними адміністраціями;</p> <p>4) плати за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності;</p> <p>5) надходження адміністративних штрафів, що накладаються районними державними адміністраціями або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями.</p>	

Розмежування видів видатків між місцевими бюджетами здійснюється

на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача. Так, статтею 86 Бюджетного кодексу України передбачено наступне групування видатків місцевих бюджетів:

- I група – до них належать видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання гарантованих послуг і які розташовані найближче до споживачів, ця група видатків фінансується із бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ та міст, бюджетів міст Києва та Севастополя;
- II група – до них відносяться видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують надання основних гарантованих послуг для всіх громадян України, ця група видатків фінансується за рахунок бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, а також районних бюджетів, бюджетів міст Києва та Севастополя;
- III група – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують гарантовані послуги для окремих категорій громадян, або реалізацію програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України, ці видатки фінансуються із бюджетів Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, бюджетів міст Києва та Севастополя.

Видатки місцевих бюджетів Бюджетним кодексом України, як і доходи місцевих бюджетів, поділяються на такі, що, враховуються та не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Видатки, що здійснюються з бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення і враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, перелічені у ст. 88 Бюджетного кодексу України.

Видатки, що здійснюються з районних бюджетів та бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, наведені у ст. 89

Бюджетного кодексу України.

Видатки, що здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів і враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, представлені у ст. 90 Бюджетного кодексу України.

Видатки місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, визначені ст. 91 Бюджетного кодексу України.

Таблиці 5.5 також не буде, бо знову ж по ній відбулися зміни, там будуть дуже великі переліки, більше того – на січень 2012 р. знову запланована зміна цих статей.

5.6. Проблема збалансованості бюджету. Причини виникнення бюджетного дефіциту та методи його фінансування

Формування бюджетів передбачає вирішення триєдиного завдання:

- 1) визначення реальних обсягів доходів;
- 2) оптимізація структури видатків на основі критерію забезпечення максимального рівня зростання ВВП при задоволенні мінімуму соціальних потреб;
- 3) збалансування бюджету – ця проблема полягає в тому, що потреби суспільства і держави перевищують його можливості.

Залежно від співвідношення доходів і видатків бюджет як фінансовий план характеризується трьома станами:

- 1) *збалансованість* – видатки дорівнюють доходам;
- 2) *стан профіциту* – сума доходів переважає над видатками, відображає стабільну фінансову ситуацію, хоча і не є метою діяльності держави;

Бюджетний профіциту може виникати у трьох формах:

- *бюджетний профіцит у вигляді бюджетних резервів*: заплановане перевищення використовується на фінансування непередбачених видатків у поточному році, а фактично отримане перевищення за підсумками бюджетного року переходить у доходи наступного року,

за рахунок чого можуть бути або збільшені видатки, або скорочені доходи.

На практиці бюджетні резерви мають правові засади функціонування. В Україні у складі державного бюджету виокремлюється резервний фонд Кабінету Міністрів, обсяг якого не повинен перевищувати 1% обсягу видатків загального фонду бюджету.

- *перевищення доходів над видатками, що виникає внаслідок надмірної дохідної бази окремих бюджетів порівняно з нормованими органами влади та управління вищого рівня видатками.*

В Україні таке перевищення має форму бюджетного надлишку і підлягає вилученню до бюджету вищого рівня.

- *бюджетний профіцит як результат антициклічної політики держави в результаті збалансування бюджету в межах декількох років.*

Порядок врахування витратків місцевих бюджетів при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів

Вид місцевого бюджету	Витатки місцевих бюджетів, що	
	враховуються при визначенні обсягів між бюджетних трансфертів	не враховуються при визначенні обсягів між бюджетних трансфертів (ст. 91 Бюджетного кодексу)
Бюджети сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань (ст. 88 Бюджетного кодексу)	Витатки на: 1) органи місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районного значення; 2) освіту: дошкільну та загальну середню освіту; 3) сільські, селищні та міські палаци і будинки культури, клуби, центри дозвілля, інші клубні заклади та бібліотеки.	Витатки на: 1) місцеву пожежну охорону; 1-1) місцеву міліцію; 2) позашкільну освіту; 3) соціальний захист та соціальне забезпечення: а) програми місцевого значення стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї; б) місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення; в) програми соціального захисту малозабезпеченої категорії учнів професійно-технічних навчальних закладів; 4) місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів; 5) культурно-мистецькі програми місцевого значення; 6) програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації місцевого значення; 7) місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту; 8) типове проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури місцевого значення; 9) транспорт, дорожнє господарство: а) регулювання цін на послуги метрополітену за рішеннями органів місцевого самоврядування; б) експлуатацію дорожньої системи місцевого значення (в тому числі роботи, що проводяться спеціалізованими монтажньо-експлуатаційними підрозділами); в) будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення; 10) заходи з організації рятування на водах; 11) обслуговування боргу органів місцевого самоврядування; 12) програми природоохоронних заходів місцевого значення; 13) управління комунальним майном; 14) регулювання земельних відносин; 15) інші програми, затверджені відповідною радою згідно із законом
Районні бюджети та бюджети міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення (ст. 89 Бюджетного кодексу)	Витатки на: 1) державне управління: а) органи місцевого самоврядування міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення; б) органи місцевого самоврядування районного значення; 2) освіту: а) дошкільну освіту (у містах республіканського Автономної Республіки Крим та містах обласного значення); б) загальну середню освіту: загальноосвітні навчальні заклади (загальноосвітні навчальні заклади усіх ступенів, спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, вечірні (змінні) школи); навчально-виховні комплекси «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад - дошкільний навчальний заклад»; в) навчальні заклади для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри (якщо не менше 70 відсотків кількості учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячих будинків, навчально-реабілітаційних центрів припадає на територію відповідного міста чи району), дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї; г) інші державні освітні програми; г) вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації державної та комунальної власності відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів); 3) охорону здоров'я: а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні широкого профілю, пологові будинки, станції швидкої та невідкладної медичної допомоги, поліклініки і амбулаторії, загальні стоматологічні поліклініки, а також дільничні лікарні, медичні амбулаторії, фельдшерсько-акушерські та фельдшерські пункти, центри первинної медичної (медико-санітарної) допомоги); б) програми медико-санітарної освіти (міські та районні центри здоров'я і заходи з санітарної освіти); 4) соціальний захист та соціальне забезпечення: а) державні програми соціального забезпечення: притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо не менше 70 відсотків кількості дітей, які перебувають у цих закладах, припадає на територію відповідного міста чи району); територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів; центри професійної реабілітації інвалідів, компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги; б) державні програми соціального захисту: допомога сім'ям з дітьми, додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг, компенсації особам, які мають право на безоплатне отримання вугілля на побутові потреби, компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян, виплата державної соціальної допомоги на дітей, компенсація фізичним особам, які користувалися пільгами щодо сплати податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; в) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян; г) районні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї; 5) державні культурно-освітні та театральні-видовищні програми (театри, бібліотеки, музеї, виставки, палаци і будинки культури, школи естетичного виховання дітей); б) державні програми розвитку фізичної культури і спорту: утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл всіх типів (крім шкіл республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення), заходи з фізичної	

	культури і спорту та фінансова підтримка організацій фізкультурно-спортивної спрямованості і спортивних споруд місцевого значення.	
--	--	--

Вид місцевого бюджету	Видатки місцевих бюджетів, що	
	враховуються при визначенні обсягів між бюджетних трансфертів	не враховуються при визначенні обсягів між бюджетних трансфертів (ст. 91 Бюджетного кодексу)
Бюджет Автономної Республіки Крим та обласні бюджети (ст. 90 Бюджетного кодексу)	<p>Видатки на:</p> <p>1) державне управління:</p> <p>а) представницьку і виконавчу владу Автономної Республіки Крим;</p> <p>б) обласні ради;</p> <p>2) освіту:</p> <p>а) загальну середню освіту для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, санаторні школи-інтернати; загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки (крім загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені батьківського піклування, дитячих будинків та дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей);</p> <p>б) заклади професійно-технічної освіти, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим і виконують державне замовлення;</p> <p>в) вищу освіту (вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим, спільній власності територіальних громад, а також вищі навчальні заклади державної та комунальної форм власності) відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів;</p> <p>г) післядипломну освіту (інститути післядипломної освіти вчителів та центри і заходи з підвищення кваліфікації державних службовців місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, постійно діючі курси (центри) підвищення кваліфікації працівників соціально-культурної сфери та агропромислового комплексу, що знаходяться у комунальній власності);</p> <p>г) інші державні освітні програми;</p> <p>3) охорону здоров'я:</p> <p>а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);</p> <p>б) спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (спеціалізовані лікарні, поліклініки, включаючи стоматологічні, центри, диспансери, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, будинки дитини, станції переливання крові);</p> <p>в) санаторно-курортну допомогу (санаторії для хворих на туберкульоз, санаторії для дітей та підлітків, санаторії медичної реабілітації);</p> <p>г) інші державні програми медичної та санітарної допомоги (медико-соціальні експертні комісії, бюро судмедекспертизи, центри медичної статистики, бази спецмедпостачання, центри здоров'я і заходи санітарної освіти, інші програми і заходи);</p> <p>4) соціальний захист та соціальне забезпечення:</p> <p>а) державні програми соціального захисту та соціального забезпечення: допомога по догляду за інвалідами I чи II групи внаслідок психічного розладу; адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; виплати компенсації реабілітованим; дитячі будинки-інтернати; навчання та трудове влаштування інвалідів; будинки-інтернати для престарілих і інвалідів; будинки-інтернати для дітей-інвалідів; центри по нарахуванню пенсій; притулки для неповнолітніх;</p> <p>б) республіканські Автономної Республіки Крим і обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;</p> <p>в) інші державні соціальні програми;</p> <p>5) культуру і мистецтво:</p> <p>а) державні культурно-освітні програми (республіканські Автономної Республіки Крим та обласні бібліотеки, музеї та виставки);</p> <p>б) державні театральні-видовищні програми (філармонії, музичні колективи і ансамблі, театри, палаци і будинки культури республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, інші заклади та заходи у галузі мистецтва);</p> <p>в) інші державні культурно-мистецькі програми;</p> <p>б) фізичну культуру і спорт:</p> <p>а) державні програми з розвитку фізичної культури і спорту (навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл усіх типів республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, заходи з фізичної культури і спорту республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);</p> <p>б) державні програми з інвалідного спорту і реабілітації (республіканський Автономної Республіки Крим та обласні центри з інвалідного спорту і дитячо-юнацькі спортивні школи інвалідів та спеціалізовані спортивні школи параолімпійського резерву; проведення навчально-тренувальних зборів і змагань з інвалідного спорту республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);</p> <p>7) місцеву міліцію.</p>	

3) *стан дефіциту* – доходів не вистачає для фінансування видатків.

Основна причина дефіциту бюджету полягає у відставанні темпів зростання доходів бюджету порівняно зі збільшенням видатків бюджету.

Конкретні причини такого відставання можуть бути різними:

- 1) кризові явища в економіці, що супроводжуються спадом виробництва, зниження ефективності господарювання, інфляційними процесами;
- 2) неконтрольованість фінансової ситуації;
- 3) значне зростання соціальних видатків порівняно із зростанням ВВП;
- 4) неефективна структура народного господарства;
- 5) непослідовна фінансова політика;
- 6) мілітаризація економіки в мирний час;
- 7) надзвичайні ситуації (війни, стихійні лиха та ін.).

З метою ефективного управління бюджетним дефіцитом слід розрізняти наступні його види:

1) за формою прояву:

- *плановий дефіцит* – запланований і затверджений у законі про Державний бюджет;
- *фактичний (відкритий) дефіцит* – реальне, офіційно зареєстроване, перевищення витрат над доходами;
- *прихований дефіцит* – виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення у склад доходів джерел покриття бюджетного дефіциту;

2) за причиною виникнення:

- *свідомий дефіцит* – виникає в умовах достатності ресурсів у суспільства та високого рівня доходів, економічних суб'єктів, пов'язаний з політикою помірною оподаткування та збільшенням державних витрат;
- *вимушений дефіцит* – пов'язаний з низьким рівнем ВВП, який не може забезпечити державу достатніми доходами;
- *циклічний дефіцит* – є різновидом вимушеного дефіциту і результа-

том циклічного падіння виробництва внаслідок кон'юнктурних коливань;

- *структурний дефіцит* – є результатом активної (дискреційної) політики держави, що передбачає маніпулювання податками і державними витратами з метою прискорення економічного зростання та запобігання спаду виробництва;

3) за напрямом дефіцитного фінансування:

- *пасивний дефіцит* – характеризується спрямуванням залучених коштів під його покриття коштів на поточні потреби (соціальні трансферти, виплата заробітної плати у бюджетній сфері та ін.)

- *активний характер дефіциту* передбачає фінансування бюджетних інвестицій та капіталовкладень, що сприятимуть зростанню ВВП;

4) за часом існування:

- *стійкий дефіцит* – існує в довгостроковому періоді;

- *тимчасовий дефіцит* – викликаний касовими розривами у виконанні бюджету.

Можна виділити наступні концепції збалансування бюджету:

1) *на щорічній основі* – передбачає оперативне державне регулювання доходів і видатків на основі заходів: збільшення податкових надходжень шляхом впровадження нової податкової політики або скорочення державних видатків, а також застосування цих заходів одночасно, призводить до нестабільності в економіці та бізнесі;

2) *на циклічній основі* – уряд розробляє і впроваджує антициклічну політику: бюджетний профіцит, отриманий на стадії піднесення, використовується на покриття дефіциту, що накопичився за період спаду. Ключова проблема цієї концепції полягає в тому, що періоди піднесення і спаду можуть бути неоднаковими за глибиною та тривалістю;

3) *концепція функціональних фінансів* – держава повинна турбуватись не про збалансованість бюджету, а про макроекономічну стабільність.

Вважається, що за рахунок позик держава може покрити будь-який дефіцит,

а також, що при значній величині національного багатства проблема дефіциту і державного боргу не є гострою.

Як правило, у фінансовій політиці держави використовується усі три концепції.

До основних методів фінансування бюджетного дефіциту відносять:

1) на інфляційній основі:

– *монетизацію дефіциту*, яка відбувається в результаті позик центрального банку урядові та купівлі центральним банком державних цінних паперів, а також додаткової емісії грошей.

При монетизації дефіциту держава отримує сеньйораж – дохід від друкування та карбування грошей. Сеньйораж виникає в умовах перевищення проросту грошової маси над приростом реального ВВП, наслідком чого є зростання рівня цін. Через це усі економічні агенти змушені сплачувати інфляційний податок, який через вищі ціни перерозподіляє частину їхніх доходів на користь держави.

2) на неінфляційній основі:

– *запозичення на зовнішніх та внутрішніх ринках (боргове фінансування)* – випуску державних позик за визначених умов призводить до того, що частина інвестицій виштовхується із виробничого процесу, що, в свою чергу, призводить до падіння чистого експорту, збільшення ринкової ставки процента і зниження споживчих видатків.

Підвидом боргового фінансування бюджетного дефіциту є *випуск державних цінних паперів*, що зв'язує частину фінансових ресурсів населення, підприємств і комерційних банків, що призводить до згорання кредитних та інвестиційних операцій. Це зростання скорочує приватні інвестиції, що пов'язано з виникненням так званого ефекту витіснення, який великою мірою послабляє стимулюючий ефект фіскальної політики. Ефект витіснення виражається тим, що чим більший дефіцит, тим вищий обсяг заощаджень, який використовується для фінансування державних видатків, і тим менша величина коштів, доступних для фінансування інвестицій.

За рахунок боргового фінансування проблему дефіциту державного бюджету неможливо вирішити, оскільки категорії «бюджетний дефіцит» і «державний борг» тісно пов'язані між собою. Державний борг складається із суми випущених, але непогашених державних позик з нарахованими процентами за весь час існування держави. За рахунок боргового фінансування можна знизити величину бюджетного дефіциту, але відразу автоматично починає зростати державний борг.

– *зважену податкову політику* – розробка податкових концепцій, що визначають економічно оптимальний і соціально справедливий рівень оподаткування, достатній для фінансування державних функцій і який би не призводив до пригнічення інвестиційних процесів та мотивації праці. Даний метод виходить за рамки власне фінансування бюджетного дефіциту, оскільки реалізується у довгостроковій перспективі на базі комплексної податкової реформи, націленої на зниження ставок і розширення бази оподаткування. У контексті використання зваженої податкової політики в процесі управління дефіцитом державного бюджету, слід звернути увагу, що цей метод не призводить до формування фінансових ресурсів, за рахунок яких буде профінансовано дефіцит, водночас зважена податкова політика спроможна сприяти скороченню обсягів дефіциту державного бюджету.

Слід зазначити, що жоден із способів фінансування дефіциту державного бюджету не має абсолютних переваг над іншими і не є повністю безінфляційним.

Якщо в процесі виконання бюджету має місце перевищення граничного рівня дефіциту або значне скорочення надходжень, то вводиться механізм секвестру видатків, який полягає в пропорційному зниженні бюджетних видатків (на 5, 10, 15% т.д.) щомісячно протягом періоду, який залишився до кінця фінансового року.

Секвестру не підлягають захищені статті видатків. Захищеними статтями видатків бюджету визнаються статті видатків загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватися при здійсненні скорочення затверджених

бюджетних призначень.

Перелік захищених статей видатків визначений у Бюджетному кодексі України – до них відносять оплату праці працівників бюджетних установ, нарахування на заробітну плату; придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів; забезпечення продуктами харчування; оплату комунальних послуг та енергоносіїв; обслуговування державного боргу; поточні трансферти населенню; поточні трансферти місцевим бюджетам; підготовку кадрів вищими навчальними закладами I-IV рівнів акредитації; забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення для індивідуального користування; фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки; роботи та заходи, що здійснюються на виконання Загальнодержавної програми зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему.

5.7. Державний кредит і державний борг

Державний кредит є ланкою державних фінансів та безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом: він є джерелом його покриття. В окремих випадках за допомогою державного кредиту можуть мобілізувати кошти до фондів цільового призначення чи під цільові проекти.

Державний кредит – це система економічних відносин, що виникають між державою та фізичними і юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями та ін.) з приводу мобілізації грошових коштів на кредитній основі (на умовах платності, строковості, поворотності), у яких держава може виступати як позичальник, кредитор або гарант.

За економічною сутністю державний кредит – це форма вторинного перерозподілу ВВП, джерелом якого виступають вільні кошти населення, підприємств, організацій.

У сучасних умовах державний кредит виконує наступні функції:

- *фіскальна* – сприяє акумуляції додаткових коштів до централізованих та децентралізованих фондів держави;
- *регулююча* – регулює грошовий обіг в країні.

З боку держави суб'єктами кредитних відносин можуть бути:

- Кабінет Міністрів України;
- Органи влади АРК;
- Органи місцевого самоврядування;
- Міністерство фінансів України в особі Державного Казначейства;
- Національний банк України.

Державний кредит може бути внутрішнім та міжнародним.

Формами внутрішнього державного кредиту є:

- **ощадна справа** – ощадні установи виконують роль посередників при наданні позик державі за рахунок позичкових коштів населення без повідомлення реальних власників про купівлю державних цінних паперів;
- **державні запозичення** – основна форма державного кредиту, яка характеризується тим, що тимчасово вільні кошти населення та суб'єктів господарювання залучаються шляхом випуску і реалізації державних цінних паперів, оформлюються двома видами цінних паперів: державними облігаціями України та казначейськими зобов'язаннями.
- **гарантовані запозичення** – умовна форма державного кредиту, при якій уряд виступає гарантом погашення запозичень та виплати відсотків за ними, які здійснені органами влади нижчого рівня або суб'єктами господарювання. Уряд несе фінансову відповідальність тільки в разі неплатоспроможності платника.

Державні облігації України бувають наступних видів:

- 1) **облігації внутрішніх державних позик України** – це державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій;

2) облігації зовнішніх державних позик України – це державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій;

3) цільові облігації внутрішніх державних позик України – це облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу.

Основним реквізитом цільових облігацій внутрішніх державних позик України є зазначення передбаченого законом про Державний бюджет України на відповідний рік на пряму використання залучених від розміщення таких облігацій коштів.

Емісія державних облігацій України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Емісія державних облігацій України регулюється законом України про Державний бюджет України на відповідний рік, яким встановлюються граничні розміри державного зовнішнього та внутрішнього боргу.

Казначейське зобов'язання – це державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Погашення та сплата доходу за казначейськими зобов'язаннями України гарантується доходами Державного бюджету України.

Обсяг емісії казначейських зобов'язань України у сукупності з емісією державних облігацій внутрішніх державних позик України не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу

пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Особливості цінних паперів державних запозичень наведено у табл. 5.6.

Розрізняють наступні види державних запозичень:

1) за місцем розміщення:

- *внутрішні державні запозичення* – розміщуються на внутрішньому фінансовому ринку, серед фізичних та юридичних осіб-резидентів;
- *зовнішні державні запозичення* – надходять від юридичних та фізичних осіб і урядів інших країн, а також від міжнародних організацій;

2) за правом емісії

- *державні запозичення* – випускаються центральними органами влади і спрямовуються до їх фондів грошових коштів;
- *місцеві запозичення* – випускаються місцевими органами влади і спрямовуються до їх фондів грошових коштів;

3) за забезпеченістю:

- *заставні запозичення* – забезпечуються державним майном чи конкретними доходами;
- *беззаставні запозичення* – не мають конкретного матеріального забезпечення, їх надійність визначається авторитетом держави;

4) за позичальником / утримувачем цінних паперів) – запозичення державі можуть фінансуватися населення, юридичними особами і на універсальній (змішаній) основі;

5) за термом погашення:

- *короткострокові запозичення* – з терміном погашення до 1 року;
- *середньострокові запозичення* – з терміном погашення від 1 до 5 років;
- *довгострокові запозичення* – з терміном погашення понад 5 років.

б) за формою виплати доходів:

- *процентні запозичення* – дохід встановлюється у вигляді позичкового процента;
- *виграшні запозичення* – виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів виграшів;
- *дисконтні запозичення (з нульовим купоном)* – цінні папери купуються з певною знижкою, а погашаються за номінальною вартістю;

7) за характером погашення

- *запозичення з одноразовою виплатою* – отримання боргу (номінальної вартості і доходу) наприкінці терміну дії позики;
- *запозичення з виплатою частинами* – передбачають погашення рівними частинами, погашення наростаючими сумами або погашення сумами, які щоразу менше;

8) згідно з правовим оформленням:

- *запозичення за допомогою цінних паперів* – облігаційні позики, казначейські зобов'язання;
- *запозичення на підставі угод* – позики міжнародних організацій, урядів.

Міжнародний державний кредит – це сукупність відносин, у яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника або кредитора.

Форми міжнародного державного кредиту:

- **державні запозичення** – представлені облігаціями зовнішніх державних позик – це вид державних облігацій України; це державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій.
- **кредити міжнародних організацій та іноземних держав** – до їх

числа належать Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, іноземні держави.

Усі проекти, на які надаються кредити цими організаціями поділяються на проекти макроекономічної стабілізації, проекти структурних перетворень у різних секторах економіки, інвестиційні проекти, проекти технічної допомоги.

На сьогоднішній день в Україні державний кредит розвивається у площині відносин, коли держава є позичальником, і є недостатньо розвиненим як форма надання фінансової допомоги суб'єктам господарювання.

Використання державою у своїй фінансовій політиці залучення коштів на кредитній основі зумовлює формування державного боргу та системи управління ним.

Таблиця 5.6

Порівняльна характеристика цінних паперів державних запозичень

Критерій	Державні облигації України			Казначейські зобов'язання
	Облігації внутрішніх державних позик	Облігації зовнішніх державних позик	Цільові облигації внутрішніх державних позик	
Вид	Іменні, на пред'явника			
Форма	Документарна, бездокументарна			
Строки обігу	Довгострокові – понад п'ять років; середньострокові – від одного до п'яти років; короткострокові – до одного року			
Поширення	На внутрішньому фондовому ринку	На міжнародних фондових ринках	На внутрішньому фондовому ринку	Виключно серед фізичних осіб
Орган, що приймає рішення про випуск	КМУ			
Орган, що визначає умови розміщення та погашення	Мінфін, Держбюджет	Мінфін, Держбюджет	Мінфін	Мінфін, КМУ
Орган, що обслуговує операції	НБУ	НБУ	Мінфін	Мінфін
Напрямок використання	Направляються відповідно до	Спрямовуються виключно до	Фінансування дефіциту	Спрямовуються на покриття

коштів від розміщення	республікансько го і місцевих бюджетів, до позабюджетних фондів місцевих рад	Державного бюджету України	державного бюджету в обсягах, передбачених на законом про Державний бюджет України	поточних видатків республікансько го бюджету
Валюта продажу	Національна валюта	Валюта запозичення	Національна валюта	Національна валюта
Порядок погашення	Грошовими коштами або державними облігаціями України інших видів за згодою сторін			Гарантується доходами Державного бюджету України

Невміння держави жити на власні кошти є причиною виникнення державного боргу, а невміння ефективно використовувати позикові фінансові ресурси – його зростання.

Бюджетним кодексом України визначено поняття державного боргу як загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Граничний обсяг державного (місцевого) боргу, граничний обсяг надання державних (місцевих) гарантій визначаються на кожний бюджетний період законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет).

Згідно статті 18 Бюджетного кодексу Загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60% річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України. У разі перевищення Кабінет Міністрів України зобов'язаний вжити заходів для приведення цієї величини у відповідність з положеннями Бюджетного кодексу.

Держава не несе відповідальності за зобов'язаннями відповідно до запозичень до місцевих бюджетів.

Видатки на обслуговування боргу здійснюються за рахунок коштів загального фонду бюджету. Видатки на обслуговування боргу місцевих бю-

джетів не можуть щорічно перевищувати 10 відсотків видатків від загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування боргу. Якщо у процесі погашення основної суми боргу та платежів по його обслуговуванню, обумовленої договором між кредитором та позичальником, має місце порушення графіка погашення з вини позичальника, відповідна рада не має права здійснювати нові запозичення протягом 5 наступних років. **прибрати**

Склад державного боргу розглядають з позиції критеріїв кредитора та строків погашення. За критерієм кредитора розрізняють *внутрішню складову державного боргу* – заборгованість держави перед своїми громадянами та юридичними особами та *зовнішню складову* – заборгованість держави іноземним кредиторам. Відповідно до строків погашення виділяють *поточний державний борг*, який складається з платежів по зобов'язаннях, які необхідно погасити у звітному періоді, а також *капітальний державний борг* – це сукупність боргових зобов'язань держави на певну дату.

Залежно від офіційного визнання у складі *внутрішнього державного боргу* розрізняють:

1) *монетизований борг* (експліцитний борг) – складається із боргу держави за борговими зобов'язаннями, а також із виданих гарантій;

2) *немонетизований борг* (імпліцитний борг) – складається з наступних елементів:

- невиконані зобов'язання перед населенням за соціальними виплатами (пенсіями, стипендіями, субсидіями, заробітної плати та ін.);
- заборгованість з господарських відносин із реальним сектором економіки (за державними замовленнями, наданими послугами державним установам).

Управління державним боргом – це комплекс заходів, що приймаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик.

В управлінні державним боргом беруть участь Кабінет Міністрів Укра-

їни, Міністерство фінансів України, Національний банк України, Державне казначейство України.

Ефективне управління державним боргом передбачає дотримання таких принципів:

- *безумовності* – забезпечення режиму безумовного виконання державою усіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами;

- *зниження ризиків* – розміщення і погашення позик таким чином, щоб максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань;

- *оптимальності структури* – підтримання оптимального співвідношення боргових зобов'язань за термінами обертання і погашення;

- *збереження фінансової незалежності* – підтримання оптимального співвідношення боргових зобов'язань перед кредиторами-резидентами та кредиторами-нерезидентами;

- *прозорості* – дотримання відкритості при випуску позик, надання достовірної інформації про економічний стан держави, підтримання її кредитної репутації та ін.

У процесі управління державним боргом використовують наступні методи:

- 1) *рефінансування* – це випуск нових позик для того, щоб розплатитися за попередніми;

- 2) *новація* – це домовленість між кредитором і позичальником щодо заміни одного типу фінансового зобов'язання іншим;

- 3) *конверсія* – це одностороння зміна доходності позики, коли держава заявляє про зниження для кредиторів доходності по позиках, отриманих державою;

- 4) *консолідація* – це зміна умов позик в частині терміну їх погашення на основі його перенесення на більш пізніший строк;

- 5) *конверсія та консолідація можуть проводитися одночасно.*

б) *уніфікація* – це об'єднання декількох раніше випущених позик, коли цінні папери раніше випущених декількох позик обмінюються на цінні папери нової позики;

7) *обмін за регресивним співвідношенням* – це прирівнювання декількох цінних паперів попередніх позик до одного цінного паперу нової позики;

8) *анулювання боргу* – відмова уряду від погашення боргу.

Застосування усіх цих методів управління державним боргом передбачає порушення принципу безумовності.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення державних фінансів. Розкрийте їхню роль в соціально-економічному розвитку країни.
2. Що являє собою бюджет як економічна категорія? Які функції виконує бюджет і в чому їхня сутність?
3. У чому полягають сутність та особливості бюджетних відносин?
4. Дайте характеристику бюджетної системи та бюджетного устрою України.
5. Охарактеризуйте принципи побудови бюджетної системи України.
6. Дайте визначення бюджетної класифікації, охарактеризуйте її складові.
7. У чому полягає сутність та значення місцевих фінансів? Назвіть їх сфери, суб'єктів та об'єктів.
8. Охарактеризуйте основні засади впливу місцевих фінансів на економіку та соціальну сферу держави.
9. У чому полягає суспільне призначення доходів і видатків бюджету?
10. У чому полягає проблема збалансованості бюджету? Які шляхи її вирішення Ви знаєте?
11. Охарактеризуйте основні методи фінансування дефіциту бюджету.
12. У чому полягає сутність державного кредиту? Які його види та форми Ви знаєте?
13. У чому полягають особливості впливу державного боргу на соціально-

економічний розвиток країни?

14. Охарактеризуйте управління державним боргом, його основні принципи та методи.

Семінарське заняття 5

Мета: засвоєння та поглиблення теоретичних знань про систему державних фінансів, сутність і значення бюджету, структуру бюджетної системи та бюджетний устрій України, бюджетний процес, систему місцевих фінансів, порядок формування доходів і здійснення витрат Державного бюджету України та місцевих бюджетів, проблему збалансованості бюджету, державний кредит і державний борг

План

1. Система державних фінансів, її ланки.
2. Бюджет держави: сутність, види, функції. Бюджетні відносини.
3. Бюджетна система України та її структура. Основи бюджетного устрою України.
4. Бюджетний процес в Україні та його стадії.
5. Доходи та видатки Державного бюджету України.
6. Бюджетний профіцит та бюджетний дефіцит. Методи фінансування бюджетного дефіциту.
7. Місцеві фінанси, їх сутність та роль в соціально-економічному розвитку регіонів.
8. Місцеві бюджети як основа місцевих фінансів, їх доходи та видатки. Міжбюджетні трансферти.
9. Специфіка державного кредиту та державного боргу як ланок державних фінансів.

Питання для обговорення

1. Розкрийте сутність та склад державних фінансів.
2. У чому полягає сутність і значення бюджету як ланки державних фінансів? Які види бюджетів Ви знаєте?
3. Дайте визначення поняття «бюджетна система». З яких елементів вона складається?

4. У чому полягає особливість зведених бюджетів? Розкрийте структуру Зведеного бюджету України.
5. Поняття бюджетного устрою. Які принципи покладаються в його основу?
6. У чому полягає сутність міжбюджетних відносин? Назвіть їх види.
7. Які етапи передбачено в бюджетному процесі України? Розкрийте їх особливості на основі Бюджетного календаря Державного бюджету України.
8. Дайте визначення бюджетної класифікації. Які складові бюджетної класифікації в Україні?
9. Які групи доходів та видатків бюджету передбачено в Бюджетному кодексі України?
10. Розкрийте сутність, значення та форми бюджетного фінансування?
11. Розкрийте сутність місцевих фінансів та місцевих бюджетів.
12. Які особливості формування доходів місцевих бюджетів? Які види доходів місцевих бюджетів Ви знаєте?
13. У чому полягає сутність і значення міжбюджетних трансфертів? Які види міжбюджетних трансфертів передаються місцевим бюджетам з державного бюджету?
14. Дайте визначення видатків місцевих бюджетів. Який порядок розмежування видів видатків між місцевими бюджетами?
15. Назвіть причини виникнення дефіциту бюджету.
16. Які існують теоретичні підходи щодо збалансування бюджету?
17. Охарактеризуйте методи фінансування бюджетного дефіциту. Обґрунтуйте переваги і недоліки їх використання.
18. Дайте визначення державного кредиту як ланки державних фінансів. Які функції він виконує?
19. Розкрийте економічну та організаційну сутність державного боргу. Яка гранична величина державного боргу в Україні?

Проблемні питання

1. Система факторів, що впливає на формування та використання бюджету.

2. Державні запозичення та їх вплив на функціонування і розвиток економічної та фінансової системи країни.
3. Характеристика джерел погашення державних позик.

Питання для самостійного опрацювання

1. Порядок внесення змін до закону про Державний бюджет України.
2. Бюджетний календар складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів в Україні.

Теми рефератів

1. Особливості державних фінансів провідних країн світу.
2. Фінансова категорія «бюджет» в історії економічної думки.
3. Становлення та розвиток бюджетної системи України.
4. Особливості бюджетних систем країн з розвинутою ринковою економікою.
5. Бюджетна політика України на сучасному етапі.
6. Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку.
7. Основні напрями зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування.
8. Місцеві фінанси зарубіжних країн.
9. Реформування міжбюджетних відносин в Україні.
10. Проблема збалансованості бюджетів в Україні.
11. Державний борг України: сучасний стан та перспективи його скорочення.
12. Зовнішній державний борг та механізм його обслуговування у країнах з перехідною економікою.
13. Шляхи оптимізації рівня та структури державного боргу.
14. Вплив державного кредиту і державного боргу на соціально-економічний розвиток країни.
15. Платоспроможність держави: сутність та шляхи забезпечення.

Практичне заняття 2

Мета: отримання практичних навичок щодо аналізу моделі перерозподілу ВВП через бюджет, доходів і видатків бюджету, оцінки їх співвідношення, аналізу виконання бюджету та оцінки державного боргу

План

1. Аналіз моделі перерозподілу ВВП через бюджет.
2. Аналіз динаміки, структури та структурної динаміки доходів та видатків бюджету.
3. Оцінка виконання бюджету.
4. Аналіз співвідношення доходів та видатків бюджету.
5. Фінансово-економічна оцінка державного боргу.

Практичні завдання

1. Аналіз моделі перерозподілу ВВП через бюджет

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Фінансовий вплив бюджету на економіку реалізується у двох напрямках:

- 1) кількісному – визначається питаннями надання коштів та їх обсягами;
- 2) якісному – визначається встановленням пропорцій розподілу ВВП і застосуванням різних інструментів цього розподілу.

Співвідношення обсягів бюджету та ВВП – це важлива економічна проблема, зумовлена особливостями функціонування моделі економіки.

Світовий досвід дозволяє виділити наступні моделі перерозподілу ВВП через бюджет:

- американська – через бюджет перерозподіляється від 30-35% ВВП;
- західноєвропейська – через бюджет перерозподіляється від 40-45% ВВП;
- скандинавська – через бюджет перерозподіляється від 60-65% ВВП.

У більшості розвинутих країн світу через бюджет перерозподіляється

від 30 до 50% ВВП.

Завдання 1. Визначте, яка модель перерозподілу ВВП через бюджетну систему використовується в Україні у 2005-2010 рр. Зробіть висновки.

ВВП та доходи Зведеного бюджету України у 2005-2010 рр.

Показники	Рік					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ВВП (у фактичних цінах), млн. грн.	441452	544153	720731	948056	913345	1094607
Доходи Зведеного бюджету України, млн. грн.	141989,5	175512,2	227638,3	312017,5	324696,6	

2. Аналіз динаміки, структури та структурної динаміки доходів та видатків бюджету

Завдання 2. Розрахуйте відносні показники, які дають можливість визначити частку кожної групи доходів Державного бюджету України в загальній їх сумі. Проаналізуйте динаміку і структурні зрушення у складі доходів бюджету.

Доходи Державного бюджету України в 2006-2011 рр., млн. грн.

Показники	Рік					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Податкові надходження	91460,1	115357,4	170890,8	175476,2	190623,5	253784,5
Неподаткові надходження	32148,2	35637,9	47352,4	57368,6	55278,8	42259,2
Доходи від операцій з капіталом	1730,6	1659,7	5396,7	2460,4	785,9	636,2
Офіційні трансферти (від урядів зарубіжних країн, міжнародних організацій, секретаріату ООН, ОБСЄ та ін.)	130,4	97,6	95,3	838,0	680,5	898,3
Цільові фонди (соціального захисту інвалідів, забруднення навколишнього середовища)	625,5	734,1	773,5	424,9	537,1	167,8

Завдання 3. Зробіть висновки про структуру податкових надходжень до **Державного** бюджету України. Оцініть їх динаміку та структурні зрушення.

Податкові надходження **Державного бюджету України в **2006-2011** рр., млн. грн.**

Показники	Рік					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	26044,9	28638,6	42148,5	41936,1	40035,0	54129,0
Збори за спеціальне використання природних ресурсів	2109,5	1908,6	2815,9	3196,4	3904,4	1828,1
Внутрішні податки на товари та послуги	55537,8	76079,8	112918,8	124045,6	137246,3	162249,5
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	7531,7	8455,5	12589,5	10897,2	8875,9	12411,7
Рентна плата, збори за паливно-енергетичні ресурси						15645,5
Інші податки	236,3	275,0	418,0	508,0	561,8	2307,6

Завдання 4. Розрахуйте відносні показники структури видатків Зведеного бюджету України за **2006-2011** рр. Проаналізуйте динаміку і структурні зрушення у складі видатків Зведеного бюджету України.

Видатки Зведеного бюджету України в **2006-2011 рр., млн. грн.**

Показники	Рік					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Загальнодержавні функції	19891,9	24270,9	30829,2			
Оборона	6400,7	9416,5	11733,0			
Громадський порядок, безпека та судова влада	12718,8	18445,7	27080,9			
Економічна діяльність	27341,1	40523,4	51322,3			
Охорона навколишнього середовища	1636,6	2241,3	2764,7			
Житлово-комунальне господарство	8024,1	5900,3	8968,5			
Охорона здоров'я	19737,7	26717,6	33559,9			
Духовний та фізичний розвиток	4328,4	5687,8	7916,1			
Освіта	33785,0	44333,6	60959,4			
Соціальний захист та соціальне забезпечення	41419,9	48517,3	74069,7			
Кредитування за	227,9	1583,9	2813,8			

вирахуванням погашення						
------------------------	--	--	--	--	--	--

3. Оцінка виконання бюджету

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Рівень виконання доходної та видаткової частини бюджету визначається в цілому за показниками доходів і видатків бюджету, а також у розрізі їх груп.

Рівень виконання за доходами визначається як співвідношення фактичних надходжень до затвердженої суми доходів по бюджету.

Рівень виконання за видатками визначається як співвідношення касових видатків до затвердженої їх суми у бюджеті.

Завдання 5. Проведіть аналіз виконання доходної частини Державного бюджету у 2011 році. Зробіть висновки.

Доходи Державного бюджету у 2011 році, млн. грн.

Найменування доходів згідно із бюджетною класифікацією	Загальний фонд		Спеціальний фонд		Разом	
	Затверджено по бюджету	Фактично надійшло	Затверджено по бюджету з урахуванням внесених змін на 2005 рік	Фактично надійшло	Затверджено по бюджету	Фактично надійшло
Податкові надходження	175814,7	170514,5	14808,8	-3642,3	190623,5	166872,2
Неподаткові надходження	26996,5	30229,1	28282,2	34838,6	55278,8	65067,7
Доходи від операцій з капіталом	53,3	171,6	732,7	415,4	785,9	587,0
Офіційні трансферти	7089,9	6398,8	0,0	226,0	7089,9	6624,8
ВЬОГО ДОХОДІВ	209954,4	207314,0	43823,7	31837,6	253778,1	239151,6

Завдання 6. Складіть звіт про виконання видаткової частини бюджету м. Суми у розрізі функціональної класифікації в 2009 році. Зробіть висновки.

Видатки бюджету м. Суми у 2009 році, грн.

Видатки бюджету за функціональною структурою	Загальні видатки		Спеціальні видатки	
	Затверджено по бюджету	Касові видатки	Затверджено по бюджету	Касові видатки
Державне управління	21864951,95	21575808,21	811398	700864,59
Освіта	170063861,39	166777471,95	11132253	16009619,71
Охорона здоров'я	107001670	106471135,57	6245700	7142505,79
Соціальний захист та соціальне забезпечення	108751319,85	108110108,07	27332400	25840795,07
Житлово-комунальне господарство	42032807,60	41643802,06	2833844	2833844,15
Культура і мистецтво	15306120	14263270,75	600000	659166,61
Засоби масової інформації	190000	190000	0	0
Фізична культура і спорт	4784959	4693415,39	0	9623,26
Будівництво	445000	444648,84	31157410	28628803,37
Сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство	100000	64280,68	0	0
Транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика	12770366	10703559,14	10017195	8537440,78
Інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю	18500	18500	3150000	2930000
Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека	0	0,00	5800	0
Запобігання та ліквідація надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха	810285	795278,32	3000	46542,69
Цільові фонди	0	0,00	9015956,12	5870436,24
Видатки, не віднесені до основних груп	10530391,84	6305933,55	283300	269705
ВСЬОГО ВИДАТКІВ	494670232,63	482057212,53	102588256,27	99479347,26

4. Аналіз співвідношення доходів та видатків бюджету

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

У процесі аналізу співвідношення доходів та видатків бюджету порівнюються їх величини: якщо доходи бюджету вище видатків, то бюджет є профіцитним, якщо ж навпаки – то дефіцитним.

Окрім того, аналіз передбачає розрахунок ряду відносних величин: співвідношення дефіциту або профіциту і ВВП, традиційно визначаються співвідношення дефіциту та обсягу видатків бюджету, профіциту та доходів бюджету.

Завдання 7. Охарактеризуйте Державний бюджет України з точки зору співвідношення доходів та видатків у 2006-2011 рр. Визначте співвідношення бюджетного дефіциту (профіциту) і видатків (доходів) Державного бюджету. Оцініть динаміку бюджетного дефіциту (профіциту). Зробіть висновки.

Доходи та видатки Державного бюджету України у 2006-2011 рр., млн. грн.

Показники	Рік					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Доходи Державного бюджету України, млн. грн.	127516,6	157287,0	231932,0	245309,4	254995,7	300253,0
Видатки Державного бюджету України, млн. грн.	140199,4	174631,5	253207,9	274156,4	307748,2	338695,1

Третій рядок у таблиці прибрати.

Завдання 8. Охарактеризуйте Зведений бюджет України з точки зору співвідношення доходів та видатків у 1996-2008 рр. Розрахуйте співвідношення бюджетного дефіциту (профіциту) Зведеного бюджету та ВВП. Зробіть висновки.

Показники соціально-економічного розвитку України за 1996-2008рр.

Роки	ВВП, млн. грн.	Зведений бюджет	
		Доходи, млрд.грн.	Видатки, млрд.грн.
1996	81519	30,2	34,2
1997	93365	28,1	34,3
1998	102593	28,9	31,2
1999	130442	32,9	34,8
2000	170070	49,1	48,1
2001	204190	54,9	55,5
2002	225810	61,9	60,3
2003	267344	75,3	75,8
2004	345113	91,5	102,5
2005	441452	134,2	142,0
2006	544153	171,8	175,5
2007	720731	219,9	227,6
2008	948056	297,9	312,0

5. Фінансово-економічна оцінка державного боргу

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Фінансово-економічна оцінка державного боргу країни здійснюється на основі наступних показників:

- динаміки, структури та структурної динаміки боргу;
- борг на душу населення – показує, яка сума припадає на кожного громадянина країни;
- співвідношення між державним боргом та індивідуальними доходами – визначається як сума боргу у розрахунку на 1000 грошових одиниць індивідуального доходу, дозволяє оцінити обтяжливість боргу для населення країни;
- відносна величина боргу – визначається як відношення величини боргу до ВВП країни;
- коефіцієнт обслуговування – це відношення всіх платежів із заборгованості та валютних надходжень в країну, сприятливим рівнем цього показника вважається його значення до 25%. Цей показник визначається Національним банком України для валового зовнішнього боргу.

Завдання 9. Проаналізуйте динаміку державного боргу України за період 2005-2011 рр. Оцініть зміни у його структурі у розрізі державного та гарантованого боргу.

Державний борг України у 2005-2011 рр., млн. дол. США

Показник	Значення на 01.01.						
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Загальна сума державного та гарантованого боргу, у т.ч.	16097,12	15474,76	15950,20	17573,22	24598,75	39684,99	54289,34
Державний	12757,25	12504,24	13091,84	14117,68	16972,68	28427,84	40628,91
Гарантований	3339,87	2970,51	2858,36	3455,54	7626,07	11257,15	13660,43

Завдання 10. Визначте величину внутрішнього та зовнішнього боргу України у 2005-2011 рр. Проаналізуйте зміни у структурі державного боргу у розрізі цих елементів.

Державний борг України у 2005-2011 рр., млн. дол. США

Показник	Значення на 01.01.						
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Загальна сума державного та гарантованого боргу, у т.ч.	16097,12	15474,76	15950,20	17573,22	24598,75	39684,99	54289,3
Державний, у т.ч.	12757,25	12504,24	13091,84	14117,68	16972,68	28427,84	40628,9
Внутрішній	3949,43	3799,86	3288,66	3526,02	5800,85	11405,14	17792,9
Зовнішній	8807,82	8704,38	9803,18	10591,66	11171,83	17022,70	22836,0
Гарантований, в т.ч.:	3339,87	2970,51	2858,36	3455,54	7626,07	11257,15	13660,4
Внутрішній	0,18	0,19	0,19	198,21	259,87	1761,16	1736,8
Зовнішній	3339,69	2970,32	2858,17	3257,33	7366,20	9495,99	11923,6

Якщо можна, додайте ще два практичних завдання.

Завдання 11. Визначте співвідношення державного боргу та доходів населення, величину державного боргу у розрахунку на одну особу (у гривнях та доларах США). Проаналізуйте динаміку цих величин. Висновки обґрунтуйте.

Показники соціально-економічного розвитку України в 2001-2010 рр.

Рік	Загальна сума державного і гарантованого боргу на	Найвне населення на кінець року,	Доходи населення**, млн. грн.	Середньорічний курс гривні до долара США, грн. / 100 дол. США
-----	---	----------------------------------	-------------------------------	---

	кінець року, млн. дол. США	тис. осіб		
2001	14085,1	48923,2*	109391	537,21
2002	14201,7	48457,1	185073	532,66
2003	14542,5	48003,5	215672	533,27
2004	16097,0	47622,4	274241	531,92
2005	15474,6	47280,8	381404	512,47
2006	15949,9	46929,5	472061	505,00
2007	17573,2	46646,0	614984	505,00
2008	24598,8	46372,7	856633	526,72
2009	39812,7	46143,7	897669	779,12
2010	54289,3	45962,9	1101015	793,56

* За даними Всеукраїнського перепису населення станом на 05.12.2001 р.

** До 2001 р. – грошові доходи населення

Завдання 12. Визначте частку державного боргу в ВВП України. Зробіть висновки, наскільки результати розрахунків відповідають вимогам фінансової та боргової безпеки України.

Показники соціально-економічного розвитку України в 2001-2010 рр.

Рік	Загальна сума державного і гарантованого боргу на кінець року, млн. грн.	ВВП, млн. грн.
2001	75666,4	204190
2002	75646,7	225810
2003	77550,9	267344
2004	85623,3	345113
2005	79302,5	441452
2006	80547,0	537667
2007	88744,7	720731
2008	129566,5	948056
2009	310188,4	913345
2010	430818,5	1094607

Тести

Виберіть правильну відповідь:

- Структура бюджетної системи України визначається:
  - сукупністю державних фінансових інститутів;
  - системою органів влади в Україні;
  - адміністративно територіальним устроєм і побудовою системи органів влади в Україні;
  - наявністю централізованих та децентралізованих фінансових відно-

син;

д) адміністративно територіальним устроєм.

2. Бюджетний процес – це:

- а) регламентована законом діяльність органів влади та управління із складання, розгляду і затвердження та виконання бюджету;
- б) підготовка юридичного документа, що асигнує фонди коштів за групами статей;
- в) стратегічна дія, яка охоплює багаторічний та оперативний фінансовий план з розподілу ресурсів відповідно до визначених цілей;
- г) процес підготовки бюджетних запитів, затвердження бюджетних запитів представницьким органом, виконання бюджету і звітування про фактичні бюджетні операції;
- д) функції, повноваження та відповідальність органів влади органів влади та управління із складання, розгляду і затвердження та виконання бюджету.

3. Основні принципи бюджетного процесу визначаються:

- а) Конституцією;
- б) Постановою Верховної ради України;
- в) Бюджетним кодексом України;
- г) Законом України «Про державний бюджет на поточний рік»;
- д) Законом України «Про бюджетну систему України».

4. Бюджетний устрій – це:

- а) об'єднання всіх ланок бюджету;
- б) організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура, взаємозв'язок між ланками бюджетної системи;
- в) принципи бюджетного процесу;
- г) сукупність бюджетів усіх рівнів;
- д) структура фінансової системи держави.

5. Під бюджетною системою розуміють сукупність:

- а) бюджетних відносин;
- б) бюджетних установ;
- в) показників усіх бюджетів;
- г) усіх бюджетів;
- д) усіх ланок бюджетів.

6. Бюджетна класифікація включає наступні розділи:

- а) класифікація доходів, класифікація видатків та кредитування бюджету, класифікація фінансування бюджету і класифікація державного боргу;
- б) податкові і неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, офіційні трансферти;
- в) податки, збори та обов'язкові платежі та інші доходи;
- г) класифікація доходів і видатків;
- д) податкові і неподаткові надходження.

7. З урахуванням юридичного та економічного аспектів розподілу доходів між ланками бюджетної системи доходи бюджетів поділяються на:

- а) закріплені та регулюючі доходи;
- б) доходи загального та спеціального фонду;
- в) надзвичайні доходи;
- г) податки, збори та обов'язкові платежі;
- д) звичайні доходи.

8. Функціональна класифікація означає склад видатків за:

- а) за програмно-цільовим методом;
- б) за економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки;
- в) розпорядниками коштів;
- г) галузями економіки;
- д) функціями, які виконуються державою при здійсненні цих видатків.

9. Механізм секвестру бюджету означає:

- а) пропорційне зниження бюджетних витрат щомісяця за всіма статтями бюджету (крім захищених) протягом залишку бюджетного періоду;
- б) скорочення статей видатків;
- в) зменшення видатків розвитку;
- г) пропорційне збільшення доходів бюджету;
- д) пропорційне скорочення витрат бюджету.

10. Який орган відповідає за касове виконання бюджету:

- а) Фонд державного майна;
- б) Кабінет Міністрів;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Державне казначейство України;
- д) Національний банк України.

11. Відповідно до Бюджетної класифікації України державний борг класифікується:

- а) за типом зобов'язання;
- б) за типом кредитора;
- в) за строками погашення;
- г) місцем розташування;
- д) за характером погашення.

12. Граничні обсяги внутрішнього і зовнішнього державного боргу встановлює:

- а) Президент України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Національний Банк України;
- г) Міністерство фінансів України;
- д) Державне казначейство України.

Установіть відповідність:

№ з/п	Термін	Визначення
1.	Державні фінанси	а) надходження, які відповідно до чинного законодавства віднесені в повному обсязі до бюджетів відповідного рівня
2.	Державний бюджет	б) регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України
3.	Бюджетна система України	в) організація та принципи побудови бюджетної системи, її структура та взаємозв'язок між бюджетами у процесі забезпечення виконання єдиної загальнодержавної фінансово-бюджетної політики
4.	Зведений бюджет України	г) доходи, які перерозподіляються між різними ланками бюджетної системи
5.	Бюджетний устрій	д) сукупність усіх бюджетів, сформована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв та врегульована нормами права
6.	Закріплені доходи	е) економічні відносини, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави
7.	Регулюючі доходи	ж) сукупність економічних відносин між державною, з одного боку, та юридичними і фізичними особами, з іншого боку, з приводу формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій
8.	Бюджетний процес	з) дохід від друкування та карбування грошей, який виникає в умовах перевищення проросту грошової маси над приростом реального валового внутрішнього продукту
9.	Бюджетна класифікація	і) розгалужена система відносин, яка опосередковується формуванням, розподілом, перерозподілом і використанням централізованих фондів грошових коштів
10.	Доходи бюджету	к) сукупність усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України
11.	Видатки бюджету	л) система економічних відносин, що виникають між державою та фізичними і юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями тощо) з приводу мобілізації грошових коштів на умовах платності, строковості, поворотності, у яких держава може виступати як позичальник, кредитор або гарант

№ з/п	Термін	Визначення
12.	Місцеві фінанси	м) економічні відносини, які виникають у держави з юридичним та фізичними особами в процесі формування централізованого фонду фінансових ресурсів
13.	Сеньйораж	р) загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи боргові зобов'язання держави, що вступають у дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства та договору
14.	Державний кредит	о) система формування, розподілу та використання фінансових ресурсів для забезпечення виконання місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань
15.	Державний борг	п) єдине систематизоване згрупування доходів, витратків (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів

Тема 6. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК

6.1. Економічна сутність страхових відносин.

6.2. Суб'єкти страхових відносин. Форми і види страхування.

6.3. Страховий ринок та його організаційна структура.

6.4. Система державного пенсійного та загальнообов'язкового соціального страхування в Україні.

6.1. Економічна сутність страхових відносин

Виникнення і функціонування страхових відносин пов'язане із наявністю ризиків.

Ризик – ймовірність зазнати втрат щодо очікуваної економічної корисності або прямих збитків через появу певної події.

Ризик характеризується реальністю існування, вірогідністю настання, а також непередбачуваністю часу і місця настання.

Ризики класифікуються за наступними ознаками:

1. За причиною – природні та антропогенні;
2. За об'єктом – майнові (матеріальні) та особові (нематеріальні);
3. За величиною збитків – звичайні, малі, середні, великі, катастрофічні;
4. За можливістю настання – потенційні, реальні, реалізовані;
5. За можливістю страхування – страхові (підлягають страхуванню) та нестрахові (не підлягають страхуванню).

На практиці настання ризиків проявляється в несприятливих подіях – стихійних лихах (спричинені дією стихійних сил природи) і нещасних випадках (події, внаслідок яких гинуть люди, втрачають здоров'я, товарно-матеріальні цінності), які призводять до втрат здоров'я, непрацездатності осіб, а також матеріальних збитків. Це зумовлює виникнення і розвиток стра-

хування.

За економічною сутністю **страхування** – складова частина фінансів, яка пов'язана із визначенням, оцінкою і компенсацією ризиків у суспільному виробництві.

Згідно із ЗУ «Про страхування» **страхування** – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Зміст страхування розкривається у його функціях:

- *ризикова (відшкодування)* – полягає у матеріальній відповідальності страхових компаній за наслідки ризику на основі того, що частина страхового фонду використовується на покриття збитків (відбувається отримання страхового захисту та перерозподіл вартості серед учасників страхування у зв'язку з настанням випадкових страхових подій);
- *заощадження коштів (накопичувальна, ощадна)* – реалізується тільки при страхуванні життя, за період страхування накопичується сума, яка виплачується з урахуванням інвестиційного доходу (при правильному розрахунку тарифів страхування та достатньому зборі коштів страхових премій заощаджуються значні кошти, котрі направляються на інвестиційні програми вирішення соціальних проблем суспільства, крім того, населенню теж вигідніше заощаджувати кошти у страховій системі, ніж у банківській);
- *попереджувальна (превентивна)* – дозволяє уникати страхових випадків або зменшувати наслідки страхових подій на основі законодавчої (законодавчі обмеження щодо отримання страхового відшкодування: самогубства, навмисні дії) і фінансової превенції (фінансу-

- вання заходів для зменшення наслідків страхових подій – обладнання протипожежного устаткування, придбання медикаментів тощо);
- *створення і використання страхових резервів* – страхові компанії створюють страхові резерви, з яких здійснюються страхові відшкодування (страховик концентрує кошти страхувальників та використовує їх для покриття збитків, розподіляючи таким чином між усіма страхувальниками наслідки страхової події яка сталася з одним із них, що дає змогу отримання ним доходів і прибутку як основної мети діяльності суб'єкта господарювання);
  - *контрольна* – полягає в державному нагляді за страховим ринком та аудиті діяльності страхових компаній.

До принципів, на яких базується страхування відносяться:

- *вільний вибір страхувальником страховика, а страховиком – виду страхування* – цей принцип стосується значною мірою добровільних видів страхування;
- *страховий ризик* – потенційна можливість збитку чи втрати доходу при настанні визначених подій. Перелік страхових ризиків вказується в договорі страхування. страховий випадок, що настав, називається страховою подією;
- *страховий інтерес страхувальника і страховика* – законна вимога відшкодувати майновий збиток, пов'язаний з правом власності, володінням, розпорядженням і використанням об'єкта страхування та права вимоги дотримання умов договору;
- *сумлінність і відкритість* – висока довіра між сторонами, надання сторонами повної інформації про об'єкт страхування як на момент укладання договору, так і у процесі його виконання;
- *страхове відшкодування на рівні збитку* – виплати не повинні приносити страхувальнику прибуток, страхове відшкодування має лише відновити його майнове становище до того рівня, який був безпосередньо перед страховим випадком, що відбувся;

- *застереження* – проявляється у визначенні у договорі франшизи – незначної частини збитку, яка при настанні страхової події не відшкодовується страховиком);

Франшиза визначається в сумі або у відсотках до страхової суми. Завдяки франшизі досягається поєднання страхування зі самострахуванням. Розрізняють *умовну франшизу* – обумовлена частина збитків, яка не підлягає відшкодуванню в разі збитків, які нижчі або дорівнюють значенню франшизи, у разі ж перевищення суми збитків значення обумовленої частини збитків виплати здійснюються в повному обсязі, а також *безумовну франшизу* – обумовлена частина збитків, яка не відшкодовується страхувальнику у будь-якому випадку, тобто відповідальність страховика визначається розміром збитку за вирахування франшизи.

- *суброгація* – означає можливість зустрічного регресного позову до третьої (винної) особи з метою компенсації матеріальних витрат страховика в обсязі виплаченого ним страхового відшкодування;
- *диверсифікація* – можливість розширення ділової активності страховиків за рамками основної діяльності: так в Україні страховики можуть займатися співстрахуванням (страхування об'єкта за одним спільним договором кількома страховиками), перестрахуванням (страхування страховиком ризиків з виконання всіх або частини обов'язків перед страхувальником у іншого страховика), фінансовою діяльністю (формування і розміщення страхових резервів, а також управління ними).

На практиці економічна категорія страхового захисту матеріально втілюється в формуванні і використанні фондів цільових фінансових ресурсів – страхових фондів, які можуть бути:

1. Централізованими, до яких відносять наступні:
  - централізований страховий резервний фонд – базується на державній відповідальності і передбачає відшкодування втрат з рахунок загальнодержавних коштів, формується за рахунок центра-

лізованих загальнодержавних ресурсів та знаходиться у розпорядженні Уряду, крім того, його створення пов'язане з наявністю страхових ризиків природного і техногенного характеру та відшкодування надзвичайних збитків (резервний фонд КМУ);

2. Децентралізованими, до яких відносять:

- фонди самострахування – ґрунтуються на індивідуальній відповідальності, створюються комерційними структурами шляхом щорічних відрахувань до досягнення ними розміру відповідно до установчих документів (*наприклад, резервний фонд акціонерних товариств формується шляхом щорічних 5,0% відрахувань чистого прибутку до досягнення ним розміру на рівні 25,0% статутного капіталу*);
- колективні страхові фонди – базуються на солідарній відповідальності учасників цих фондів, формуються за рахунок внесків усіх учасників, а відшкодовуються збитки тим учасникам, які їх зазнали;
- страхові фонди страховиків – є підвидом колективного страхового фонду та формуються за рахунок внесків страховиків.

Роль страхування в економіці полягає в наступному:

- страхування надає впевненості в розвитку бізнесу й економіки в цілому;
- страхування дає можливість оптимізувати структуру ресурсів і активізувати використання коштів, спрямованих на організацію економічної безпеки;
- страхування забезпечує раціональне формування використання коштів, призначених для здійснення державних соціальних програм (охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, фінансового утворення);
- у страхуванні створюються значні резерви коштів, які стають джерелами зростання і покриття збитку у разі великих стихійних лих і

аварій.

Спільною рисою фінансів і страхування є те, що ці відносини виникають з приводу формування та використання фондів грошових коштів цільового призначення, а відмінними рисами – замкнений характер перерозподілу між його учасниками страхування – страховий фонд використовується виключно учасниками його формування, у страхуванні утворюються як грошові, так і негрошові фонди (посівні, фуражні та ін.) та імовірнісний характер – фінансам притаманний більш плановий характер.

6.2. Суб'єкти страхових відносин. Форми і види страхування

Організація страхової справи передбачає наявність і розмежування основних **суб'єктів страхування**: страховик, страхувальник, застрахований та вигодонабувач.

Страховик – це юридична особа, страхова компанія, яка діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і здійснення виплат з нього страхувальнику чи третій особі, на користь якої укладено договір страхування, при настанні страхового випадку;

Страхувальник – це юридична чи фізична особа, яка на підставі відповідної угоди сплачує страхові внески до страхового фонду та отримує право на страхове відшкодування у разі настання страхового випадку;

Застрахований – це фізична особа, життя, здоров'я і працездатність якого виступають об'єктом страхового захисту при особистому страхуванні.

Вигодонабувач – це особа, що одержує страхове відшкодування (при майновому страхуванні) чи страхову суму (при особистому страхуванні), але не є страхувальником чи застрахованим.

Розрізняють наступні види страхування:

1) за формою проведення:

- *добровільне страхування* – форма страхування, що здійснюється на підставі добровільно укладеного договору між страховиком і

страхувальником і здійснюється згідно з правилами страхування, які розробляє страховик;

- *обов'язкове страхування* – форма страхування, що ґрунтується на принципах обов'язковості як для страхувальника, так і для страховика;

2) за галуззю:

- *майнове страхування* – страхування фізичних та юридичних осіб;
- *особисте страхування* – страхування життя та здоров'я, медичне страхування;
- *страхування відповідальності* – включає страхування відповідальності на транспорті та професійної відповідальності;
- *страхування ризиків* – цей вид передбачає страхування підприємницьких та фінансових ризиків;

3) за об'єктом страхування:

- *майнове страхування* – у цьому випадку предметом договору страхування є майнові інтереси, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном;
- *страхування відповідальності* – предметом договору страхування є майнові інтереси, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі;
- *особисте страхування* – до цього виду відносяться страхування життя, страхування від нещасних випадків, медичне страхування, предметом договору страхування є майнові інтереси, пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням;

4) за видом небезпеки:

- транспортне;
- підприємницьке;
- фінансово-кредитне;
- пов'язане із життям і здоров'ям;

- пов’язане із нанесення збитків третім особам;
- 5) за статусом страховика:
  - *комерційне страхування* – здійснюється страховими компаніями;
  - *взаємне страхування* – здійснюється товариствами взаємного страхування;
  - *державне страхування* – здійснюється державними страховими організаціями.

Добровільні та обов’язкові види страхування визначаються відповідно ст.ст. 6 і 7 ЗУ «Про страхування».

Добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог Закону «Про страхування». Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

До видів добровільного страхування відносять:

- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;
- медичне страхування (безперервне страхування здоров’я);
- страхування здоров’я на випадок хвороби;
- страхування залізничного транспорту;
- страхування наземного транспорту (крім залізничного);
- страхування повітряного транспорту;
- страхування водного транспорту (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту);
- страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);
- страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ;
- страхування майна (іншого, ніж передбачено пунктами 5-9 цієї статті);
- страхування цивільної відповідальності власників наземного транс-

- порту (включаючи відповідальність перевізника);
- страхування відповідальності власників повітряного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
  - страхування відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
  - страхування іншої відповідальності перед третіми особами;
  - страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту);
  - страхування інвестицій;
  - страхування фінансових ризиків;
  - страхування судових витрат;
  - страхування виданих гарантій (порук) та прийнятих гарантій;
  - страхування медичних витрат;
  - інші види добровільного страхування.

Обов'язкові види страхування, які запроваджуються в Україні, мають бути включені до ЗУ «Про страхування», причому забороняється здійснення обов'язкових видів страхування, що не передбачені законом.

В Україні здійснюються такі види обов'язкового страхування:

- медичне страхування;
- особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків;
- особисте страхування працівників відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд);
- страхування спортсменів вищих категорій;
- страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини;
- особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;

- авіаційне страхування цивільної авіації;
- страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошті, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам;
- страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- страхування засобів водного транспорту;
- страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;
- страхування працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України), які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, в тому числі здійснюють догляд за особами, які страждають на психічні розлади;
- страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовивбухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру;
- страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою;
- страхування майнових ризиків за угодою про розподіл продукції;
- страхування фінансової відповідальності, життя і здоров'я тимчасового адміністратора, ліквідатора фінансової установи та працівників Міністерства фінансів України, які визначені ним для вирішення питань щодо участі держави у капіталізації банку;
- страхування майнових ризиків при промисловій розробці родовищ нафти і газу у випадках, передбачених Законом України «Про нафту

- і газ»;
- страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок захворювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб;
  - страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів;
  - страхування об'єктів космічної діяльності (наземна інфраструктура), перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Національного космічного агентства України;
  - страхування цивільної відповідальності суб'єктів космічної діяльності;
  - страхування об'єктів космічної діяльності (космічна інфраструктура), які є власністю України, щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі;
  - страхування відповідальності щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі;
  - страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів;
  - страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам, за переліком, встановленим Ка-

- бінетом Міністрів України;
- страхування відповідальності власників собак (за переліком порід, визначених Кабінетом Міністрів України) щодо шкоди, яка може бути заподіяна третім особам;
  - страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї;
  - страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України;
  - страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну;
  - страхування відповідальності морського судновласника;
  - страхування ліній електропередач та перетворюючого обладнання передавачів електроенергії від пошкодження внаслідок впливу стихійних лих або техногенних катастроф та від протиправних дій третіх осіб;
  - страхування відповідальності виробників (постачальників);
  - продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам;
  - страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування;
  - страхування будівельно-монтажних робіт забудовником відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю»;
  - страхування майнових ризиків за договором про участь у фонді фінансування будівництва відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві жит-

- ла та операціях з нерухомістю»;
- страхування майна, переданого у концесію;
  - страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів;
  - страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно третім особам унаслідок проведення вибухових робіт;
  - страхування майнових ризиків користувача надр під час дослідно-промислового і промислового видобування та використання газу (метану) вугільних родовищ.

Для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків.

6.3. Страховий ринок та його організаційна структура

Страховий ринок – це частина фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає страхова послуга, формується попит і пропозиція на неї.

Страховий ринок – це система грошових відносин з приводу формування та використання страхових фондів для забезпечення страхового захисту через створення системи страхових організацій.

До основних учасників страхового ринку відносяться:

1. *страховики* – продавці страхових послуг.
2. *страхувальники* – юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування.
3. *професійні аналітики страхових ризиків (непрямі страхові посередники)*;
4. *страхові посередники (прямі)* (рис. 6.1).

Страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Рис. 6.1. Структура страхового ринку

Страхова діяльність в Україні здійснюється виключно страховиками – резидентами України.

Страхові компанії класифікуються за такими ознаками:

- за формою власності (державні, приватні, колективні);

- за характером операцій (спеціалізовані, універсальні, перестраховальні);
- за територіальним критерієм (місцеві, регіональні, національні).

Мінімальний розмір статутного фонду страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється в сумі, еквівалентній 1 млн. євро, а страховика, який займається страхуванням життя, – 1,5 млн. євро.

Доходи страховика поділяються на:

1. *доходи від операційної діяльності* – усі премії зі страхування і перестраховування;
2. *доходи від інвестиційної діяльності* – відсотки за депозитами коштів, розміщених на розрахункових рахунках у банку; доходи від облігацій і акцій; участь у прибутку перестраховальника; доходи від реалізації корпоративних прав; відсотки за довгостроковими інвестиціями;
3. *інші доходи* – доходи від реалізації основних фондів, від оренди майна, отримані штрафи і пені, оплата консультаційної діяльності та ін.

За економічним змістом витрати страховика складаються із таких груп:

1. Виплати страхових відшкодувань по договорах страхування і перестраховування;
2. Витрати на обслуговування процесу страхування і перестраховування (витрати на ведення справи), у їх складі виділяють:
  - *аквізиційні витрати*, пов'язані із залученням нових страхувальників, актуарними розрахунками;
  - *комісійні винагороди* посередникам, оплата послуг фахівця, ведення страхової документації;
  - *ліквідаційні витрати з врегулювання збитків*: збирання інформації, виплати, поштово-телеграфні витрати, відрахування в резерв збитків;

3. Витрати на утримання страхової компанії – основна та додаткова заробітна плата з нарахуваннями, оренда, оплата комунальних послуг, послуг зв'язку, реклами, канцелярські витрати, обслуговування автотранспорту, амортизація.

Як уже зазначалося, **страхувальниками** є юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування.

До **прямих страхових посередників** відносяться:

- **страхові брокери** – юридичні особи або фізичні особи, які зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди зі страхувальником.

Посередницька діяльність страхових брокерів у страхуванні та перестраховуванні може включати консультування, експертно-інформаційні послуги, роботу, пов'язану з підготовкою, укладанням та виконанням (супроводом) договорів страхування (перестраховування), в тому числі щодо врегулювання збитків у частині одержання та перерахування страхових платежів, страхових виплат та страхових відшкодувань за угодою відповідно із страхувальником або перестраховальником, інші посередницькі послуги у страхуванні.

Страхові брокери-фізичні особи не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування.

- **страхові агенти** – фізичні особи або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані із здійсненням страхових виплат та страхових відшкодувань.

Страхові агенти є представниками страховика і діють в його інтересах за винагороду на підставі договору доручення із страховиком.

Окрім прямих посередників на страховому ринку здійснюють діяльність **непрямі страхові посередники** – професійні аналітики страхових ризи-

ків та збитків, до яких відносяться:

- *актуарії* – спеціалісти, які за допомогою методів математичної статистики обчислюють страхові тарифи, і на яких покладено відповідальність слідкувати за тим, щоб сума страхових виплат не перевищувала страхові фонди на момент, коли компанії доведеться виконувати свої зобов'язання;
- *сюрвеєри* – експерти, інспектори, агенти страховика, які оглядає судна, вантажі та інше майно, що приймається на страхування, а також роблять висновок щодо його стану, розміру пошкодження в разі аварії;
- *аварійні комісари* – особи, які на прохання страховика з'ясовують причини настання страхового випадку та розмір збитків;
- *аджастери (диспашери)* – фахівці у галузі морського права, які здійснюють розрахунки з розподілу витрат за загальною аварією між учасниками морського перевезення.

Держава, як учасник страхового ринку, створює правові основи страхової діяльності та здійснює контроль за дотриманням чинного законодавства.

Страховий нагляд здійснюється Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг (Держфінпослуг) в аспектах рівня страхових тарифів, формування фондів страховиків, проведення інвестиційної політики, організації обліку та звітності та ін.

В Україні створені Моторне (транспортне), Морське, Авіаційне страхові бюро, Ліга страхових організацій України та асоціації страховиків, що забезпечує розвиток відкритого страхового ринку України та координацію дій страховиків на ринку страхових послуг.

Функціонування страхового ринку пов'язане з такими показниками:

- *страхове поле* – наявність потенційних страхувальників певного виду страхування;
- *страховий портфель* – сукупність укладених компанією угод як з окремого виду страхування, так і з усіх видів.

6.4. Система державного пенсійного та загальнообов'язкового соціального страхування в Україні

Самостійною ланкою державних фінансів є система державних цільових фондів, необхідність створення та функціонування яких викликана потребою в наданні соціальних гарантій населенню.

Державні цільові фонди – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, які знаходяться в розпорядженні центральних органів влади та органів місцевого самоврядування, мають цільове призначення, яке втілюється в чітко визначених джерелах утворення та напрямках використання коштів.

До державних цільових фондів відносяться Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Існування цільових фондів є об'єктивним і доцільним, а також пов'язане з:

- з концентрацією додаткових джерел для фінансування потреб органів державної влади та управління понад бюджетні асигнування;
- з недостатністю одного централізованого фонду для задоволення всіх державних потреб;
- з можливістю покриття бюджетного дефіциту у випадку перевищення доходів над видатками цільовими фондами;
- з можливістю контролю за формуванням та цільовим використанням державних коштів.

Діяльність державних цільових фондів базується на принципах:

- розміри відрахувань до фондів визначаються централізовано у відповідності із законодавством;

- надходження до фондів є власністю держави;
- відрахування до фондів є обов'язковими платежами і можуть стягуватися примусово;
- витрати з фондів здійснюються лише за цільовим призначенням, що визначено у чинних законодавчих актах України.

Система державного обов'язкового соціального страхування перед-

бачає:

- загальнообов'язкове державне обов'язкове пенсійне страхування (солідарна система);
- загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття;
- загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням.

Пенсійний фонд України – це центральний орган виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Основні завдання Пенсійного фонду України є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення;
- забезпечення збирання та акумулювання коштів, призначених для пенсійного забезпечення, повного і своєчасного фінансування витрат на виплату пенсій;
- ефективне використання коштів Пенсійного фонду України, здійснення контрольних функцій, удосконалення методів фінансового планування, звітності та ін.

Джерелами доходів Пенсійного фонду України є внески роботодавців;

внески найманих працівників; кошти державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду; банківські кредити; фінансові санкції; благодійні внески; інші надходження відповідно до законодавства (наприклад, при послугах стільникового зв'язку).

Основними напрямками видатків Пенсійного фонду України є:

- фінансування виплати пенсій страхування (за віком, за інвалідністю, за вислугу років, інші види у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного);
- оплата послуг з виплати та доставки пенсій;
- формування резерву коштів Пенсійного фонду України;
- погашення банківських кредитів та відсотків за їх використання;
- створення та функціонування системи персоніфікованого обліку відомостей у системі державного пенсійного страхування;
- утримання апарату та органів фонду, розвиток їх матеріально-технічної бази.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття – це цільовий централізований страховий фонд, некомерційна самоврядна організація, який створюється для управління страхуванням на випадок безробіття, провадження збору та акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення та надання соціальних послуг.

Джерелами доходів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття є:

- страхові внески страхувальників-роботодавців, застрахованих осіб;
- асигнування державного бюджету;
- суми фінансових санкцій, застосованих відповідно до законодавства до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів, накладених на посадо-

- вих осіб та громадян;
- прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду;
  - благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
  - інші надходження.

Основні напрями видатків Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття:

- виплати забезпечення та:
  1. допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;
  2. допомога по частковому безробіттю;
  3. матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;
  4. допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.
- надання соціальних послуг:
  1. професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація;
  2. пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні;
  3. інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням
- фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, управління Фондом, розвиток його матеріальної та інформаційної бази;
- створення резерву коштів Фонду.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, провадить збір і акумуляцію страхових внесків та

інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг та забезпечує їх надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів. Джерелами доходів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття є:

- страхові внески страхувальників-роботодавців і застрахованих осіб;
- суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, пені, штрафів та інших фінансових санкцій, застосованих до страхувальників та посадових осіб;
- благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
- асигнування із Державного бюджету України;
- прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, в тому числі резерву страхових коштів Фонду, на депозитному рахунку;
- інші надходження відповідно до законодавства.

Основними ж напрямками видатків є:

- виплата застрахованим особам допомоги по тимчасовій непрацездатності, вагітності та пологах, при народженні дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на поховання;
- фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей, позашкільне обслуговування, у тому числі придбання дитячих новорічних подарунків;
- утворення резерву страхових коштів у розрахунку на місяць для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;
- забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань – це не-

комерційна самоврядна організація, що діє на підставі статуту і здійснює управління страхуванням від нещасного випадку. Основними завданнями цього фонду є:

- відшкодування збитків, заподіяних працівникові внаслідок пошкодження його здоров'я або смерті;
- надання консультацій страхувальникам;
- перевіряти стан профілактичної роботи та охорони праці на підприємствах;
- розроблення нормативно-законодавчих актів про охорону праці;
- ведення реєстру страхувальників та ін.

Джерелами доходів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань є:

- внески роботодавців: для підприємств – з віднесенням на валові витрати виробництва, для бюджетних установ та організацій – з асигнувань, виділених на їх утримання та забезпечення;
- прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;
- кошти, одержані від стягнення штрафів і пені з страхувальників, штрафів з працівників, винних у порушенні вимог нормативних актів з охорони праці, а також адміністративних стягнень у вигляді штрафів з посадових осіб підприємств, установ, організацій, фізичних осіб, які використовують найману працю;
- добровільні внески та інші надходження.

За рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань фінансуються видатки на:

- виплата пенсій по інвалідності;
- виплата пенсій у зв'язку із втратою годувальника;
- виплата одноразової допомоги потерпілому та членам сім'ї потерпі-

лого;

- витрати на медичну і соціальну допомогу потерпілим.

Відповідно до Закону України „Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування” з 1 січня 2001 р. замість окремих внесків до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття та від нещасних випадків на виробництві запроваджено консолідований страховий внесок – **єдиний соціальний внесок**. Уникнення дублювання страховими фондами функцій, пов’язаних із формуванням та оперуванням страховими активами приведе до суттєвого зменшення витрат на створення та підтримання інформаційної системи реєстрації та обліку страхувальників та застрахованих осіб, спростить як введення звітності платниками, так і здійснення контролю за повнотою та своєчасністю сплати внесків з боку фондів, сприятиме скороченню адміністративних та операційних витрат, зменшенню кількості помилок при нарахуванні внесків, скороченню паперового обігу та здешевлення витрат на проведення фінансових операцій, а також суттєво зменшить ризик виникнення невідповідностей у системі в цілому.

Єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування це єдиний (консолідований) страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов’язкового державного соціального страхування в обов’язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов’язкового державного соціального страхування.

Єдиний внесок не входить до системи оподаткування. Податкове законодавство не регулює порядок нарахування, обчислення і сплати єдиного внеску.

Платниками єдиного внеску є:

1) роботодавці:

- підприємства, установи та організації, інші юридичні особи, утворе-

ні відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, чи за цивільно-правовими договорами;

- фізичні особи – підприємці, зокрема ті, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством про працю, чи за цивільно-правовим договором (крім цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою – підприємцем);
- фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно, та фізичні особи, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору (контракту);
- дипломатичні представництва і консульські установи України;
- дипломатичні представництва і консульські установи іноземних держав;
- підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю, військові частини та органи, які виплачують грошове забезпечення, допомогу по тимчасовій непрацездатності, допомогу або компенсацію відповідно до законодавства;

2) працівники – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які працюють:

- на підприємствах, в установах та організаціях, в інших юридичних осіб;
- у фізичних осіб-підприємців на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством;
- у фізичних осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, та в інших фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту);

3) фізичні особи, які виконують роботи (надають послуги) на

підприємствах, в установах та організаціях, в інших юридичних осіб чи у фізичних осіб – підприємців або осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, за цивільно-правовими договорами;

4) фізичні особи – підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування, та члени сімей цих осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності;

5) особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються незалежною професійною діяльністю, а саме науковою, літературною, артистичною, художньою, освітньою або викладацькою, медичною, юридичною практикою, в тому числі адвокатською, нотаріальною діяльністю, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід безпосередньо від цієї діяльності;

б) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах і консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств, установ та організацій (зокрема міжнародних), утворених відповідно до законодавства України (якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України); громадяни України та особи без громадянства, які працюють у дипломатичних представництвах і консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств, установ та організацій (зокрема міжнародних), розташованих на території України;

7) особи, які працюють на виборних посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян та отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на такій посаді;

8) працівники воєнізованих формувань, гірничорятувальних частин незалежно від підпорядкування, а також особовий склад аварійно-рятувальної служби, утвореної відповідно до законодавства на постійній основі;

9) військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби), особи рядового і начальницького складу;

10) батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

11) особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності;

12) особи, які проходять строкову військову службу у Збройних Силах України, Службі безпеки України, органах Міністерства внутрішніх справ України та службу в органах і підрозділах цивільного захисту;

13) особи, які відповідно до закону отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

14) один з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за інвалідом І групи або за престарілим, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досяг 80-річного віку, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства.

База нарахування та ставки єдиного внеску на загальнообов'язкового державного соціального страхування Законом України „Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування” встановлені відповідно до категорій платників.

Суми єдиного внеску розподіляються за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування пропорційно до сум єдиного внеску (у відсотках) у пропорціях, визначених ст. 8 Закону України „Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”.

Сплата єдиного внеску здійснюється виключно у національній валюті шляхом внесення відповідних сум єдиного внеску на рахунки територіальних органів Пенсійного фонду, відкриті в органах Державного казначейства Ук-

раїни для його зарахування.

Платники єдиного внеску зобов'язані сплачувати єдиний внесок, нарахований за відповідний базовий звітний період, не пізніше 20 числа місяця, що настає за базовим звітним періодом.

Збиранням єдиного соціального внеску, контролем за повнотою та своєчасністю його сплати, веденням Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування будуть займатися органи Пенсійного фонду України.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення ризику. За якими критеріями класифікуються ризики?
2. Дайте визначення фінансової категорії «страхування».
3. Які функції виконує страхування в економіці?
4. Охарактеризуйте принципи, на яких базується страхування.
5. У чому полягають особливості створення централізованих і децентралізованих страхових фондів?
6. Хто виступає суб'єктами у страхових відносинах?
7. Охарактеризуйте особливості видів страхування.
8. Назвіть види добровільного та обов'язкового страхування.
9. Дайте визначення страхового ринку. Які суб'єкти є його учасниками?
10. Які особливості діяльності страхових компаній? Як оподатковуються прибутки страховиків?
11. Охарактеризуйте діяльність прямих страхових посередників.
12. У чому полягає роль і значення діяльності професійних аналітиків страхових ризиків?
13. Яким чином здійснюється нагляд за страховою діяльністю в Україні?
14. Які державні цільові фонди формують систему державного загальнообов'язкового соціального страхування?

Семінарське заняття 6

Мета: засвоєння та поглиблення теоретичних знань про сутність і принципи страхування, його роль у забезпеченні безперервного суспільного виробництва, види страхування, особливості створення та використання страхових фондів, склад і структуру страхового ринку, особливості діяльності суб'єктів ринку страхування

План

1. Соціально-економічна сутність, об'єктивна необхідність та роль страхування у забезпеченні безперервності суспільного виробництва.
2. Сутність, умови та роль різних форм і видів страхування.
3. Страхові фонди: особливості формування та використання.
4. Участь суб'єктів страхових відносин в організації страхової справи.
5. Страховий ринок та його учасники.
6. Особливості діяльності та система фінансових відносин страхових компаній.
7. Практика державного соціального страхування в Україні.
8. Порядок нарахування та сплати зборів до державних цільових фондів.

Питання для обговорення

1. У чому полягає сутність ризику в страхуванні? Як вони класифікуються?
2. У чому проявляється ризик? Чим відрізняється стихійне лихо від нещасного випадку?
3. Які підходи використовуються при визначенні страхування?
4. Охарактеризуйте зміст функцій і принципи страхування.
5. В чому особливості фінансових відносин, що відбуваються в сфері страхування?
6. Визначте основні принципи організації страхових фондів.
7. Дайте характеристику ролі суб'єктів страхових відносин.
8. Які ознаки покладено в основу класифікації страхування?

9. У чому специфіка добровільного і обов'язкового страхування?
10. Охарактеризуйте організаційну структуру страхового ринку.
11. У чому полягають особливості функціонування страхових компаній? У яких організаційно-правових формах вони створюються?
12. Охарактеризуйте структуру посередників страхового ринку.
13. Як здійснюється нагляд за страховою діяльністю в Україні?
14. Які Ви знаєте проблеми розвитку національного страхового ринку?
15. Обґрунтуйте роль і значення загальнообов'язкового державного соціального страхування.
16. Який порядок відрахувань і нарахувань до фондів державного пенсійного і загальнообов'язкового соціального страхування?

Проблемні питання

1. Роль страхового ринку в забезпеченні економічного зростання в країні.
2. Особливості співстрахування та перестрахування як напрямів страхової діяльності.

Питання для самостійного опрацювання

1. Особливості страхової послуги як продукту страхового ринку.
2. Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні.
3. Зміст та необхідність перестрахування.
4. Застосування співстрахування в страховій практиці.

Теми рефератів

1. Особливості та проблеми становлення і розвитку страхового ринку України.
2. Зарубіжна практика страхування.
3. Страхування як дієвий важіль стабілізації та розвитку економіки.
4. Основні сфери впливу розвитку страхування на соціально-економічний стан суспільства.

5. Зміст страхування відповідальності та напрямки його розвитку в умовах ринку.
6. Види майнового страхування та перспективи їх розвитку.
7. Необхідність розвитку медичного страхування в Україні.

Практичне заняття 3

Мета: отримання практичних навичок щодо розрахунку сум страхових відшкодувань за різних умов страхової угоди, показників майнового та особистого страхування, тарифних ставок за видами страхування, статистичної оцінки фінансової стійкості страховика, а також визначення сум внесків до фондів загальнообов'язкового державного пенсійного та обов'язкового соціального страхування

План

1. Розрахунок сум страхових відшкодувань за умовної та безумовної франшизи.
2. Визначення показників майнового та особистого страхування.
3. Розрахунок тарифних ставок за видами страхування.
4. Статистична оцінка фінансової стійкості страховика.
5. Розрахунок суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Практичні завдання

1. Розрахунок сум страхових відшкодувань за умовної та безумовної франшизи

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Франшиза – це зазначена в договорі незначна частина збитку, яка при настанні страхової події не відшкодовується страховиком. Виділяють два види франшизи: умовна і безумовна.

Умовна франшиза – це обумовлена частина збитків, яка не підлягає відшкодуванню в разі збитків, які нижчі або дорівнюють значенню франшизи. Якщо розмір збитків менше або дорівнює франшизі, збитки не відшкодовуються, а якщо більше франшизи – збитки відшкодовуються в повному обсязі.

Безумовна франшиза – це обумовлена частина збитків, яка не відшко-

довується страхувальнику у будь-якому випадку. У цьому випадку відповідальність страховика визначається розміром збитку за вирахування франшизи.

Завдання 1. Майно застраховане на суму 31 000 грн. Умовами страхової угоди передбачено франшизу 3,0%. Розрахуйте розмір страхових виплат за умовної та безумовної франшизи, якщо:

- а) збиток страхувальника складає 1 600 грн.;
- б) збиток страхувальника складає 500 грн.

Завдання 2. Автомобіль застрахований на суму 60 тис.грн. Умовами страхової угоди передбачено франшизу 10,0%. Розрахуйте розмір страхових виплат за умовної та безумовної франшизи, якщо:

- а) збиток страхувальника складає 9 700 грн.;
- б) збиток страхувальника складає 5 500 грн.

2. Визначення показників майнового та особистого страхування

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Для характеристики страхової діяльності застосовують систему абсолютних, відносних і середніх показників.

До абсолютних показників майнового страхування відносять:

- страхове поле $N_{\max}$;
- загальну кількість страхових об'єктів N ;
- кількість страхових видатків R ;
- загальну кількість об'єктів, що постраждали R' ;
- страхову суму застрахованих об'єктів S ;
- страхову суму об'єктів, що постраждали S_n ;
- суму платежів, що надійшли V ;
- суму виплат страхового відшкодування W .

Аналіз майнового страхування здійснюється також на основі віднос-

них показників:

- охоплення страхового поля:

$$K_{осп} = \frac{N}{N_{\max}};$$

- частоти страхових випадків:

$$K_{чсв} = \frac{R'}{N};$$

- спустошеності страхових випадків:

$$K_{ссв} = \frac{R}{R'};$$

- частки постраждалих об'єктів:

$$K_{что} = \frac{R}{N};$$

- повноти знищення:

$$K_{нз} = \frac{W}{S_n} \text{ або } K_{нз} = \frac{\bar{W}}{S_n};$$

- виплат страхового відшкодування:

$$K_{всв} = \frac{W}{V};$$

- збитковості страхової суми:

$$K_{зсв} = \frac{W}{S};$$

- внесків:

$$K_{в} = \frac{V}{S}.$$

До середніх показників майнового страхування відносять:

- середню вартість (середня страхова сума) застрахованих об'єктів:

$$\bar{S} = \frac{S}{N};$$

- середню страхову вартість об'єктів, що постраждали:

$$\bar{S}_n = \frac{S_n}{R};$$

- середній розмір виплаченого страхового відшкодування:

$$\bar{W} = \frac{W}{R};$$

- середній розмір страхового платежу:

$$\bar{V} = \frac{V}{N}.$$

Для характеристики *особистого страхування* застосовують наступні основні показники:

- ймовірність прожити до віку $x+1$ рік (P_x) визначають наступним чином:

$$P_x = \frac{l_{x+1}}{l_x},$$

де l_x - чисельність тих, хто доживає до віку x років;

l_{x+1} - чисельність тих, хто доживає до віку $x+1$ років;

- ймовірність померти у віці від x до віку $x+1$ рік (Q_x) визначають за формулою:

$$Q_x = \frac{d_x}{l_x},$$

де d_x - чисельність померлих при переході від віку x до віку $x+1$ рік.

Окрім того, для характеристики особистого страхування визначають також низку показників, пов'язаних з нещасними випадками та втратою працездатності:

- середній відсоток часткової втрати працездатності;
- кількість випадків часткової втрати працездатності;
- загальну кількість нещасних випадків;
- кількість нещасних випадків у перерахунку на повну втрату працездатності;
- математичне сподівання повної страхової суми.

Завдання 3. На основі показників діяльності страхової компанії, які наведено в таблиці, визначте показник охоплення страхового поля, частку страхової суми у вартості майна сімей, середню страхову суму, середній роз-

мір страхового платежу, середній розмір страхового відшкодування, рівень страхових внесків відносно страхової суми, рівень виплат страхового відшкодування, частку страхових випадків до укладання договорів та показник збитковості страхової суми.

№ з/п	Показник	Значення
1	Кількість договорів страхування, тис.	200
2	Страхова сума застрахованого майна, млн. грн.	500
3	Сума страхових внесків, тис. грн.	1300
4	Сума виплаченого страхового відшкодування, тис. грн.	400
5	Число виплат (число випадків)	370
6	Страхове поле (число сімей), тис.	600
7	Інвентарна вартість майна, млн. грн.	2000

Завдання 4. За даними розподілу населення за віком визначте для 45-річних осіб ймовірність прожити ще один рік, померти протягом одного року, прожити наступні 5 років, померти протягом майбутніх 5 років та померти на п'ятдесятому році життя.

Вік населення	Чисельність осіб, які дожили до віку x років	Чисельність осіб, які померли при переході від віку x років до віку $x+1$ років
...	...	...
45	86 805	400
46	86 405	423
47	85 982	454
48	85 528	493
49	85 035	533
50	84 502	573
...	...	...

Завдання 5. Розподіл нещасних випадків за своїми наслідками на 1000 застрахованих осіб:

- смертельні наслідки – 2;
- повна втрата працездатності – 5;
- часткова втрата працездатності – 13.

Визначте:

- середній відсоток часткової втрати працездатності;

- число випадків часткової втрати працездатності в перерахунку на повну;
- загальне число нещасних випадків;
- число нещасних випадків в перерахунку на повну втрати працездатності.

Розподіл часткової втрати працездатності наведено в таблиці:

Відсоток втрати працездатності	Чисельність випадків	Відсоток втрати працездатності для всіх випадків
25,0	8	200
50,0	3	150
75,0	2	150
Разом:	13	500

3. Розрахунок тарифних ставок за видами страхування

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Тарифна ставка - ціна страхового ризику та інших витрат, необхідних для виконання зобов'язань страховика перед страхувальником за укладеним договором страхування.

Сукупність тарифних ставок називається тарифом.

Тарифна ставка, за якою укладається страховий договір, називається брутто-ставкою і складається з:

- нетто-ставки;
- навантаження.

Нетто-ставка – ціна страхового ризику, що забезпечує виплату страхового відшкодування.

Тарифна нетто-ставка є по суті плановою збитковістю страхової суми, що характеризує розмір відповідальності страховика. Чим менший цей показник, тим ефективніша його діяльність.

Навантаження – вартість, яка покриває витрати страховика з організації та ведення страхової справи, а також містить елемент прибутку

Методологія розрахунку тарифних ставок в особистому страхуванні відрізняється від методології розрахунку тарифних ставок у майновому стра-

хуванні.

Відмінності зумовлені самою природою і механізмом розрахунку ймовірності страхових випадків.

У страхуванні життя – це показник ймовірності померти у відповідному віці або дожити до віку $x+n$ років (базується на таблицях дожиття та смертності), а в страхуванні майна – показник середньої збитковості страхової суми.

Показник збитковості страхової суми визначають за формулою:

$$q = \frac{R}{N} \cdot \frac{\bar{W}}{\bar{S}},$$

де q - показник збитковості страхової суми;

R – кількість страхових видатків;

N – загальну кількість страхових об'єктів;

W – сума виплат страхового відшкодування;

$\bar{S}$ - середня страхова сума застрахованих об'єктів.

Цей показник залежить від наступних факторів:

- частка об'єктів, що постраждали $K_{mo} = \frac{R}{N}$;
- середній розмір страхового відшкодування $\bar{W} = \frac{W}{R}$;
- середня вартість застрахованих об'єктів $\bar{S} = \frac{S}{N}$.

Середнє квадратичне відхилення коефіцієнтів збитковості обчислюється наступним чином:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (q_i - \bar{q})^2}{n}},$$

де σ – середнє квадратичне відхилення коефіцієнтів збитковості;

q_i - показник збитковості страхової суми i -го об'єкта;

$\bar{q}$ - середній показник збитковості страхової суми;

n – кількість об'єктів, що постраждали.

Рівень збитковості при певній ймовірності розраховують за формулою:

$$q = \bar{q} + t\sigma,$$

де $\bar{q}$ - середня фактична збитковість страхової суми;

t - коефіцієнт довіри, значення якого залежить від ймовірності P і визначається наступним чином:

$$P=0,683 \quad t=1;$$

$$P=0,954 \quad t=2;$$

$$P=0,997 \quad t=3.$$

Нетто-ставку обчислюють за формулою:

$$НС = q \cdot РН,$$

де $НС$ – нетто-ставка;

$РН$ - ризикова надбавка (в умовах стабільного страхування – 5,0%, за нестабільних умов – 10,0% і більше).

Брутто-ставку визначають за формулою:

$$БС = \frac{НС}{100 - Н} \cdot 100,$$

де $БС$ – брутто-ставка;

$Н$ - частка навантаження в обсязі брутто-ставки у %, яку розраховують виходячи із витрат страхової компанії на її прибуток.

Одноразову ставку нетто на дожиття страхувальника у віці x років на n років визначають за формулою:

$$НС = FV \cdot P_x^n \cdot V^n \quad \text{або} \quad НС = FV \cdot \frac{l_{x+n} V^n}{l_x},$$

де l_{x+n} - чисельність осіб, які дожили до кінця строку страхування;

V^n - дисконтний множник, який відповідає нормі дохідності і строку договору;

l_x - чисельність осіб на початку страхування;

P_x^n - ймовірність прожити n - років;

FV - страхова сума.

Завдання 6. Відомі наступні дані про діяльність страхової компанії:

- страхова сума застрахованих об'єктів майнового страхування – 400 млн. грн.;
- страхова сума об'єктів, що постраждали – 3 млн. грн.;
- сума виплат страхового відшкодування – 2 млн. грн.;
- загальна кількість застрахованих об'єктів – 50 тис., з них постраждали – 5 тис.

Визначте показник збитковості страхової суми. Зробіть висновки.

Завдання 7. Дані про страхові суми, страхове відшкодування та коефіцієнти збитковості на 100,00 грн. страхової суми наведено в таблиці:

Місяць	Вихідні показники		Коефіцієнт збитковості на 100,00 грн. страхової суми
	Страхова сума, тис. грн.	Страхове відшкодування, тис. грн.	
I	85,0	1,2	1,57
II	110,0	1,5	1,50
III	145,0	23	1,70
IV	158,0	3,0	1,85
V	1400	25	1,90
VI	172,0	4,0	2,15
Разом:	1080,0	20,5	15,20

За наведеними даними динаміки збитковості страхової компанії з ймовірністю 0,954 визначте нетто- та бруто-ставки.

Завдання 8. Страхувальник у віці 45 років застрахувався на дожиття 50 років на суму 20 000,00 грн.

Визначте:

- ймовірність прожити наступні 5 років;
- дисконтний множник сучасної вартості майбутнього платежу на 1 грн. за ставкою $i=10,0\%$;
- одноразову ставку-нетто на дожиття із 20 000,00 грн.

4. Статистична оцінка фінансової стійкості страховиків

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Фактичний запас платоспроможності (нетто-активи) визначається вирахуванням із вартості майна (загальної суми активів) суми нематеріальних активів і загальної суми зобов'язань, у тому числі страхових (страхові зобов'язання приймаються рівними обсягам страхових резервів, які страховик зобов'язаний формувати у встановленому порядку).

Нормативний запас платоспроможності страховика, який здійснює інші види страхування, ніж страхування життя, на будь-яку дату дорівнює більшій з визначених величин, зокрема:

- *перша* – підраховується шляхом множення суми страхових премій за попередні 12 місяців на 0,18 (останній місяць буде складатися з кількості днів на дату розрахунку), при цьому сума страхових премій зменшується на 50,0% страхових премій, належних перестраховикам;
- *друга* - підраховується шляхом множення суми страхових виплат за попередні 12 місяців на 0,26 (останній місяць буде складатися з кількості днів на дату розрахунку), при цьому сума страхових премій зменшується на 50,0% страхових виплат, що компенсуються перестраховиками згідно з укладеними договорами перестрашування;

Завдання 9. Загальна сума активів страхової компанії складає 3200,0 тис. грн., у тому числі:

- нематеріальні активи – 880,0 тис. грн.;
- технічні резерви – 1800,0 грн.

Надходження страхових премій дорівнює 1800, тис. грн., у тому числі сплачено перестраховиками – 420,0 тис. грн.

Виплата відшкодування становить 1320,0 тис. грн., у тому числі компенсовано пере страховиком 110,0 тис. грн.

Визначте фактичний та нормативний запас платоспроможності страхо-

вика.

5. Розрахунок суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Задача 10. Фонд оплати праці за звітний місяць ТОВ «АВС» складає 59 500,00 грн. Скласти розрахунок та визначити суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. З урахуванням видів економічної діяльності товариству присвоєно 53 клас професійного ризику виробництва.

Задача 11. Фонд оплати праці за звітний місяць бюджетної установи складає 224 390,00 грн. Скласти розрахунок та визначити суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Задача 12. Фонд оплати праці за звітний місяць фізичної особи – підприємця, що обрав спрощену систему оподаткування складає 134 470,00 грн. Скласти розрахунок та визначити суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, за умови, що суб'єкт підприємницької особи бере добровільну участь у страхуванні на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням.

Тести

Виберіть правильну відповідь:

1. На практиці економічна категорія страхового захисту матеріально втілюється через:
  - а) реалізацію заходів попередження та пом'якшення наслідків конкретної страхової події;
  - б) необхідність відшкодування завданих збитків, тобто захисних захо-

дів людини від наслідків випадкових подій;

- в) випадковий характер настання надзвичайних подій;
- г) економічні відносини, в результаті яких здійснюється акт купівлі-продажу страхових послуг;
- д) формування та використання фондів цільових фінансових ресурсів.

2. Страховий ринок – це:

- а) усі форми надання страхового захисту;
- б) сукупність суб'єктів страхового ринку;
- в) економічні відносини, в результаті яких здійснюється акт купівлі-продажу страхових послуг;
- г) частина фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає страхова послуга, формується попит і пропозиція на неї;
- д) складова частина фінансів, яка пов'язана із визначенням, оцінкою і компенсацію ризиків у суспільному виробництві.

3. Страхування за формою проведення поділяється на:

- а) приватне й кептивне;
- б) державне й урядове;
- в) добровільне і обов'язкове;
- г) майнове та особисте;
- д) комерційне та державне.

4. Посередники страхового ринку України поділяються на такі види:

- а) прямі й непрямі;
- б) приватні й державні;
- в) пропорційні й непропорційні;
- г) державні та комерційні;
- д) комерційні та державні.

5. До прямих посередників страхового ринку належать:

- а) сюрвейєри;
- б) актуарії;

- в) аджастери;
  - г) страхові брокери та страхові агенти;
  - д) аварійні комісари.
6. Який орган здійснює державний нагляд за страховою діяльністю:
- а) Кабінет Міністрів України;
  - б) Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг;
  - в) Верховна Рада;
  - г) Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю в Україні;
  - д) Міністерство фінансів України.
7. Функціонування страхового ринку пов'язане з наступними показниками:
- а) страхове поле, страховий портфель;
  - б) сума страхових резервів;
  - в) сума страхового відшкодування;
  - г) витрати на обслуговування процесу страхування і перестраховування;
  - д) розмір статутного фонду страховика.
8. У яких формах підприємств можуть створюватися страховики в Україні?
- а) юридичні особи, які створені у формі товариств з обмеженою відповідальністю і приватних підприємств;
  - б) юридичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності;
  - в) фізичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності;
  - г) іноземні юридичні особи;
  - д) юридичні особи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю.
9. Що з нижченаведеного належить до учасників страхового ринку:
- а) страховики, страхувальники та страхові посередники;
  - б) промислові підприємства;
  - в) банки;

- г) кредитні спілки;
- д) інвестиційні фонди.

10. У яких формах здійснюється державне регулювання страхової діяльності в Україні?

- а) розробка правил страхування державними органами;
- б) ліцензування страхової діяльності та реєстрації страховиків;
- в) ліцензування страхової діяльності та реєстрації страхувальників;
- г) розробка податкового законодавства;
- д) здійснення перестраховальних операцій.

Установіть відповідність:

№ з/п	Термін	Визначення
1.	Ризик	а) обумовлена частина збитків, яка не відшкодовується страхувальнику у будь-якому випадку, тобто відповідальність страховика визначається розміром збитку за вирахування франшизи
2.	Страхування	б) фізична особа, життя, здоров'я і працездатність якої виступають об'єктом страхового захисту при особистому страхуванні
3.	Умовна франшиза	в) система грошових відносин з приводу формування та використання страхових фондів для забезпечення страхового захисту шляхом створення системи страхових організацій
4.	Безумовна франшиза	г) особа, що одержує страхове відшкодування (при майновому страхуванні) чи страхову суму (при особистому страхуванні), але не є страхувальником чи застрахованим
5.	Страховик	д) наявність потенційних страхувальників певного виду страхування
6.	Страхувальник	е) юридична особа (страхова компанія), яка діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і здійснення виплат з нього страхувальнику чи третій особі, на користь якої укладено договір страхування, при настанні страхового випадку
7.	Застрахований	ж) складова частина фінансів, яка пов'язана із визначенням, оцінкою та компенсацією ризиків у суспільному виробництві

№ з/п	Термін	Визначення
8.	Вигодонабувач	з) обумовлена частина збитків, яка не підлягає відшкодуванню в разі збитків, які нижчі або дорівнюють значенню франшизи, у разі ж перевищення суми збитків значення обумовленої частини збитків виплати здійснюються в повному обсязі
9.	Страховий ринок	і) юридична чи фізична особа, яка на підставі відповідної угоди сплачує страхові внески до страхового фонду та отримує право на страхове відшкодування у разі настання страхового випадку
10.	Страхове поле	к) ймовірність зазнати втрат щодо очікуваної економічної корисності або прямих збитків через появу певної події

Тема 7. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

- 7.1. Сутність та функції фінансового ринку.
- 7.2. Суб'єкти та об'єкти фінансового ринку, його структура.
- 7.3. Цінні папери як інструменти фінансового ринку.
- 7.4. Ринок цінних паперів і особливості його регулювання.
- 7.5. Фондова біржа та її функції.

7.1. Сутність та функції фінансового ринку

Фінансовий ринок є складовою сферою фінансової системи країни.

Фінансовий ринок виступає сферою забезпечення нормального функціонування фінансових відносин у суспільстві. Роль фінансового ринку у сучасній економіці полягає в акумулюванні заощаджень та тимчасового вільних фінансових ресурсів і використанні їх для забезпечення потреби у грошовому капіталі як фізичних осіб, так і підприємницьких структур, організацій та держави. По суті, це частина інфраструктури фінансової системи, яка забезпечує функціонування базової сфери – суб'єктів господарювання

Фінансовий ринок – це сукупність економічних обмінно-розподільчих відносин, пов'язаних з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів, необхідних для здійснення виробничої та фінансової діяльності.

Фінансовий ринок – це економічний простір, на якому формуються та функціонують обмінно-перерозподільчі відносини, що пов'язані з процесами купівлі продажу фінансових ресурсів та фінансових фондів, які набувають відображення в цінних паперах.

Фінансовий ринок – це сукупність соціально-економічних відносин у сфері трансформації тимчасово-вільних грошових у позичковий капітал через кредитно-фінансові інститути на основі попиту та пропозиції.

Відносини обміну пов'язані з переданням одним суб'єктом іншому за

відповідну плату (відсотки, дивіденди тощо) права на постійне чи тимчасове використання фінансових ресурсів. Таке передання можуть здійснюватися прямо чи через фінансових посередників (комерційні банки, інвестиційні фонди та ін.). При безпосередніх взаємовідносинах операції з купівлі-продажу ресурсів є одночасно відносинами обміну (передання права використання), так і перерозподілу цих ресурсів між власником і користувачем. При участі у торгівлі фінансових посередників, відносини з ними продавців і покупців ресурсів є відносинами обміну, а перехід ресурсів від власника до користувача – відносинами перерозподілу.

За організаційною структурою фінансовий ринок являє собою сукупність фінансово-кредитних інститутів, що спрямовують потоки грошових коштів від власників до позичальників і навпаки.

Фінансовий ринок – це елемент ринку ресурсів.

Фінансовий ринок виконує такі функції:

- активна мобілізація вільних фінансових ресурсів;
- ефективний розподіл акумульованого капіталу;
- визначення напрямів використання капіталу в інвестиційній сфері з метою забезпечення високого рівня його доходності;
- формування ринкових цін на фінансові інструменти та послуги;
- здійснення кваліфікованого посередництва між продавцем і покупцем фінансових інструментів;
- створення умов для мінімізації фінансових ризиків;
- прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів у державі.

Головне завдання фінансового ринку полягає у трансформації незадіяних фінансових коштів у позичковий капітал, власник якого надає його іншим особам на встановлений термін на умовах повернення з оплатою певного відсотку.

Економічна роль фінансового ринку полягає в його здатності об'єднати дрібні, розрізнені грошові кошти в інтересах усього суспільного нагрома-

дження. Це дає змогу активно вплинути на концентрацію та централізацію виробництва і капіталу, забезпечити рух фінансових потоків, переливання вільних фінансових фондів (заощаджень) в інвестиції

Держава пов'язана з фінансовим ринком через:

– економічні відносини, що реалізуються в грошовій формі та виникають між державою та іншими суб'єктами ринку з приводу створення, розподілу, перерозподілу та використання вартості ВВП і національного доходу держави;

– позики (зовнішні та внутрішні) шляхом випуску та продажу державних облігацій (ОВДП) для покриття дефіциту державного бюджету.

Зв'язок держави з економічною системою та фінансовим ринком здійснюється за трьома напрямками:

– через податкову систему (бюджетно-податкова або фіскальна політика);

– через державні закупівлі, трансферти, дотації, субвенції, субсидії (державне споживання);

– через позики (внутрішні та зовнішні) на фінансовому ринку шляхом випуску та продажу державних облігацій (ОВДП) для покриття дефіциту державного бюджету.

7.2. Суб'єкти та об'єкти фінансового ринку, його структура

Структура фінансового ринку розглядається в декількох аспектах: відповідно до часової, інституціональної ознак, а також за групами та видами фінансових активів.

За часовою ознакою фінансовий ринок поділяється наступним чином (рис. 7.1):

1. ***Грошовий ринок*** – це ринок короткострокових капіталів (на термін до одного року) або грошових коштів, що виступають у платіжних засобах. У структурі грошового ринку виділяють:

– *обліковий ринок* – це ринок, на якому під час укладання угод в обігу

перебувають високоліквідні активи (векселі, чеки);

– *міжбанківський ринок* – це ринок, на якому залучаються та розміщуються міжбанківські кредити, у тому числі кредити НБУ та комерційних банків;

– *валютний ринок* – це ринок, який обслуговує внутрішній та міжнародний платіжний оборот за допомогою обміну однієї валюти на іншу у формі купівлі-продажу;

– *ринок короткострокових кредитно-депозитних операцій* (термін до одного року).

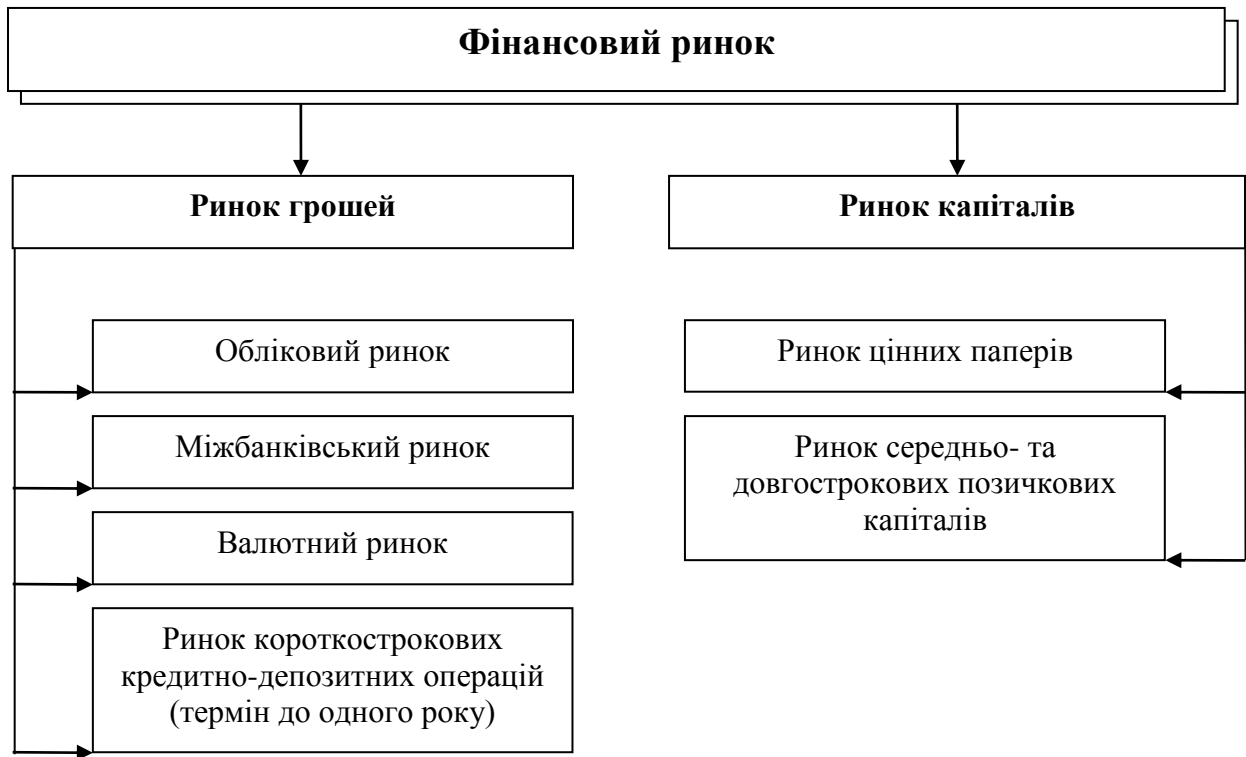

Рис. 7.1. Структура фінансового ринку за часовою ознакою

2. *Ринок капіталів* – це ринок середньо- та довгострокових капіталів або грошових коштів (на термін більше одного року), що представляють інвестиційний фактор розвитку економіки. У структурі ринку капіталів виділяють:

– *ринок цінних паперів* – це ринок, здійснюється емісія, купівля-продаж цінних паперів, формується ціна на них;

– *ринок середньо- та довгострокових кредитів* – це ринок, на якому купуються грошові кошти (кредитні ресурси) на тривалий строк (більше одного року), які використовуються для вкладень в основний та оборотний капітал.

Фінансовий ринок в інституціональному розрізі складається з таких складових: кредитно-фінансові інститути (фінансові посередники) – банки та інші небанківські фінансово-кредитні установи, а також ринок цінних паперів, який поділяється на первинний (нові емісії цінних паперів) та вторинний, який в свою чергу поділяється на біржовий та позабіржовий (рис. 7.2).

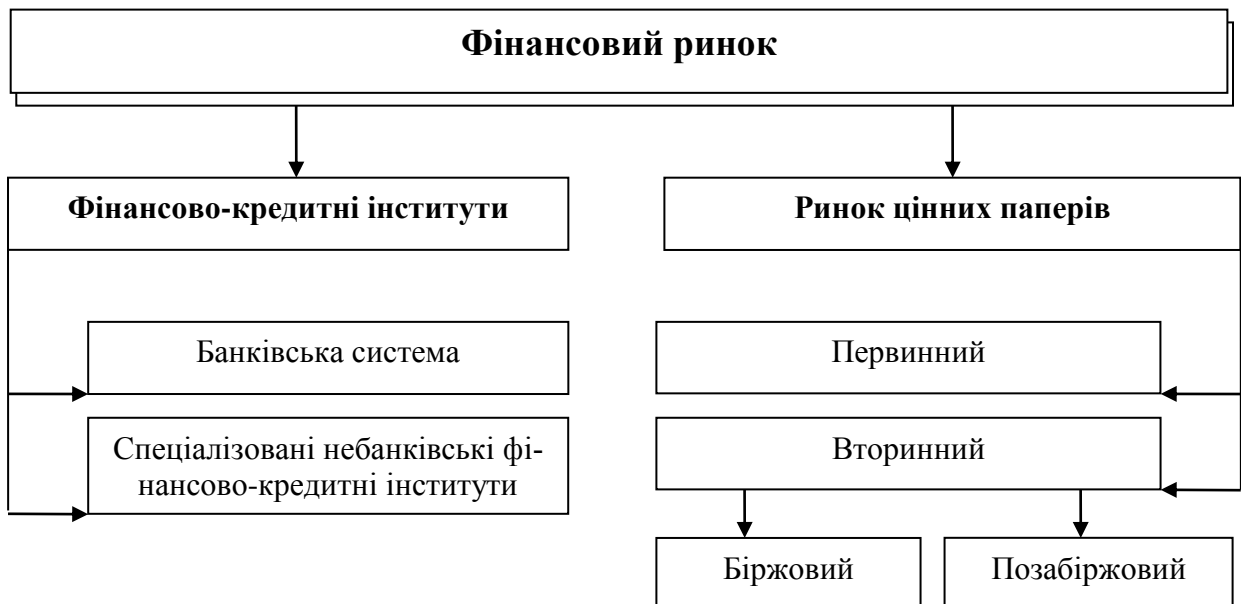

Рис. 7.2. Структура фінансового ринку за інституціональною ознакою

В основі структуризації фінансового ринку також використовується критерій виду фінансового активу. Відповідно до цього підходу у структурі фінансового ринку виділяють грошовий ринок, валютний ринок, ринок капіталів, ринок цінних паперів, страховий ринок та ринок нерухомості.

Грошовий ринок, в свою чергу, включає ринок короткострокових депозитно-кредитних інструментів, обліковий ринок, ринок короткострокового міжбанківського кредиту та ринок касових і розрахункових операцій (трансфертних операцій).

Валютний ринок складається з ринків різних валют, ринку форвардних операцій, ринку ф'ючерсних операцій, ринку опціонів, ринку операцій «своп» і ринку операцій «спот».

Ринок капіталів складається із ринку середньо- та довгострокового банківського та міжбанківського кредиту, а також ринку інвестиційних інструментів.

Ринок цінних паперів, в свою чергу, включає ринок корпоративних цінних паперів, ринок державних та муніципальних цінних паперів та ринок похідних інструментів (деривативів).

Страховий ринок складається з ринку особистого страхування, ринку майнового страхування та ринку страхування відповідальності.

Ринок нерухомості включає ринок житла, ринок земельних ділянок під будівництво та ринок нерухомості для ведення підприємницької діяльності.

Основними суб'єктами фінансового ринку виступають суб'єкти господарювання, домашні господарства, держава, місцеві органи влади.

Залежно від змісту діяльності суб'єкти фінансового ринку та сегменту фінансового ринку поділяються на групи:

1) на ринку позичкових капіталів:

- *кредитори* – надають позичку в тимчасове користування під процент;
- *позичальники* – отримують позику під певні гарантії щодо її повернення та за плату у формі відсотка;

2) на ринку цінних паперів:

- *емітенти* – залучають фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів;
- *інвестори* – вкладають грошові кошти в різні види цінних паперів з метою отримання доходу (проценти, дивіденди, приріст курсової вартості цінних паперів).

Усіх інвесторів можна розділити за критерієм статусу – індивідуальні інвестори, до яких відносяться підприємства і фізичні особи, та інституціона-

льні інвестори – фінансово-інвестиційні інститути. Залежно від мети інвестування розрізняють стратегічних інвесторів, які купують контрольний пакет для здійснення стратегічного управління підприємством, та портфельних інвесторів – купують цінні папери виключно з метою отримання доходу.

3) на валютному ринку:

- *продавці валюти* – основними продавцями валюти є держава з метою реалізації частини валютних резервів, комерційні банки, які здійснюють цю діяльність відповідно до ліцензії на здійснення валютних операцій, підприємства, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність з метою реалізації на ринку валютної виручки за експортовану продукцію, фізичні особи, які реалізують наявну валюту через обмінні валютні пункти;
- *покупці валюти* – основними покупцям є ті ж самі суб'єкти, що й продавці: держава з метою формування валютних резервів, комерційні банки, підприємства, що здійснюють придбання валюти з метою розрахунків з іноземними постачальниками, фізичні особи, які купують наявну валюту через обмінні валютні пункти;

4) на страховому ринку:

- *страховики* – страхові компанії, юридичні особи, які діють на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і здійснення виплат з нього страхувальнику чи третій особі, на користь якої укладено договір страхування, при настанні страхового випадку;
- *страхувальники* – юридичні чи фізичні особи, які на підставі відповідної угоди сплачують страхові внески до страхового фонду та отримують право на страхове відшкодування у разі настання страхового випадку;

5) на ринку золота:

- *продавці дорогоцінних металів та каміння* – в ролі продавців дорогоцінних металів та каміння виступають: держава, яка реалізує

частину свого золотого запасу, комерційні банки, які реалізують частину своїх золотих авуарів (активів), і юридичні та фізичні особи у разі необхідності реінвестування коштів які були раніше вкладені в цей вид активів;

- *покупці дорогоцінних металів та каміння* – ті ж самі суб'єкти, що й продавці: держава з метою формування золотого запасу, комерційні банки при формуванні золотих авуарів (активів), і юридичні та фізичні особи у разі інвестування коштів в золото як актив.

Окрім того, суб'єкти фінансового ринку формують *інфраструктуру фінансового ринку*:

- професійні учасники – торговці цінними паперами та іншими інструментами фінансового ринку;
- організатори торгівлі – фондові біржі та позабіржові торговельні системи;
- посередники в торговельних угодах – брокери та дилери;
- посередницькі фінансові інститути – комерційні банки, небанківські депозитні установи, кредитні асоціації, спілки, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні компанії, інвестиційні фонди, ломбарди, лізингові та факторингові компанії;
- реєстратори, зберігачі цінних паперів, депозитарії;
- інформаційно-аналітичні інститути.

Об'єктами фінансового ринку є різні інструменти фінансового ринку (цінні папери, позичкові угоди, валютні цінності та ін.), в яких набувають відображення тимчасово вільні фонди фінансових ресурсів, що трансформуються в позичковий капітал за допомогою фінансових інститутів.

Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

Фінансові інструменти характеризуються великою різноманітністю:

1. *відповідно до сегменту фінансового ринку*:

- інструменти грошового ринку;
- інструменти кредитного ринку;
- інструменти валютного ринку;
- інструменти страхового ринку;
- інструменти ринку золота;

2. *за терміном обігу:*

- короткострокові фінансові інструменти – обслуговують грошовий ринок;
- короткострокові фінансові інструменти – обслуговують ринок капіталу;

3. *за характером фінансових зобов'язань:*

- інструменти, наступні фінансові зобов'язання за якими не виникають – є предметом фінансової операції, при їх передачі продавці не несуть додаткових фінансових зобов'язань перед покупцем (валютні цінності, золото та ін.);
- боргові фінансові інструменти – характеризують кредитні відносини між покупцем та продавцем, зобов'язуючи боржника погасити у визначені терміни їх номінальну вартість і сплатити додаткову винагороду (облігації, чеки, векселі);
- пайові фінансові інструменти – підтверджують право власника на частку в статутному фонді підприємства і на отримання відповідного доходу (акції, інвестиційні сертифікати та ін.);

4. *за пріоритетною значимістю:*

- первинні фінансові інструменти – цінні папери, випущені в обіг емітентом і підтверджують прямі майнові права або відносини кредиту (акції, облігації, чеки, векселі);
- вторинні фінансові інструменти (деривативи) – цінні папери, які підтверджують право або зобов'язання їх власника купити чи продати первинні цінні папери, які обертаються, валюту, товари або нематеріальні активи у майбутньому на попередньо визначене

них умовах (опціони, свопи, ф'ючерсні та форвардні контракти);

5. за характером доходів:

- фінансові інструменти з фіксованим доходом – дохід не залежить від кон'юктурних коливань ставки відсотка (норми прибутку на капітал) на фінансовому ринку;
- фінансові інструменти з невизначеним доходом – фінансові інструменти, рівень доходності яких може змінюватись залежно від фінансового стану емітента (прості акції) або у зв'язку зі зміною кон'юктури фінансового ринку (боргові фінансові інструменти з плаваючою ставкою, «прив'язаної» до певної ставки (libor, ribor та ін.), курсу твердої валюти тощо);

б. за рівнем ризику:

- безризикові фінансові інструменти – термін «безризикові» є умовним, оскільки ці інструменти слугують точкою відліку вимірювання ризикованості інших фінансових інструментів, такими інструментами є державні короткострокові цінні папери, короткострокові депозитні сертифікати найбільш надійних банків, тверда іноземна валюта, золото;
- фінансові інструменти з низьким рівнем ризику – короткострокові боргові фінансові інструменти, які обслуговують грошовий ринок, виконання зобов'язань за якими гарантовано стійким фінансовим станом і надійною репутацією позичальника;
- фінансові інструменти з високим рівнем ризику – фінансові інструменти, рівень ризику за якими перевищує середньоринковий;
- фінансові інструменти з дуже високим рівнем ризику – фінансові інструменти, які характеризуються найвищим рівнем ризику і використовуються для здійснення найбільш ризикованих спекулятивних операцій на фінансовому ринку (акції венчурних підприємств, облігації з високим рівнем процента, опціонні та ф'ючерсні контракти та ін.).

7.3. Цінні папери як інструменти фінансового ринку

Цінні папери як інструменти фінансового ринку являють собою документи-свідчення про боргове зобов'язання або право власності.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фінансовий ринок» **цінні папери** – це документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам.

Статус цінного папера визначається рядом ознак:

– *цінні папери є грошовими документами*, що мають офіційний характер, тобто випуск цінних паперів обумовлює виникнення певних відносин між емітентом і власником цінних паперів;

– *цінні папери є документами, що свідчать про вкладення коштів*;

– *цінні папери – це документи, де відбиваються вимоги до реальних активів*;

– *цінні папери приносять дохід*, що робить їх для їх власника капіталом.

Цінні папери мають ряд властивостей:

– *ліквідність* – можливість їх обміну на гроші в різних формах (погашення (викуп цінних паперів емітентом за номінальною вартістю з виплатою обумовленого доходу), купівля-продаж);

– *серійність* – випуск цінних паперів відбувається серіями чи однорідними групами;

– *стандартність* – цінні папери одного типу повинні мати стандартний зміст (стандартна форма, стандартність прав, наданих цінним папером, стандартність термінів дії та ін.);

Стандартність тісно пов'язана із серійністю і робить цінний папір масовим однотипним товаром.

– *участь в цивільному обігу* – цінні папери є не тільки об'єктом купівлі-

продажу, а й об'єктом інших операцій (застава, дарування, позика, передача в спадщину);

– *обіговість* – полягає у здатності цінних паперів бути предметом купівлі-продажу (акції, облігації) або платіжним інструментом (чеки, векселі та ін.);

– *ринковий характер* – цінні папери існують як особливий товар, і тому повинні мати свій ринок, у даному випадку це ринок цінних паперів.

Існують різні **види цінних паперів**:

1) за походженням:

– *основні (первинні) цінні папери* – до цього виду відносяться цінні папери, в основі яких лежить майнове право на який-небудь актив – товар, гроші, майно, ресурси та ін.;

– *похідні цінні папери* – на відміну від основних цінних паперів до цього виду відносяться цінні папери на ціновий актив, тобто ціни таких товарів, як зерно, нафта, золото, цінні папери, валюта;

2) за цивільними правовідносинами, що опосередковують цінні папери:

– *боргові цінні папери* – до цього виду відносяться цінні папери, які опосередковують відносини позики – облігації та векселі;

– *цінні папери-титули власності* – такі цінні папери засвідчують право власності їх тримачів на активи – прості та привілейовані акції;

3) за терміном:

– *строкові цінні папери* – цінні папери, що мають встановлений при їхньому випуску термін існування, при цьому слід розрізняти коротко-, середньо- і довгострокові цінні папери;

– *безстрокові цінні папери* – термін обігу цінних паперів цього виду нічим не регламентований або існують вічно (акції), дата випуску не позначена при випуску цінних паперів;

4) за типом використання:

– *інвестиційні цінні папери* – цінні папери, які є об'єктом вкладення

капіталу (акції, облігації, ф'ючерсні контракти);

– *неінвестиційні цінні папери* – цінні папери, які обслуговують грошові розрахунки (чеки, векселі);

5) за порядком вкладення:

– *цінні папери на пред'явника* – цінні папери, ім'я власника яких не фіксується, обіг таких цінних паперів здійснюється шляхом простої передачі від однієї особи до іншої;

– *іменні цінні папери* – цінні папери містять ім'я власника, що реєструється в спеціальному реєстрі;

– *ордерні цінні папери* – є підвидом іменних цінних паперів і передаються іншій особі шляхом здійснення на них передатного напису (індосаменту);

6) за характером обігу:

– *ринкові цінні папери* – цінні папери, які вільно продаються і купуються на ринку;

– *неринкові цінні папери* – цінні папери, обіг яких може бути обмеженим – їх можна продавати тільки особі, яка їх випустила, або можна продавати тільки через визначений термін;

7) за гарантованістю доходу:

– *доходні цінні папери* – цінні папери, для яких розмір доходу є встановленим;

– *недоходні цінні папери* – цінні папери, у яких не обумовлюється розмір доходу;

8) за формою випуску:

– *емісійні цінні папери* – цінні папери, які випускаються великими серіями у великій кількості і всередині кожної серії всі цінні папери є ідентичні;

– *неемісійні цінні папери* – цінні папери, які випускаються поштучно або невеликими серіями;

9) за формою існування розрізняють *документарні* і *бездокументарні*

(електронні) цінні папери;

- 10) за типом емітента цінні папери поділяються на *державні* і *недержавні*, до яких відносять корпоративні та приватні цінні папери;
- 11) за ступенем ризику розрізняють *ризикові*, *низько--* та *безризикові* цінні папери.

В системі суспільного відтворення **цінні папери виконують ряд функцій:**

– виступають регулятором економіки: забезпечують приплив капіталу в одні галузі і відплив капіталу з інших. Цінні папери підприємств перспективних і дохідних галузей завжди мають попит;

– є знаряддям мобілізації фінансових ресурсів і гнучким інструментом інвестування коштів;

– виконують інформаційну функцію: курси цінних паперів (котирування, біржові ціни на цінні папери) є барометрами змін в економічному та політичному житті країни.

Українським законодавством визначено поділ цінних паперів на емісійні та неемісійні.

До емісійних цінних паперів належать:

- акції;
- облігації підприємств;
- облігації місцевих позик;
- державні облігації України;
- іпотечні сертифікати;
- іпотечні облігації;
- сертифікати фондів операцій з нерухомістю;
- інвестиційні сертифікати;
- казначейські зобов'язання України.

Цінні папери, що не належать до емісійних цінних паперів, можуть бути визнані такими Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1) **пайові цінні папери** – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів), надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента.

До пайових цінних паперів відносяться:

- *акції* – це цінні папери без визначеного часу обігу, що засвідчують участь його власника у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджують членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дають власнику право на одержання прибутку у формі дивіденду, а також на участь у розподілі майна в разі ліквідації акціонерного товариства.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» акція – це іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством.

- *інвестиційні сертифікати* – це цінні папери, які випускаються виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дають право їх власнику на отримання доходу у вигляді дивідендів;

2) **боргові цінні папери** – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання.

До боргових цінних паперів відносяться:

- *облігації* – це цінні папери, які засвідчують внесення власником певних коштів і підтверджують зобов'язання емітента відшкодувати власнику номінальну вартість такого цінного папера в передбачений у ньому термін і з виплатою фіксованого відсотка. Розрізняють наступні види облігацій:

1. облігації підприємств – підтверджують зобов'язання емітента за

ними та не дають право на участь в управлінні емітентом;

2. державні облигації України:

а) облигації внутрішніх державних позик України – це державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облигацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облигацій;

б) облигації місцевих позик – облигації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик;

– *казначейські зобов'язання України* – це державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України;

– *ощадні (депозитні) сертифікати* – це цінні папери, які підтверджують суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання с плинном встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав;

– *векселі* – це цінні папери, які посвідчують безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю);

3) іпотечні цінні папери – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів;

4) приватизаційні цінні папери – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) **похідні цінні папери** – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

б) **товаророзпорядчі цінні папери** – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

7.4 Ринок цінних паперів і особливості його регулювання

Як вже зазначалося цінні папери мають ринковий характер, що означає функціонування спеціального ринку для них – ринку цінних паперів.

Ринок цінних паперів – це сукупність економічних відносин з приводу випуску та обігу цінних паперів між його учасниками.

Ціль функціонування ринку цінних паперів: акумуляція фінансових ресурсів та забезпечення можливості їх перерозподілу шляхом здійснення різних операцій з цінними паперами учасниками ринку.

Ринок цінних паперів виконує функції:

1. **Загальноринкові**, тобто властиві кожному ринку і в тому числі ринку цінних паперів:
  - *комерційна* – операції на цьому ринку дають можливість отримати прибуток;
  - *цінова* – забезпечується процес формування цін та їх постійний рух;
  - *регулююча* – ринок створює правила торгівлі та участі в ній, органи контролю та управління та ін.;
  - *інформаційна* – ринок доводить до своїх учасників інформацію про об'єкти торгівлі та її учасників;
2. **Специфічну**, до якої передусім відносять перерозподільчу, яка ділиться на підфункції:
  - перерозподіл коштів між галузями та сферами економіки;
  - переведення заощаджень населення з непродуктивної у продуктивну форму;

- фінансування дефіциту бюджету на неінфляційній основі.

Ринок цінних паперів структурується за декількома ознаками:

– *за видом цінних паперів* – ринок акцій, ринок облігацій, ринок векселів та ін.;

– *за типом емітента* – ринок державних цінних паперів, ринок корпоративних цінних паперів;

– *за територіальною ознакою* – національний та регіональні; національні та міжнародний;

– *за стадіями торгівлі:*

1. первинний ринок – це придбання цінних паперів їх першими власниками;
2. вторинний ринок – це обіг раніше випущених цінних паперів, сукупність операцій купівлі-продажу або інших форм переходу цінних паперів від одного власника до іншого протягом всього терміну існування цінних паперів;

– *за місцем торгівлі:*

1. біржовий – торгівля ведеться за правилами біржі і тільки між біржовими посередниками;
2. позабіржовий – охоплює угоди, що укладаються поза біржами.

Державне регулювання ринку цінних паперів включає:

– законодавчі та підзаконні акти – Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» та нормативно-правові документи Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

– органи державного управління, що забезпечують пряме втручання у діяльність суб'єктів ринку цінних паперів, – в Україні спеціальним виконавчим органом, який контролює дотримання законодавства щодо фондового ринку його учасниками є Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР), яка створена у 1992 році.

ДКЦПФР виконує наступні функції:

- 1) наглядові:

- реєстрація емісій цінних паперів;
- ліцензування діяльності учасників фондового ринку;
- збір та аналіз звітності учасників ринку цінних паперів;

2) контрольні:

- контрольно-ревізійна діяльність на основі здійснення планових і позапланових перевірок учасників ринку;
- контроль за реєстрацією акціонерів на загальних зборах акціонерів шляхом призначення уповноважених осіб та ін.

Окрім того ринок цінних паперів характеризується наявністю *саморегулювального механізму*. Сутність саморегулювання полягає в тому, що держава віддає частину своїх повноважень та функцій щодо нагляду та регулювання ринку для того, щоб самі професійні учасники встановлювали для себе правила і здійснювали контроль за їх виконанням.

Відповідно до Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» *саморегулювальною організацією* – це добровільне об'єднання професійних учасників ринку цінних паперів, яке не має на меті одержання прибутку, створене з метою захисту інтересів своїх членів, інтересів власників цінних паперів та інших учасників ринку цінних паперів та зареєстроване Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Традиційними функціями саморегулювальних організацій є:

- розробка обов'язкових правил і стандартів професійної діяльності на ринку цінних паперів;
- здійснення професійної підготовки кадрів;
- встановлення вимог, обов'язкових для роботи на даному ринку;
- інформаційна діяльність на ринку;
- представлення інтересів учасників ринку в органах державного управління.

В Україні до саморегулювальних організацій відносяться біржі: Українська фондова біржа, Донецька фондова біржа, Українська міжбанківська фондова біржа, Придніпровська фондова біржа, Київська міжнародна фондова біржа, а

також асоціації: Професійна асоціація реєстраторів та депозитаріїв, Асоціація „Перша фондова торговельна система”, Українська асоціація інвестиційного бізнесу та Асоціація „Українські фондові торговці”.

7.5 Фондова біржа та її функції

Фондова біржа є особливим посередником на ринку цінних паперів, виступаючи центром торгівлі ними.

Фондова біржа як елемент інфраструктури фінансового ринку виконує наступні функції:

- *посередницьку* – фондова біржа створює достатні й всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам;
- *індикативну* – відбувається оцінка вартості й привабливості цінних паперів, виходячи з інформації про їх котирування;
- *регулятивну* – виражається в організації торгівлі цінними паперами на основі встановлення вимог до емітентів, правил укладання та виконання угод, механізму контролю за діяльністю суб’єктів біржової торгівлі.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» для здійснення своєї діяльності фондові біржі повинні підтримувати власний капітал в розмірі, не меншому ніж 3 мільйони гривень, а для фондових бірж, що здійснюють кліринг та розрахунки, – не меншому ніж 6 мільйонів гривень.

В Україні фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі товариства (крім повного, командитного товариства і товариства з додатковою відповідальністю) або дочірнього підприємства об’єднання торговців цінними паперами.

Прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками).

Фондова біржа утворюється не менше, ніж двадцятьма засновниками-торговцями цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку, або їх об’єднанням, що налічує

не менше ніж двадцять торговців цінними паперами. Частка одного торговця цінними паперами не може бути більшою ніж 5 відсотків статутного капіталу фондової біржі.

Членами фондової біржі можуть бути виключно торговці цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку та взяли на себе зобов'язання виконувати всі правила, положення і стандарти фондової біржі.

Фондова біржа має право провадити діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку з моменту отримання ліцензії Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Існують **наступні види бірж**:

- *замкнута* – у торгах можуть брати участь тільки члени біржі;
- *біржа з вільним доступом відвідувачів* – угоди здійснюються посередниками.

Фондові біржі відіграють надзвичайно важливу роль як в економічній, так і у фінансовій системі країн, оскільки через них проходять фінансові ресурси, до яких мають доступ тільки найбільш потужні, надійні та стабільні емітенти. Окрім того, фондові біржі не можуть адміністративно впливати на грошові потоки: наміри учасників торгівлі визначаються виключно біржовими котируваннями цінних паперів.

Найбільш потужними фондовими біржами в світі є фондові біржі в Нью-Йорку, Токіо, Лондоні, Парижі, Франкфурті-на-Майні, Копенгагені.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає економічна сутність фінансового ринку?
2. Які функції виконує фінансовий ринок?
3. За якими ознаками структурується фінансовий ринок?
4. Назвіть та охарактеризуйте основних суб'єктів фінансового ринку.
5. Які інструменти використовуються на фінансовому ринку?
6. У чому полягає призначення ринку цінних паперів?

7. Охарактеризуйте первинний і вторинний фондовий ринок.
8. З яких структурних компонентів складається ринок цінних паперів?
9. Які види цінних паперів Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
10. Які механізми регулювання ринку цінних паперів використовуються у світовій практиці?
11. У чому полягає роль саморегулювних організацій?
12. Які функції виконує фондова біржа?

Семінарське заняття 7

Мета: поглиблення теоретичних знань про сутність, структуру і регулювання фінансового ринку, особливості діяльності суб'єктів фінансового ринку, застосування інструментів фінансового ринку, діяльність фондової біржі

План

1. Фінансовий ринок: сутність, його функції, економічна роль.
2. Структуризація фінансового ринку за часовою ознакою та в інституціональному розрізі, за групами та видами фінансових активів.
3. Суб'єкти фінансового ринку в розрізі його сегментів.
4. Елементи інфраструктури фінансового ринку.
5. Фінансові інструменти як об'єкти фінансового ринку, їх класифікація.
6. Цінні папери як інструменти фінансового ринку, їх ознаки, властивості, функції.
7. Види цінних паперів. Емісійні та неемісійні цінні папери.
8. Ринок цінних паперів: функції, види, державне регулювання і саморегульований механізм. Особливості діяльності та функції саморегульованих організацій.
9. Фондова біржа, її статус та функції.

Питання для обговорення

1. Сутність фінансового ринку, відносини обміну та перерозподілу у фінансовій сфері.
2. Які функції виконує фінансовий ринок? У чому полягає його головне завдання та економічна роль?
3. Охарактеризуйте канали зв'язку держави з фінансовим ринком.
4. Охарактеризуйте сегменти фінансового ринку відповідно до різних підходів.
5. Що виступає об'єктами фінансового ринку? Наведіть приклади об'єктів для різних сегментів фінансового ринку.

6. Охарактеризуйте особливості діяльності суб'єктів фінансового ринку.
7. Які суб'єкти фінансового ринку формують його інфраструктуру?
8. Дайте визначення фінансового інструмента. Які види фінансових інструментів Ви знаєте? У чому їх особливості?
9. Охарактеризуйте сутність цінних паперів. Які ознаки і властивості вони мають?
10. Які функції виконують цінні папери?
11. Наведіть класифікацію цінних паперів. Розкрийте особливості видів цінних паперів.
12. Види цінних паперів, які визначено в українському законодавстві.
13. У чому полягає значення і роль функціонування ринку цінних паперів?
14. За якими критеріями проводиться сегментація ринку цінних паперів?
15. Які аспекти та заходи включає державне регулювання ринку цінних паперів?
16. Які функції та завдання покладено на Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку?
17. У чому полягає сутність саморегулівного механізму ринку цінних паперів? Які саморегулівні організації Вам відомі? Які функції вони виконують?
18. Охарактеризуйте статус фондової біржі. Які функції в системі фінансового ринку вона виконує?
19. Охарактеризуйте правові основи створення та функціонування фондової біржі.

Проблемні питання

1. Порівняльна характеристика акцій та облігацій.
2. Цілі суб'єктів ринку цінних паперів.
3. Особливості діяльності основних економічних суб'єктів (домашні господарства, суб'єкти господарювання, держава та місцеві органи влади) як учасників фінансового ринку на різних його сегментах.
4. Фондовий ринок в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку.

Питання для самостійного опрацювання

1. Види акцій.
2. Класифікація облігацій.
3. Порядок обігу простих і переказних векселів.
4. Ринок фінансових послуг як складова фінансового ринку.

Теми рефератів

1. Порядок випуску та обігу інвестиційних сертифікатів.
2. Державне регулювання фінансового ринку в Україні.
3. Біржовий та позабіржовий фінансовий ринок.
4. Загальна характеристика фінансового ринку України.
5. Проблеми становлення і перспективи розвитку фінансового ринку України.
6. Особливості функціонування фінансового ринку в розвинутих країнах.
7. Роль ринку цінних паперів в економічній системі країни.

Практичне заняття 4

Мета: набуття практичних навичок щодо визначення номінальної ціни та курсу акцій і облігацій, а також загальної та додаткової прибутковості цінних паперів

План

1. Визначення курсу та прибутковості акцій.

2. Визначення курсу та прибутковості облігацій.

Практичні завдання

1. Визначення курсу та прибутковості акцій

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Номінальна ціна акції визначається за формулою:

$$НЦ_a = \frac{СК}{K_a},$$

де $НЦ_a$ – номінальна ціна акції;

$СК$ – статутний капітал;

K_a – кількість акцій.

Поточна прибутковість акції визначається за формулою:

$$ПП_a = \frac{ДД}{ВП_a},$$

де $ПП_a$ – поточна прибутковість акції;

$ДД$ – дивідендний дохід;

$ВП_a$ – вартість придбання акцій

Курс акції визначається за формулою:

$$КА = \frac{ВА_p}{ВА_n},$$

де $КА$ – курс акції;

$ВА_p$ – вартість акції ринкова;

$ВА_n$ – вартість акції номінальна.

Середній курс акції визначається за формулою:

$$CK_a = BA_n \cdot \frac{D}{BB},$$

де CK_a – середній курс акції;

D – дивіденди;

BB – банківський відсоток.

Сума дивідендів на одну акцію визначається за формулою:

$$D_a = \frac{D\Phi}{K_a},$$

де D_a – дивіденд на акцію;

$D\Phi$ – дивідендний фонд;

K_a – кількість акцій.

Сума дивідендів за привілейованою акцією визначається за формулою:

$$D_{na} = \frac{B_{na} \cdot \Phi CД}{K_{na}},$$

де D_{na} – дивіденди за привілейованою акцією;

B_{na} – вартість привілейованої акції;

$\Phi CД$ – фіксована ставка дивіденду за привілейованою акцією

K_{na} – кількість привілейованих акцій.

Ставка дивідендів за простою акцією визначається за формулою:

$$CД_{за} = \frac{D_{за}}{K_{за}},$$

де $D_{за}$ – дивіденди за простою акцією;

$K_{за}$ – кількість простих акцій.

Додаткова прибутковість акції визначається за формулою:

$$ДП_a = \frac{КЦ_a - BA_n}{BA_n} * 100\%,$$

де $ДП_a$ – додаткова прибутковість акцій;

$КЦ_a$ – курсова ціна акцій.

Завдання 1. Акція номіналом 450 грн придбана на фондовій біржі за 820 грн і через два роки продана за 1035 грн. Ставка дивідендів – 13%. Визначте дивіденд, сукупний дохід і сукупну прибутковість.

Завдання 2. Акція придбана за номінальною вартістю – 650 грн. Ставка дивідендів – 14,5% річних. Ставка банківського відсотка – 18%. Визначте середній курс акцій.

Завдання 3. Акція придбана за номінальною вартістю – 150 грн. Ставка дивідендів – 23%. Через рік курс акції понизився на 17%, і інвестор її продав. Визначте сукупну прибутковість акції.

Завдання 4. Акція номінальною вартістю 560 грн придбана на фондовій біржі за 968 грн і через рік продана, що забезпечило власнику повернення 40% початково інвестованих коштів. Ставка дивідендів – 23%. Визначте курс акції на момент продажу.

Завдання 5. Акціонерним товариством зареєстровано 8700 звичайних акцій, з яких 6890 було продано. Через декілька місяців товариство викупило в інвесторів 1850 акцій. Згідно рішення зборів акціонерів дивідендний фонд за результатами звітного року склав 32,5% чистого прибутку – 330 тис. грн. Визначте суму чистого прибутку та дивідендів в розрахунку на одну акцію.

Завдання 6. Статутний капітал акціонерного товариства «Вимпел» у розмірі 20 млн. грн. розподілений на 900 звичайних і 100 привілейованих акцій. Фіксована ставка дивіденду за привілейованими акціями – 20,0%. Обсяг прибутку до розподілу між акціонерами становить 1,5 млн. грн. Визначте суму дивідендів, яку одержали власники звичайних і привілейованих акцій.

Завдання 7. Курсова ціна акції, розміщеної за номіналом 248 грн у пе-

рший півтора роки після емісії становила 380 грн. Визначте додаткову прибутковість цінного папера.

Завдання 8. Усі 78,67 тис. акцій акціонерного товариства номіналом 10 грн. випущені у бездокументарній формі і є простими та іменними. Визначте прибутковість та дивіденд на одну акцію.

Показники діяльності акціонерного товариства

№ з/п	Показники	Рік		
		1-й	2-й	3-й
1	Чистий прибуток, тис. грн.	4 992,40	3 224,30	5 179,60
2	Дивідендний потік, тис. грн.	1 586,00	7 48,10	939,80

Завдання 9. Чистий прибуток акціонерного товариства у звітному році становить 725 тис. грн. На виплату дивідендів збори акціонерів вирішили спрямувати 27% чистого прибутку. Загальна кількість акцій – 8200, у тому числі 1400 привілейованих акцій номіналом 130 грн з фіксованим розміром дивідендів 15% до їх номінальної вартості. Розрахуйте дивідендів за простими і привілейованими акціями товариства.

2. Визначення курсу та прибутковості облігацій

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Курс облігації визначається за формулою:

$$K_o = \frac{N(1 + nd)}{1 + ni},$$

де K_o – курс облігації;

N – номінальна вартість n -відсоткової облігації;

d – строк до погашення облігації, років;

i – рівень позичкового відсотка на момент перепродажу.

Завдання 10. Облігація придбана за номіналом – 760 грн. Ставка купонного доходу – 18% при рівні позичкового процента 11%. На момент перепродажу облігації рівень позичкового процента піднявся на 3,5%. Визначте

курс облігації на момент перепродажу за умови, що до її погашення залишилося 2 роки. Обчисліть загальний дохід другого покупця, коли настане строк погашення облігації.

Завдання 11. Облігація придбана за ціною 106 грн терміном на 2 роки. Нарахування відсотків відбувається за ставкою 21% річних за умовою, що відсотки і номінал погашаються в кінці періоду. Визначте прибутковість облігації.

Завдання 12. Інвестор придбав за номіналом нову 10-відсоткову облігацію вартістю 5000,00 грн. за рівня позичкового процента 10,0%. На момент перепродажу облігації рівень позичкового процента знизився до 7,0%. Знайдіть курс облігації на момент перепродажу за умови, що до її погашення залишилося 2 роки. Визначте загальний дохід другого покупця, коли настане строк погашення облігації. **Це завдання прибрати**

Тести

1. Фінансовий ринок поділяється на:
  - а) ринок грошей та ринок капіталів;
  - б) страховий ринок;
  - в) фондовий ринок;
  - г) валютний ринок;
  - д) інвестиційний ринок.
2. Грошовий ринок поділяється на:
  - а) фондовий;
  - б) міжбанківський;
  - в) страховий ринок;
  - г) обліковий;
  - д) валютний ринок та ринок короткострокових кредитно-депозитних операцій.

3. Основними суб'єктами фінансового ринку є:
- а) населення та суб'єкти господарювання;
  - б) ринок цінних паперів;
  - в) комерційні банки;
  - г) фондова біржа;
  - д) підприємства, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.
4. Цінні папери виконують наступні функції:
- а) соціальну, економічну;
  - б) розподільчу, регулятивну, контрольну;
  - в) інформаційну, інвестиційну, регулятивну;
  - г) превентивну, контрольну;
  - д) фіскальну, регулятивну.
5. До пайових цінних паперів відносяться:
- а) акції та облігації;
  - б) векселі;
  - в) облігації та депозитні сертифікати;
  - г) акції та ощадні сертифікати;
  - д) акції та інвестиційні сертифікати.
6. До боргових цінних паперів відносяться:
- а) інвестиційні сертифікати;
  - б) акції;
  - в) облігації та векселі;
  - г) депозитні сертифікати;
  - д) казначейські зобов'язання.
7. Юридична особа, яка випустила в обіг цінні папери, є:
- а) депозитарієм;
  - б) дилером;
  - в) емітентом;
  - г) інвестором;
  - д) реєстратором.

8. Який орган здійснює державний нагляд за діяльністю фондового ринку:
- а) Кабінет Міністрів України;
  - б) Верховна Рада;
  - в) Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю в Україні;
  - г) Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
  - д) Міністерство фінансів.
9. Існують наступні види бірж:
- а) державна, комерційна;
  - б) регіональна, державна;
  - в) замкнута та з вільним доступом відвідувачів;
  - г) закрита, відкрита;
  - д) національна, міжнародна.
10. Фондова біржа виконує основні наступні функції:
- а) посередницьку, регулятивну;
  - б) контрольну, превентивну;
  - в) фіскальну, регулятивну;
  - г) розподільчу, контрольну;
  - д) соціальну, економічну.

Установіть відповідність:

№ з/п	Термін	Визначення
1.	Фінансовий ринок	а) фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюється операції на фінансовому ринку
2.	Грошовий ринок	б) документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам

№ з/п	Термін	Визначення
3.	Ринок капіталів	в) добровільне об'єднання професійних учасників ринку цінних паперів, яке не має на меті одержання прибутку, створене з метою захисту інтересів своїх членів, інтересів власників цінних паперів та інших учасників ринку цінних паперів та зареєстроване Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку
4.	Фінансові інструменти	г) державні цінні папери, що розміщуються виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчують факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дають власникам право на отримання грошового доходу та погашаються відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України
5.	Цінні папери	д) сукупність економічних відносин з приводу випуску та обігу цінних паперів між його учасниками
6.	Пайові цінні папери	е) сукупність соціально-економічних відносин у сфері трансформації тимчасово-вільних грошових коштів у позичковий капітал через кредитно-фінансові інститути на основі попиту та пропозиції
7.	Боргові цінні папери	ж) цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів), надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента
8.	Казначейські зобов'язання України	з) ринок короткострокових капіталів (на термін до одного року) або грошових коштів, що виступають у платіжних засобах
9.	Ринок цінних паперів	і) цінні папери, що посвідчують відносини позики та передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання
10.	Саморегульвна організація	к) ринок середньо- та довгострокових капіталів або грошових коштів (на термін більше одного року), що представляють інвестиційний фактор розвитку економіки

Тема 8.

ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 8.1. Поняття фінансів підприємств, їх функції. Основи організації фінансів підприємств.**
- 8.2. Сфери фінансових відносин на підприємстві. Фінансові ресурси та грошові надходження підприємств.**
- 8.3. Формування фінансових результатів діяльності підприємств.**
- 8.4. Особливості організації фінансових відносин на підприємствах залежно від організаційно-правової форми господарювання.**
- 8.5. Фінанси неприбуткових організацій.**

8.1. Поняття фінансів підприємств, їх функції. Основи організації фінансів підприємств

Фінанси підприємств як складова фінансової системи посідають визначне місце у структурі фінансових відносин суспільства, оскільки вони функціонують в матеріальній і нематеріальній сфері виробництва, де створюються основні джерела фінансових ресурсів – валовий внутрішній продукт і національних доход.

На макроекономічному рівні фінанси підприємств забезпечують формування фінансових ресурсів країни через бюджет та позабюджетні фонди, що в свою чергу означає, що стан фінансів підприємств визначає можливість задоволення суспільних потреб.

Фінанси підприємств функціонують на мікрорівні, що зумовлює наявність як їх загальних, так і особливих рис порівняно із державними фінансами.

Сутність фінансів підприємств як категорії розглядається в різних аспектах: як система грошових відносин, як цільова функція, як форма фінансування, як функція перерозподілу.

Як система грошових відносин фінанси підприємств розглядаються як система грошових відносин з приводу руху грошових фондів. В рамках цього підходу поза увагою залишається нефондова форма руху фінансових ресурсів підприємства.

Фінанси підприємств як цільова функція розглядаються з позиції використання різних прийомів та методів з метою досягнення максимальної ефективності діяльності фірми. Недоліком цього підходу є те, що фінанси підприємств ототожнюються з фінансовим менеджментом.

Як форма фінансування фінанси підприємств – це форма фінансування та кредитування підприємницької діяльності. Цей підхід являє собою звужене трактування сутності фінансів підприємств, в якому передусім не розкривається їхня природа.

Як функція перерозподілу фінанси підприємств – це планомірний рух фондів грошових коштів, що виражає відносини з приводу обов'язкового вилучення вартості та їх використання в інтересах суспільства на рівні господарюючого суб'єкта. Недоліком цього підходу фактично є те, що фінанси підприємств перетворюються з економічної категорії на явище, що організується державою і відноситься до сфери політики.

Загальною рисою фінансів підприємств є те, що вони виражають сукупність економічних відносин, пов'язаних із розподілом ВВП.

На відміну від державних фінансів, у сфері фінансів підприємств створюються фонди фінансових ресурсів не для подальшого перерозподілу, а для обслуговування процесу виробництва продукції, надання послуг та виконання робіт, що зумовлює наявність специфічних рис фінансів підприємств.

Специфічними ознаками фінансів підприємств є:

- предметом вивчення фінансів підприємств є фінансові ресурси суб'єктів господарювання;
- характер економічних відносин пов'язаний із первинним розподілом вартості ВВП, формуванням та використанням децентралізованих фондів грошових коштів;

- фінанси підприємств виражають економічні відносини на рівні підприємства;
- метою фінансів підприємств є забезпечення ефективного розвитку підприємства на всіх стадіях його життєвого циклу, забезпечення безперервного процесу відтворення, підвищення рівня ефективності діяльності підприємства, матеріальне стимулювання працівників.

Об'єктом фінансів підприємств є економічні відносини, пов'язані із рухом коштів, формуванням та використанням грошових фондів.

Суб'єктами фінансів підприємств виступають підприємства, організації, держава, працівники, банківські установи, страхові компанії, позабюджетні фонди, інвестиційні фонди, аудиторські фірми, інші суб'єкти господарювання, які є юридичними особами.

Отже, ***фінанси підприємств*** – це система економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання доходів та грошових фондів суб'єктів господарювання в процесі відтворення.

Фінанси підприємств як економічна категорія проявляє свою сутність через наступні ***функції***:

1. *формування фінансових ресурсів (забезпечуюча)* – пов'язана із забезпеченням операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, а також кругообігу за допомогою фінансових ресурсів основних і оборотних активів – відбувається під час формування статутного капіталу підприємства, а також під час розподілу грошових надходжень підприємства внаслідок повернення коштів, авансованих в основні та оборотні активи, використання чистого прибутку підприємства для формування або поповнення резервного капіталу, на споживання чи нагромадження;

2. *розподіл та використання фінансових ресурсів (розподільча)* – забезпечення безперервного процесу відтворення на підприємстві, об'єктом розподілу виступає чистий прибуток та дохід від реалізації, крім того, у процесі вартісного розподілу ВВП створюються децентралізовані фонди фінансових ресурсів, які забезпечують процеси розширеного відтворення.

В процесі реалізації цієї функції повинно забезпечуватися оптимальне співвідношення інтересів підприємств, організацій і держави;

3. *контроль за формуванням і використанням фінансових ресурсів (контрольна)* – реалізується за допомогою фінансових показників діяльності підприємства, їх аналізу і оцінки з метою підвищення ефективності розподільчих відносин, а також моніторингу взаємовідносин підприємства з іншими суб'єктами господарювання, бюджетом, позабюджетними фондами, фінансово-кредитними установами.

З інституціональної точки зору фінанси підприємств потрібно розглядати як базову підсистему фінансової системи держави.

Роль фінансів підприємств як складової фінансової системи держави проявляється в наступному:

- під час розподілу національного доходу формуються загальнодержавні фонди за рахунок податків та інших відрахувань;
- під час розподілу формуються децентралізовані фонди самих підприємств, які необхідні для забезпечення процесів відтворення;
- на рівні підприємств фінанси підприємств забезпечують формування фонду оплати праці, а також інших соціальних фондів;
- фінанси підприємств виступають як важливий інструмент економічного стимулювання, контролю та управління економікою.

Основи організації фінансів підприємств – сукупність прийомів, методів, способів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів підприємств, а також контролю за їх кругообігом в процесі відтворення.

В умовах ринку існує *три основних методи організації фінансів підприємств*:

1. **комерційний розрахунок** – метод ведення діяльності, який дозволяє за рахунок доходів покривати витрати і отримувати додатковий дохід (прибуток), який використовується на забезпечення розширеного відтворення.

Принципами комерційного розрахунку є:

- повна господарська і юридична самостійність;
- самоокупність – покриття витрат простого відтворення за рахунок валових доходів, можна виділити *дві форми самоокупності*:
  1. повна – витрати в повному обсязі покриваються доходами;
  2. часткова – одна частина витрат покривається власними доходами, а інша – кредитами.
- прибутковість – отримані доходи дозволяють не тільки покрити витрати, а й сформувати прибуток;
- самофінансування – покриття витрат на розвиток виробництва (розширене відтворення) за рахунок отриманого прибутку та залучених кредитів, які також погашаються за рахунок прибутку;
- фінансова відповідальність – підприємство несе повну відповідальність за результати своєї діяльності.

2. **бюджетне (кошторисне) фінансування** – забезпечення витрат за рахунок зовнішніх джерел фінансування, може здійснюватися за рахунок централізованих фінансових ресурсів (бюджетне), а також з децентралізованих фондів корпоративних структур (кошторисне фінансування). За цим методом працюють підприємства нематеріальної сфери.

До принципів бюджетного (кошторисного) фінансування відносяться:

- плановість – передбачає, що фінансування здійснюється на підставі і в межах ланок, плановим документом виступає кошторис;
  - цільовий характер – виділені кошти можуть бути використані тільки на цілі, визначені кошторисом;
  - виділення коштів залежно від фактичних показників діяльності установи – фінансування здійснюється за кошторисом, однак не автоматично за планом, а з урахуванням реальних потреб;
  - фінансова і матеріальна відповідальність;
  - підзвітність – звітування організацій і установ, що перебувають на кошторисному фінансуванні, перед фінансуючими організаціями.
3. **неприбуткова діяльність** – метод здійснення господарювання, го-

ловною метою якого є задоволення суспільних потреб, а не отримання прибутку.;

Специфічною ознакою цих підприємств є формування їх фінансових ресурсів за рахунок членських або благодійних внесків, спонсорської та іншої допомоги.

Підприємства цієї форми функціонують на тих же принципах, що й комерційних розрахунків, за винятком прибутковості та самофінансування.

В окремих випадках у межах одного підприємства можуть застосовуватись різні методи організації фінансів. Наприклад, поєднання у державних навчальних закладах навчання студентів за рахунок бюджетних асигнувань і на платній основі.

8.2. Сфери фінансових відносин на підприємстві. Фінансові ресурси та грошові надходження підприємств

Фінансові відносини підприємств залежно від їх економічного змісту включають наступні групи: система зовнішніх фінансових відносин і система внутрішніх фінансових відносин.

В *системі зовнішніх фінансових відносин* виділяють відносини обміну, до яких включають фінансові відносини із іншими суб'єктами господарювання з приводу виконання господарських договорів та зобов'язань, придбання та реалізації продукції, кредитування, інвестування, організації спільних виробництв, та відносини розподілу:

- з державою – з приводу перерозподілу власних фінансових ресурсів в рамках чинного законодавства про оподаткування під час сплати податків й інших платежів до бюджету, формування державних цільових фондів, надання підприємствам податкових пільг, застосування штрафних санкцій, фінансуванні з бюджету, надходження коштів із цільових державних фондів, виконання державних програм;
- з банківською системою – з приводу відкриття та ведення рахунків,

- розрахунково-касового обслуговування, зберігання коштів на депозитах, отримання і погашення кредитів, отримання і сплати відсотків, купівлі і продажу валюти, надання інших банківських послуг;
- *із галузевими органами, куди входить підприємство*, – під час формування, розподілу і використання централізованих цільових фондів і резервів, фінансування цільових галузевих програм, проведення маркетингових досліджень, науково-дослідних робіт, проведення виставок, надання фінансової допомоги на поворотній основі для здійснення інвестиційних проектів і поповнення оборотних коштів;
  - *із корпоративними органами* – фінансові відносини всередині фінансово-промислових груп, холдингів, корпорацій, спілок, асоціацій, концернів, галузевих міністерств і відомств;
  - *із фінансовою інфраструктурою* – у разі розміщення власних цінних паперів та інвестування тимчасово вільних коштів у цінні папери; під час страхування майна, окремих категорій працівників, комерційних і підприємницьких ризиків; сплати внесків і отримання кредитів у кредитних спілках; участі працівників підприємства у недержавних пенсійних фондах; взаємодія під час приватизації.

У *систему внутрішніх фінансових відносин підприємства* включаються:

- *із засновниками і власниками* – у процесі формування статутного капіталу, що є першоджерелом створення виробничих фондів, придбання нематеріальних активів, виплати дивідендів та відсотків за акціями і облігаціями;
- *з його підрозділами (дочірніми компаніями, філіями, відділеннями, цехами)* – з приводу фінансування витрат, оборотних коштів, розподілу і використання прибутку;
- *із працівниками* – з приводу формування фонду оплати праці, матеріального заохочення та стимулювання, утримання податків і відрахувань до державних цільових фондів, утримання штрафів і компен-

сацій за спричинений матеріальний збиток, виплати відсотків за облігаціями і дивідендів за акціями, фінансування соціально-культурних заходів.

Функціонально в рамках внутрішніх фінансових відносин можна виділити такі сфери:

- формування та розподіл чистого доходу від реалізації;
- формування та розподіл чистого прибутку;
- формування та розподіл амортизаційного фонду.

Матеріальним втіленням фінансових відносин на рівні суб'єктів господарювання є фінансові ресурси підприємств.

Можна виділити наступні підходи до визначення **фінансових ресурсів підприємств**:

- сума коштів, які спрямовані в необоротні та оборотні активи підприємства;
- грошові засоби, які є в розпорядженні підприємства, а саме грошові фонди, а також частина грошових коштів в нефондовій формі;
- грошові доходи та надходження суб'єктів господарювання, які використовуються для формування децентралізованих фондів фінансових ресурсів, або в нефондовій формі з метою забезпечення процесів розширеного відтворення та виконання фінансових зобов'язань підприємств.

Фінансові ресурси поряд з трудовими та матеріальними ресурсами є важливою складовою ресурсної забезпеченості підприємств.

Фінансові ресурси класифікуються за рядом ознак:

1) за кругообігом:

- *початкові фінансові ресурси* – фінансові ресурси, з якими підприємство починає свою діяльність, і які концентруються в статутному фонді;
- *прирощені фінансові ресурси* – фінансові ресурси, отримані підприємством в результаті його діяльності у формі чистого прибутку.

ку;

2) за характером використання:

- *матеріалізовані фінансові ресурси* – фінансові ресурси, які постійно забезпечують виробничий процес і вкладені в необоротні активи і основні засоби;
- *фінансові ресурси в обігу* – фінансові ресурси, які обслуговують виробничий цикл і вкладені в оборотні активи;

3) за джерелами формування:

- *власні фінансові ресурси* – фінансові ресурси, які формуються в процесі створення підприємства залежать від форми власності і організаційно-правової форми, а в процесі діяльності їх джерелом виступає чистий прибуток;
- *залучені фінансові ресурси* – до цих фінансових ресурсів відносяться державне фінансування, субсидії (надання коштів суб'єктам господарювання в межах державних програм), дотації (надання коштів суб'єктам господарювання, збитковість яких є наслідком державної політики), інвестиції інших підприємств, емісія корпоративних прав;
- *позикові фінансові ресурси* – фінансові ресурси, які формуються за рахунок отриманих кредитів (комерційний, банківський, державний, лізинговий) та емісії боргових зобов'язань.

Грошові фонди – це частина грошових коштів, які мають цільове спрямування. До грошових фондів належать:

– статутний капітал (фонд) – сукупність коштів засновників, необхідну для функціонування, а також майнові права, що мають грошову оцінку, виступає основним джерелом власних коштів підприємства: на основі статутного капіталу формується основний і оборотний капітал;

– резервний фонд – утворюється на підприємстві за рахунок відрахувань від прибутку, використовується для покриття збитків, подолання тимчасових фінансових ускладнень (повинен складати не менш як 25,0% статутно-

го фонду, щорічно відраховується не менш як 5,0% від розміру прибутку);

– фонд розвитку виробництва – концентрує кошти, які використовуються для розвитку виробництва;

– фонд оплати праці – формується на підприємстві для грошових виплат працівникам за виконану роботу;

– амортизаційний фонд – утворюється в процесі використання основних засобів і нематеріальних активів за рахунок амортизаційних відрахувань;

– фонд для виплати дивідендів – утворюється на акціонерних підприємствах один раз на рік для виплати акціонерам дивідендів за акціями;

– інші фонди, передбачені статутом підприємства.

Грошові фонди можуть формуватися на підприємстві як на *постійній*, так і на *оперативній тимчасовій основі*.

Грошові кошти підприємства у нефондовій формі використовуються для виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом та позабюджетними фондами, банками, страховими організаціями, а також у нефондовій формі підприємства одержують дотації та субсидії, спонсорські внески, банківські кредити.

Згідно з П(С)БО підприємства в Україні можуть займатися різними видами діяльності (рис. 8.1).

Грошові надходження – це сума грошових коштів, які мають надійти чи надійшли від усіх видів діяльності до каси підприємства чи на його рахунки.

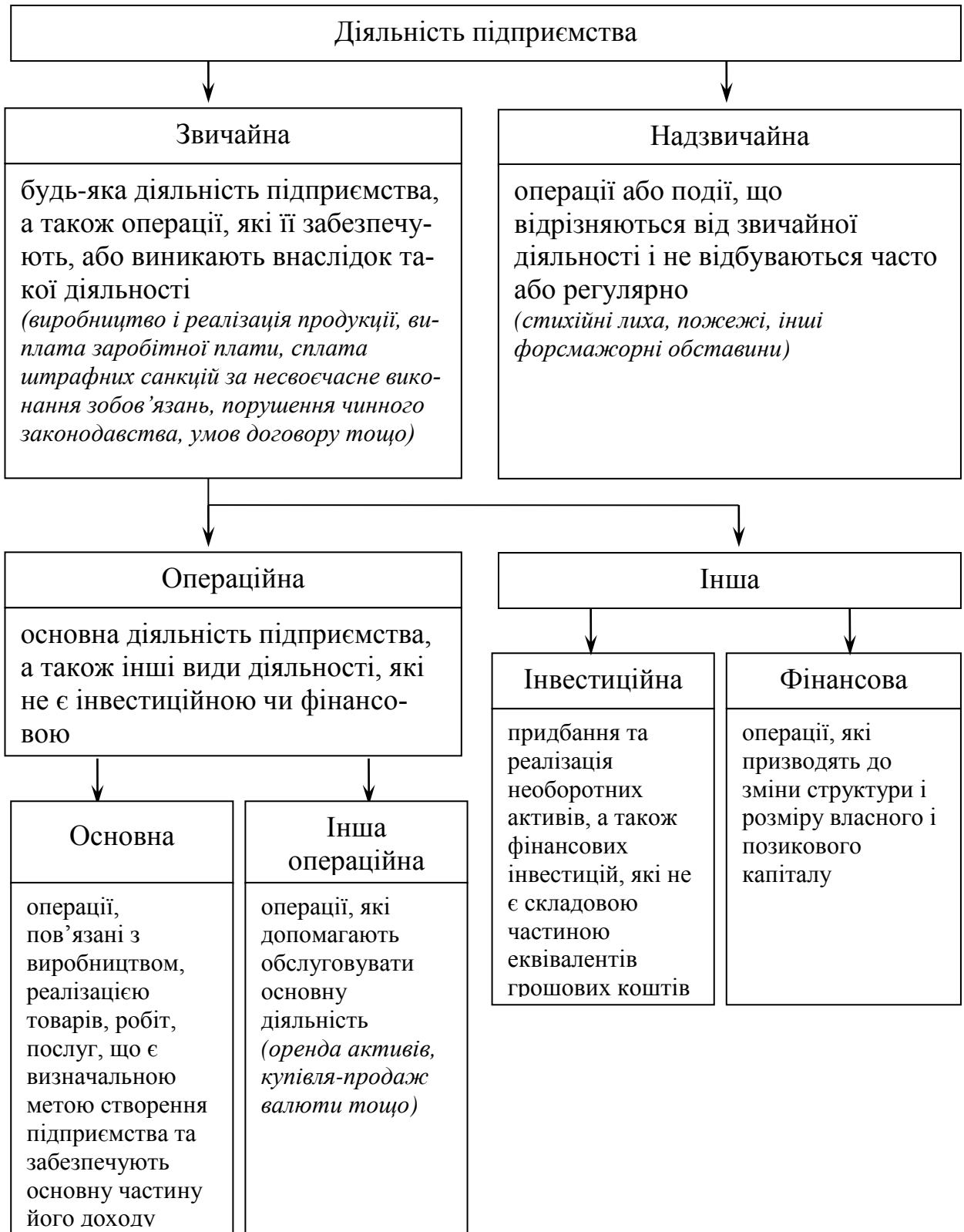

Рис. 8.1. Види діяльності підприємства

Грошові *надходження підприємств формуються у розрізі видів діяльності:*

1. **Грошові надходження від звичайної діяльності:**

1.1. *грошові надходження від операційної діяльності:*

- від основної діяльності – дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг;
- від іншої операційної діяльності – надходження у вигляді позитивних курсових різниць; одержані штрафи, неустойки, пені; відшкодування раніше списаних активів; списання кредиторської заборгованості; одержані субсидії, гранти;

1.2. грошові надходження від іншої діяльності:

- від інвестиційної діяльності – надходження від продажу акцій або боргових зобов'язань та часток у капіталі інших підприємств; від продажу нематеріальних активів, довгострокових фінансових інвестицій; від продажу дочірніх підприємств та господарських одиниць; грошові надходження у вигляді відсотків, дивідендів як результат придбаних акцій або боргових зобов'язань та часток у капіталі інших підприємств;
- від фінансової діяльності – надходження від продажу акцій, що призводять до збільшення власного капіталу підприємств; надходження коштів в результаті утворення боргових зобов'язань (позик, векселів, облігацій, інших зобов'язань, не пов'язаних з операційною діяльністю);

2. Грошові надходження від надзвичайної діяльності – надходження коштів, пов'язані із надзвичайними подіями (страхові відшкодування, кошти з резервних фондів).

8.3. Формування фінансових результатів діяльності підприємств

Функціонування фінансів підприємств характеризується наступними *фінансовими категоріями*:

1. *Доходи* – це збільшення економічних вигод у вигляді надходжень активів або зменшення зобов'язань, що призводить до зростання

власного капіталу за винятком його зростання за рахунок внесків власників;

Доходи підприємства формуються відповідно до видів діяльності:

- дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);
- інші операційні доходи (від реалізації іноземної валюти, інших оборотних активів, оперативної оренди активів, одержані штрафи та ін.);
- доходи від участі в капіталі (від інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства);
- інші фінансові доходи (дивіденди, відсотки та ін.);
- надзвичайні доходи (страхові відшкодування, покриття втрат від надзвичайних ситуацій від інших джерел).

До факторів, що впливають на дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг підприємств, відносять:

- у сфері виробництва – обсяг виробництва, якість продукції, її асортимент, ритмічність випуску;
- у сфері обігу – якість, ціна, ритмічність реалізації, форми розрахункових документів, строк документообороту;
- не залежать від діяльності підприємства – несвоєчасне постачання ресурсів, недоліки в роботі транспорту, несвоєчасна сплата за товари та послуги за відсутності у покупця коштів, форсмажорні обставини, різні види ризиків.

2. **Витрати** – це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або зростання зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу за винятком його зменшення за рахунок його вилучення або розподілу серед власників;

Витрати також формуються відповідно до видів діяльності: від операційної діяльності, від інвестиційної і фінансової діяльності, від надзвичайної діяльності.

Витрати від операційної діяльності включають:

- собівартість реалізованої продукції – складається із виробничої собівартості (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати, загально-виробничі витрати), нерозподілених постійних загально-виробничих витрат, наднормативних виробничих витрат;
  - адміністративні витрати – витрати обслуговування та управління підприємством (проведення загальнорічних зборів, відрядження, зв'язок та ін.);
  - витрати на збут – витрати на пакування і транспортування, ремонт тари, рекламу, комісійна винагорода продавцям, утримання основних фондів, пов'язаних із збутом продукції;
  - інші операційні витрати – витрати на дослідження та розробки, втрати від знецінення запасів, нестачі і втрати від псування цінностей, виплата штрафів, пені, неустойки та ін.
3. **Прибуток** – це сума, на яку доходи підприємства перевищують його витрати.

Відповідно до стадій формування прибутку підприємства виділяють наступні **його види (прибутку підприємств)**:

- *валовий (загальний) прибуток (збиток)* – розраховують як різницю між чистим доходом від реалізації продукції і собівартістю реалізованої продукції;
- *прибуток (збиток) від операційної діяльності* – визначається як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку) та іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат;
- *прибуток (збиток) від звичайної діяльності* – до оподаткування визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів, фінансових та інших витрат;
- *прибуток від звичайної діяльності після оподаткування* – визнача-

ється як різниця між прибутком від звичайної Діяльності до оподаткування і суми податків з прибутку.

- *чистий прибуток (збиток) підприємства* – розраховується як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності після оподаткування і надзвичайного прибутку (збитку) після оподаткування.

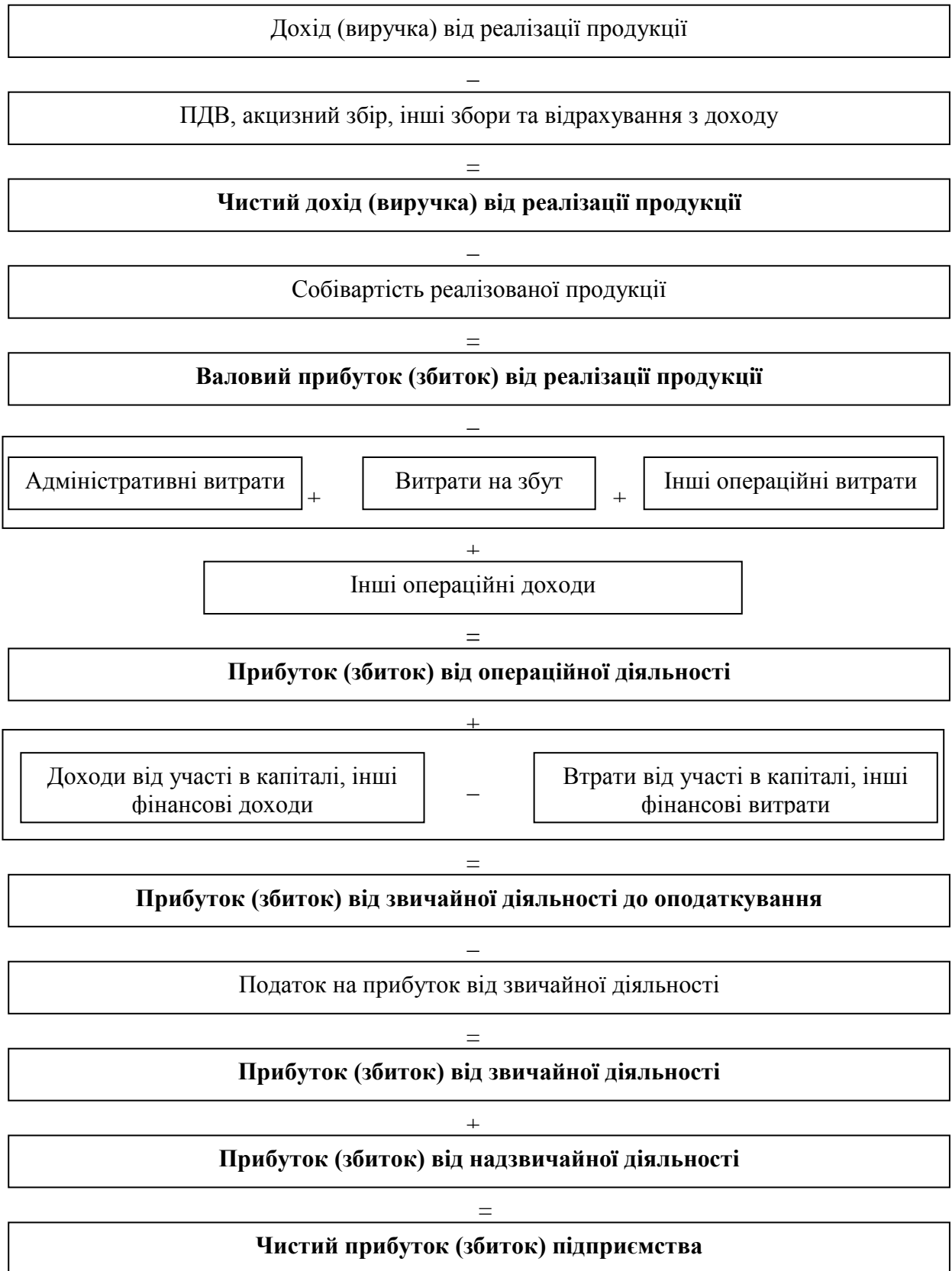
Особливості формування чистого прибутку (збитку) підприємства наведена на рис. 8.2.

Збитком вважається перевищення суми витрат на сумою доходів, для отримання яких були здійснені ці витрати.

Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування передбачає наступні етапи розподілу:

- прибуток розподіляється між суб'єктом господарювання і державою – пропорції розподілу залежать від існуючої системи оподаткування, чинним законодавством встановлено ставку у розмірі 25,0% від об'єкта оподаткування;
- прибуток від звичайної діяльності до оподаткування коригується на величину надзвичайних доходів та витрат, а прибуток, що залишається в розпорядженні підприємства, розподіляється за наступними напрямками:
  1. споживання (фонд матеріального стимулювання, фонд соціальних потреб, дивідендний фонд);
  2. нагромадження (резервний фонд, фонд розвитку виробництва, фонд розвитку персоналу підприємства);
  3. нерозподілений прибуток.

Процес формування і розподілу підприємства визначає обсяг нерозподіленого прибутку підприємства (рис. 8.3).

Рис. 8.2. Структурно-логічна схема формування чистого прибутку (збитку) підприємства

Рис. 8.3. Розподіл та використання чистого прибутку підприємства

8.4. Особливості організації фінансових відносин на підприємствах залежно від організаційно-правової форми господарювання.

Відповідно до Господарського кодексу України існують наступні види підприємств:

1) за метою діяльності:

- підприємства, що здійснюють *господарську комерційну діяльність (підприємництво)* – самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку;
- підприємства, що здійснюють *некомерційне господарювання* – самостійну систематичну господарську діяльність, що здійсню-

ється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку;

2) за формою власності:

- *приватне підприємство* – діє на основі приватної власності громадян чи суб'єктів господарювання (юридичної особи);
- *підприємство колективної власності* – діє на основі колективної власності;
- *комунальне підприємство* – діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- *державне підприємство* – діє на основі державної власності;
- *підприємство, засноване на змішаній формі власності* – діє на базі об'єднання майна різних форм власності;

3) за способом утворення та формування статутного фонду:

- *унітарне підприємство* – створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством, і формує його трудовий колектив, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства;

До унітарних підприємств належать: державні, комунальні підприємства, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

- *корпоративне підприємство* – утворюється двома або більше засновниками за їх спільними рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав;

До корпоративних підприємств належать: кооперативні підприємства, господарські товариства, інші підприємства, у тому числі засновані на прива-

тній власності двох та більше осіб.

4) за кількістю працюючих та валового доходу:

- *мале підприємство* – середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує семидесяти мільйонів гривень;
- *велике підприємство* – середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує двісті п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму сто мільйонів гривень;
- *середнє підприємство* – до цього виду відносяться усі інші підприємства, які не можуть бути віднесені до малих та великих;

5) відповідно до залежності від іншого підприємства:

- *незалежне підприємство* – підприємство, у якого відсутня залежність від інших підприємств;
- *дочірнє підприємство* – підприємство, у якого існує проста – прийняття рішень, які повинні відповідно до закону та/або установчим документам і прийматися кваліфікованою більшістю голосів, може блокуватися іншим підприємством – або вирішальна – встановлення відносин контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статному фонді та/або загальних зборах чи інших органах управління – залежність від іншого підприємства;

б) за участю іноземців:

- *підприємства з іноземними інвестиціями* – в статутному фонді підприємства не менш як десять відсотків становить іноземна інвестиція;
- *іноземне підприємство* – унітарне або корпоративне підприємство, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у

власність цих осіб.

Особливості організації фінансів на підприємствах залежно від організаційно-правової форми слід розглядати з позицій порядку створення, умов формування статутного фонду, особливостей відповідальності засновників і підприємства, організації управління, прав засновників, а також особливостей організації фінансової роботи.

Приватне підприємство діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є підприємство, що діє на основі приватної власності юридичної особи. Щодо цього виду підприємства не визначено обмежень щодо мінімального розміру статутного фонду та порядку його формування.

Засновники приватного підприємства не несуть відповідальності за зобов'язаннями підприємства і навпаки. Основним органом управління є засновники або призначений ними директор. Засновники приватного підприємства мають право на управління підприємством, на отримання прибутку, при цьому права визначаються установчими документами.

На приватному підприємстві перевага віддається поточній фінансовій роботі, підприємства залежно від виду діяльності можуть застосовувати спрощену системи звітності та оподаткування.

Державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади на базі відокремленої частини державної власності і входить до сфери його управління.

Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за підприємством на умовах господарського відання (комерційне) і оперативного управління (некомерційне).

Державне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника або органу влади, до сфери управління якого воно входить. Керівник державного унітарного підприємства призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, який підзвітний цю-

му органу.

Напрями фінансової роботи, що ведеться на підприємстві, визначаються засновниками, її особливості залежать від типу підприємства (комерційне або некомерційне). Слід зазначити, що підприємства, в яких 50% акцій (часток, паїв) належить державі, та їх дочірні підприємства зобов'язані складати фінансові плани за встановленою формою і погоджувати їх з Міністерством фінансів України.

Державне комерційне підприємство – це суб'єкт підприємницької діяльності, діє на основі статуту на принципах підприємництва і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому майном на праві господарського відання.

Мінімальний розмір статутного фонду державного комерційного підприємства визначається законом, а майно передається на умовах господарського відання.

Держава та орган, до сфери управління якого входить державне комерційне підприємство, не несуть відповідальності за його зобов'язаннями. Керівник державного комерційного підприємства призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, який підзвітний цьому органу.

Засновники доводять до державного комерційного підприємства державне замовлення та державне завдання, визначають перспективи соціального та економічного розвитку.

Казенне підприємство створюється за рішенням Кабінету Міністрів України у галузях народного господарства, в яких:

- законом дозволено здійснення діяльності лише державним підприємствам;
- основним споживачем продукції (> 50,0%) є держава;
- неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;
- переважаючим є виробництво суспільної необхідної продукції, яке за своїми умовами чи характером потреб не може бути рентабель-

ним;

- приватизацію майнових державних комплексів заборонено законом
- майно закріплюється на праві оперативного управління.

Джерелами майна казенних підприємства може бути державне майно, передане підприємству відповідно до рішення про його створення; кошти та інше майно, одержані від реалізації продукції підприємства; цільові кошти, виділені з Державного бюджету; кредити банків.

Казенне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні, у разі їх недостатності – держава, в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства.

Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, затверджує статут підприємства, призначає керівника, дає дозвіл на здійснення господарської діяльності, визначає види продукції, на виробництво та реалізацію якої поширюється цей дозвіл. Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, визначає виробничі завдання та доводить їх до казенного підприємства, здійснює контроль за використанням та збереженням майна, виступає гарантом при отриманні кредитів.

Комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління. Мінімальний розмір статутного фонду комунального унітарного підприємства встановлюється місцевою радою, майно перебуває у комунальній власності і закріплюється за підприємством на умовах господарського відання (комерційне) і оперативного управління (некомерційне). Підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника та органу місцевого самоврядування, до сфери управління якого воно входить.

Керівник комунального унітарного підприємства призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, який підзвітний цьому органу. Уповноважений орган призначає керівника, здійснює реорганіза-

цію або ліквідацію та визначає основні напрямки діяльності.

Господарські товариства створюються юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку. До них відносяться акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, командитні товариства та повні товариства.

Статутний фонд *акціонерних товариств* поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Акціонерні товариства можуть бути відкритими – акції розповсюджуються шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах, відчуження акцій не потребує згоди інших акціонерів, а також закритими – акції розповсюджуються серед засновників або заздалегідь визначеного кола осіб. Розмір статутного капіталу акціонерного товариства складає не менше 1250 мінімальних заробітних плат на день створення, при цьому термін відкритої підписки не може перевищувати 6 місяців і за цей період повинно бути розповсюджено не менше 60,0% акцій.

Засновники акціонерного товариства несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства у межах належних акцій. Вищим органом акціонерного товариства є загальні збори акціонерів. Виконавчий орган може бути як колегіальним (Правління або Рада директорів), так і одноосібним (Голова правління). Окрім того, у акціонерних товариствах створюється контролюючий орган – Ревізійна комісія. Засновники акціонерного товариства мають право на управління, на частку прибутку, на частку майна у випадку ліквідації.

У акціонерних товариствах фінансова робота є різноманітною, окрім того провадиться діяльність товариства як емітента цінних паперів.

У *товаристві з обмеженою відповідальністю* статутний фонд поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, його розмір складає як мінімум 100 мінімальних заробітних плат на день створення, при цьому до перших установчих зборів засновники повинні внести не менше 30,0% вкладу. Відповідальність засновників обмежується належними їм

паями. Засновники право товариства з обмеженою відповідальністю мають право на управління та отримання прибутку відповідно до внесених часток.

Обсяг та характер фінансової роботи у товаристві з обмеженою відповідальністю залежить від рівня розвитку підприємства, стадії розвитку, виду діяльності.

Товариство з додатковою відповідальністю має статутний фонд поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Товариство з додатковою відповідальністю фактично є підвидом товариства з обмеженою відповідальністю: різницею є те, що в разі потреби учасники несуть додаткову відповідальність пропорційно внесків.

Засновники несуть відповідальність у межах належних внесків, у випадку їх недостатності майном в однаково кратному розмірі до розміру паю, їхня відповідальність – солідарна.

Створення і функціонування *командитного товариства* передбачає, що один або декілька учасників (повні учасники) від імені товариства здійснюють підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями всім майном, інші учасники (вкладники) обмежуються внесенням вкладів.

Для командитних товариств не визначені вимоги щодо мінімального розміру статутного фонду, при цьому сукупний розмір повних учасників не може перевищувати 50,0% майна, а на момент реєстрації учасники вносять не менше 25,0% внеску. Повні учасники несуть відповідальність усім майном, а вкладники – в межах вкладів. Управління командитним товариством здійснюють повні учасники за згодою між партнерами. Право на управління мають повні учасники, вкладники – виключно за дорученням, право ж на отримання прибутку мають усі учасники.

Повне товариство передбачає, що всі учасники відповідно до укладеного між ними договору здійснюють діяльність від імені товариства і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім майном. Для цього виду господарських товариств відсутні вимоги щодо мінімального ро-

зміру статутного фонду. Засновники повного товариства несуть відповідальність у межах належних внесків, у випадку їх недостатності усім майном. Управління повним товариством здійснюється за згодою між партнерами. Право на управління та отримання прибутку мають всі учасники повного товариства.

Особливості фінансової роботи товариств з додатковою відповідальністю, командитних та повних товариств визначаються тими ж чинниками, що й товариства з обмеженою відповідальністю.

8.5. Фінанси неприбуткових організацій

Згідно Податкового Кодексу України неприбуткові підприємства, установи та організації – це підприємства, установи та організації, основною метою діяльності яких є не одержання прибутку, а провадження благодійної діяльності та меценатства і іншої діяльності, передбаченої законодавством.

П. 157.1 Податкового Кодексу дає, по суті, розлоге визначення неприбуткових установ і організацій через перелік кількох їх типів:

а) органи державної влади України, органи місцевого самоврядування та створені ними установи або організації, що утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів;

б) благодійні фонди і благодійні організації, створені у порядку, визначеному законом для провадження благодійної діяльності; громадські організації, створені з метою надання реабілітаційних, фізкультурно-спортивних для інвалідів (дітей-інвалідів) та соціальних послуг, правової допомоги, провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, просвітньої, освітньої та наукової діяльності, а також творчі спілки та політичні партії, громадські організації інвалідів, спілки громадських організацій інвалідів та їх місцеві осередки, створені згідно із відповідним законом; науководослідні установи та вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, внесені до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави; заповідники, музеї та музеї-заповідники;

в) кредитні спілки, пенсійні фонди, створені в порядку, визначеному відповідними законами;

г) інші юридичні особи, діяльність яких не передбачає отримання прибутку згідно з нормами відповідних законів;

г) спілки, асоціації та інші об'єднання юридичних осіб, створені для представлення інтересів засновників (членів, учасників), що утримуються лише за рахунок внесків таких засновників (членів, учасників) та не провадять господарську діяльність, за винятком отримання пасивних доходів;

д) релігійні організації, зареєстровані в порядку, передбаченому законом;

е) житлово-будівельні кооперативи та об'єднання співвласників багатоквартирного будинку;

є) професійні спілки, їх об'єднання та організації профспілок, а також організації роботодавців та їх об'єднання, утворені в порядку, визначеному законом.

Засновниками неприбуткових організацій можуть бути фізичні особи, що досягли 18 років (для молодіжних і дитячих організацій – 15 років), юридичні особи, органи державної влади.

Проте є обмеження: засновниками благодійної організації не можуть бути органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні і комунальні підприємства, установи і організації України, що фінансуються з бюджету.

Релігійні центри, управління, монастирі, релігійні братства, місії та духовні навчальні заклади подають на реєстрацію статут (положення) до державного органу України у справах релігій.

Об'єднання юридичних осіб реєструються залежно від їх організаційно-правових форм. Причому засновниками об'єднань юридичних осіб можуть бути тільки юридичні особи.

Після проходження державної реєстрації неприбуткові організації зобов'язані зареєструватися в органах статистики.

Всі організації, що не мають на меті отримання прибутку, після набуття статусу юридичної особи повинні бути внесені до Реєстру неприбуткових організацій і установ, який ведеться Державною податковою адміністрацією України. У противному разі їх діяльність податкові органи вважатимуть прибутковою і вимагатимуть подання звітності відповідної форми.

Особливе місце в системі неприбуткових організацій належить благодійним організаціям, об'єднанням громадян, творчим та кредитним спілкам.

Благодійна організація – це недержавна організація, головною метою якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства. Джерелами формування майна благодійної організації можуть виступати:

- внески засновників;
- благодійні внески та пожертвування цільового характеру;
- надходження від благодійних компаній;
- доходи від депозитів та цінних паперів, надходження від установ, що знаходяться у власності благодійної організації;
- інші.

При цьому у процесі формування фінансового забезпечення діяльності благодійних організацій не можуть використовуватись кредити. Окрім того, майно та кошти благодійної організації не можуть бути предметом застави, а також витрати на утримання організації не можуть перевищувати 20,0% кошторису.

Об'єднання громадян – це добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації своїх прав та свобод. До цього виду об'єднань громадян належать політичні партії та громадські організації. Фінансове забезпечення діяльності об'єднань може відбуватися за рахунок:

- коштів та майна, яке передано засновниками, членами та державою;
- вступних та членських внесків;
- пожертвувань громадян і підприємств;
- майна, придбаного від продажу суспільно-політичної літератури,

агітаційних матеріалів;

- майна та коштів, придбаних в результаті діяльності створених ними установ.

Майно об'єднань громадян у випадку ліквідації не може бути перерозподілене між засновниками та спрямоване на благодійні цілі, а спрямовується у доход держави. Політичним партіям заборонено отримання майна від:

- іноземних держав та організацій, у т.ч. міжнародних;
- державних органів та підприємств;
- підприємств змішаної форми власності, якщо частка держави або іноземного власника перевищує 20,0%;
- анонімних пожертвувачів;
- не легалізованих об'єднань громадян.

Політичним партіям заборонено засновувати підприємства, крім засобів масової інформації та займатись господарською діяльністю, окрім продажу суспільно-політичної та агітаційної літератури.

У разі ліквідації залишок капіталу після розрахунків із членами передається до Державного бюджету України.

Творча спілка – це добровільне об'єднання професійних творчих працівників відповідно до фахового напрямку в галузі культури і мистецтва і діє на підставі статуту. Творча спілка може вважатися всеукраїнською, якщо учасниками є не менше як 100 осіб, а регіональною – не менше 20 осіб.

Майнова база творчих спілок формується на основі:

- внесків членів;
- винагород за управління майновими правами;
- фінансування з Державного бюджету України;
- майна колишніх загальносоюзних творчих спілок СРСР;
- доходів, отриманих внаслідок підприємницької діяльності;
- відрахувань до фондів творчих спілок частини доходів від реалізації результатів творчої діяльності членів спілок та письменників і митців попередніх поколінь;

- добровільних грошових та матеріальних внесків юридичних та фізичних осіб, у т.ч. іноземних.

У разі ліквідації творчої спілки майно передається організації- правонаступнику, а коли її немає – реалізується, а отримані кошти можуть бути використані лише на цілі, пов'язані з розвитком відповідної галузі культури та мистецтва.

Кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Джерелами формування майна кредитних спілок можуть бути:

- вступні, обов'язкові пайові внески членів;
- плата за надання своїм членам кредитів;
- доходи від придбання державних цінних паперів
- грошові та інші майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних та фізичних осіб, у т.ч. іноземних.

До діяльності кредитних спілок існує система вимог і обмежень: капітал кредитної спілки не може бути меншим 10,0% від загальної суми зобов'язань; розмір кредиту, наданий одному члену, не може перевищувати 20,0% від капіталу; загальна сума залучених коштів не може перевищувати 50,0% загальних зобов'язань та капіталу.

Неприбуткові організації також зобов'язані зареєструватися в органах Пенсійного фонду, будь-якій із профспілок з метою сплати обов'язкових внесків на соціальне страхування, в службі зайнятості населення.

З метою оподаткування центральний орган державної податкової служби веде реєстр всіх неприбуткових організацій та їх відокремлених підрозділів, які звільняються від оподаткування.

Податковий Кодекс України звільняє неприбуткові організації від оподаткування певної категорії доходів. Так, звільняються від оподаткування:

1. доходи, отримані органами державної влади України, органами місцевого самоврядування та створеними ними установами або організаціями, що утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів, у вигляді:

- коштів або майна, які надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань;
- пасивних доходів;

Слід зазначити, що до пасивних доходів податковим законодавством віднесено доходи, отримані у вигляді процентів, дивідендів, страхових виплат і відшкодувань, а також роялті.

- коштів або майна, які надходять до таких неприбуткових організацій як компенсація вартості отриманих державних послуг, у тому числі доходів державних навчальних закладів, отриманих від виготовлення та реалізації товарів, виконання робіт, надання послуг, у тому числі від надання платних послуг, пов'язаних з їх основною статутною діяльністю;
  - дотацій або субсидій, отриманих з державного або місцевого бюджетів, державних цільових фондів або в межах технічної чи благодійної, у тому числі гуманітарної, допомоги, крім дотацій на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх отримувачам згідно із законодавством, з метою зниження рівня таких цін;
2. доходи, отримані благодійними фондами і благодійними організаціями, створеними у порядку, визначеному законом для провадження благодійної діяльності; громадськими організаціями, створеними з метою надання реабілітаційних, фізкультурно-спортивних для інвалідів (дітей-інвалідів) та соціальних послуг, правової допомоги, провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, просвітньої, освітньої та наукової діяльності, а також твор-

чими спілками та політичними партіями, громадськими організаціями інвалідів, спілками громадських організацій інвалідів та їх місцевими осередками, створеними згідно із відповідним законом; науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами III - IV рівнів акредитації, внесеними до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави; заповідниками, музеями та музеями-заповідниками у вигляді:

- коштів або майна, які надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань;
  - пасивних доходів;
  - коштів або майна, які надходять таким неприбутковим організаціям від ведення їх основної діяльності;
  - дотацій або субсидій, отриманих із державного або місцевого бюджетів, державних цільових фондів або в межах технічної чи благодійної, у тому числі гуманітарної, допомоги, крім дотацій на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх одержувачам згідно із законодавством з метою зниження рівня таких цін;
3. доходи, отримані кредитними спілками і пенсійними фондами у вигляді:
- коштів, які надходять до кредитних спілок або пенсійних фондів у вигляді внесків на недержавне пенсійне забезпечення або внесків на інші потреби, передбачені законом;
  - доходів від здійснення операцій з активами (у тому числі пасивних доходів) недержавних пенсійних фондів та кредитних спілок, за пенсійними вкладками (внесками), рахунками учасників фондів банківського управління відповідно до закону з цих питань;
  - дотацій або субсидій, отриманих з державного або місцевого

- бюджетів, державних цільових фондів або в межах технічної чи благодійної, у тому числі гуманітарної, допомоги, крім дотацій на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх одержувачам згідно із законодавством, з метою зниження рівня таких цін;
4. доходи, отримані іншими юридичними особами, діяльність яких не передбачає отримання прибутку згідно з нормами відповідних законів, у вигляді:
- разових або періодичних внесків, відрахувань засновників і членів;
  - коштів або майна, які надходять таким неприбутковим організаціям від провадження їх основної діяльності та у вигляді пасивних доходів;
  - дотацій або субсидій, отриманих з державного або місцевих бюджетів, державних цільових фондів або в межах технічної чи благодійної, у тому числі гуманітарної, допомоги, крім дотацій на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх одержувачам згідно із законодавством, з метою зниження рівня таких цін;
5. доходи, отримані спілками, асоціаціями та іншими об'єднаннями юридичних осіб, створеними для представлення інтересів засновників (членів, учасників), що утримуються лише за рахунок внесків таких засновників (членів, учасників) та не провадять господарську діяльність, у вигляді:
- разових або періодичних внесків засновників і членів;
  - пасивних доходів;
  - дотацій або субсидій, отриманих з державного або місцевого бюджетів, державних цільових фондів або в межах технічної чи благодійної, у тому числі гуманітарної, допомоги, що надаються таким неприбутковим організаціям відповідно до умов

міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, крім дотацій на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх одержувачам згідно із законодавством, з метою зниження рівня таких цін;

6. доходи, отримані релігійними організаціями у вигляді:
  - коштів або майна, які надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань;
  - будь-яких інших доходів від надання культових послуг, а також пасивних доходів;
7. доходи, отримані житлово-будівельними кооперативами та об'єднаннями співвласників багатоквартирного будинку у вигляді внесків, коштів або майна, які надходять таким неприбутковим організаціям для забезпечення потреб їх основної діяльності та у вигляді пасивних доходів;
8. доходи, отримані професійними спілками, їх об'єднаннями та організаціями профспілок, а також організаціями роботодавців та їх об'єднаннями у вигляді вступних, членських та цільових внесків, відрахувань коштів підприємств, установ і організацій на культурно-масову, фізкультурну та оздоровчу роботу, безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань і пасивних доходів, а також вартість майна та послуг, отриманих первинною профспілковою організацією від роботодавця згідно з положеннями колективного договору (угоди), з метою забезпечення умов діяльності такої профспілкової організації.

Під терміном „основна діяльність” розуміють діяльність неприбуткових організацій, яка визначена для них як основна законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації, у тому числі з надання реабілітаційних та фізкультурно-спортивних послуг для інвалідів (дітей-інвалідів),

благодійної допомоги, просвітніх, культурних, наукових, освітніх, соціальних та інших подібних послуг для суспільного споживання, зі створення систем соціального самозабезпечення громадян (недержавні пенсійні фонди та інші подібні організації).

Окрім того, від оподаткування звільняються доходи неприбуткових організацій, отримані у вигляді коштів як третейський збір.

Доходи таких неприбуткових організацій як органи державної влади України, органи місцевого самоврядування та створені ними установами або організаціями, що утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів, у тому числі доходи закладів і установ освіти, науки, культури, охорони здоров'я, а також архівних установ та реабілітаційних установ для інвалідів та дітей-інвалідів, що мають відповідну ліцензію, які утримуються за рахунок бюджету, зараховуються до складу кошторисів (на спеціальний рахунок) для утримання таких неприбуткових організацій і використовуються виключно на фінансування видатків такого кошторису (у тому числі фінансування господарської діяльності згідно з їх статутами), розрахованого та затвердженого в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У разі якщо за наслідками звітнього (податкового) року доходи, зараховані до кошторису для утримання зазначених організацій, перевищують суму визначених кошторисом витрат, сума перевищення враховується у складі кошторису наступного року. При цьому із суми перевищення доходів над витратами зазначених неприбуткових організацій податок на прибуток підприємств не сплачується.

У разі якщо доходи неприбуткових організацій, отримані протягом звітнього (податкового) року у вигляді разових або періодичних внесків, відрахувань засновників і членів, коштів або майна, які надходять таким неприбутковим організаціям від провадження їх основної діяльності та у вигляді пасивних доходів, а також дотацій або субсидій, отриманих з державного або місцевих бюджетів, державних цільових фондів або в межах технічної чи благодійної, у тому числі гуманітарної, допомоги, крім дотацій на регулю-

вання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх одержувачам згідно із законодавством, з метою зниження рівня таких цін, на кінець першого кварталу року, що настає за звітним, перевищують 25 відсотків загальних доходів, отриманих протягом такого звітного (податкового) року, така неприбуткова організація зобов'язана сплатити податок із нерозподіленої суми прибутку за ставкою, встановленою для податку на прибуток підприємств, до суми такого перевищення. Внесення до бюджету зазначеного податку здійснюється за результатами першого кварталу року, що настає за звітним, у строки, встановлені для інших платників податку.

Необхідно зазначити, що перелік платних послуг, які можуть надаватися неприбутковими організаціями, визначається Кабінетом Міністрів України. Так, перелік платних послуг Кабінетом Міністрів України встановлюється для наступних державних та бюджетних інституцій:

- державні заклади охорони здоров'я та вищі медичні заклади освіти,
- органи та підрозділи Міністерства внутрішніх справ;
- заклади культури і мистецтв, засновані на державній та комунальній формі власності;
- підрозділи Державної пожежної охорони Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи;
- архівні установи, що утримуються за рахунок бюджетних коштів;
- бюджетні установи та організації, що належать до сфери управління Державного комітету по водному господарству;
- територіальні органи Міністерства екології та природних ресурсів;
- дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, що утримуються за рахунок бюджетних коштів;
- заклади фізичної культури і спорту, що утримуються за рахунок бюджетних коштів;
- державні інспекції захисту рослин;

- Державна інспекція з енергозбереження;
- державні навчальні заклади.

Запитання для самоконтролю

1. Що являють собою фінанси суб'єктів господарювання? Які функції вони виконують?
2. Що розуміють під основами організації фінансів підприємств?
3. Охарактеризуйте сфери фінансових відносин на підприємстві та їх склад.
4. У чому полягає сутність та роль фінансових ресурсів підприємства?
5. Яким чином структуруються грошові надходження суб'єктів господарювання?
6. Яким чином формуються фінансові результати суб'єктів господарювання? Які види фінансових результатів Ви знаєте?
7. Охарактеризуйте процес розподілу та використання прибутку. Що являє собою нерозподілений прибуток?
8. Які види підприємств Ви знаєте?
9. Дайте характеристику особливостям створення, формування майна, відповідальності засновників, управління та фінансової роботи на підприємствах різних організаційно-правових форм
10. Охарактеризуйте діяльність неприбуткових організацій.
11. У чому полягають особливості оподаткування діяльності неприбуткових організацій?

Семінарське заняття 8

Мета: поглиблення теоретичних знань про сутність фінансів суб'єктів господарювання, їхнє значення та особливостей організації, систему фінансових відносин підприємств, фінансові ресурси та грошові надходження, особливості формування доходів, витрат і прибутку фінансів суб'єктів господарювання, специфіку фінансової діяльності неприбуткових організацій

План

1. Сутність фінансів підприємств: об'єкти, суб'єкти, функції, їх роль у фінансовій системі держави.
2. Основи організації фінансів підприємств та їх принципи.
3. Система внутрішніх і зовнішніх фінансових відносин на підприємстві.
4. Характеристика фінансових ресурсів та грошових надходжень суб'єктів господарювання.
5. Поняття доходів, витрат і прибутку підприємства. Види прибутку, особливості його формування і розподілу.
6. Особливості організації фінансів підприємств різних організаційно-правових форм.
7. Фінансова діяльність неприбуткових організацій.

Питання для обговорення

1. Розкрийте зміст та значення фінансів підприємств. Які напрями щодо розуміння їх сутності Вам відомі? Назвіть об'єкти та суб'єкти фінансів підприємства.
2. У чому полягає спільність і відмінність фінансів підприємств і державних фінансів?
3. Охарактеризуйте й обґрунтуйте взаємозв'язок функцій фінансів підприємств.
4. Розкрийте зміст та принципи основ організації фінансів підприємств.
5. Охарактеризуйте систему внутрішніх і зовнішніх фінансових відносин на

підприємстві.

6. Дайте визначення фінансових ресурсів. За якими критеріями вони класифікуються? Охарактеризуйте особливості фондової і нефондової форми фінансових ресурсів підприємства.
7. Дайте характеристику видів діяльності та грошових надходжень підприємств.
8. Дайте визначення доходів, витрат і прибутку підприємства? Назвіть види прибутку. У чому полягають особливості його формування та розподілу?
9. Які види підприємств виділено в Господарському кодексі України?
10. Охарактеризуйте особливості створення, формування майна, відповідальності засновників, управління та фінансової роботи на підприємствах різних організаційно-правових форм.
11. Які неприбуткові організації Ви знаєте? Яким чином вони створюються і формують майнову базу?
12. У чому полягають особливості оподаткування неприбуткових організацій?

Проблемні питання

1. Дискусійність тлумачення сутності категорій «фінанси підприємств» та «фінансові ресурси підприємства», їх співвідношення.
2. Підходи щодо розуміння сутності фінансів підприємств: як система грошових відносин, як цільова функція, як форма фінансування, як функція перерозподілу.
3. Порівняльна характеристика фінансових ресурсів держави і фінансових ресурсів підприємств.

Питання для самостійного опрацювання

1. Фінанси бюджетних установ.
2. Особливості створення та формування майнової бази неприбуткових організацій.

Теми рефератів

1. Фінанси підприємств як основа фінансів суспільства.
2. Галузеві особливості організації фінансів підприємств.
3. Склад, джерела фінансування та ефективність використання необоротних і оборотних активів підприємств.
4. Шляхи підвищення фінансової стійкості підприємств.
5. Шляхи підвищення використання фінансових ресурсів підприємств (на прикладі підприємства або галузі).

Практичне заняття 5

Мета: отримання практичних навичок щодо визначення фінансового результату діяльності та оцінки фінансового стану суб'єкта господарювання

План

1. Визначення фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання.
2. Оцінка фінансового стану суб'єкта господарювання.

Практичні завдання

1. Визначення фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання

Завдання 1. На основі даних про фінансово-господарську діяльність ВАТ «ЛМЗ» визначте чистий дохід від реалізації продукції (підприємство є платником ПДВ і не є платником акцизного податку), валовий прибуток (збиток) підприємства, фінансовий результат від операційної діяльності, фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, фінансовий результат від звичайної діяльності, чистий прибуток (збиток). Ставка податку на прибуток у звітному періоді – 25%, у попередньому – 30%. Заповніть розділ I «Фінансові результати» форми фінансової звітності № 2 «Звіт про фінансові результати».

Показники фінансово-господарської діяльності ВАТ «ЛМЗ»

Стаття	Код рядка	За звітний період	За попередній період
Доход (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	010	88 828,40	69 088,40
Податок на додану вартість	015	14 804,70	11 309,20
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	040	62 545,90	49 584,00
Адміністративні витрати	070	1 890,10	1 693,90
Витрати на збут	080	1 820,90	1 222,50
Інші фінансові доходи	120	1,30	0,60
Фінансові витрати	140	861,90	673,30

Завдання 2. Чиста виручка від реалізації продукції ТОВ «АБВ» становить 64 200 тис. грн., собівартість реалізованої продукції – 32 620 тис. грн., адміністративні витрати – 8 840 тис. грн., витрати на збут – 6 000 тис. грн., інші витрати – 1 000 тис. грн. Ставка податку на прибуток – 25%. Визначте дохід від реалізації продукції (підприємство є платником ПДВ і не є платником акцизного податку), валовий прибуток (збиток) підприємства, фінансовий результат від операційної діяльності, фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, фінансовий результат від звичайної діяльності, чистий прибуток (збиток).

Заповніть розділ I «Фінансові результати» форми фінансової звітності № 2 «Звіт про фінансові результати».

2. Оцінка фінансового стану суб'єкта господарювання

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Фінансовий стан – комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, яка відображає наявність, розміщення й використання фінансових ресурсів.

До основних напрямів фінансового аналізу відносять: оцінка фінансової стійкості підприємства; аналіз стану та динаміки ліквідності та платоспроможності підприємства; дослідження рентабельності підприємства; аналіз структури активів і пасивів; дослідження ефективності використання майна і капіталу підприємства; аналіз ділової активності підприємства, його бізнес-середовища та ринкової позиції на ринку власної продукції та фінансовому ринку; загальна оцінка фінансового стану підприємства та факторів його зміни.

Основні показники, що дозволяють оцінити фінансовий стан суб'єкта господарювання, представлені у табл. 8.1.

Таблиця 8.1

Алгоритм розрахунку показників (коефіцієнтів) фінансового стану підприємства

Показник	Економічна сутність	Нормативне значення	Алгоритм розрахунку за даними фінансової звітності
<i>Аналіз майнового стану підприємства</i>			
Коефіцієнт зносу основних засобів	Характеризує стан та ступінь зносу основних засобів і розраховується як відношення суми зносу основних засобів до їхньої первісної вартості	зменшення	$\frac{\phi.1.p.(032)}{\phi.1.p.(031)}$
Коефіцієнт оновлення основних засобів	Показує, яку частину від наявних на кінець звітного періоду становлять нові основні засоби	збільшення	$\frac{\phi.5.p.(260(зр.5))}{\phi.1.p.(031(зр.4))}$
Коефіцієнт вибуття основних засобів	Показує, яка частина основних засобів вибула за звітний період	повинен бути менше, ніж коефіцієнт оновлення основних засобів	$\frac{\phi.5.p.(260(зр.8))}{\phi.1.p.(031(зр.3))}$
<i>Аналіз ліквідності підприємства</i>			
Коефіцієнт покриття	Показує достатність ресурсів підприємства, які можуть бути використані для погашення його поточних зобов'язань	> 1	$\frac{\phi.1.p.(260)}{\phi.1.p.(620)}$
Коефіцієнт швидкої ліквідності	Відображає платіжні можливості підприємства щодо сплати поточних зобов'язань за умови своєчасного проведення розрахунків з дебіторами	0,6-0,8	$\frac{\phi.1.p.(260 - 100 - 110 - 120 - 130 - 140)}{\phi.1.p.(620)}$
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Показує, яка частина боргів може бути сплачена негайно	> 0, збільшення	$\frac{\phi.1.p.(220 + 230 + 240)}{\phi.1.p.(620)}$
Чистий оборотний капітал	Свідчить про спроможність підприємства сплачувати свої поточні зобов'язання та розширювати свою діяльність	> 0, збільшення	$\phi.1.p.(260 - 620)$
<i>Аналіз фінансової стійкості підприємства</i>			
Коефіцієнт автономії (фінансової незалежності, концентрації власного капіталу)	Показує питому вагу власного капіталу в загальній сумі коштів, авансованих у його діяльність	> 0,5	$\frac{\phi.1.p.(380)}{\phi.1.p.(640)}$
Коефіцієнт фінансування	Характеризує залежність підприємства від залучених засобів	< 1	$\frac{\phi.1.p.(430 + 480 + 620 + 630)}{\phi.1.p.(380)}$
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	Визначає частину оборотних активів підприємства, яка профінансована за рахунок власних коштів	> 0,1	$\frac{\phi.1.p.(260 - 620)}{\phi.1.p.(260)}$
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Визначає, яка частина власного капіталу використовується для фінансування поточної діяльності, тобто вкладає в оборотні засоби, а яка – капіталізована	> 0,1	$\frac{\phi.1.p.(260 - 620)}{\phi.1.p.(380)}$
<i>Аналіз ділової активності підприємства</i>			
Коефіцієнт оборотності активів, оборотів за період	характеризує ефективність усіх наявних ресурсів, незалежно від джерел їх залучення	збільшення	$\frac{\phi.2.p.035}{\phi.1.p.(280(зр.3) + 280(зр.4)) / 2}$

Продовження таблиці 8.1

Показник	Економічна сутність	Нормативне значення	Алгоритм розрахунку за даними балансу
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості, <i>оборотів за період</i>	показує швидкість обертання кредиторської заборгованості підприємства за період, розширення або зниження комерційного кредиту, що надається підприємству	збільшення	$\frac{\phi.2.p.040}{\phi.1.(\sum p.(520 - 600)(z.p.3) + \sum p.(520 - 600)(z.p.4)) / 2}$
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, <i>оборотів за період</i>	показує швидкість обертання дебіторської заборгованості підприємства за період, що аналізується, розширення або зниження комерційного кредиту, що надається підприємством	збільшення	$\frac{\phi.2.p.035}{\phi.1.(\sum p.(150 - 210)(z.p.3) + \sum p.(150 - 210)(z.p.4)) / 2}$
Строк погашення кредиторської заборгованості, <i>днів</i>	показує середній період погашення кредиторської заборгованості підприємства	зменшення	$\frac{\text{тривалість}_{\text{періоду}}}{\text{коефіцієнт}_{\text{обертання}} \text{ кредиторської}_{\text{заборгованості}}}$
Строк погашення дебіторської заборгованості, <i>днів</i>	показує середній період погашення дебіторської заборгованості підприємства	зменшення	$\frac{\text{тривалість}_{\text{періоду}}}{\text{коефіцієнт}_{\text{обертання}} \text{ дебіторської}_{\text{заборгованості}}}$
Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів, <i>оборотів за період</i>	характеризує швидкість реалізації товарно-матеріальних запасів підприємства	збільшення	$\frac{\phi.2.p.040}{\phi.1.(\sum p.(100 / 140)(z.p.3) + \sum p.(100 / 140)(z.p.4)) / 2}$
Коефіцієнт оборотності основних засобів (фондовіддача), <i>оборотів за період</i>	показує ефективність використання основних засобів підприємства	збільшення	$\frac{\phi.2.p.035}{\phi.1.p.(031(z.p.3) + 031(z.p.4)) / 2}$
Коефіцієнт оборотності власного капіталу, <i>оборотів за період</i>	показує ефективність використання власного капіталу підприємства	збільшення	$\frac{\phi.2.p.035}{\phi.1.p.(380(z.p.3) + 380(z.p.4)) / 2}$
Аналіз рентабельності підприємства			
Коефіцієнт рентабельності активів	Характеризує ефективність використання активів підприємства	> 0, збільшення	$\frac{\phi.2.p.220 \text{ або } \phi.2.p.225}{\phi.1.p.(280(z.p.3) + 280(z.p.4)) / 2}$
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	Характеризує ефективність вкладення коштів до даного підприємства	> 0, збільшення	$\frac{\phi.2.p.220 \text{ або } \phi.2.p.225}{\phi.1.p.(380(z.p.3) + 380(z.p.4)) / 2}$
Коефіцієнт рентабельності діяльності	Характеризує ефективність господарської діяльності підприємства	> 0, збільшення	$\frac{\phi.2.p.220 \text{ або } \phi.2.p.225}{\phi.2.p.035}$
Коефіцієнт рентабельності продукції	Характеризує прибутковість господарської діяльності підприємства від основної діяльності	> 0, збільшення	$\frac{\phi.2.p.(100 \text{ або } 105 + 090 - 060)}{\phi.2.p.(040 + 070 + 080)}$

Завдання 3. Використовуючи дані балансу ВАТ «АБВ», а також показники фінансових результатів (розв'язок завдання 1), проведіть оцінку фінансового стану підприємства. Висновки обґрунтуйте.

Активи ВАТ «АБВ»

Актив	Код ряд.	Попередній період		Звітний період	
		На поч. року	На кін. року	На поч. року	На кін. року
1. Необоротні активи					
Нематеріальні активи:					
залишкова вартість	010				
первісна вартість	011				
знос	012				
Незавершене будівництво	020		608,90	608,90	285,20
Основні засоби:					
залишкова вартість	030	10221,90	11806,60	11806,60	11045,00
первісна вартість	031	14818,00	18332,20	18332,20	20002,80
знос	032	4596,10	6525,60	6525,60	8957,80
Довгострокові фінансові інвестиції, які обліковуються методом участі в капіталі інших підприємств	040				
Інші фінансові інвестиції	045				
Довгострокова дебіторська заборгованість	050				
Відстрочені податкові активи	060				
Інші необоротні активи	070				
Усього по розділу 1	080	10221,90	12415,50	12415,50	11330,20
2. Оборотні активи					
Запаси:					
виробничі запаси	100	2386,80	1152,00	1152,00	93,30
тварини на вирощуванні і відгодівлі	110		0,00	0,00	0,00
незавершене виробництво	120		0,00	0,00	0,00
готова продукція	130	572,00	202,20	202,20	7,10
товари	140	83,00	94,80	94,80	4,50
векселі одержані	150		0,00	0,00	0,00
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги:					
чиста реалізаційна вартість	160		0,00	0,00	0,00
первісна вартість	161		0,00	0,00	0,00
резерв сумнівних боргів	162		0,00	0,00	0,00
Дебіторська заборгованість за розрахунками:					
з бюджетом	170	97,50	14,00	14,00	2,80
за виданими авансами	180		0,00	0,00	0,00
з нарахованих доходів	190		0,00	0,00	0,00
із внутрішніх розрахунків	200		0,00	0,00	0,00
Інша поточна дебіторська заборгованість	210	3443,80	2199,90	2199,90	6308,20
Поточні фінансові інвестиції	220				
Грошові кошти та їх еквіваленти:					
в національній валюті	230	427,70	73,90	73,90	306,10
в іноземній валюті	240	290,40	163,80	163,80	164,10
Інші оборотні активи	250		0,00	0,00	0,00
Усього по розділу 2.	260	7301,20	3900,60	3900,60	6886,10
3. Витрати майбутніх періодів	270		0,00	0,00	0,00
БАЛАНС	280	17523,10	16316,10	16316,10	18216,30

Пасиви ВАТ «АБВ»

Пасив	Код ряд.	Попередній період		Звітний період	
		На поч. року	На кін. року	На поч. року	На кін. року
1.Власний капітал					
Статутний капітал	300	786,70	786,70	786,70	786,70
Пайовий капітал	310		0,00	0,00	0,00
Додатково вкладений капітал	320		0,00	0,00	0,00
Інший додатковий капітал	330	12212,90	11501,60	11501,60	13151,60
Резервний капітал	340	190,50	190,50	190,50	190,50
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	350				
Неоплачений капітал	360				
Вилучений капітал	370				
Усього за розділом 1	380	13190,10	12478,80	12478,80	14128,80
2. Забезпечення наступних витрат і платежів		13190,10			
Забезпечення виплат персоналу	400				
Інші забезпечення	410				
Цільове фінансування	420				
Усього за розділом 2	430	0,00	0,00	0,00	0,00
3. Довгострокові зобов'язання					
Довгострокові кредити банків	440	1577,80	560,60	560,60	0,00
Інші довгострокові фінансові зобов'язання	450		0,00	0,00	0,00
Відстрочені податкові зобов'язання	460	63,50	6,50	6,50	6,80
Інші довгострокові зобов'язання	470				
Усього за розділом 3	480	1641,30	567,10	567,10	6,80
4. Поточні зобов'язання					
Короткострокові кредити банків	500	855,00	1600,00	1600,00	2990,00
Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	510		0,00	0,00	0,00
Векселі видані	520		0,00	0,00	0,00
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	530	789,90	295,80	295,80	225,80
Поточні зобов'язання за розрахунками:					
з одержаних авансів	540		0,00	0,00	0,00
з бюджетом	550	373,60	706,40	706,40	100,00
з позабюджетних платежів	560		0,00	0,00	0,00
зі страхування	570	188,10	162,40	162,40	163,20
з оплати праці	580	273,60	296,70	296,70	440,70
з учасниками	590		0,00	0,00	0,00
із внутрішніх розрахунків	600		0,00	0,00	0,00
Інші поточні зобов'язання	610	211,50	208,90	208,90	161,00
Усього за розділом 4	620	2691,70	3270,20	3270,20	4080,70
5. Витрати майбутніх періодів	630		0,00	0,00	0,00
БАЛАНС	640	17523,10	16316,10	16316,10	18216,30

Тести

Виберіть правильну відповідь:

1. Об'єктами фінансів підприємств є:
  - а) прибуток підприємства;
  - б) рух грошових потоків підприємства;
  - в) грошові доходи та фонди;
  - г) відтворювальний процес;
  - д) економічні відносини, пов'язані із рухом коштів, формуванням та використанням грошових фондів.

2. Суб'єктами фінансів підприємств є:
  - а) економічні відносини, пов'язані із рухом коштів, формуванням та використанням грошових фондів;
  - б) держава, працівники, банківські установи;
  - в) грошові доходи та фонди;
  - г) відтворювальний процес;
  - д) прибуток підприємства.

3. Фінанси підприємств, як економічна категорія, проявляють свою сутність через наступні функції:
  - а) забезпечуюча, розподільча;
  - б) забезпечуюча, розподільча, контрольна;
  - в) контрольна, розподільча;
  - г) забезпечуюча, відтворювальна, розподільча, контрольна;
  - д) забезпечуюча, розподільча, перерозподільча, контрольна.

4. Величина статутного капіталу підприємства свідчить про:
  - а) розмір грошових коштів, вкладених в основні та оборотні засоби;
  - б) розмір грошових коштів, які інвестовані у виробництво;
  - в) розмір оборотних коштів, які інвестовані у виробництво;
  - г) розмір необоротних коштів, які інвестовані у виробництво;
  - д) грошові кошти, які використовуються для виробництва.

5. Валовий прибуток від реалізації продукції – це:
- а) виручка від реалізації без ПДВ;
  - б) грошове вираження вартості реалізованого товару без ПДВ, акцизів, знижок;
  - в) різниця між чистим доходом від реалізації і собівартістю реалізованої продукції;
  - г) перевищення виручки від реалізації продукції над її собівартістю;
  - д) прибуток, що залишився у підприємства після сплати податку на прибуток.
6. Які існують основні методи організації фінансів підприємства:
- а) самофінансування;
  - б) господарська самостійність;
  - в) юридична самостійність;
  - г) комерційного розрахунку;
  - д) самоокупність.
7. Надходження коштів від інвестиційної діяльності забезпечується за рахунок:
- а) операцій з придбання та реалізації необоротних активів, а також фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів;
  - б) надходжень у вигляді позитивних курсових різниць, одержаних штрафів, неустойок, пені, відшкодування раніше списаних активів, списання кредиторської заборгованості, одержання субсидій, грантів;
  - в) цільового фінансування;
  - г) здійснення операцій, які призводять до зміни структури і розміру власного і позикового капіталу;
  - д) довгострокових фінансових вкладень.
8. Надходження коштів від фінансової діяльності забезпечується за рахунок:

- а) цільового фінансування;
- б) здійснення операцій, які призводять до зміни структури і розміру власного і позикового капіталу;
- в) операцій з придбання та реалізації необоротних активів, а також фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів;
- г) доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг;
- д) надходжень у вигляді позитивних курсових різниць, одержаних штрафів, неустойок, пені, відшкодування раніше списаних активів, списання кредиторської заборгованості, одержання субсидій, грантів.

9. Надходження коштів від основної діяльності забезпечується за рахунок:

- а) довгострокових фінансових вкладень;
- б) здійснення операцій, які призводять до зміни структури і розміру власного і позикового капіталу;
- в) доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг;
- г) надходжень у вигляді позитивних курсових різниць, одержаних штрафів, неустойок, пені, відшкодування раніше списаних активів, списання кредиторської заборгованості, одержання субсидій, грантів;
- д) операцій з придбання та реалізації необоротних активів, а також фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів.

10. Надходження коштів від іншої операційної діяльності забезпечується за рахунок:

- а) цільового фінансування;
- б) здійснення операцій, які призводять до зміни структури і розміру власного і позикового капіталу;
- в) операцій з придбання та реалізації необоротних активів, а також фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів гро-

- шових коштів;
- г) надходжень у вигляді позитивних курсових різниць, одержаних штрафів, неустойок, пені, відшкодування раніше списаних активів, списання кредиторської заборгованості, одержання субсидій, грантів;
- д) довгострокових фінансових вкладень.

Установіть відповідність:

№ з/п	Термін	Визначення
1.	Фінанси підприємств	а) забезпечення витрат за рахунок зовнішніх джерел фінансування, яке може здійснюватися за рахунок централізованих фінансових ресурсів (бюджетне), а також з децентралізованих фондів корпоративних структур (кошторисне фінансування)
2.	Основи організації фінансів підприємств	б) сума грошових коштів, які мають надійти чи надійшли від усіх видів діяльності до каси підприємства чи на його рахунки
3.	Комерційний розрахунок	в) метод здійснення господарювання, головною метою якого є задоволення суспільних потреб, а не отримання прибутку
4.	Бюджетне (кошторисне) фінансування	г) збільшення економічних вигод у вигляді надходжень активів або зменшення зобов'язань, що призводить до зростання власного капіталу за винятком його зростання за рахунок внесків власників
5.	Неприбуткова діяльність	д) зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або зростання зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу за винятком його зменшення за рахунок його вилучення або розподілу серед власників
6.	Фінансові ресурси підприємства	е) система економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання доходів та грошових фондів суб'єктів господарювання в процесі відтворення
7.	Грошові надходження	ж) алгебраїчна сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності після оподаткування та надзвичайного прибутку (збитку) після оподаткування
8.	Доходи	з) сукупність прийомів, методів та способів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів підприємств, а також контролю за їх кругообігом в процесі відтворення

№ з/п	Термін	Визначення
9.	Витрати	і) грошові доходи та надходження суб'єктів господарювання, які використовуються для формування децентралізованих фондів фінансових ресурсів, або в нефондовій формі з метою забезпечення процесів розширеного відтворення та виконання фінансових зобов'язань підприємств
10.	Чистий прибуток (збиток) підприємства	к) метод ведення діяльності, який дозволяє за рахунок доходів покривати витрати і отримувати додатковий дохід (прибуток), який використовується на забезпечення розширеного відтворення

Тема 9. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

- 9.1. Сутність і роль міжнародних фінансів.
- 9.2. Система грошових потоків міжнародних фінансів.
- 9.3. Особливості діяльності інститутів системи міжнародного валютно-кредитного регулювання.
- 9.4. Міжнародний фінансовий ринок та його структура.
- 9.5. Міжнародна фінансова політика, її типи та інструменти.

9.1. Сутність і роль міжнародних фінансів

Диверсифікація міжнародних фінансових і валютних відносин на межі ХХ-ХХІ ст. пов'язана із необхідністю здійснення грошового забезпечення світогосподарських зв'язків, які значно розширилися й поглибилися під впливом інтернаціоналізації та глобалізації виробництва та обміну.

Фінансова система ринкової економіки наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. досягла високого рівня розвитку як на національному, так і на міжнародному рівні. Це виявляється в таких процесах:

- високий ступінь концентрації фінансових ресурсів на макроекономічному рівні;
- високий взаємозв'язок фінансових ринків на базі новітніх інформаційних технологій;
- різноманітність фінансових інструментів макро- та мікроекономічної політики;
- глобалізація фінансових відносин.

Міжнародні фінанси як фінансова категорія розглядаються в наступних аспектах:

1. *Економічному:*

- у широкому розумінні – це сукупність обмінно-перерозподільчих

відносин, які виникають у зв'язку з рухом вартості між окремими країнами та у процесі формування і використання на світовому та регіональному рівнях централізованих грошових фондів;

Відносини обміну пов'язані з міжнародною торгівлею та характеризують валютні надходження та валютні платежі, які відображаються в платіжному балансі країн. Позитивне сальдо відображає перевищення надходжень над платежами, що є передумовою для забезпечення стабільності національної валюти.

Відносини перерозподілу виникають у процесі формування та використання централізованих грошових фондів світових та регіональних міжнародних організацій та фінансових інституцій. При цьому розмежовують країн-донорів, у яких переважають внески до відповідних фондів, та країни-реципієнти, які отримують у різних формах фінансову допомогу за рахунок коштів централізованих фондів.

- **у вузькому розумінні** – це фонди фінансових ресурсів, які утворилися на основі розвитку міжнародних економічних відносин і використовуються для забезпечення безперервності суспільного відтворення на світовому рівні та задоволення суспільних потреб, що мають міжнародне значення;

2. *Інституціональному* – це сукупність банків, валютних та фондових бірж, міжнародних фінансових інституцій, регіональних фінансово-кредитних установ, міжнародних та регіональних економічних організацій та об'єднань, через які здійснюється рух світових фінансових потоків.

Об'єктом міжнародних фінансів є потоки грошових коштів і пов'язані з ними фінансові відносини на світовому ринку.

Суб'єктами міжнародних фінансів є фізичні та юридичні особи, уряди, міжнародні організації та фінансові інституції, а також банки та інші фінансово-кредитні установи. Суб'єкти міжнародних фінансів з позиції конкретної держави поділяються на резидентів і нерезидентів.

У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» суб'єкти зов-

нішньоекономічної діяльності України згруповані наступним чином:

- фізичні особи;
- юридичні особи;
- об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб;
- структурні одиниці суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно із законами України, але мають постійне місцезнаходження на її території;
- спільні підприємства, які зареєстровані як такі в Україні й мають на її території постійне місцезнаходження;
- інші суб'єкти господарської діяльності.

Роль міжнародних фінансів у світовій економічній системі проявляється через їх функції:

– **розподільча** – через механізм міжнародних фінансів відбувається грошовий розподіл і перерозподіл світового продукту. Ця функція базується на *об'єктивних закономірностях*: потоки грошових коштів знаходяться у русі з метою пошуку найвищої норми прибутку. Окрім того, отримання прибутку завжди пов'язане з ризиком, а також перебуває під впливом *суб'єктивних чинників*, які представлені політичними й особистими інтересами суб'єктів міжнародних фінансів.

Дія об'єктивних закономірностей та суб'єктивних чинників може бути як одно-, так і різноспрямованою.

– **контрольна** – в процесі міжнародних фінансових відносин здійснюється облік та аналіз руху світового суспільного продукту.

Сферами міжнародних фінансів є:

- міжнародний фінансовий ринок;
- міжнародні платіжні розрахунки;
- міжнародні валютні операції;
- міжнародні валютні системи;
- міжнародні організації та інституції;

- регулювання міжнародних фінансів.

9.2. Система грошових потоків міжнародних фінансів

Функціонування міжнародних фінансів базується на валютно-фінансових потоках.

Міжнародні валютно-фінансові потоки – це потоки іноземних валют або будь-яких інших фінансових активів, що зумовлені економічною діяльністю суб'єктів світового господарства.

Міжнародні валютно-фінансові потоки можуть бути згруповані за напрямками (Рис. 9.1).

Міжнародні валютно-фінансові потоки класифікуються за наступними ознаками:

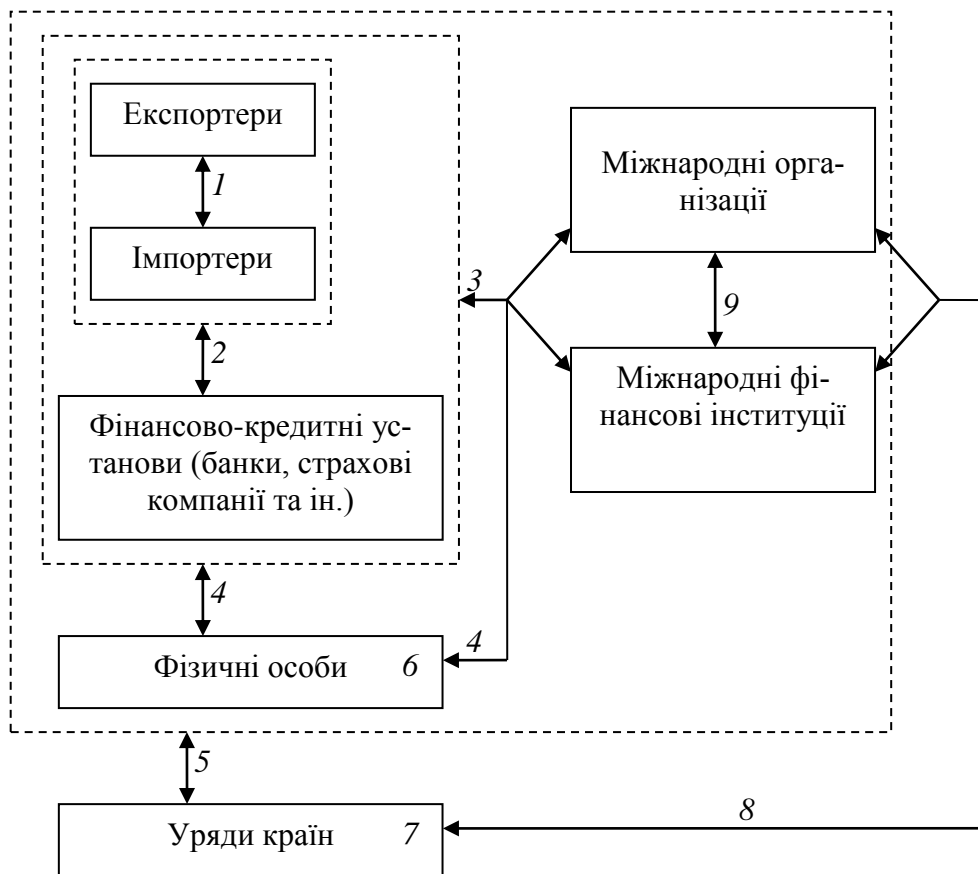
1. тип економічної взаємодії:

- зовнішньо-торговельні – утворюються при експорті та імпорті товарів, послуг, факторів виробництва та ін.;
- капітальні – виникають при кредитно-інвестиційній діяльності суб'єктів міжнародних фінансів;
- спекулятивні – виникають при валютних операціях;
- балансуючі – опосередковують діяльність однієї держави щодо врівноваження зовнішніх платежів і розрахунків з іншими країнами;

2. форма міжнародних фінансових ресурсів:

- у формі офіційної міжнародної фінансової допомоги – міждержавні кредити і гранти, кредити і гранти міжнародних організацій;
- у формі цінних паперів і банківських кредитів;
- у формі золотовалютних резервів;

Напрями міжнародних валютно-фінансових потоків:

1. між експортерами та імпортерами з приводу платежів за товари і послуги, а також надання й погашення позик;

2. між експортерами та імпортерами, з одного боку, і фінансово-кредитними установами, з іншого боку, щодо отримання й погашення кредитів, відкриття та обслуговування валютних рахунків, страхування ризиків і т.ін.;

3. між усіма експортерами та імпортерами, фінансово-кредитними установами, з одного боку, і міжнародними фінансовими інституціями, з іншого боку, з приводу отримання кредитів, фінансової допомоги і т.ін.;

4. між фізичними особами, з одного боку, та експортерами, імпортерами, фінансово-кредитними установами, з іншого боку, щодо оплати праці, здійснення міжнародних переказів, сплати за товари й послуги, виконання договорів страхування;

5. між іноземною державою, з одного боку, та експортерами, імпортерами, фінансово-кредитними установами, міжнародними фінансовими інституціями, фізичними особами, з іншого боку, з приводу сплати податків і виконання зобов'язань відповідно до правил державного регулювання міжнародних фінансових відносин;

6. між фізичними особами з приводу здійснення міжнародних банківських поштових та грошових переказів;

7. між урядами різних країн і міжнародними організаціями та фінансовими інституціями з приводу грошових внесків у ці організації, отримання кредитів, фінансової допомоги тощо;

8. між урядами різних країн з приводу надання й погашення кредитів, інших фінансових відносин;

9. між міжнародними організаціями та фінансовими інституціями.

Рис. 9.1. Система валютно-фінансових потоків міжнародних фінансів

3. часова ознака:

- потоки міжнародного ринку капіталів – середньо- і довгострокові кредити і цінні папери;
- потоки валютного і грошового ринку – короткостроковий капітал;

4. вид економічної діяльності:

- потоки розрахунків за товари;
- потоки розрахунків за послуги;
- потоки та капітальні трансферти у грошовій формі;
- кредитні ресурси;
- прями та портфельні інвестиції;
- потоки резервних активів;

Ця класифікація базується на структурі рахунків платіжного балансу згідно з міжнародними стандартами обліку економічних відносин нерезидентів.

5. перехід прав власності на фінансові активи:

- потоки, спрямовані з офіційних джерел в офіційну власність, – формуються з надлишків іноземних валют, які утворюються в активах платіжних балансів, в резервах Міжнародного валютного фонду, Світового банку та ін., в СДР та золотих запасах;
- потоки, спрямовані з приватних джерел в приватну власність, – мають місце, коли банки, фірми, фізичні особи здійснюють торговельні операції та операції з фінансовими активами;
- потоки, спрямовані з офіційних джерел в приватну власність, – виникає в діяльності урядів країн і міжнародних організацій, пов'язаній із розміщенням своїх капіталів серед іноземних суб'єктів господарювання;
- потоки, спрямовані з приватних джерел в офіційну власність, – представлені державними запозиченнями на міжнародних ринках капіталів у юридичних і фізичних осіб чи при вкладах у міжнародні фінансові інституції.

Рух грошових потоків у сфері міжнародних фінансів опосередковують фінансові операції.

Фінансові операції – це дії, спрямовані на вирішення певного завдання з організації та управління грошовими відносинами.

Фінансові операції можуть зумовлюватися як грошовими платежами, так і рухом капітальних ресурсів (лізинг, кредит, франчайзинг, тощо).

Об'єктом фінансових операцій є фінансові активи, до яких належать національна та іноземна валюта, цінні папери, дорогоцінні метали, нерухомість та ін.

Виділяють чотири групи фінансових операцій:

- *операції з переказу грошей* – охоплюють усі форми та види розрахунків (операції з обміну «гроші-товар») та трансфери (рух грошей в одному напрямі), до таких операцій відносять трансфер, акредитив, банківський переказ;
- *інвестиційні операції* – пов'язані з переміщенням капіталу з метою його приросту, опосередковують його вкладення, тривалістю понад 180 днів, такими операціями є кредит, лізинг, траст, оренда, франчайзинг;
- *спекулятивні операції* – короткострокові фінансові дії з отримання прибутку у вигляді різниці у процентах, різниці валютних курсів та ін., прикладами таких угод є операції «спот» та валютний арбітраж;
- *операції з капіталом* – спрямовуються на управління капіталом в умовах ризику та невизначеності економічної кон'юнктури.

Головними каналами руху фінансових потоків є:

- валютно-кредитне і розрахункове обслуговування купівлі-продажу товарів і послуг;
- зарубіжні інвестиції в основний і оборотний капітал;
- операції з цінними паперами;
- валютні операції;
- фінансове сприяння розвитку країн та державні внески в міжнародні

організації.

9.3. Особливості діяльності інститутів системи міжнародного валютно-кредитного регулювання

Національні за своїм походженням фінансові ресурси стають міжнародними завдяки *сучасній міжнародній системі перерозподілу фінансових ресурсів*, компонентами якої виступають:

- *міжнародного ринкового механізму* – представлений міжнародним фінансовим ринком;
- *міжнародного офіційного (позаринкового механізму)* – почав формуватися в повоєнні роки і охоплює систему офіційної фінансової допомоги, рух золотовалютних резервів, потоки фінансування зовнішнього боргу через систему міжнародних валютно-фінансових організацій.

У міждержавному регулюванні валютних та кредитних відносин основна роль належить спеціальним міжнародним валютно-фінансовим організаціям, серед яких провідне місце займають Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), регіональні банки та валютно-кредитні організації ЄС – Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Європейський фонд валютного співробітництва, Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – це міжурядова валютно-кредитна організація, яка виконує функції регулювання, фінансування, нагляду та консультування держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин. Створений на міжнародній конференції в м. Бреттон-Вудсі (США) в 1944 р., а розпочав працювати з 1 березня 1947 р. МВФ має статус спеціалізованого закладу ООН. У 1959 р. членами Фонду були 49 держав, у 1970 р. – 116, 1992 р. – 157, 1997 р. – 182, у нинішній час – 187 держав.

Ресурси МВФ формуються за рахунок внесків країн-учасниць відповід-

но до встановленої для кожної країни квоти. Розмір квоти залежить від рівня економічного розвитку країни та її ролі в світовій економіці й міжнародній торгівлі. Залежно від розмірів квот розподіляються голоси між країнами під час прийняття рішень в керівних органах МВФ. Кожна держава має 250 голосів плюс один голос на кожні 100 тис. СПЗ її квоти. Величина квоти визначає можливості країни впливати на політику МВФ.

Кредитні операції МВФ здійснює лише з офіційними органами країн-членів – казначействами, центральними банками, валютними стабілізаційними фондами. Кредити надаються у формі продажу іноземної валюти за національну, а погашають їх, викупуваючи національну валюту за іноземну.

Кредити МВФ надає лише з дотриманням певних економічних і політичних вимог у формі програми стабілізації економіки. Країни-члени зобов'язані надавати МВФ інформацію про офіційні запаси золота і валютні резерви, стан економіки, платіжний баланс, іноземні інвестиції та грошовий обіг тощо.

Основними функціями МВФ є сприяння міжнародній співпраці в грошовій політиці; розширення світової торгівлі; кредитування; стабілізація грошових обмінних курсів; консультування країн-дебіторів; розробка стандартів міжнародної фінансової статистики; збір і публікація міжнародної фінансової статистики.

Група Світового банку – багатостороння неурядова кредитно-фінансова установа, яка об'єднує чотири окремі фінансові установи: Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародну фінансову корпорацію, Міжнародну асоціацію розвитку та Багатостороннє агентство гарантії інвестицій.

Офіційні цілі усіх членів Групи Світового банку – подолання бідності і підвищення життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння економічному розвитку останніх і залучення ресурсів з розвинених країн до країн, що розвиваються. Кожна з установ Групи Світового банку має свої функції і відіграє самостійну роль.

Метою Світового банку є сприяння економічному прогресу на користь найбільш вразливих верств населення в країнах, що розвиваються, і фінансування інвестицій, які сприятимуть економічному зростанню. Інвестиції спрямовуються як на будівництво доріг, електростанцій, шкіл, зрошувальних систем, так і на сприяння розвитку сільськогосподарських структур, перекваліфікацію вчителів, програми поліпшення харчування дітей та вагітних жінок.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку, який часто називають Світовим банком, було засновано одночасно з МВФ як частину нової структури в системі організації міжнародного співробітництва на Бреттон-Вудській конференції в 1944 р. МБРР розпочав свою діяльність 25 червня 1946 р.

Важливе місце у кредитній політиці МБРР посідає *стабілізаційне кредитування* – фінансування програм структурної перебудови і *галузева адаптація*, яка передбачає надання інвестиційних позик.

Загалом структурне регулювання пропонується МВФ у вигляді певної макроекономічної програми, а пізніше стає головною умовою надання позик з боку МБРР. Програми структурної перебудови включають підтримку окремих реформ економічної політики і господарської реорганізації, передусім тих, що спрямовані на зменшення диспропорцій у зовнішній торгівлі, скорочення бюджетних дефіцитів або зменшення інфляції. Такі заходи, як приватизація державних підприємств, скорочення державних видатків, девальвація національної валюти, а також експортно-орієнтована політика, яку відстоює МБРР, в цілому сприяють залученню іноземних інвестицій, розвитку приватного підприємництва, зростанню сукупного доходу в країні. Однак, як правило, сплачують за такі програми скороченням субсидій для бідних верств населення. Їх результатом стає падіння доходів населення, зростаюча нерівність у суспільстві.

Позики банку надаються лише урядам країн або під їхню гарантію державним та приватним організаціям. Чим бідніша країна, тим сприятливіші умови, на яких вона може отримати кредит у МБРР. Позики надаються здебільшого на 15-20 років і мають 5-річний пільговий період, протягом якого

сплачуються тільки відсотки. Відсоткові ставки по позиках Світового банку змінюються кожні 6 місяців.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) – заснована у 1960 р. з метою доповнення діяльності МБРР в напрямі довгострокового фінансування найбідніших країн світу.

Відповідно до ролі у формуванні власного капіталу МАР країни поділяються на дві групи: індустріально розвинуті країни, які вносять 100% підписки у вільно конвертованій валюті, і країни, що розвиваються, які вносять у вільно конвертованій валюті лише 10% суми підписки, а решту – в національній.

Фінансові ресурси МАР формуються за рахунок її власного капіталу, внесків розвинутих країн, а також відрахувань від чистого прибутку МБРР.

МАР надає фінансову допомогу країнам, що розвиваються, у вигляді кредитування конкретних проектів. Кредити мають 10-річний період відстрочки і підлягають сплаті протягом 35-40-річного періоду (згідно з кредитоспроможністю країни-позичальниці). Причому якщо протягом 70-80-х років кредити надавалися зі сплатою невеликих комісійних зборів у розмірі 0,75%, то з 1989 р. – 0%.

МАР надає кредити винятково найбіднішим країнам світу: близько 90% її позик спрямовано в країни, де доходи населення становлять в середньому менш ніж 2 дол. США на особу щоденно.

Незважаючи на те, що МАР легально є відокремленою від світового банку, ця установа має спільний з ним персонал і організаційно-технічні засоби.

Міжнародна фінансова корпорація була заснована в 1956 р. для сприяння розвитку приватного підприємництва в країнах, що розвиваються.

У 1996 р. членами МФК були 170 країн.

Акціонерний капітал МФК формується шляхом підписки країнами-членами на акції і становить 2,45 млрд. дол. США.

МФК фінансує лише рентабельні проекти. На відміну від МБРР, ця установа надає позики без урядових гарантій.

Багатостороннє агентство гарантії інвестицій створене в 1988 р. і почало свою діяльність з 1990 р. Входить 110 країн-членів. Діяльність БАГІ спрямована на розповсюдження потоку прямих іноземних інвестицій серед країн-членів. Ця установа надає консультативні послуги на рівні урядів, допомагаючи останнім залучати приватні інвестиції в економіку.

Для сприяння економічному співробітництву та інтеграції країн в різних регіонах в 1960-х рр. були створені регіональні банки розвитку:

1960 р.– Міжамериканський банк розвитку (53 країни);

1964 р. – Африканський банк розвитку (75 країн);

1967р. – Азіатський банк розвитку (14 країн).

Україна стала членом МБРР з вересня 1992 р., у жовтні 1993 р. вона стала 162 країною – учасницею МФК, а у 1995 р. – повним членом БАГІ.

Банк міжнародних розрахунків – є першою в історії міжнародною фінансовою інституцією. Він був створений у 1930 р. Основне завдання банку полягає у налагодженні співробітництва між центральними банками провідних країн світу та здійснення розрахунків між ними. Банк забезпечує здійснення розрахунків між країнами Європейської валютної системи.

В Європі функціонують такі регіональні валютно-кредитні організації як Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС), Паризький та Лондонський клуби кредиторів.

Європейський інвестиційний банк створений у 1958 р. як фінансова організація ЄС, яка забезпечує довгострокові позики для сприяння збалансованого і рівномірного розвитку країн Союзу. Метою ЄІБ є спрощене фінансування інвестицій в інфраструктуру чи промислових інвестицій за проектами, які мають регіональне, галузеве чи загальноєвропейське значення. Більше ніж половина загальної суми позик виділяється для інвестицій у виробництво в регіонах, які відстають в індустріальному розвитку. Кредити надаються на 20-25 років.

ЄБРР функціонує з 1991 р. з метою сприяння економічним реформам у

країнах Східної Європи та колишнього СРСР. Основними об'єктами кредитування ЄБРР є приватні фірми і державні підприємства, що приватизуються, а також новостворені компанії, включаючи спільні підприємства з міжнародними інвестиціями.

Пріоритетними сферами фінансування в Україні є конверсія, сільське господарство, приватизація, транспорт, телекомунікації, охорона довкілля, сприяння розвитку банківського сектору. Банк фінансує проекти вартістю не менше 15-17 млн. дол., максимальна ставка відсотку – 16-18% річних.

Європейський фонд валютного співробітництва створений у 1973 р. в межах європейської валютної системи. Він надає кредити країнам-членам ЄС для покриття дефіциту платіжного балансу.

Паризький клуб кредиторів утворено в 1956 р. як неформальну організацію урядів країн-кредиторів для розв'язання проблеми заборгованості країн, що розвиваються.

Членами Клубу є переважно розвинуті країни ОЕСР. Головою Клубу традиційно є представник міністерства фінансів Франції. Члени Паризького клубу беруть на себе зобов'язання кредитувати один одного в національних валютах, а також треті країни в рамках спільної угоди про позики. Крім того, вони надають валюту Міжнародному валютному фонду. Клуб розробляє умови позик, приймає рішення про пролонгацію заборгованості, а також припинення платежів за боргами.

Послідовно Клубом були запропоновані умови реструктуризації офіційної заборгованості, які отримали назву «Торонтських», «Х'юстонських», «Тринідадських», «Лондонських», «Неапольських» та «Ліонських».

Лондонський клуб – неурядова організація, яка об'єднує майже 600 найбільших приватних банків-кредиторів.

Банки-члени Клубу укладають з урядом країни-боржника угоду про умови погашення боргу, його реструктуризації. Угода про реструктуризацію можлива тільки в тому випадку, якщо країна-боржник приймає програму МВФ зі структурного управління своєї економіки, причому її виконання жорстко

контролюється.

Таким чином, Паризький і Лондонський клуби, формально незалежні організації, тісно координують свою роботу з МВФ. У сфері їхньої діяльності з 90-х років опинилися країни з перехідною економікою; від рішення клубів багато в чому залежить доля величезної заборгованості й майбутнього кредитування цих країн.

9.4. Міжнародний фінансовий ринок та його структура

Міжнародний фінансовий ринок – це система економічних відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл міжнародних фінансових потоків.

Міжнародний фінансовий ринок виступає механізмом купівлі-продажу фінансових активів і відповідного задоволення попиту та пропозиції суб'єктів міжнародних економічних відносин на грошовий капітал.

Характерними рисами міжнародного фінансового ринку є:

- значний обсяг фінансових ресурсів та операцій;
- глобальність (відсутність територіальних обмежень);
- цілодобовий режим здійснення операцій;
- залучення до операцій суб'єктів з високим рейтингом та бездоганною репутацією;
- широкий діапазон фінансових інструментів;
- уніфікація правил та стандартів операцій.

Сучасний міжнародний фінансовий ринок характеризується високим рівнем використання інформаційних технологій. Комп'ютеризація фінансової сфери, динамічний прогрес телекомунікацій привели до форсованого розвитку міжнародної фінансової системи, в результаті чого значно підвищилася якість обробки фінансової інформації, забезпечується надзвичайна швидкість здійснення міжнародних операцій та переміщення ресурсів між окремими сегментами фінансового ринку, знизилась вартість виконання міжнародних трансакцій. Це відкрило можливості для надзвичайного зростання обсягу міжнародних фінансових трансакцій, пришвидшило транскордонні потоки капіталу.

Одним із чинників процесу глобалізації міжнародного фінансового ринку стало зростання інтеграції національних ринків грошей та капіталу. Прискорення темпів такої інтеграції, своєю чергою також зумовлених процесами інтернаціоналізації, інформаційної революції та лібералізації, поступово дало нову якість – виникла глобальна фінансова архітектура. прогресуюче взаємопереплетіння національних фінансових ринків, зменшення бар'єрів між внутрішніми та міжнародними фінансовими ринками дало змогу величезним ресурсам грошей та капіталу вільно рухатися між різними сегментами світової фінансової системи. В результаті обсяг транскордонних фінансових трансакцій сягнув небачених масштабів.

Однією із особливостей сучасного міжнародного фінансового ринку є масштабне поширення спекулятивних операцій, в результаті чого на світових фінансових ринках сформувався спекулятивний капітал. Він виник на базі промислового, комерційного та кредитного капіталу і частково протиставив себе їм. Це протиріччя проявляється у боротьбі спекулятивного капіталу за вищий прибуток за рахунок волатильності цін на фінансові активи.

Сучасний міжнародний ринок розвивається в умовах лібералізації. Тенденція до зменшення втручання держави у фінанси проявилася в останні десятиріччя в різних за рівнем розвитку групах країн. Це стосується і промислово розвинених країн з ринковою економікою (передусім США, Японії, Великобританії), і країн що розвиваються (наприклад нових індустріальних країн Азії або латиноамериканських країн), і країн з перехідною економікою. Свідченням цього є підписання країнами-членами СОТ угоди про лібералізацію з 1999 р. ринку фінансових послуг, поступове зменшення бар'єрів на ринках позичкових капіталів.

Міжнародний фінансовий ринок становить складну, внутрішньо структуровану систему. Відповідно до видів фінансових активів до *елементів міжнародного фінансового ринку відносять*:

- міжнародний валютний ринок;
- міжнародний ринок кредитних ресурсів;

– міжнародний ринок цінних паперів.

Ринок кредитних ресурсів та ринок цінних паперів у фінансовій літературі часто називають ринком капіталів.

Міжнародний валютний ринок – це система економічних та організаційних відносин з приводу купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів у іноземній валюті.

Валюта – грошова одиниця держави, яка обертається як на його внутрішньому ринку, так і за його межами.

«Валюта» походить від італійського «*valuta*» – цінність, вартість. Валюти класифікуються за наступними ознаками:

1. статус валюти або емітент валютних коштів:

- *національна валюта* – грошова одиниця країни;
- *іноземна валюта* – грошові знаки іноземних держав, кредитні та платіжні засоби, які виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахунках;
- *міжнародна (регіональна) валюта* – міжнародна або регіональна грошова розрахункова одиниця, засіб платежу: СДР, ЕКЮ (з 1 січня 1999 року замінена на євро);

2. режим використання або конвертованості:

- *вільно конвертована валюта* – валюта, яка без обмежень обмінюється на будь-які іноземні валюти (долар, ієна, французький франк, англійський фунт стерлінгів, німецька марка), – використовуються для здійснення платежів за міжнародними угодами, активно купуються і продаються на міжнародних валютних ринках
- *частково конвертована валюта* – валюта, яка обмінюються тільки на деякі інші валюти і мають валютні обмеження;
- *неконвертована валюта* – до цього виду відносяться замкнуті валюти, у країнах, де для резидентів та нерезидентів введена заборона обміну валют;

3. матеріально-речова форма:

- *готівкова валюта* – до цього виду відносяться банкноти і монети;
  - *безготівкова валюта* – існує у формі записів на рахунках;
4. відношення до курсів інших валют:
- *сильна (тверда) валюта* – валюта, яка характеризується стабільним курсом, рух якого відбувається відповідно фундаментальним макроекономічним закономірностям;
  - *слабка (м'яка) валюта* – валюта з нестабільним і не завжди прогнозованим курсом;
5. відношення до валютних запасів країни:
- *резервна валюта* – використовується для формування резервів країни;
  - *інші валюти* – не використовується для формування резервів країни;
6. принцип побудови:
- *валюта кошикового типу (валютний кошик)* – валюта, яка складається з декількох валют (СДР, ЕКЮ);
  - *звичайна валюта*;
7. запис валютного курсу: *валюта-база котирування, валюта котирування*;
8. вид валютної або фінансово-господарської операції: відповідно до цього критерію розрізняють валюту ціни контракту, валюту платежу, валюту кредиту, валюту клірингу, валюту векселя тощо.

Валютний курс – це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни. Розрізняють наступні види валютних курсів:

1. за способом фіксації:
  - плаваючий;
  - фіксований;
2. за суб'єктом, що встановлює курс;
  - курс національного (центрального) банку;

- курс комерційного банку;
  - курс міжбанківського ринку;
  - біржовий курс;
3. відповідно до відношення до учасників угоди:
- курс продавця;
  - курс покупця;
4. за відношенням до паритету купівельної спроможності валют:
- завищений;
  - занижений;
  - паритетний;
5. за способом встановлення:
- офіційний;
  - неофіційний;
6. за видом угод:
- курс термінових угод;
  - своп-курс;
  - спот-курс;
7. за врахуванням інфляції:
- номінальний курс – ціна одиниці національної валюти, визначена в іноземній валюті (E_n);
  - номінальний ефективний курс – індекс валютного курсу, розрахований як співвідношення між національною валютою і валютами інших країн, зваженими на частки цих країн у валютних операціях певної країни:

$$E_n^e = \sum P_n^e \cdot W_i,$$

де E_n^e – номінальний ефективний курс;

$\sum$ – знак суми по i -країнах;

P_n^e – індекс номінального валютного курсу як співвідношення національної валюти до валют країн-торгових партнерів;

w_i – частка кожної країни-торгового партнера у торговому обороті даної країни з тими країнами, які вважаються головними торговими партнерами.

- реальний курс – номінальний валютний курс, помножений на співвідношення внутрішніх цін (I_d) до цін країни ($E_r = E_n \frac{I_d}{I_f}$), до валюти якої котирується національна валюта:

$$E_r = E_n \frac{I_d}{I_f},$$

де E_r – реальний курс.

- реальний ефективний курс (E_r^e) – номінальний ефективний валютний курс, помножений на співвідношення внутрішніх цін до цін країни, до валюти якої котирується національна валюта:

$$E_r^e = E_n^e \frac{I_d}{I_f}.$$

На міжнародному валютному ринку здійснюється широкий спектр операцій.

Валютні операції – це операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності або переміщення валютних цінностей між суб'єктами ринку.

Операції валютного ринку поділяються на:

- *депозитно-кредитні* – це операції з купівлі-продажу валюти шляхом розміщення іноземної валюти на банківських депозитах і отримання валютних позик. Залежно від строку депозитні операції поділяються на строкові та до запитання, а кредитні – на коротко-, середньо- і довгострокові;

- *конверсійні* – це обмін рівновеликих цінностей, представлених різними валютами. Конверсійні операції, в свою чергу, поділяються на:

1. Касові валютні операції – це операції з негайною поставкою валюти, полягають в обміні валюти на умовах її поставки банками-контрагентами не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, зафіксованим

в момент укладання угоди. Касові операції на такій умові називаються «*spot*». Єдиною платою за здійснення операції є *спред* – різниця між курсом купівлі і курсом продажу;

2. Строкові валютні операції – це операції з купівлі-продажу валюти з терміном оплати більше двох банківських днів, не враховуючи день укладання угоди, які обов'язково оформлюються контрактом. До таких операцій відносять форвардні, ф'ючерсні, операції, операції «своп» і валютні опціони.

Форвардна валютна операція – це угода з купівлі-продажу валют за наперед узгодженим курсом, які укладена сьогодні, але відбудеться в майбутньому. Курс за яким здійснюються форвардні операції, відрізняється від курсу за поточними операціями на величину форвардної маржі у вигляді премії або дисконту (зниження). Укладаються на 1, 2, 3, 6 та 12 місяців. Здійснюються у вигляді операцій банків з клієнтами та на міжбанківському ринку

Ф'ючерсна валютна операція – це різновид строкових операцій, головною метою яких є отримання різниці в цінах (курсах) активів на момент закінчення угоди та хеджування (страхування) поточних активів та зобов'язань від зміни їхніх цін. Суть Ф'ючерсних операцій полягає у купівлі продажу валюти на певний проміжок часу (від 3 днів до 3 років) шляхом укладання контракту, в якому фіксується ціна.

Валютна операція «spot» – це операція з негайною поставкою валюти, полягають в обміні валюти на умовах її поставки банками-контрагентами не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, зафіксованим в момент укладання угоди. Єдиною платою за здійснення операції є *спред* – різниця між курсом купівлі і курсом продажу.

Валютна операція «своп» – це комбінація операцій «spot» і «форвард», яка полягає у купівлі-продажу двох валют на умовах негайної поставки за фіксованим курсом з одночасною зворотною угодою на певний термін з цими ж валютами. Ці операції дають можливість покрити валютний ризик та отримати можливий дохід у майбутньому.

Валютний опціон – це угода, за якою продавець має право, а продавець

зобов'язання купити або продати певну кількість валюти в обмін на іншу за наперед визначеним курсом у певні строки. Покупець опціону сплачує премію при укладанні угоди. Особа, що придбала опціон, при сприятливому валютному курсі реалізує право купити (придбати) валюту за умовою опціону, а при несприятливому – не реалізує, втрачаючи премію, сплачену за придбання опціону.

В окрему групу валютних операцій виділяють **валютні спекуляції** – це операції валютного ринку, розраховані на отримання прибутку від зміни валютних курсів, що супроводжуються валютним ризиком.

Як правило валютні спекуляції здійснюються як «спот»-операції, а також у форму валютного арбітражу – це операції з купівлі чи продажу валюти та подальша контр операція з метою отримання прибутку за рахунок різниці в курсах валют на різних ринках або за рахунок курсових коливань протягом певного періоду.

Найбільші валютні центри розташовані у Нью-Йорку, Лондоні, Парижі, Цюриху, Франкфурті-на-Майні, Сан-Франциско, Токіо, Гонконгу, Сінгапурі та ін.

Міжнародний ринок кредитних ресурсів – це специфічна сфера руху коштів між країнами.

Міжнародний кредит – це економічні відносини, які виникають між кредиторами і позичальниками різних країн з приводу надання, використання та погашення позики.

Суб'єктами міжнародного кредиту виступають корпорації, комерційні банки, кредитні організації, нефінансові заклади, держави та державні органи, а також регіональні міжнародні банки розвитку, міжнародні фінансові інститути.

Міжнародний ринок цінних паперів – це ринок, на якому здійснюється переміщення фінансових зобов'язань та інструментів у вигляді цінних паперів за межі країни шляхом купівлі продажу з метою отримання прибутку.

Міжнародний ринок цінних паперів – це система економічних відно-

син з приводу переміщення фінансових зобов'язань та інструментів у вигляді цінних паперів за межі країни шляхом їх купівлі-продажу.

Структура міжнародного ринку цінних паперів розглядається у декількох аспектах:

1. *з точки зору тривалості залучення коштів та характеру їх використання:*

- міжнародний ринок боргових цінних паперів, який охоплює ринок міжнародних облігацій та цінних паперів грошового ринку (векселів);
- міжнародний ринок титулів (прав) власності, який представлений акціями та депозитарними розписками;

У загальному розумінні **депозитарна розписка** – банківський сертифікат на акції закордонної компанії, що тримаються підрозділом міжнародного банку в її країні.

- міжнародний ринок похідних фінансових інструментів (деривативів)
  - ринок інструментів торгівлі фінансовим ризиком, ціни яких прив'язані до іншого фінансового чи реального активу (ціни товарів, ціни акцій, курсу валюти, процентної ставки)

2. *залежно від типу емітента:*

- ринок суверенних боргів – утворюється зобов'язаннями, випущеними на міжнародний ринок урядовими інституціями або державними установами країн;
- ринок приватних боргів – охоплює обіг цінних паперів, емітованих приватними інституціями та корпораціями;

Окрему увагу слід звернути на функціонування **євроринку**, на якому здійснюється обіг цінних паперів, грошовим компонентом яких є євровалюта (валюта, яка перебуває в руках нерезидентів країни її походження).

На думку багатьох експертів, євроринок є досить умовним поняттям, оскільки він є результатом інтернаціоналізації ринків цінних паперів через міжнародні фінансові центри: більшість угод на євроринку здійснюється че-

рез фінансові центри Лондону, Гонконгу, Сінгапуру, деяких країн Карибського регіону, а також, меншою мірою, Нью-Йорку та Токіо.

Відповідно до Директиви Комісії ЄС № 89/ЕЕС, європапери – це обігові цінні папери, які проходять андерайтинг (придбання нових випусків цінних паперів з метою їх подальшого первинного розміщення) і розміщуються за посередництва синдикату, щонайменше два учасники якого зареєстровані в різних країнах, а також пропонуються у значних обсягах в одній або більше країнах за винятком країни реєстрації емітента.

Виділяють наступні види європаперів:

– євроноти – це цінні папери, які випускаються корпораціями строком від 3 до 6 місяців із ставкою, яка змінюється, базуючись на ЛІБОР, як правило, використовуються для надання середньострокового кредиту;

– єврооблігації – особливість єврооблігації полягає в тому, що її номінальна та ринкова ціна визначаються в іноземній валюті (*єврооблігаційна позика, виражена в доларах, може розміщуватися в будь-якій промислово розвинутій країні*), єврооблігації випускаються на тривалі строки: від 4-7 до 15-30, або навіть 40 років, а розмір позики складає в середньому 20-30 млн. доларів. В ролі основних емітентів-позичальників виступають уряди, міжнародні установи, транснаціональні корпорації, місцеві органи влади, окремі державні та міждержавні організації;

– євроакції – це акції, номінал яких виражено в іншій валюті, ніж грошова одиниця країни, в якій їх було випущено, призначені для продажу на міжнародних фінансових ринках.

9.5. Міжнародна фінансова політика, її типи та інструмент

Міжнародна фінансова політика – це сукупність заходів та дій держави у галузі міжнародних фінансів.

Формами реалізації міжнародної фінансової політики є планування, укладання міжнародних угод, видання нормативно-законодавчих актів, оперативне керівництво та контроль фінансових процесів у сфері міжнародних

економічних відносин.

За характером заходів і дій держави, а також їх наслідків міжнародна фінансова політика поділяється на:

– довгострокову – передбачає структурні зміни міжнародного фінансового механізму: зміни у системі міжнародних розрахунків і платіжних засобів, режимі валютних паритетів і курсів, ролі золота в міжнародних відносинах, наборі резервних валют, методах вирівнювання платіжного балансу;

– поточну – це щоденне оперативне регулювання кон'юнктури валютних ринків і ринків капіталу, міжнародної інвестиційної діяльності, її оподаткування.

Складовими елементами поточної міжнародної фінансової політики виступають:

– валютна політика, яка базується на методах:

1. *дисконтна політика* – представлена маневруванням обліковою ставкою центрального банку. Вона дає змогу регулювати грошову масу в обігу, рівень цін, обсяг сукупного попиту, що в кінцевому рахунку впливає на обсяг надходжень з-за кордону, вплив чи приплив капіталу, курс національної валюти;
2. *курсова політика* – базується на валютних інтервенціях (операції центрального банку з купівлі-продажу іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці);
3. *політика валютних обмежень* – це сукупність заходів, спрямованих на обмеження операцій з валютними цінностями (обсяги переказів та платежів за кордон, вивезення іноземної валюти за кордон, обсяги купівлі-продажу іноземної валюти і т.ін.);
4. *забезпечення конвертованості національної валюти*;
5. *диверсифікація валютних резервів* – визначення та переліку резервних валют;

– податкова політика – передбачає використання пільгових ставок мита, акцизного податку, податку на додану вартість при експорті та імпорті то-

варів, пільгового оподаткування доходів від зовнішньоекономічної діяльності та іноземних інвестицій;

– **кредитна політика** – пов’язана із наданням кредитів національним та іноземним експортерам і імпортерам, наданням їм гарантій, одержанням кредитів від інших держав, міжнародних організацій та фінансових інституцій.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення міжнародних фінансів як економічної категорії. Які функції вони виконують?
2. Назвіть об’єкт та суб’єкти міжнародних фінансів.
3. У яких напрямках рухаються міжнародні валютно-фінансові потоки?
4. Що може виступати фінансовими активами?
5. Яким чином групуються фінансові операції?
6. Обґрунтуйте роль Міжнародного валютного фонду в економічній системі світу.
7. Які організації входять до Групи Світового банку? Які завдання на них покладено?
8. Назвіть валютно-кредитні організації, які функціонують в Європі.
9. Визначте структуру міжнародного фінансового ринку та охарактеризуйте специфіку функціонування кожного з елементів.
10. У чому полягає сутність та завдання міжнародної фінансової політики?
11. З яких елементів формується поточна міжнародна фінансова політика?

Семінарське заняття 9

Мета: засвоєння та поглиблення теоретичних знань про економічну природу та роль міжнародних фінансів, валютно-фінансових потоки і фінансові операції, фінанси міжнародних організацій та фінансових інституцій, структуру міжнародного фінансового ринку та особливості реалізації міжнародної фінансової політики

План

1. Міжнародні фінанси, їх суб'єкти, об'єкти та функції.
2. Сутність, види та напрями міжнародних валютно-фінансових потоків.
3. Фінансові операції, їх групи.
4. Фінанси міжнародних організацій.
5. Фінанси міжнародних фінансових інституцій.
6. Міжнародний фінансових ринок, його роль та характерні риси.
7. Особливості функціонування міжнародного валютного ринку. Валютні операції.
8. Міжнародний ринок кредитних ресурсів як сфера руху міжнародного кредиту.
9. Структура міжнародного ринку цінних паперів.
10. Міжнародна фінансова політика, форми її реалізації та складові.

Питання для обговорення

1. З точки зору яких аспектів розуміють категорію «міжнародні фінанси»?
2. Назвіть об'єкти та суб'єкти міжнародних фінансів. Охарактеризуйте суб'єкти міжнародних фінансів з точки зору вітчизняного законодавства.
3. Які функції у світовій економічній системі виконують міжнародні фінанси?
4. Дайте визначення міжнародних валютно-фінансових потоків. В яких напрямках вони «рухаються»?
5. Які види міжнародних валютно-фінансових потоків Ви знаєте?

6. Охарактеризуйте сутність фінансових операцій як основи міжнародних валютно-фінансових потоків.
7. Охарактеризуйте діяльність Міжнародного валютного фонду. Які види кредитів він надає?
8. Які організації входять до групи Світового банку? Яку ціль вони ставлять перед собою?
9. Дайте характеристику кредитно-фінансової підтримки, яка надається Міжнародним банком реконструкції та розвитку.
10. Які завдання покликана виконувати Міжнародна асоціація розвитку? Яким чином формуються її фінансові ресурси?
11. На яких умовах надає фінансування Міжнародна фінансова корпорація?
12. З якою метою було створено Багатостороннє агентство гарантії інвестицій?
13. Які валютно-кредитні організації функціонують в Європі? Які види фінансово-кредитної підтримки вони надають?
14. Охарактеризуйте діяльність Паризького та Лондонського клубу кредиторів.
15. Охарактеризуйте особливості функціонування ринків-елементів міжнародного фінансового ринку.
16. Розкрийте сутність валютного курсу та його видів.
17. Дайте визначення валютних операцій. Надайте систему класифікації валютних операцій.
18. Міжнародний кредит та його види.
19. Розкрийте всебічно сутність міжнародного ринку цінних паперів.
20. Розкрийте особливості форм реалізації міжнародної фінансової політики, її видів та інструментів.

Проблемні питання

1. Фактори, що впливають на формування валютного курсу.
2. Проблема конвертованості валюти.
3. Сучасні форми кредитування експорту, їх переваги та недоліки.

Питання для самостійного опрацювання

1. Міжнародна валютна система та її еволюція.
2. Взаємодія України з міжнародними фінансово-кредитними організаціями.

Теми рефератів

1. Структурні зрушення у міжнародній фінансовій системі в умовах глобалізації.
2. Фінансова глобалізація як фактор розвитку міжнародного фінансового ринку.
3. Сутність міжнародної фінансової інтеграції, її переваги і недоліки для різних груп країн.
4. Становлення та розвиток міжнародного ринку кредитних ресурсів.
5. Валютний ризик та його фактори.
6. Становлення та розвиток валютного ринку України.
7. Міжнародні фінансові організації як важлива складова сучасної інституціональної структури світового фінансового ринку.
8. Особливості діяльності Міжнародного валютного фонду.
9. Особливості діяльності організацій групи Світового банку.
10. Реструктуризація боргів країн по лінії Паризького і Лондонського клубів кредиторів.

Практичне заняття 6

Мета: отримання практичних навичок щодо визначення прямих котирувань валютного курсу на основі обернених і обернених – на основі прямих, а також використання крос-курсів

План

1. Визначення прямих котирувань валютного курсу на основі обернених і обернених – на основі прямих.
2. Використання крос-курсів.

Практичні завдання

Методичні рекомендації до розв'язку завдань

Визначення і запис валютного курсу називають *валютним котируванням* або котируванням валютного курсу. *Повне котирування* означає, що встановлюється курс покупки і курс продажу:

$$\text{USD/UAH}^* = 5,4350-5,4850.$$

Різниця між курсом покупки і курсом продажу називається *курсовою маржею* (спредом) і є джерелом прибутку для суб'єкта, що здійснює валютне котирування.

Валютне котирування буває наступних видів:

- *пряме котирування (американський варіант)* – визначає, скільком одиницям національної валюти відповідає 10, 100 і т.д. одиниць іноземною валюти, тобто *базою котирування виступає іноземна валюта*:

$$\text{USD/UAH} = 5,4350-5,4850$$

база котирування – USD, валюта котирування – UAH;

- *обернене котирування (європейський варіант)* – визначає, скільком одиницям іноземної валюти відповідає 10, 100 і т.д. одиниць національної валюти, тобто *базою котирування виступає національна валюта*:

$$\text{UAH/USD} = 0,1823-0,1840$$

база котирування – UAH, валюта котирування – USD;

У більшості країн застосовують пряме котирування.

- *крос-котирування* – визначає курс двох валют одна до одної через курс кожної з них відносно третьої валюти, часто до долара США.

Зазвичай крос-курси публікують, використовуючи табличний метод.

	USD	GBP	CHF	EURO
USD	1	1,6202	0,7230	1,1272
GBP	0,6175	1	0,4464	0,6960
CHF	1,3832	2,2405	1	1,5587
EURO	0,8877	1,4378	0,6418	1

*позначення валюти формується наступним чином: перші дві букви – міжнародне позначення країни, а остання – перша буква назви валюти англійською.

По діагоналі вказують, яка кількість валюти котирується (1, 10, 100 і т.д. одиниць). Записи валютних котирувань формуються наступним чином: валюта назви стовпчика/валюта назви строки. Так, значення валютного курсу, представлені нижче діагоналі є прямими котируваннями. Наприклад, значення валютного курсу 0,6175 означає, що 1 американський долар коштує 0,6175 англійського фунта стерлінга ($\text{USD/GBP} = 0,6175$). А значення валютного курсу 1,6202 означає, що 1 англійський фунт стерлінгів коштує 1,6202 американських доларів ($\text{GBP/USD} = 1,6202$). Значення валютного курсу, представлені вище діагоналі є оберненими котируваннями.

1. Визначення прямих котирувань валютного курсу на основі обернених і обернених – на основі прямих

Завдання 1. Використовуючи взаємозв'язок прямого і оберненого котирування валютного курсу, заповніть пусті клітини таблиці.

Значення обмінних курсів на валютному ринку

Іноземна валюта	Пряме котирування (USD/...), одиниць валюти за 1 амер. долар	Обернене котирування (.../USD), доларів за 1 валюти
Британський фунт, GBP		1,8000
Південнокорейський чон, KRW	700,0000	

Іноземна валюта	Пряме котирування (USD/...), одиниць валюти за 1 амер. долар	Обернене котирування (.../USD), доларів за 1 валюти
Німецька марка, DEM	1,50000	
Канадський долар, CAD		0,8600
Швейцарський франк, CHF	1,90000	
Французький франк, FRF		0,1500
Ріал Саудівської Аравії, SAR	3,5000	
Італійська ліра, ITL		0,0007
Японська єна, JPY		0,0052
Мексиканське песо, MXN		0,042
Норвезька крона, NOK	5,8500	
Бразильське крузейро, BRL		0,0092
Шведська крона, SEK	6,5000	
Венесуельський болівар, VEB	4,5000	

Завдання 2. Використовуючи взаємозв'язок прямого і оберненого котирування валютного курсу, заповніть пусті клітини таблиці.

Середньорічні значення обмінних курсів на валютному ринку України

Іноземна валюта	1996 р.		2001 р.		2006 р.	
	Пряме котирування (.../UAH), гривень за одиницю валюти	Обернене котирування (UAH/...), одиниць валюти за одну гривню	Пряме котирування (.../UAH), гривень за одиницю валюти	Обернене котирування (UAH/...), одиниць валюти за одну гривню	Пряме котирування (.../UAH), гривень за одиницю валюти	Обернене котирування (UAH/...), одиниць валюти за одну гривню
Австралійський долар	143,140			0,004	380,320	
Білоруський рубль*		8474,576		250000,000		500000,000
Долар США	182,950			0,002	505,000	
Казахстанський тенге	2,710		3,660		4,010	
Латвійський лат		0,003		0,001		0,001
Польський злотий		0,015	131,240			0,006
Російський рубль**		2,793	1,840		1,860	
Угорський форинт***	12,290		18,750		24,020	
Узбецький сум		0,216		0,741		2,439
Швейцарський франк		0,007	318,710		402,780	

По прямому котируванню:

*гривень за 10000 одиниць валюти;

**гривень за 10 одиниць валюти

***гривень за 1000 одиниць валюти.

По оберненим котируванням для усіх валюти використовувати єдиний вимірник: одиниць валюти за 1 гривню.

2. Використання крос-курсів

Завдання 3. Фізична особа має 5000 USD, які бажає повести в EUR.

Банком встановлені такі курси: USD/UAH = 5,3400-5,3700; EUR/UAH = 6,4200-6,5500.

Визначте крос-курс і курс, за яким відбудеться обмін, а також суму, яку отримає особа в євро.

Завдання 4. Курси валют, за даними Національного банку України станом на 30 травня 2004 р., становили: USD/UAH = 5,33 (гривень за 1 американський долар); JPY/UAH = 5,21 (гривень за 100 японських єн).

Визначте крос-курс USD/JPY.

Тести

Виберіть правильну відповідь:

1. Міжнародний фінансовий ринок – це:
  - а) механізм купівлі-продажу фінансових ресурсів;
  - б) механізм задоволення попиту та пропозиції суб'єктів міжнародних економічних відносин кредитними ресурсами;
  - в) сукупність економічних відносин у сфері трансформації тимчасово вільних коштів у позичковий капітал через фінансово-кредитні інститути та ринок цінних паперів на основі попиту та пропозиції;
  - г) механізм купівлі-продажу валюти;
  - д) система економічних відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл міжнародних фінансових потоків.

2. Міжнародний валютний ринок – це:
  - а) система економічних та організаційних відносин з приводу купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів у іноземній валюті;
  - б) система економічних відносин, що забезпечує акумуляцію та пере-

розподіл міжнародних фінансових потоків;

- в) механізм купівлі-продажу фінансових ресурсів;
- г) механізм задоволення попиту та пропозиції суб'єктів міжнародних економічних відносин кредитними ресурсами;
- д) міжбанківський ринок з купівлі-продажу валюти.

3. Валюта – це:

- а) грошові одиниці іноземних держав;
- б) грошові одиниці власні та іноземні;
- в) грошова одиниця держави, яка обертається як на його внутрішньому ринку, так і за його межами;
- г) векселі, чеки, кредитні картки;
- д) платіжні документи в іноземній валюті.

4. Крос-курс – це:

- а) співвідношення між двома валютами, визначене через їхній курс до третьої валюти;
- б) різниця між курсами продавця і покупця;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту;
- г) обмінний курс продажу чи купівлі, що використовується у валютних операціях;
- д) вартість одиниці національної валюти, що виражається в іноземній валюті.

5. Знецінення курсу національної валюти у формі зниження її курсу (ціни) відносно іноземних валют, міжнародних розрахункових грошових одиниць називається:

- а) ревальвацією;
- б) валютною інтервенцією;
- в) девальвацією;
- г) політикою валютних обмежень;
- д) ревальвацією.

6. Валютна інтервенція – це:

- а) виключне право держави на операції з іноземною валютою;
- б) порушення правил здійснення валютних операцій, спекуляція валютними цінностями;
- в) пряме втручання держави в операції на валютному ринку шляхом продажу або купівлі іноземної валюти з метою підвищення або зниження курсу національної або іноземної валюти;
- г) продаж державою національної валюти на світовому (міжнародному) валютному ринку
- д) політика валютних обмежень.

7. Виділяють наступні види фінансових операцій:

- а) операції з переказу грошей;
- б) інвестиційні операції;
- в) спекулятивні операції та операції з капіталом;
- г) операції з переказу грошей, інвестиційні операції, спекулятивні операції та операції з капіталом;
- д) інвестиційні та спекулятивні операції.

8. Міжнародний кредит – це:

- а) система економічних відносин з приводу переміщення фінансових зобов'язань та інструментів у вигляді цінних паперів за межі країни шляхом їх купівлі-продажу;
- б) економічні відносини, які виникають між кредиторами і позичальниками різних країн з приводу надання, використання та погашення позики;
- в) можливість держави забезпечувати свої короткотермінові зовнішні зобов'язання фінансовими засобами;
- г) економічні відносини, що виникають у процесі надання кредитів національним імпортерам та експортерам;
- д) система відносин, що виникають з приводу погашення фінансових зобов'язань.

9. Міжнародний ринок цінних паперів – це:

- а) система економічних відносин з приводу переміщення фінансових зобов'язань та інструментів у вигляді цінних паперів за межі країни шляхом їх купівлі-продажу;
- б) короткостроковий ринок, на якому фінансові посередники зводять між собою кредиторів і позичальників;
- в) це економічний простір, на якому формуються та функціонують обмінно-перерозподільні відносини, що пов'язані з процесами купівлі продажу фінансових ресурсів та фінансових фондів, які набувають відображення в цінних паперах;
- г) система відносин, що виникають з приводу погашення фінансових зобов'язань;
- д) економічні відносини, які виникають між кредиторами і позичальниками різних країн з приводу надання, використання та погашення позики.

10. Міжнародний фінансова політика – це:

- а) можливість держави забезпечувати свої короткотермінові зовнішні зобов'язання фінансовими засобами;
- б) це комплекс заходів, що приймаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик;
- в) це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави;
- г) сукупність заходів та дій державі у галузі міжнародних фінансів;
- д) сукупність заходів та рекомендацій держави в галузі міжнародних економічних відносин.

Установіть відповідність:

№ з/п	Термін	Визначення
1.	Міжнародні фінанси	а) міжурядова валютно-кредитна організація, яка виконує функції регулювання, фінансування, нагляду та консультування держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин
2.	Міжнародні валютно-фінансові потоки	б) система економічних відносин з приводу переміщення фінансових зобов'язань та інструментів у вигляді цінних паперів за межі країни шляхом їх купівлі-продажу
3.	Фінансові операції	в) система економічних відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл міжнародних фінансових потоків
4.	Міжнародний валютний фонд	г) економічні відносини, які виникають між кредиторами і позичальниками різних країн з приводу надання, використання та погашення позики
5.	Міжнародний фінансовий ринок	д) сукупність заходів та дій державі у галузі міжнародних фінансів
6.	Міжнародний валютний ринок	е) сукупність обмінно-перерозподільчих відносин, які виникають у зв'язку з рухом вартості між окремими країнами та у процесі формування і використання на світовому та регіональному рівнях централізованих грошових фондів
7.	Міжнародний кредит	ж) операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності або переміщення валютних цінностей між суб'єктами ринку
8.	Міжнародний ринок цінних паперів	з) потоки іноземних валют або будь-яких інших фінансових активів, що зумовлені економічною діяльністю суб'єктів світового господарства
9.	Міжнародна фінансова політика	і) система економічних та організаційних відносин з приводу купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів у іноземній валюті
10.	Валютні операції	к) дії, спрямовані на вирішення певного завдання з організації та управління грошовими відносинами

Тема 10. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

- 10.1. Фінансовий менеджмент, його необхідність і значення в діяльності суб'єктів господарювання.**
- 10.2. Особливості становлення та розвитку фінансового менеджменту як науки.**
- 10.3. Стратегія і тактика фінансового менеджменту.**
- 10.4. Особливості організації фінансового менеджменту на підприємстві.**
- 10.5. Інформаційне забезпечення системи управління фінансами**

10.1. Фінансовий менеджмент, його необхідність і значення в діяльності суб'єктів господарювання

Поняття фінансового менеджменту як поняття поєднує в собі сутнісні аспекти категорій «менеджмент» і «фінанси» у контексті діяльності суб'єкта господарювання.

Поняття «фінансовий менеджмент» у 90-х рр. ХХ ст. прийшло в Україну із зарубіжної практики.

Вітчизняна школа фінансового менеджменту почала формуватися відносно недавно, перші книги з фінансового менеджменту з'явилися на початку 90-х рр. таких авторів: І.А. Бланка, Г.Г. Кірейцева, А.М. Поддєрьогіна та інших.

Існують різноманітні підходи до визначення поняття фінансового менеджменту як системи управління фінансами підприємства, узагальнення яких дозволяє розглядати фінансовий менеджмент у таких аспектах:

- як процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб'єкта господарювання;
- система розроблення і прийняття управлінських рішень щодо управ-

ління фінансами підприємств;

- як система принципів і методів управління фінансовими ресурсами.

Поширеним підходом серед науковців є ототожнювати поняття фінансового менеджменту з управлінням фінансами фірми і відрізнити його від більш комплексного поняття «управління фінансами», яке, як правило, пов'язують із управлінням на рівні держави чи галузі та під яким розуміють використання фінансів як важелю впливу на процес суспільного відтворення. Цей підхід ґрунтується на тому, що фінансовий менеджмент як термін американського походження можна застосовувати лише тоді, коли йдеться про бізнес, тобто про управління фінансово-економічними процесами господарюючого суб'єкта. Поняття «управління фінансами» має місце у всіх економічних формаціях, у тому числі й у плановій економіці, і може здійснюватися як на рівні держави, так і на рівні комерційних і некомерційних організацій.

Предметом фінансового менеджменту є стратегічне та оперативнотактичне управління фінансами підприємств різних організаційно-правових форм та форм власності, спрямоване на максимізацію фінансових результатів діяльності підприємства та максимізацію добробуту його власників.

До об'єктивних умов ефективного функціонування фінансового менеджменту відносять наявність приватної власності на засоби виробництва, забезпечення самофінансування суб'єктів господарювання, ринкове ціноутворення, організовані ринки праці, товарів і капіталу, чітка регламентація діяльності підприємств з боку держави.

На рівні підприємства організація і функціонування фінансового менеджменту підпорядковується таким принципам:

- *принцип системності* – фінансовий менеджмент є невід'ємною частиною загальної системи управління підприємством, загальне правило фінансового менеджменту полягає в тому, що завжди треба прагнути до фінансової стабільності системи в цілому, а не окремих її елементів і підсистем. При цьому необхідно враховувати, що фінансова система підприємства є складною, динамічною і відкритою сис-

темою. Складність визначається неоднорідністю складових елементів, їх структурною різноманітністю і різнохарактерністю зв'язків між ними. Динамічність фінансової системи підприємства зумовлюється тим, що розмір фінансових ресурсів підприємства, розмір витрат, фінансових результатів діяльності постійно змінюється під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Фінансова система є відкритою, тому що постійно знаходиться в процесі обміну інформацією з зовнішнім середовищем, надаючи інформацію зовнішнім користувачам про фінансовий стан підприємства у вигляді фінансової звітності та отримує інформацію із різноманітних зовнішніх джерел;

- *принцип плановості* – полягає в тому, щоб поєднати планування матеріальних, трудових і фінансових ресурсів та забезпечити їх збалансованість;
- *принцип адаптивності* – фінансовий менеджмент має пристосовуватися до мінливих умов зовнішнього середовища, швидко реагувати на зміни кон'юнктури товарного та фінансового ринків, своєчасно отримувати інформацію про зміни в законодавстві і приймати відповідні рішення;
- *принцип функціональності* – полягає в реалізації механізму фінансового менеджменту відповідно до поставлених загальних цілей підприємства;
- *принцип комплексності* – означає, що прийоми та методи, які використовуються у фінансовому менеджменті, мають взаємодоповнювати один одного і в цілому розглядатися в єдиному комплексі;
- *принцип інтегрованості фінансового менеджменту із загальною системою управління підприємством* – у якій би сфері діяльності підприємства не приймалося управлінське рішення, воно прямо або побічно впливає на формування грошових потоків і результати фінансової діяльності. Фінансовий менеджмент безпосередньо пов'язаний із

виробничим менеджментом, інноваційним менеджментом, менеджментом персоналу та ін.

Фінансовий менеджмент реалізує свою головну мету й основні завдання шляхом здійснення визначених *функцій*, які підрозділяються на дві основні групи залежно від змісту фінансового менеджменту: функції фінансового менеджменту як керуючої системи та функції фінансового менеджменту як спеціальної області управління підприємством.

До основних функцій фінансового менеджменту як керуючої системи, склад яких у цілому характерний для будь-якого виду менеджменту, відносяться:

- розробка фінансової стратегії підприємства;
- створення організаційних структур, які забезпечують прийняття і реалізацію управлінських рішень відповідно по усім аспектам фінансової діяльності підприємства;
- формування ефективних інформаційних систем, що забезпечують обґрунтування альтернативних варіантів управлінських рішень;
- здійснення аналізу різних аспектів фінансової діяльності підприємства;
- здійснення планування фінансової діяльності підприємства по основних її напрямках;
- розробка діючої системи стимулювання реалізації прийнятих управлінських рішень в області фінансової діяльності;
- здійснення ефективного контролю за реалізацією прийнятих управлінських рішень в області фінансової діяльності;

До функцій фінансового менеджменту як спеціальної області управління підприємством, склад яких визначається конкретним об'єктом фінансового менеджменту, відносяться управління активами,; управління капіталом, управління інвестиціями, управління грошовими потоками, управління фінансовими ризиками, антикризове фінансове управління та ін.

Головною метою фінансового менеджменту є забезпечення максимізації добробуту власників підприємства в поточному і перспективному періоді. Ця мета одержує конкретне вираження в забезпеченні максимізації ринкової вартості підприємства, що реалізує кінцеві фінансові інтереси його власників.

Суб'єкт фінансового управління – це спеціальна група людей (фінансова дирекція як апарат управління, фінансовий менеджер як керівник), яка за допомогою різних форм і методів фінансового управління забезпечує цілеспрямоване функціонування об'єкта. Особливості організації апарату управління фінансами значною мірою залежить від розміру підприємства і визначається нормативно-правовим забезпеченням фінансового менеджменту. Структура, функції та відповідальність усіх підрозділів, їхні відносини з іншими структурними ланками мають бути визначені в Положенні про фінансову дирекцію.

У класичному розумінні об'єктом фінансового менеджменту є фінанси підприємств. Конкретизуючи об'єкт фінансового менеджменту, слід зазначити, що до нього відносяться: необоротні і оборотні активи, власний, залучений і позиковий капітал, фінансові результати, грошові потоки. Кожна складова об'єкту фінансового менеджменту є неоднорідною і вимагає використання специфічних прийомів та методів управління. Окремі науковці виділяють первинний об'єкт фінансового менеджменту, яким виступають фінансові потоки підприємства, під якими розуміють документально оформлені засоби і потоки платежів.

Фінансовий менеджмент є невід'ємною складовою загального менеджменту підприємства і дозволяє більш ефективно вирішувати виробничі (програма виробництва і збуту, якість виробничих, матеріальних, трудових ресурсів, місце розміщення виробництва, його потужність), економічні (оборот і його структура, структура витрат, прибуток, рентабельність, дивіденди), фінансові цілі (платоспроможність, ліквідність, інвестування, фінансування, фінансова структура) господарюючого суб'єкта.

Фінансовий менеджмент дозволяє виявляти й аналізувати взаємозв'язки

між цілями підприємства та координувати їх.

У процесі реалізації своєї головної мети фінансовий менеджмент направлений на вирішення наступних основних завдань:

- забезпечення формування достатнього обсягу фінансових ресурсів відповідно до основних завдань розвитку підприємства в майбутньому періоді. Це завдання реалізується шляхом визначення загальної потреби в фінансових ресурсах підприємства на наступний період, максимізації обсягу залучення власних фінансових ресурсів за рахунок внутрішніх джерел, визначення доцільності формування власних фінансових ресурсів за рахунок зовнішніх джерел, управління залученням позикових фінансових ресурсів, оптимізації структури джерел формування ресурсного фінансового потенціалу;
- забезпечення найбільш ефективного використання сформованого обсягу фінансових ресурсів у розрізі основних напрямків діяльності підприємства. Оптимізація розподілу сформованого обсягу фінансових ресурсів передбачає встановлення необхідної пропорційності в їх використанні з метою виробничого і соціального розвитку підприємства, виплати необхідного рівня доходів на інвестований капітал власникам підприємства і т. ін. В процесі виробничого споживання сформованих фінансових ресурсів в розрізі основних напрямків діяльності підприємства повинні бути враховані стратегічна мета його розвитку та можливий рівень віддачі вкладених коштів;
- оптимізація грошового обігу та підтримка постійної платоспроможності підприємства. Це завдання вирішується шляхом ефективного управління грошовими потоками підприємства в процесі кругообігу його грошових коштів, забезпеченням синхронізації обсягів надходження і витрат грошових коштів по окремим періодам, підтримкою необхідної ліквідності його оборотних активів. Одним із результатів такої оптимізації є мінімізація середнього залишку вільних грошових активів, яка забезпечує зменшення втрат від їх неефектив-

- ного використання та інфляції;
- забезпечення максимізації прибутку підприємства з найменшим рівнем фінансового ризику. Максимізація прибутку досягається за рахунок ефективного управління активами підприємства, залученням в господарський оборот залучених фінансових коштів, вибором найбільш ефективних напрямків операційної та фінансової діяльності. При цьому, з метою досягнення економічного розвитку підприємство повинно максимізувати не балансовий, а чистий прибуток, який залишається в його розпорядженні, що потребує здійснення ефективної податкової, амортизаційної і дивідендної політики. Вирішуючи це завдання, необхідно мати на увазі, що максимізація рівня прибутку підприємства досягається, як правило, при суттєвому зростанні рівня фінансових ризиків, тому що між цими двома показниками існує прямий зв'язок. Тому максимізація прибутку повинна забезпечуватись в межах допустимого фінансового ризику, конкретний рівень якого встановлюється власниками або менеджерами підприємства з урахуванням їх фінансового менталітету (відношення до ступеню допустимого ризику при здійсненні господарської діяльності);
  - забезпечення мінімізації рівня фінансового ризику при очікуваному рівні прибутку. Якщо рівень прибутку підприємства заданий або спланований заздалегідь, важливим завданням є зниження рівня фінансового ризику, який забезпечує отримання цього прибутку. Така мінімізація може бути забезпечена шляхом диверсифікації видів операційної і фінансової діяльності, а також портфеля фінансових інвестицій, профілактикою окремих фінансових ризиків, ефективними формами їх внутрішнього і зовнішнього страхування;
  - забезпечення постійної фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку. Така рівновага характеризується високим рівнем фінансової стійкості і платоспроможності підприємства на всіх етапах його розвитку і забезпечується формуванням оптимальної структури

капіталу і активів, ефективними пропорціями в обсягах формування фінансових ресурсів за рахунок різних джерел, достатнім рівнем самофінансування інвестиційних потреб.

Усі розглянуті завдання фінансового менеджменту найтіснішим чином взаємозалежні, хоча окремі з них і носять різноспрямований характер (наприклад, забезпечення максимізації суми прибутку при мінімізації рівня фінансового ризику; забезпечення формування достатнього обсягу фінансових ресурсів і постійної фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку і т.п.). Тому в процесі фінансового менеджменту окремі завдання повинні бути оптимізовані між собою для найбільш ефективної реалізації його головної мети.

10.2. Особливості становлення та розвитку фінансового менеджменту як науки

Фінансовий менеджмент як наука й навчальна дисципліна вперше заявив про себе наприкінці 90-х років XIX ст. В історії його розвитку можна виокремити кілька етапів.

На першому етапі – кінець 90-х років XIX ст.-30-ті роки XX ст. – головними проблемами, які намагалися розв'язати за допомогою фінансового менеджменту, стали розширення фірм шляхом створення відкритих акціонерних товариств з відповідним залученням додаткового капіталу за допомогою емісії цінних паперів та правові аспекти злиття і подібнення компаній.

Характерною ознакою другого періоду (30-ті-40-ві рр. XX ст.) стала депресія, яка охопила економіку США та інших країн Заходу. Численні банкрутства змусили підприємців шукати засоби збереження капіталу, мінімізації втрат і підтримки платоспроможності фірми.

Третій етап – 40-ві-60-ті рр. XX ст. характеризується виходом з депресії та початком швидкого економічного зростання. Головна увага у фінансовому менеджменті в цей час приділяється поліпшенню управління активами, підвищенню рентабельності підприємств. За допомогою впровадження методів

фінансового аналізу, економіко-математичного моделювання й розширення використання комп'ютерної техніки якісно підвищується рівень фінансового планування і прогнозування, управління запасами і т. ін.

У 60-ті-70-ті рр. ХХ ст. на шляху пошуку джерел поповнення капіталу та оптимізації його структури найвизначнішими напрямками в розвитку теорії фінансового менеджменту стали створення «теорії портфеля цінних паперів» та оптимізація методів фінансування.

П'ятий етап – 70-90-ті рр. ХХ ст. – визначний тим, що розширюється масштабність фінансового аналізу з урахуванням інфляції та її наслідків під час прийняття ділових рішень. Значно зменшується вплив держави на фінансово-кредитні установи, що сприяє утворенню великих фінансових корпорацій, діяльність яких спрямована на обслуговування галузей економіки. Значно зростає значущість світових фінансових ринків. У прийнятті фінансових рішень широко використовуються економіко-математичні методи, комп'ютерна техніка, що посилює їх обґрунтованість.

На сучасному етапі роль фінансового менеджменту як системи знань і вмінь щодо вибору управлінських рішень, спрямованих на підвищення вартості бізнесу, значно зросла. Знання фінансового менеджменту тепер необхідні не лише фінансистам, але й керівникам служб маркетингу, виробничих підрозділів і т. п. Основну увагу менеджери тепер приділяють пошуку шляхів ефективного використання обмежених фінансових ресурсів та інвестуванню коштів у найменш ризиковані високодохідні проекти. Наголос робиться також на оптимізації структури капіталу та проведенні виваженої розподільчої політики. Актуалізується й проблема довгострокового планування, використання нових фінансових інструментів, оцінки впливу на діяльність вітчизняних підприємств міжнародних фінансів.

Формуванню фінансового менеджменту як науки сприяли наступні передумови:

- були створені основи загальної економічної теорії ринкового господарства;

- рівень організації виробництва досяг високого розвитку у вигляді створення індустріального суспільства, в основу якого було покладено велике промислове виробництво й колективну форму власності;
- сформувалась ефективна система правових інститутів і ринкова інфраструктура;
- набула розвитку система національних і міжнародних фондів і фінансових посередників.

Отже, фінансовий менеджмент є наукою, яка динамічно розвивається, досягнення якої досить швидко впроваджуються в практику, без знань фінансового менеджменту діяльність менеджерів сучасних підприємств навряд чи буде вдалою.

10.3. Стратегія і тактика фінансового менеджменту

Основне призначення фінансового менеджменту – побудова ефективної системи управління фінансами, спрямованої на досягнення тактичних і стратегічних цілей діяльності. Організація управління фінансами на конкретних підприємствах залежить від низки факторів: форми власності, організаційно-правової форми господарювання, галузевих і технологічних особливостей, розміру підприємства.

Стратегія в цілому являє собою узагальнений план управління, орієнтований на досягнення основних цілей підприємства шляхом виявлення і реалізації довгострокових конкурентних переваг на даному ринку. Розробляти стратегічні завдання розвитку підприємства означає визначити загальний напрямок його діяльності. З практичного погляду стратегія – це сукупність глобальних ідей розвитку підприємства. Кількість і формулювання стратегічних цілей залежать від специфіки діяльності конкретного підприємства.

Стратегічний фінансовий менеджмент полягає в розробленні та реалізації довгострокових цілей у вигляді прогнозів, проектів, програм і планів, які забезпечують ефективне функціонування підприємства в довгостроковій перспективі та швидку адаптацію до мінливих умов зовнішнього середовища.

У процесі розроблення фінансової стратегії прогноуються основні тенденції розвитку фінансів підприємства, формується концепція формування та використання фінансових ресурсів, визначаються принципові положення формування фінансових відносин із контрагентами. Фінансова стратегія передбачає наявність альтернативних варіантів розвитку підприємства з урахуванням можливих змін зовнішнього середовища.

Згідно з розробленою фінансовою стратегією розвитку підприємства формуються конкретні цілі та завдання фінансового менеджменту й розробляються поточні, оперативні плани діяльності. Важливими напрямками розроблення фінансової стратегії є:

Важливими напрямками розроблення фінансової стратегії є:

- розроблення фінансової політики підприємства;
- оцінка фінансового стану, аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства в поточному і перспективному періоді;
- поточне та перспективне фінансове планування з метою визначення майбутніх надходжень грошових коштів та основних напрямів їх використання;
- централізація фінансових ресурсів, яка забезпечує їх маневреність та концентрацію в межах основних видів діяльності підприємства;
- формування фінансових резервів, що забезпечують фінансово стійку та стабільну діяльність підприємства в умовах можливих коливань ринкової кон'юнктури;
- забезпечення стабільної платоспроможності підприємства в поточному та перспективному періоді;
- фінансовий контроль за діяльністю підприємства.

Усі ці напрямки взаємопов'язані, доповнюють одна одну, що зумовлює необхідність їх комплексної реалізації.

Згідно із розробленою фінансовою стратегією розвитку підприємства формуються конкретні цілі та завдання фінансового менеджменту й розробляються поточні, оперативні плани діяльності.

Розроблення фінансової стратегії передбачає формування фінансової політики, за допомогою якої здійснюється реалізація фінансової стратегії за основними напрямками фінансової діяльності підприємства.

Фінансова політика підприємства – це сукупність заходів, що здійснюються власником та фінансовим апаратом управління підприємством і охоплюють розроблення науково обґрунтованих концепцій організації фінансової діяльності, визначення головних напрямків формування та використання фінансових ресурсів на довго-, середньо- та короткострокові періоди, а також практичну реалізацію розробленої стратегії. Концепції організації фінансової діяльності базуються на основі дослідження попиту та пропозиції на продукцію підприємства, оцінки його фінансових, матеріальних, трудових та інформаційних ресурсів, а також прогнозування результатів господарської діяльності. Основною метою розроблення фінансової політики підприємства є найбільш повне і ефективно використання та нарощення фінансового потенціалу. Фінансова політика передбачає розроблення заходів щодо управління фінансами підприємств у складі:

- політики управління активами (щодо необоротних активів окремо виділяють управління нематеріальними активами, основними засобами, довгостроковими фінансовими інвестиціями; щодо оборотних активів – управління запасами, дебіторською заборгованістю, грошовими коштами підприємства);
- політики управління капіталу підприємства (у розрізі управління власним капіталом доцільно виділити розроблення амортизаційної політики, дивідендної політики, емісійної політики, пов'язаної із випуском акцій підприємства; у розрізі управління позиковим капіталом здійснюється розроблення політики залучення банківського кредиту та політики залучення комерційного кредиту, емісійної політики з випуску облігацій підприємства);
- політики управління прибутком, яке включає управління формуванням (обсяг виробництва та реалізації продукції, політика ціноутво-

рення, управління витратами), розподілом та використанням (дивідендна політика, політика формування власних фінансових ресурсів);

- політики управління інвестиціями (складається із політики управління реальними інвестиціями та політики управління фінансовими інвестиціями);
- політики управління грошовими потоками підприємства (у розрізі видів діяльності – операційна, інвестиційна і фінансова);
- політики управління фінансовими ризиками, яка базується на їх виявленні, оцінці та мінімізації у процесі діяльності підприємства;
- політики антикризового фінансового управління підприємством, що включає виявлення та реалізацію внутрішніх і зовнішніх механізмів фінансової стабілізації у випадку загрози банкрутства.

Оперативно-тактичний фінансовий менеджмент спрямований на забезпечення поточної ліквідності та платоспроможності підприємства. У процесі його здійснення вирішуються завдання забезпечення діяльності підприємства оборотним капіталом у достатньому обсязі та ефективної організації грошових потоків.

Розробка і реалізація фінансової стратегії і фінансової політики з найбільш важливих аспектів фінансової діяльності дозволяє приймати ефективні управлінські рішення, пов'язані з фінансовим розвитком підприємства.

10.4. Особливості організації фінансового менеджменту на підприємстві

Система організаційного забезпечення фінансового менеджменту являє собою взаємопов'язану сукупність внутрішніх структурних служб і підрозділів підприємства, які забезпечують розробку і прийняття управлінських рішень щодо окремих напрямків його фінансової діяльності і несуть відповідальність за результати цих рішень. Фінансовий менеджмент є невід'ємною складовою частиною загальної системи управління підприємством. Тому його

організаційне забезпечення має бути інтегроване з загальною структурою управління підприємством. Таке поєднання дозволяє забезпечити координацію дій системи фінансового менеджменту з іншими управлінськими системами підприємств і підвищити ефективність контролю за реалізацією прийнятих рішень по фінансових аспектах.

Побудова ефективної системи фінансового менеджменту підприємства передбачає створення фінансової служби.

Фінансова служба – це самосійний структурний підрозділ, який організовує і здійснює фінансову роботу на підприємстві.

Формування організаційної системи управління підприємством передбачає створення центрів управління:

1. за ієрархічною будовою – передбачає створення двох- або тривірневих систем управління (рис. 10.1);
2. за функціональною ознакою – ґрунтується на диференціації центрів управління за функціями управління або видами діяльності (рис. 10.2). Існує два основних підходи до функціонального розмежування центрів управління: принцип незалежної діяльності функціональних центрів управління і принцип взаємопов'язаної діяльності функціональних центрів управління.

Функціональна будова центрів управління фінансовою діяльністю та структура фінансової служби суттєво відрізняється на підприємствах різних масштабів.

10.5. Інформаційне забезпечення системи управління фінансами

Якість інформаційного забезпечення виступає важливим фактором ефективного управління фінансовою діяльністю підприємства.

Система інформаційного забезпечення фінансового менеджменту є процесом цілеспрямованого відбору відповідних інформативних показників, необхідних для проведення аналізу, планування і підготовки ефективних управлінських рішень щодо фінансової діяльності підприємства.

Зміст системи інформаційного забезпечення фінансового менеджменту,

її широта та глибина визначаються галузевими особливостями діяльності підприємства, організаційно-правовою формою господарювання, обсягом та ступенем диверсифікації фінансової діяльності.

Рис. 10.1. Функціональний підхід побудови фінансової служби підприємства

Рис. 10.2. Ієрархічний підхід побудови фінансової служби підприємства

Компоненти інформаційного забезпечення фінансового менеджменту наведені на рис. 10.3.

Оперативна звітність призначена для поточного оперативного контролю та управління підприємством на момент здійснення господарських операцій або відразу після їх завершення і містить дані про виконання плану поставок сировини, матеріалів, виробництва та реалізації готової продукції, розмір

запасів готової продукції на складі, а також про дотримання умов укладених договорів та про поточний фінансовий стан підприємства.

Рис. 10.3. Складові елементи інформаційного забезпечення фінансового менеджменту

Звітність, яка формується на основі даних управлінського обліку, містить дані про розмір та структуру доходів та витрат підприємства і використовується для контролю за дотриманням планових показників.

Основою інформаційної бази для фінансового менеджменту є фінансова звітність. У відповідності до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період.

Бухгалтерський облік та фінансова звітність ґрунтуються на таких основних принципах:

- *обачність* – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов’язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства;
- *повне висвітлення* – фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;
- *автономність* – кожне підприємство розглядається як юридична

особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства;

- *послідовність* – постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності;
- *безперервність* – оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі;
- *нарахування та відповідність доходів і витрат* – для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів;
- *превалювання сутності над формою* – операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми;
- *історична (фактична) собівартість* – пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання;
- *єдиний грошовий вимірник* – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюються в єдиній грошовій одиниці;
- *періодичність* – можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності.

Основна вимога до інформації, поданої в звітності, полягає в тому, щоб вона була корисною для користувачів, тобто щоб цю інформацію можна було використовувати для прийняття обґрунтованих ділових рішень. Згідно П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” інформація повинна від-

повідати наступним якісним характеристикам:

- *доречність* означає, що дана інформація значима і впливає на рішення, прийняте користувачем;
- *достовірність* інформації визначається її правдивістю, переважанням економічного змісту над юридичною формою, можливістю перевірки і документальною обґрунтованістю, а також нейтральністю даних;
- *зрозумілість* означає, що користувачі можуть зрозуміти зміст звітності без спеціальної професійної підготовки;
- *зіставність* вимагає, щоб, по-перше, дані про діяльність підприємства були зіставні з аналогічною інформацією про діяльність інших підприємств, і, по-друге, щоб зберігалася послідовність у застосовуваних методах бухгалтерського обліку на даному підприємстві, і тим самим забезпечувалася порівнянність даних про діяльність підприємства за декілька звітних періодів.

В залежності від періоду, який охоплює звітність, *розрізняють періодичну та річну фінансову звітність*. Періодична, на відміну від річної фінансової звітності, складається на певну дату і регулярно формується через певні проміжки часу протягом року. За цією ознакою розрізняють квартальну та піврічну звітність, або, наприклад, на період початку сезонної діяльності, пік сезону та завершення сезону, якщо фінансово-господарська діяльність підприємства знаходиться під впливом фактору сезонності тощо. Річна звітність характеризує всі сторони господарської діяльності та фінансові результати роботи підприємства за рік.

Статистична звітність призначення для статистичного вивчення господарської діяльності підприємств і галузей економіки країни та є системою кількісних і якісних показників, вимірювання й узагальнення яких не є притаманним бухгалтерському обліку.

Запитання для самоконтролю

1. Як співвідноситься категорія «фінансовий менеджмент» з поняттями «управління», «управління фінансами»?
2. Які фактори зумовили виникнення фінансового менеджменту як науки?
3. Охарактеризуйте основні завдання фінансового менеджменту. Яким чином вони впливають на досягнення його головної мети?
4. Охарактеризуйте основні принципи фінансового менеджменту і особливості їхнього використання.
5. Які основні завдання вирішує фінансовий менеджер в процесі управління операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю підприємства?
6. Чим обумовлені та в чому полягають відмінності між завданнями фінансового менеджменту на малому, середньому та великому підприємствах?
7. Які функції виконує фінансовий менеджмент?
8. Що виступає інформаційним забезпеченням фінансового менеджменту?
9. Назвіть особливості фінансової звітності підприємства як основного джерела інформації.

Семінарське заняття 10

Мета: засвоєння та поглиблення теоретичних знань про сутність і значення фінансового менеджменту як системи управління фінансами підприємств, його функції, завдання, етапи розвитку та базові концепції

План

1. Сутність, цілі та завдання фінансового менеджменту.
2. Функції та принципи фінансового менеджменту.
3. Характеристика базових концепцій фінансового менеджменту.
4. Фінансова стратегія і фінансова тактика як форми реалізації фінансового менеджменту.
5. Процес формування фінансової стратегії підприємства і фінансова політика.

Питання для обговорення

1. У чому полягає сутність і предмет фінансового менеджменту?
2. Охарактеризуйте принципи, на яких базується фінансовий менеджмент.
3. Визначте головну мету та основні завдання фінансового менеджменту? Чи змінюються вони залежно від стадії розвитку компанії.
4. Які функції виконує фінансовий менеджмент? Як вони можуть бути згруповані?
5. Які наукові школи фінансового менеджменту Ви знаєте?
6. Охарактеризуйте, як змінювався предмет фінансового менеджменту на різних етапах його розвитку.
7. На яких концепціях базується фінансовий менеджмент? Розкрийте їх зміст.
8. Хто виступає суб'єктами фінансового менеджменту як системи управління фінансами підприємств?
9. Які елементи можна виділити у складі об'єкта фінансового менеджменту?
10. Охарактеризуйте особливості фінансової стратегії та фінансової тактики.
11. Які етапи передбачає процедура формування фінансової стратегії підприємства?

емства?

12. Яке місце займає фінансова політика в системі фінансового менеджменту? Охарактеризуйте її складові.

Проблемні питання

1. Цілі фінансового менеджменту на різних етапах життєвого циклу підприємства.
2. Особливості використання методів та інструментів фінансового менеджменту: консервативний та агресивний підходи.

Питання для самостійного опрацювання

1. Сутність поняття «фінансова стратегія».
2. Функціональні обов'язки фінансового менеджера.

Теми рефератів

1. Фінансовий менеджмент як система управління фінансами підприємств.
2. Особливості фінансового менеджменту на підприємствах державної і комунальної власності.
3. Особливості фінансового менеджменту на підприємствах приватної форми власності.
4. Вплив держави на застосування інструментів фінансового менеджменту.
5. Видатні фінансові менеджери.

Тести

1. Фінансовий менеджмент – це:
  - а) поточне та перспективне управління грошовими потоками підприємства;
  - б) процес регулювання фінансової діяльності підприємства;
  - в) політика управління оборотом фінансових ресурсів підприємства;
  - г) процес управління формуванням, розподілом і використанням фінан-

сових ресурсів суб'єкта господарювання;

д) стратегічне фінансове управління підприємством

2. Коли виник фінансовий менеджмент:

а) наприкінці XVIII- на початку XIX;

б) у середині XX століття;

в) наприкінці XVI- на початку XVII;

г) усередині XIX століття;

д) наприкінці XXI століття?

3. Предметом фінансового менеджменту є:

а) стратегічне управління фінансами підприємств різних організаційно-правових форм;

б) стратегічне та оперативно-тактичне управління фінансами підприємств різних організаційно-правових форм та форм власності;

в) тактичне управління фінансами підприємств різних організаційно-правових форм та форм власності;

г) грошовий обіг підприємства як сукупність економічних процесів, які викликають рух вартості та супроводжуються потоком грошових платежів і розрахунків;

д) управління грошовими потоками та їх оптимізація.

4. Головна мета фінансового менеджменту полягає у:

а) забезпеченні зростання добробуту власників підприємства в поточному та перспективному періоді шляхом проведення раціональної фінансової політики;

б) підвищенні ринкової вартості підприємства або його акцій та довгостроковому зростанні прибутку;

в) формуванні достатнього обсягу фінансових ресурсів відповідно до основних завдань розвитку підприємства в майбутньому періоді;

г) поточному та перспективному управлінні фінансами;

д) стратегічному фінансовому управлінні діяльністю підприємства.

5. До функцій фінансового менеджменту як керованої підсистеми належить:
- а) управління активами (майном) підприємства, у тому числі оборотними і необоротними;
  - б) формування організаційного забезпечення фінансового менеджменту;
  - в) розроблення фінансової стратегії розвитку підприємства;
  - г) антикризове фінансове управління підприємством у випадку загрози банкрутства;
  - д) управління грошовими потоками підприємства.
6. До функцій фінансового менеджменту як керуючої підсистеми належить:
- а) формування ефективних інформаційних систем;
  - б) оцінка фінансового стану підприємства;
  - в) управління обсягом, структурою і вартістю капіталу підприємства;
  - г) управління реальними та фінансовими інвестиціями;
  - д) управління фінансовими ризиками.
7. Забезпечення поточної ліквідності та платоспроможності підприємства є основною метою:
- а) управління прибутком;
  - б) оперативного-тактичного фінансового менеджменту;
  - в) стратегічного фінансового менеджменту;
  - г) фінансової політики;
  - д) управління фінансовою стійкістю.
8. Організація фінансового управління на великому підприємстві передбачає:
- а) функціональна служба фінансового управління, як правило, не створюється, її функції покладаються на власників підприємства, директора і бухгалтерію;
  - б) фінансова служба функціонує як система функціональних фінансових структурних підрозділів;
  - в) функції фінансового управління здійснюють декілька фахівців;
  - г) створення двох- та трьохрівневої фінансової служби;

д) широкий спектр фінансової роботи.

9. Упорядкована сукупність взаємопов'язаних елементів системи, що визначає поділ праці і службових обов'язків між фінансовими підрозділами і працівниками апарату управління з підготовки, прийняття і реалізації управлінських рішень – це:

- а) фінансовий менеджмент підприємства;
- б) фінансова стратегія підприємства;
- в) фінансова політика підприємства;
- г) структура фінансового управління;
- д) фінансова служба.

10. До системи показників інформаційного забезпечення фінансового менеджменту, що формуються із зовнішніх джерел, відносяться:

- а) показники, що характеризують загальний економічний розвиток країни;
- б) показники, що характеризують загальний економічний розвиток господарського суб'єкту;
- в) показники, що характеризують кон'юнктуру фінансового ринку;
- г) нормативно-планові показники;
- д) нормативно-регулятивні показники.

Установіть відповідність:

№ з/п	Термін	Визначення
1.	Фінансовий менеджмент	а) розроблення та реалізація довгострокових цілей у вигляді прогнозів, проєктів, програм і планів, які забезпечують ефективне функціонування підприємства в довгостроковій перспективі та швидку адаптацію до мінливих умов зовнішнього середовища
2.	Стратегічний фінансовий менеджмент	б) самосійний структурний підрозділ, який організовує і здійснює фінансову роботу на підприємстві

№ з/п	Термін	Визначення
3.	Фінансова політика підприємства	в) комплексна система принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень, спрямованих на формування, розподіл і використання фінансових ресурсів підприємства й організацію його грошових потоків з метою досягнення оперативно-тактичних та стратегічних цілей
4.	Фінансова служба	г) сукупність заходів, що здійснюються власником та фінансовим апаратом управління підприємством і охоплюють розроблення науково обґрунтованих концепцій організації фінансової діяльності, визначення головних напрямків формування та використання фінансових ресурсів на довго-, середньо- та короткострокові періоди, а також практичну реалізацію розробленої стратегії
5.	Система інформаційного забезпечення фінансового менеджменту	д) бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період
6.	Фінансова звітність	е) фінансова звітність, яка складається на певну дату і регулярно формується через певні проміжки часу протягом року
7.	Періодична фінансова звітність	ж) це спеціальна група людей (фінансова дирекція як апарат управління, фінансовий менеджер як керівник), яка за допомогою різних форм і методів фінансового управління забезпечує цілеспрямоване функціонування об'єкта
8.	Суб'єкт фінансового управління	з) узагальнений план управління, орієнтований на досягнення основних цілей підприємства шляхом виявлення і реалізації довгострокових конкурентних переваг на даному ринку
9.	Стратегія	і) взаємопов'язана сукупність внутрішніх структурних служб і підрозділів підприємства, які забезпечують розробку і прийняття управлінських рішень щодо окремих напрямків його фінансової діяльності і несуть відповідальність за результати цих рішень
10.	Система організаційного забезпечення фінансового менеджменту	к) процес цілеспрямованого відбору відповідних інформативних показників, необхідних для проведення аналізу, планування і підготовки ефективних управлінських рішень щодо фінансової діяльності підприємства

Питання до іспиту з дисципліни «Фінанси»

1. Предмет науки про фінанси. Суб'єкти і об'єкти фінансових відносин.
2. Суперечливість фінансових відносин та методи їх усунення.
3. Фінанси як економічна категорія: визначення, характерні ознаки, зв'язок з грошима.
4. Фінансові ресурси як матеріальні носії фінансових відносин, їх види та ознаки.
5. Взаємозв'язок фінансових ресурсів з вартісною структурою валового внутрішнього продукту
6. Функції фінансів та механізм їх реалізації.
7. Сутність фінансового контролю, його види та інформаційна основа.
8. Суспільне призначення фінансів та їх роль у розвитку суспільного виробництва.
9. Система фінансових категорій, їх особливості.
10. Категорії доходів, витрат та цільових фондів грошових коштів. Системоутворюючі категорії.
11. Сутність взаємозв'язку фінансів з іншими категоріями.
12. Характеристика фінансів як історичної категорії, передумови їх виникнення.
13. Історичний характер фінансів.
14. Особливості державних фінансів у різних суспільно-економічних формаціях.
15. Класична стадія розвитку фінансової науки.
16. Неокласична стадія розвитку фінансової науки.
17. Ненауковий стан фінансової думки.
18. Перехід до наукової обробки фінансових знань.
19. Науковий етап розвитку фінансової науки.

20. Розвиток фінансової думки в Росії.
21. Фінансова наука в Україні.
22. Поняття, зміст, мета і завдання фінансової політики. її зв'язок з економічною політикою.
23. Змістовний, функціональний та управлінський аспекти фінансової політики.
24. Елементи фінансової політики та їх характеристика.
25. Характеристика типів фінансової політики.
26. Фінансова система: внутрішня та організаційна будова.
27. Сфери і ланки фінансової системи, їх взаємозв'язок..
28. Складові елементи системи управління фінансами.
29. Фінансовий механізм як сукупність форм і методів організації фінансових відносин.
30. Складові фінансового механізму: фінансове забезпечення, фінансове регулювання, нормативне, правове та інформаційне забезпечення.
31. Директивний та регулюючий фінансовий механізм.
32. Дискусійність сутності категорії «фінансовий механізм» та його складових елементів.
33. Фінансове планування: об'єкти, мета, завдання і принципи.
34. Система фінансових планів, їх види.
35. Методи фінансового планування, їх переваги і недоліки.
36. Фінансовий контроль: об'єкт, предмет, завдання, принципи.
37. Здійснення фінансового контролю: види, форми, методи.
38. Система органів фінансового контролю.
39. Фінансове право як самостійна галузь права: предмет, його загальна і особлива частина.
40. Фінансове законодавство, його вертикальна та горизонтальна структура.
41. Економічна та організаційна правова сутність податків, їх значення та характерні особливості.

42. Податки й інші обов'язкові платежі, їх спільні та відмінні риси.
43. Основні елементи податку.
44. Основні та додаткові функції податків.
45. Класифікація податків за різними критеріями.
46. Сутність і наукові принципи побудови податкової системи.
47. Система оподаткування в Україні: загальнодержавні і місцеві податки та збори.
48. Система оподаткування в Україні.
49. Система оподаткування в розрізі фізичних і юридичних осіб.
50. Податкова політика держави, критерії її успішності.
51. Прямі і непрямі податки, їх сутність, переваги і недоліки.
52. Платники, об'єкти, ставки та пільги прямих податків.
53. Платники, об'єкти, ставки та пільги непрямих податків.
54. Особливості сплати зборів на державне пенсійне та загальнообов'язкове соціальне страхування.
55. Засади спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності.
56. Сутність бюджету: економічний і правовий зміст, форми прояву.
57. Особливості бюджету як ланки державних фінансів.
58. Бюджетні відносини та їх особливості.
59. Функції бюджету як економічної категорії.
60. Бюджетна система: поняття, склад, принципи побудови.
61. Зведений бюджет України та, його структура.
62. Бюджетний устрій його засади і принципи.
63. Міжбюджетні відносини, їх види.
64. Бюджетний процес, його стадії.
65. Бюджетний календар Державного бюджету України: заходи, відповідальні органи та строки виконання.
66. Сутність, організаційне значення та складові бюджетної класифікації.
67. Сутність та форми прояву доходів бюджету. Бюджетна класифіка-

ція доходів бюджету.

68. Загальний і спеціальний фонди Державного бюджету України.

69. Зміст видатків та витрат бюджету. Бюджетна класифікація видатків бюджету.

70. Бюджетне фінансування: сутність поняття, принципи і форми бюджетного фінансування.

71. Економічна та організаційна сутність місцевих фінансів, їх сфери, суб'єкти та об'єкти.

72. Функції місцевих фінансів: розподільча, фіскальна, контрольна, забезпечення громадських послуг та економічного зростання.

73. Доходи місцевих бюджетів, їх групи. Джерела доходів місцевих бюджетів.

74. Міжбюджетні трансферти, їх види.

75. Видатки місцевих бюджетів, порядок їх розмежування.

76. Співвідношення доходів і видатків бюджету. Форми бюджетного профіциту.

77. Бюджетний дефіцит: сутність, причини виникнення та види. Концепції збалансування бюджету.

78. Методи фінансування бюджетного дефіциту та їх характеристика.

79. Механізм секвестру видатків і порядок його застосування. Захищені статті видатків.

80. Сутність та державного кредиту, його необхідність і роль у формуванні фінансових ресурсів держави.

81. Функції державного кредиту.

82. Форми внутрішнього державного кредиту та їх характеристика.

83. Міжнародний державний кредит, його форми.

84. Класифікація державних позик.

85. Поняття державного боргу, його економічна та організаційна сутність. Гранична величина державного боргу.

86. Склад державного боргу. Монетизований і немонетизований борг

як складові внутрішнього державного боргу.

87. Управління державним боргом та його принципи.

88. Сутність ризику, його види та характеристика.

89. Економічна та правова сутність страхових відносин.

90. Функції та принципи страхування.

91. Роль страхування в економіці. Єдність і відмінність фінансів і страхування.

92. Суб'єкти страхових відносин.

93. Види страхування та їх характеристика.

94. Засади добровільного і обов'язкового страхування.

95. Поняття страхового ринку, його організаційна структура.

96. Особливості формування доходів і витрат страховика.

97. Особливості оподаткування доходів страховика.

98. Посередницька діяльність на страховому ринку: страхові брокери та страхові агенти.

99. Діяльність професійних аналітиків страхових ризиків.

100. Держава і державний нагляд на страховому ринку. Показники функціонування страхового ринку.

101. Система державних цільових фондів: об'єктивність і доцільність існування, принципи їх діяльності.

102. Джерела формування доходів і напрями видатків Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

103. Фінансовий ринок: економічна та організаційна сутність, функції та завдання.

104. Структура фінансового ринку за часовою ознакою: грошовий ринок та ринок капіталів.

105. Сектори фінансового ринку відповідно до інституціональної струк-

тури.

106. Сегментація фінансового ринку за групами та видами фінансових активів.

107. Суб'єкти та інфраструктура фінансового ринку.

108. Фінансові інструменти як об'єкти фінансового ринку, їх класифікація.

109. Цінних папери: сутність, ознаки, властивості, функції.

110. Класифікація цінних паперів. Емісійні та неемісійні цінні папери.

111. Групи цінних паперів, обіг яких дозволено в Україні: пайові, боргові, іпотечні, приватизаційні, похідні та товаророзпорядчі цінні папери.

112. Ринок цінних паперів: сутність, функції та структура.

113. Правове регулювання та державний контроль на ринку цінних паперів.

114. Саморегулівні організації та їх роль на ринку цінних паперів.

115. Фондова біржа та її функції.

116. Сутність та значення фінансів підприємств: об'єкт, суб'єкт, роль у фінансовій системі держави.

117. Дискусійність тлумачення сутності категорії «фінанси підприємств».

118. Загальні та специфічні риси фінансів суб'єктів господарювання. Характеристика функцій фінансів підприємств.

119. Методи та принципи організації фінансів суб'єктів господарювання.

120. Принципи групування фінансових відносин на підприємстві залежно від їх економічного змісту.

121. Сутність фінансових ресурсів підприємства та їх класифікація.

122. Грошові фонди підприємства. Грошові кошти підприємства у не фондовій формі.

123. Характеристика видів діяльності та грошових надходжень підприємств.

124. Поняття доходів, витрат та прибутку підприємства, Види прибутку суб'єктів господарювання.

125. Порядок формування фінансових результатів підприємства.

126. Етапи розподілу фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання.

127. Види підприємств в Україні.

128. Порядок створення, особливості формування майна, напрями використання коштів і особливості фінансової роботи на підприємствах різних організаційно-правових форм.

129. Види неприбуткових організацій. Особливості формування майна, здійснення діяльності та оподаткування доходів неприбуткових організацій.

130. Міжнародні фінанси: економічна та інституційна сутність, суб'єкти та об'єкти.

131. Функції та сфери міжнародних фінансів.

132. Міжнародні валютно-фінансові потоки, їх напрями. Класифікація валютно-фінансових потоків.

133. Фінансові операції як основа міжнародних валютно-фінансових потоків, їх види та головні канали.

134. Міжнародні фінансові організації, їх завдання, сфери діяльності, формування капіталів та ресурсів (міжнародний валютний фонд, група Світового банку, банк міжнародних розрахунків).

135. Особливості діяльності європейських валютно-кредитних організацій (Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський фонд валютного співробітництва).

136. Міжнародний фінансовий ринок, його характерні риси та функції.

137. Міжнародний валютний ринок. Валюта та її види.

138. Міжнародний ринок кредитних ресурсів та міжнародний кредит. Суб'єкти та види міжнародного кредиту.

139. Міжнародна фінансова політика та форми її реалізації.

140. Фінансовий менеджмент та його необхідність і значення в діяльно-

сті суб'єктів господарювання.

141. Основні етапи розвитку фінансового менеджменту.

142. Стратегічний, оперативно-тактичний та проблемно-орієнтований фінансовий менеджмент.

143. Особливості фінансової політики підприємства.

144. Організаційне забезпечення фінансового менеджменту на підприємстві.

145. Інформаційне забезпечення управління фінансами підприємства.

Глосарій

Аварійний комісар - особа, яка на прохання страховика з'ясовує причини настання страхового випадку та розмір збитків.

Аджастер (диспашер) - фахівець у галузі морського права, який здійснює розрахунки з розподілу витрат за загальною аварією між учасниками морського перевезення.

Актуарій - спеціаліст, який за допомогою методів математичної статистики обчислює страхові тарифи, і на якого покладено відповідальність слідкувати за тим, щоб сума страхових виплат не перевищувала страхові фонди на момент, коли компанії доведеться виконувати свої зобов'язання.

Акція - цінний папір без визначеного часу обігу, що засвідчує участь його власника у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає власнику право на одержання прибутку у формі дивіденду, а також на участь у розподілі майна в разі ліквідації акціонерного товариства.

База оподаткування - законодавчо закріплена частина доходів чи майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується при розрахунку суми податку, тобто сума, з якої стягується податок.

Безумовна франшиза - обумовлена частина збитків, яка не відшкодовується страхувальнику у будь-якому випадку, тобто відповідальність страховика визначається розміром збитку за вирахування франшизи.

Боргові цінні папери - цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання.

Бюджет - сукупність економічних відносин між державною, з одного боку, та юридичними і фізичними особами, з іншого боку, з приводу формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Бюджетна класифікація - єдине систематизоване групування доходів, видатків (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна програма - систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети та завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Бюджетна система - сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території певної держави згідно з її бюджетним устроєм.

Бюджетне (кошторисне) фінансування - забезпечення витрат за рахунком зовнішніх джерел фінансування, яке може здійснюватися за рахунок централізованих фінансових ресурсів (бюджетне), а також з децентралізованих фондів корпоративних структур (кошторисне фінансування).

Бюджетне призначення - повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів Бюджетним Кодексом України, Законом України про Державний бюджет або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні і часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

Бюджетний процес - регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Бюджетний устрій - організація та принципи побудови бюджетної системи, її структура і взаємозв'язок між бюджетами у процесі забезпечення реалізації єдиної загальнодержавної фінансово-бюджетної політики.

Бюджетні відносини - частина фінансових відносин держави з підприємствами та населенням, які пов'язані із формуванням централізованого фонду фінансових ресурсів.

Бюджетні інвестиції - фінансування капітальних вкладень, яке може здійснюватись як проектне фінансування інвестиційного проекту або як при-

дбання частки акцій господарських товариств.

Валовий (загальний) прибуток (збиток) - різниця між чистим доходом від реалізації і собівартістю реалізованої продукції.

Валюта - грошова одиниця держави, яка обертається як на його внутрішньому ринку, так і за його межами.

Валютний курс - ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни.

Валютний ринок - ринок, який обслуговує внутрішній та міжнародний платіжний оборот за допомогою обміну однієї валюти на іншу у формі купівлі-продажу.

Валютні операції - операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності або переміщення валютних цінностей між суб'єктами ринку.

Валютні спекуляції - операції валютного ринку, розраховані на отримання прибутку від зміни валютних курсів, що супроводжуються валютним ризиком.

Валовий внутрішнього продукту - додана вартість, вироблена у країні виробниками товарів, робіт, послуг за рік (заробітна плата, прибуток, амортизація, непрямі податки, позичковий процент, рента).

Вексель - цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Видатки бюджету - економічні відносини, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави.

Видатки місцевих бюджетів - економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованих коштів та децентралізованих коштів, які є власністю місцевих органів влади.

Витрати - зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або зростання зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу за винятком його зменшення за рахунок його вилучення або розподілу серед власників.

Відомча класифікація видатків – групування видатків згідно із переліком головних розпорядників бюджетних коштів.

Відрахування, внески - обов'язкові збори з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення.

Власні доходи місцевих бюджетів - грошові надходження до місцевих бюджетів, які повністю належать органам місцевого самоврядування.

Гарантовані запозичення - умовна форма державного кредиту, при якій уряд виступає гарантом погашення запозичень та виплати відсотків за ними, які здійснені органами влади нижчого рівня або суб'єктами господарювання.

Грошовий ринок – система економічних відносин з приводу руху короткострокових капіталів (на термін до одного року) або грошових коштів, що виступають у платіжних засобах.

Грошові надходження від надзвичайної діяльності - надходження коштів, пов'язані із надзвичайними подіями (страхові відшкодування, кошти з резервних фондів).

Грошові надходження суб'єктів господарювання від інвестиційної діяльності – надходження від продажу акцій або боргових зобов'язань та часток у капіталі інших підприємств; від продажу нематеріальних активів, довгострокових фінансових інвестицій; від продажу дочірніх підприємств та господарських одиниць; грошові надходження у вигляді відсотків, дивідендів як результат придбаних акцій або боргових зобов'язань та часток у капіталі інших підприємств.

Грошові надходження суб'єктів господарювання від іншої операційної діяльності - надходження у вигляді позитивних курсових різниць; одержані штрафи, неустойки, пені; відшкодування раніше списаних активів; списання кредиторської заборгованості; одержані субсидії, гранти.

Грошові надходження суб'єктів господарювання від основної діяльності - дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг.

Грошові надходження суб'єктів господарювання від фінансової дія-

льності - надходження від продажу акцій, що призводять до збільшення власного капіталу підприємств; надходження коштів в результаті утворення боргових зобов'язань (позик, векселів, облігацій, інших зобов'язань, не пов'язаних з операційною діяльністю).

Грошові надходження суб'єктів господарювання - сума грошових коштів, які мають надійти чи надійшли від усіх видів діяльності до каси підприємства чи на його рахунки.

Грошові фонди - частина грошових коштів, які мають цільове спрямування.

Державне підприємство - підприємство, що діє на основі державної власності.

Державний борг - загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи боргові зобов'язання держави, що вступають у дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства та договору.

Державний кредит - система економічних відносин, що виникають між державою та фізичними і юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями та ін.) з приводу мобілізації грошових коштів на кредитній основі (на умовах платності, строковості, поворотності), у яких держава може виступати як позичальник, кредитор або гарант.

Державні запозичення - основна форма державного кредиту, яка характеризується тим, що тимчасово вільні кошти населення та суб'єктів господарювання залучаються шляхом випуску і реалізації державних цінних паперів.

Державні трансферти - цільове, безповоротне та безоплатне виділення коштів з бюджету конкретним суб'єктам у формі субсидій, субвенцій та дотацій.

Державні фінанси - сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу і використання фінансо-

вих ресурсів держави та призначенні для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Децентралізовані фінанси - грошові відносини, що опосередковують кругообіг грошових фондів підприємств, громадських організацій та населення.

Джерело сплати податку - дохід суб'єкта (прибуток, заробітна плата, відсоток, рента тощо), з якого сплачується податок.

Добровільне страхування - страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог цього Закону. Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

Доходи бюджету - економічні відносини, які виникають у держави з юридичним та фізичними особами в процесі формування централізованого фонду фінансових ресурсів.

Доходи місцевих бюджетів - економічні відносини, що виникають у процесі формування фінансових ресурсів на регіональному рівні, призначених для реалізації функцій та завдань місцевих органів влади.

Доходи підприємства - збільшення економічних вигод у вигляді надходжень активів або зменшення зобов'язань, що призводить до зростання власного капіталу за винятком його зростання за рахунок внесків власників.

Економічна класифікація видатків - групування видатків за економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки.

Євроакції - акції, номінал яких виражено в іншій валюті, ніж грошова одиниця країни, в якій їх було випущено, та які призначені для продажу на міжнародних фінансових ринках.

Євроноти - цінні папери, які випускаються корпораціями строком від 3 до 6 місяців із ставкою, яка змінюється, базуючись на ЛІБОР, як правило, ви-

користовуються з метою середньострокового кредитування.

Єврооблігації – боргові цінні папери, які розміщують міжнародним синдикатом одночасно на кількох провідних ринках капіталу у валюті третьої країни і купуються міжнародними інвесторами, а їхній обіг перебуває поза законодавством окремо взятої країни.

Європапери - обігові цінні папери, які проходять андеррайтинг (придбання нових випусків цінних паперів з метою їх подальшого первинного розміщення) і розміщуються за посередництва синдикату, щонайменше два учасники якого зареєстровані в різних країнах, а також пропонуються у значних обсягах в одній або більше країнах за винятком країни реєстрації емітента.

Євроринок – економічний простір, на якому здійснюється обіг цінних паперів, грошовим компонентом яких є євровалюта (валюта, яка перебуває в руках нерезидентів країни її походження).

Застрахований - фізична особа, життя, здоров'я і працездатність якого виступають об'єктом страхового захисту при особистому страхуванні.

Збиток - перевищення суми витрат на сумою доходів, для отримання яких були здійснені ці витрати.

Зведений бюджет України - сукупність усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України.

Інвестиційний сертифікат - цінний папір, який випускається виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дає право їх власнику на отримання доходу у вигляді дивідендів.

Іноземне підприємство - унітарне або корпоративне підприємство, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб.

Іпотечні цінні папери - цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів.

Казначейські зобов'язання - державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт за-

боргованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Касові валютні операції - операції з негайною поставкою валюти, полягають в обміні валюти на умовах її поставки банками-контрагентами не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, зафіксованим в момент укладання угоди.

Колективні страхові фонди – страхові фонди, формування яких базується на солідарній відповідальності учасників цих фондів, та відбувається за рахунок внесків усіх учасників, а збитки відшкодовуються тим учасникам, які їх зазнали.

Комерційний розрахунок - метод організації фінансів підприємств та ведення діяльності, який дозволяє за рахунок доходів покривати витрати і отримувати додатковий дохід (прибуток), який використовується на забезпечення розширеного відтворення.

Комунальне підприємство - підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади.

Корпоративне підприємство - утворюється двома або більше засновниками за їх спільними рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав.

Кошторисне фінансування - виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документа – кошторису.

Ланка фінансової системи - відособлена частина фінансових відносин за ознакою наявності відокремлених фондів грошових коштів, специфічних методів і форм створення і використання цих фондів.

Міжбанківський ринок - ринок, на якому залучаються та розміщуються міжбанківські кредити, у тому числі кредити НБУ та комерційних банків.

Міжбюджетні трансферти - кошти, які безоплатно і безповоротно пе-

редаються з одного бюджету до іншого.

Міжнародна фінансова політика - сукупність заходів та дій державі у галузі міжнародних фінансів.

Міжнародний державний кредит - сукупність відносин, у яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника або кредитора.

Міжнародний кредит - економічні відносини, які виникають між кредиторами і позичальниками різних країн з приводу надання, використання та погашення позики.

Міжнародний ринок цінних паперів - система економічних відносин з приводу переміщення фінансових зобов'язань та інструментів у вигляді цінних паперів за межі країни шляхом їх купівлі-продажу.

Міжнародний фінансовий ринок - система економічних відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл міжнародних фінансових потоків.

Міжнародні валютно-фінансові потоки – система руху іноземних валют або будь-яких інших фінансових активів, що зумовлений економічною діяльністю суб'єктів світового господарства.

Міжнародні фінанси - сукупність обмінно-перерозподільчих відносин, які виникають у зв'язку з рухом вартості між окремими країнами та у процесі формування і використання на світовому та регіональному рівнях централізованих грошових фондів.

Місцеві фінанси - система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань.

Національне багатство - вартість нагромаджених в країні матеріальних цінностей та залучених у виробництво природних ресурсів (основні засоби, матеріальні ресурси, золото-валютний запас, природні ресурси).

Неприбуткова діяльність - метод організації фінансів підприємств та здійснення господарювання, головною метою якого є задоволення суспільних потреб, а не отримання прибутку.

Носій податку - фізична чи юридична особа, яка у кінцевому підсумку здійснює витрати зі сплати податку.

Об'єкт оподаткування - явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких повинен сплачуватись податок (дохід, майно тощо).

Облігації внутрішніх державних позик України - державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Облігації зовнішніх державних позик - вид державних облігацій України, державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій.

Облігації підприємств – боргові цінні папери, що підтверджують зобов'язання емітента за ними та не дають право на участь в управлінні емітентом.

Облігація - цінний папір, який засвідчує внесення власником певних коштів і підтверджує зобов'язання емітента відшкодувати власнику номінальну вартість цього цінного папера в передбачений у ньому термін і з виплатою фіксованого відсотка.

Обліковий ринок – система економічних відносин з приводу обігу високоліквідних активів.

Основи організації фінансів підприємств - сукупність прийомів, методів способів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів підприємств, а також контролю за їх кругообігом в процесі відтворення.

Ощадний (депозитний) сертифікат - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання із закінченням встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Пайові цінні папери - цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів), надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента.

Паспорт бюджетної програми - документ, що визначає вартість бюджетної програми, законодавчі підстави для її реалізації, мету, завдання, напрями діяльності, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми, на підставі яких здійснюється контроль за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів та аналіз виконання бюджетної програми.

Перестраховання - система економічних відносин, у процесі яких один страховик (цедент, перестраховальник) на визначених договором умовах страхує ризик виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика).

Підприємство з іноземними інвестиціями – підприємство, в статутному фонді якого не менш як десять відсотків становить іноземна інвестиція.

Підприємство комунальної власності - підприємство, що діє на основі колективної власності.

Податки - економічні відносини, які виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу примусового відчуження нею частини новоствореної вартості в грошовій формі, її вилучення і перерозподілу для фінансування державних видатків.

Податкова квота - частка податку в доході платника (сума доходу, яка перераховується в бюджет через податкову систему).

Податкова політика - діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Податкове зобов'язання - загальна сума податку, одержана (нарахована) платником податку в звітному (податковому) періоді, визначена згідно з чинним законодавством.

Податковий кредит - сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду, визначена згідно з чинним законодавством.

Податковий період - термін, протягом якого завершується процес формування податкової бази, остаточно визначається розмір податкового зобов'язання.

Податкові пільги - законодавчо закріплений перелік умов, за наявності яких платник податку має право зменшити податкові зобов'язання.

Податкові платежі - обов'язкові збори, які стягуються з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником.

Похідні цінні папери - цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

Прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування - алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів, фінансових та інших витрат.

Прибуток (збиток) від операційної діяльності - алгебраїчна сума валового прибутку (збитку) та іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

Прибуток від звичайної діяльності після оподаткування - різниця між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування і суми податків з прибутку.

Прибуток - сума, на яку доходи підприємства перевищують його витрати.

Приватизаційні цінні папери – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

Приватне підприємство - підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єктів господарювання (юридичної особи).

Програмна класифікація видатків – групування видатків за програм-

но-цільовим методом, яке щорічно визначається у Законі України «Про Державний бюджет України».

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Резервний фонд – фонд фінансових ресурсів, який утворюється на підприємстві за рахунок відрахувань від прибутку, використовується для покриття збитків, подолання тимчасових фінансових ускладнень.

Ризик - ймовірність зазнати втрат щодо очікуваної економічної користі або прямих збитків через появу певної події.

Ринок капіталів – система економічних відносин з приводу руху середньо- та довгострокового капіталу як інвестиційного фактору розвитку економіки.

Ринок приватних боргів – система економічних відносин, яка охоплює обіг цінних паперів, емітованих приватними інституціями та корпораціями.

Ринок середньо- та довгострокових кредитів - система економічних відносин купівлі-продажу кредитних ресурсів на тривалий строк (більше одного року), які використовуються для вкладень в основний та оборотний капітал.

Ринок цінних паперів – система економічних відносин з приводу емісії та купівлі-продажу цінних паперів.

Самоокупність – принцип комерційного рахунку як методу організації фінансів підприємств, який передбачає покриття витрат простого відтворення за рахунок валових доходів.

Самофінансування - принцип комерційного рахунку як методу організації фінансів підприємств, який передбачає покриття витрат на розвиток виробництва (розширене відтворення) за рахунок отриманого прибутку та залучених кредитів, які також погашаються за рахунок прибутку

Співстрахування - особливий вид спільної діяльності страховиків, коли одночасно два або кілька страховиків за угодою приймають на страхування великі страхові ризики одного страхувальника з дотриманням принципу пропорційної відповідальності, при цьому кожен з страховиків відповідає за свою частину страхових зобов'язань безпосередньо перед страхувальником.

Ставка податку - розмір податку на одиницю оподаткування.

Статутний капітал (фонд) - сукупність коштів засновників, необхідна для функціонування, а також майнові права, що мають грошову оцінку.

Страхове поле - сукупність потенційних страхувальників певного виду страхування.

Страховий портфель - сукупність укладених компанією угод як з окремого виду страхування, так і з усіх видів.

Страховий ринок - система грошових відносин з приводу формування та використання страхових фондів для забезпечення страхового захисту через створення системи страхових організацій.

Страховик - страхова компанія, юридична особа, яка діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і здійснення виплат з нього страхувальнику чи третій особі, на користь якої укладено договір страхування, при настанні страхового випадку.

Страховий агент - фізична особа або юридична особа, яка діє від імені та за дорученням страховика і виконує частину його страхової діяльності, а саме: укладає договори страхування, одержує страхові платежі, виконує роботи, пов'язані із здійсненням страхових виплат та страхових відшкодувань.

Страховий брокер - фізична особа або юридична особа, яка зареєстрована як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснює за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди зі страхувальником.

Страхувальник - юридична чи фізична особа, яка на підставі відповідної угоди сплачує страхові внески до страхового фонду та отримує право на

страхове відшкодування у разі настання страхового випадку.

Страхування - вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Строкові валютні операції - операції з купівлі-продажу валюти з терміном оплати більше двох банківських днів, не враховуючи день укладання угоди, які обов'язково оформлюються контрактом.

Суб'єкт оподаткування (платник податків) - фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов'язок сплачувати податок.

Суб'єкти міжнародних фінансів - фізичні та юридичні особи, уряди, міжнародні організації та фінансові інституції, а також банки та інші фінансово-кредитні установи.

Суб'єкти фінансів підприємств - підприємства, організації, держава, працівники, банківські установи, страхові компанії, позабюджетні фонди, інвестиційні фонди, аудиторські фірми, інші суб'єкти господарювання, які є юридичними особами.

Субвенція - виділення коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня, яке має цільове призначення для здійснення спільного фінансування певного заходу і підлягає поверненню у випадку невикористання або порушення цільового призначення.

Субсидія - виділення коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування певних заходів і передбачає дольову участь бюджету нижчого рівня в цьому фінансуванні.

Сфера дії податку - сукупність носіїв податку, на яких у кінцевому підсумку лягає його тягар.

Сфера фінансової системи - узагальнена за певними ознаками сукупність фінансових відносин, в основу їхнього виділення покладено рівень еко-

номічної системи.

Сюрвеєр - експерт, інспектор, агент страховика, який оглядає судна, вантажі та інше майно, що приймається на страхування, а також робить висновки щодо його стану, розміру пошкодження в разі аварії.

Товаророзпорядчі цінні папери - цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Умовна франшиза - обумовлена частина збитків, яка не підлягає відшкодуванню в разі збитків, які нижчі або дорівнюють значенню франшизи, у разі ж перевищення суми збитків значення обумовленої частини збитків виплати здійснюються в повному обсязі.

Унітарне підприємство – підприємство, яке створюється одним засновником, що виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством, і формує його трудовий колектив, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Управління державним боргом - комплекс заходів, що приймаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик.

Фінанси як економічна категорія - система економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту з метою формування фінансових ресурсів для забезпечення виконання функції держави, задоволення суспільних потреб та створення умов розширеного відтворення.

Фінансова політика держави – механізм державного регулювання соціально-економічних процесів та явищ на основі арсеналу фінансових інструментів, засобів, форм і методів розподілу та перерозподілу ВВП і національного доходу через фінансову систему країни.

Фінансова політика підприємства - форма реалізації фінансової ідеології і фінансової стратегії підприємства в розрізі найбільш важливих аспектів

фінансової діяльності на окремих етапах її здійснення.

Фінансова система за внутрішньою будовою – сукупність відокремлених і взаємопов’язаних сфер та ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Фінансова система за організаційною структурою - сукупність фінансових органів та інституцій, яка характеризує систему управління фінансами.

Фінансова стратегія підприємства - формування системи довгострокових цілей фінансової діяльності й вибір найбільш ефективних шляхів їх досягнення.

Фінансове законодавство - зовнішня форма фінансового права, що відображає його внутрішню структуру; система всіх упорядкованих відповідним чином нормативно-правових актів, що регулюють фінансові відносини в державі.

Фінансове планування - діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні суб’єктів господарювання, їх об’єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних об’єднань та країни в цілому.

Фінансове право - самостійна галузь публічного права; сукупність юридичних (правових) норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі створення, розподілу і використання фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для забезпечення виконання нею своїх завдань і функцій.

Фінансовий контроль - діяльність щодо перевірки законності та доцільності здійснення фінансових операцій.

Фінансовий менеджмент - комплексна система принципів і методів розробки і реалізації управлінських рішень, направлених на формування, розподіл і використання фінансових ресурсів підприємства й організацію обороту його коштів з метою досягнення оперативних-тактичних та стратегічних цілей.

Фінансовий механізм - сукупність форм, методів та важелів, за допомогою яких забезпечується процес суспільного відтворення, здійснюються розподільчі і перерозподільчі фінансові відносини, відбувається вплив на соціально-економічний розвиток суспільства.

Фінансовий план - документ, який відображає формування і використання фінансових ресурсів на певний період.

Фінансовий ринок - особлива сфера фінансової системи, де здійснюється рух тимчасово вільного капіталу, формуються та функціонують обмінно-перерозподільчі відносини, що пов'язані з процесами купівлі продажу фінансових, їх трансформація у позичковий та інвестиційний капітал через кредитно-фінансові інститути на основі попиту та пропозиції, формується ціна на фінансові інструменти.

Фінансові відносини - система грошових відносин, пов'язаних з розподілом, перерозподілом, формуванням і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для задоволення суспільних, колективних та індивідуальних потреб.

Фінансові ресурси - грошові накопичення та доходи, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу та використання ВВП і національного багатства і зосереджені у відповідних фондах або в нефондовій формі для забезпечення безперервного процесу виробництва, задоволення суспільних потреб, виконання фінансових зобов'язань.

Фінансові ресурси підприємства - грошові доходи та надходження суб'єктів господарювання, які використовуються для формування децентралізованих фондів фінансових ресурсів, або в нефондовій формі з метою забезпечення процесів розширеного відтворення та виконання фінансових зобов'язань підприємств.

Функціональна класифікація видатків - групування видатків за функціями, які виконуються державою при здійсненні цих видатків.

Цільові облігації внутрішніх державних позик України - облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту

державного бюджету в обсягах, передбачених на таку мету Законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного обсягу державного боргу.

Централізований страховий резервний фонд – фонд фінансових ресурсів держави, який базується на державній відповідальності і передбачає відшкодування втрат за рахунок загальнодержавних коштів, формується за рахунок централізованих загальнодержавних ресурсів та знаходиться у розпорядженні Уряду, його створення пов'язане з наявністю страхових ризиків природного і техногенного характеру та відшкодування надзвичайних збитків.

Централізовані фінанси - економічні відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів держави, що акумулюються в державній бюджетній системі та урядових позабюджетних фондах.

Цінні папери - документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам.

Чистий прибуток (збиток) підприємства - алгебраїчна сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності після оподаткування і надзвичайного прибутку (збитку) після оподаткування.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Базилевич, В. Д. Державні фінанси [Текст] : навчальний посібник / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К. : Атіка, 2002. – 368 с. – ISBN 966-8074-12-2.
2. Венгер, В. В. Фінанси [Текст]: навчальний посібник / В. В. Венгер. – К.: «Центр учбової літератури», 2009. – 432 с. – ISBN 978-966-364-802-6
3. Загорський, В. С. Фінанси [Текст]: навчальний посібник / В. С. Загорський, О. Д. Вовчак, І. Г. Благун, І. Р. Чуй. - К.: «Знання», 2008. – 247 с. – ISBN 978-966-346-416-9
4. Ковальчук, С. В. Фінанси [Текст] : навч. посібник / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів : Новий світ, 2006. – 568 с. - ISBN 966-7827-77-1.
5. Кудряшов, В. П. Фінанси [Текст] : навч. посібник / В. П. Кудряшов. – Херсон : Олді-плюс, 2006. – 352 с. – ISBN 966-7914-44-7.
6. Лондар, С. Л. Фінанси [Текст] : навчальний посібник для ВНЗ / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 384 с.
7. Опарін, В. М. Фінанси (Загальна теорія) [Текст] : навч. посібник / В. М. Опарін – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Мін-во освіти і науки України, КНЕУ, 2002. – 240 с. – ISBN 966-574-285-X.
8. Романенко, О. Р. Фінанси [Текст]: підручник / О. Р. Романенко. – 4-те вид. - К.: Центр учбової літератури, 2009. – 312 с. – ISBN 978-966-364-788-3
9. Стеців, Л. П. Фінанси [Текст] : навч. посіб. / Стеців Л. П., Копилюк О. І. – К. : Знання, 2007. – 235 с. – ISBN 966-346-302-3.
10. Теорія фінансів [Текст] : навчальний посібник / [Леоненко П. М., Юхименко П. І., Ільєнко А. А. та ін.] за заг. ред. О. Д. Василика. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с. – ISBN 966-364-065-0.
11. Фінанси [Текст] : підручник / [Юрій С. І., Алексеєнко Л. М., Зятковський І. В. та ін.] ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. - К.: Знання, 2008. – 611 с. –

ISBN 978-966-346-477-0

12. Фінанси [Текст] : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / Романенко О. Р., Огородник С. Я., Зязюн М. С., Славкова А. А. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Мін-во освіти і науки України, КНЕУ, 2006. – 387 с. – ISBN 966-574-510-7.
13. Фінанси [Текст] : навчальний посібник/ [В. І. Оспіщев, Л. І. Лачкова, О. П. Близнюк, та ін.] за ред. В. І. Оспіщева. – 2-ге вид., перероб. і доп. - К : Знання, 2008. – 366 с. - ISBN 978-966-346-429-9.
14. Азаренкова, Г.М. Фінанси: Практикум [Текст] : Навч. посіб. / Г.М. Азаренкова, І.І. Борисенко. – К. : Знання, 2008. – 279 с. – ISBN 978-966-346-401-5.
15. Біла, О.Г. Фінанси [Текст] : навчальний посібник/ О.Г. Біла, І.Р. Чуй;. - Львів: Магнолія 2006, 2010. – 390 с. – ISBN 978-617-574-005-7.
16. Данілов, О.Д. Фінанси у запитаннях і відповідях [Текст] : Навчальний посібник / О.Д. Данілов, Д.М. Серебрянський. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : КНТ, 2008. – 528 с. – ISBN 978-966-373-424-8.
17. Нагребельний, В.П. Фінансове право України: Загальна частина [Текст] : навчальний посібник/ В.П. Нагребельний, В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми: Університетська книга, 2004. – 320 с. – ISBN 966-680-145-0.
18. Фінанси підприємств [Текст] : підручник/ Мін-во освіти і науки України, КНЕУ; ред. А. М. Поддєрьогін. – 4-е вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 571 с. – ISBN 966-574-422-4.
19. Фінанси: курс для фінансистів [Текст] : Навч. посіб. / За ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2008. – 567 с. – ISBN 978-966-346-473-2.
20. Фінанси: курс для фінансистів [Текст] : Підручник / За ред. д.е.н., проф. Буряка П.Ю., д.е.н., проф. Жихор О.Б. – К. : Хай-Тек Прес, 2010. – 528 с. – ISBN 978-966-2143-41-6.

21.Фінансовий менеджмент [Текст] : навчальний посібник/ Мін-во освіти і науки України; ред. Г.Г. Кірейцев. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: ЦНЛ, 2004. – 531 с. – ISBN 966-8253-96-5.

22.Школьник, І.О. Фінансовий менеджмент [Текст] : навчальний посібник/ І.О. Школьник, І. М. Боярко, Б.І. Сюркало. – Суми: Університетська книга, 2009. – ISBN 978-966-680-439-9